

ВСТУП

ДО СИСТЕМАТИЧНОГО

БОГОСЛІВ'Я

ТІЛО БОГО СЛЮЮВ

Р.Ч. СПРОУЛ

*Т*и-БОГОСЛОВ

ВСТУП ДО СИСТЕМАТИЧНОГО
БОГОСЛІВ'Я

Р.Ч. СПРОУЛ

УДК 27-1

Originally published in English under the title:
Everyone's a Theologian: An Introduction to Systematic Theology

© 2014 by R.C. Sproul

Published by Ligonier Ministries
421 Ligonier Court, Sanford, FL 32771, U.S.A.
Ligonier.org

Translated by permission. All rights reserved.

Роберт Ч. Спроул,

Ти — богослов: Вступ до систематичного богослів'я / Роберт Ч. Спроул ; пер. з англ. — Харків: ФОП Агарков Марко Васильович (Вид-во «Reformed Press»), 2024. — 320 с.

ISBN 978-617-95439-0-6

Чимало людей на слово *богослів'я* реагують негативно, бо вважають, що йдеться про сухі та безплідні суперечки у дрібних питаннях доктрини. Мовляв, краще зосередитися на базових істинах Святого Письма. Інколи навіть можна почути, що символи віри непотрібні — достатньо мати Христа.

Але, як стверджує д-р Спроул, богословом є кожен з нас. Щоразу, думаючи про біблійне вчення та намагаючись його зрозуміти, ми вправляємося в богослів'ї. Тому вкрай важливо систематизувати доктрини Святого Письма, послуговуючись належними, перевіреними часом, методами тлумачення, аби зробити богослів'я послідовним і правдивим.

У книзі *Ти — богослов: Вступ до систематичного богослів'я* д-р Спроул саме цим і займається. Представлений вашій увазі труд — це аж ніяк не сухе обговорення дрібних питань доктрини, адже, розглядаючи базові істини християнської віри, автор укотре демонструє своє вміння вправно пояснювати складні питання, нагадуючи нам, Хто такий Бог і що Він зробив для людей у цьому світі і світі майбутньому.

Видання цієї книги стало можливим завдяки фінансовій підтримці організації «Come Over and Help». Це було зроблено для слави Божої та на благо Його Церкви. (www.coah.org)

Захищено законодавством про авторське право. Жодну частину цієї книжки не можна копіювати й публікувати будь-якими засобами (друкованими, фотографічними, електронними, звукозаписними тощо) без попереднього письмового дозволу власника авторських прав.

ISBN 978-617-95439-0-6

©Видавництво «Reformed Press», 2024

СХВАЛЬНІ ВІДГУКИ

«Ви хотіли коли-небудь почути просте й доступне тлумачення християнського богослів'я? Роберт Спроул має дар пояснювати просто, без надмірного ускладнення. Подібно батькові, який вчить дитину плавати, він заводить нас на глибину, де вже не дістати дна, але не дає нам потонути. Отож запрошую поринути у водойму пізнання Бога. Якщо вам цікаво, чому Біблія особлива книга, хто такий Бог, чому помер Христос, як Святий Дух діє в наших душах або яким буде судний день, то на цих сторінках ви знайдете відповіді мудрого вчителя».

— **ДЖОЕЛ БІК**

*ректор і професор систематичного богослів'я і гомілетики
Пуританської реформатської богословської семінарії, Гренд-Репідс, Мічиган*

«Колись один юнак розказав мені сон, у якому він бачив ціле військо богословів, що з'явилося на обрії та рухалось у його бік. На чолі війська їхав Роберт Спроул. Прочитайте цю книгу, і самі зрозумієте суть цього сновидіння. Основане на Святому Писанні, богослів'я Роберта Спроула живиться трудами найкращих теологів. Пояснення чіткі й прості, а це ознака богословської майстерності. Чи потрібно бути богословом, аби її читати? Звісно. Але в цьому й назва: ти — богослов, але чи добрий? Отож читайте, запам'ятовуйте, вивчайте і засвоюйте книгу «Ти — богослов». Я майже не сумніваюсь, що, дійшовши до кінця, ви станете значно кращим і щасливішим теологом».

— **СІНКЛЕР ФЕРГЮСОН**

професор систематичного богослів'я семінарії Христа Викупителя, Даллас

«Роберт Спроул — неперевершений учитель, що має особливий дар пояснювати складні богословські поняття простими словами. У цьому творі кожную категорію систематичного богослів'я пояснено лаконічно, ясно та неупереджено. Ця книга — неймовірно цінний ресурс як для новачка, так і для досвідченого пастора. Справді, богословом є кожен з нас, а доктор Спроул допоможе нам покращити свої богословські навички».

— **ДЖОН МАКАРТУР**

пастор Церкви спільноти благодаті, ректор магістратури і семінарії Сан-Валлі, Каліфорнія

«З-під руки Роберта Спроула вийшов стислий та вичерпний підсумок систематичного богослів'я, який я рекомендуватиму всім своїм майбутнім студентам. Цей труд вірний Біблії, докорінно реформатський, оснований на двохтисячолітніх християнських традиціях та актуальний у питаннях, важливих для нашої секуляризованої культури. Роберт Спроул пише із властивою йому ясністю та лаконічністю, як завжди, захоплюючи увагу читача. Своїм студентам я протягом тривалого часу рекомендував «Стислий виклад християнської доктрини», як надійне та ємне джерело реформатського систематичного богослів'я. Справді, корисна книга. Але підозрюю, що відтепер рекомендуватиму «Ти — богослов» більше, ніж будь-які інші твори в цій категорії. Трійця, передпризначення, творення, гріх, обсяг спокутування, виправдання, говоріння мовами, ангели і демони, небеса і пекло та чимало інших тем викладено сумлінно й відповідально, з повагою до записаного Слова Божого, для настанови людей, відкритих для сприймання істини».

— **ДАГЛАС КЕЛЛІ**

*професор систематичного богослів'я
Реформатської богословської семінарії, Шарлотт, Північна Кароліна*

*Присвячую моїй родині,
яка своєю любов'ю підтримувала мене
протягом багатьох років служіння*

ЗМІСТ

ЧАСТИНА ПЕРША: ВСТУП	7
Розділ 1: Що таке богослів'я?	8
Розділ 2: Обсяг і мета богослів'я	12
Розділ 3: Загальне одкровення і природне богослів'я	17
Розділ 4: Особливе одкровення	22
Розділ 5: Натхнення й авторитет Писання	26
Розділ 6: Непомильність і безпомилковість	31
Розділ 7: Канонічність	35
Розділ 8: Писання й авторитет	40
ЧАСТИНА ДРУГА: БОГОСЛІВ'Я У ВУЗЬКОМУ ЗНАЧЕННІ	44
Розділ 9: Знання про Бога	45
Розділ 10: Єдиносущний	49
Розділ 11: Три особи	54
Розділ 12: Непередавальні атрибути	58
Розділ 13: Передавальні атрибути	62
Розділ 14: Воля Божа	67
Розділ 15: Провидіння	72
ЧАСТИНА ТРЕТЯ: АНТРОПОЛОГІЯ І ТВОРЕННЯ	79
Розділ 16: Creatio ex Nihilo	80
Розділ 17: Ангели і демони	85
Розділ 18: Створення людини	90
Розділ 19: Природа гріха	95
Розділ 20: Первородний гріх	99
Розділ 21: Передавання гріха	104
Розділ 22: Завіти	110
ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА: ХРИСТОЛОГІЯ	114
Розділ 23: Біблійний Христос	115
Розділ 24: Одна особа, дві природи	120
Розділ 25: Імена Христа	125
Розділ 26: Стани Христа	130
Розділ 27: Служіння Христа	136
Розділ 28: Чому Христос помер?	140
Розділ 29: Заступницьке спокутування	145
Розділ 30: Обсяг спокутування	150
ЧАСТИНА П'ЯТА: ПНЕВМАТОЛОГІЯ	153
Розділ 31: Святий Дух у Старому Заповіті	154
Розділ 32: Святий Дух	158

Розділ 33: Параклет	162
Розділ 34: Хрещення Святим Духом	166
Розділ 35: Дари Духа	171
Розділ 36: Плід Духа	177
Розділ 37: Чи бувають чудеса в наш час?	182
ЧАСТИНА ШОСТА: СОТЕРІОЛОГІЯ	187
Розділ 38: Загальна благодать	188
Розділ 39: Обрання і відкинення	192
Розділ 40: Дієве покликання	197
Розділ 41: Виправдання лише вірою	202
Розділ 42: Рятівна віра	207
Розділ 43: Усиновлення і союз із Христом	211
Розділ 44: Освячення	215
Розділ 45: Стійкість святих	219
ЧАСТИНА СЬОМА: ЕКЛЕЗИОЛОГІЯ	224
Розділ 46: Біблійні образи церкви	225
Розділ 47: Церква: єдина і свята	228
Розділ 48: Церква: соборна й апостольська	232
Розділ 49: Поклоніння у церкві	237
Розділ 50: Таїнства церкви	242
Розділ 51: Хрещення	246
Розділ 52: Господня вечеря	250
ЧАСТИНА ВОСЬМА: ЕСХАТОЛОГІЯ	254
Розділ 53: Смерть і середній стан	255
Розділ 54: Воскресіння	259
Розділ 55: Царство Боже	263
Розділ 56: Тисячолітнє царство	267
Розділ 57: Повернення Христа	273
Розділ 58: Останній суд	277
Розділ 59: Вічне покарання	282
Розділ 60: Нові небо і земля	286
ДОДАТОК: СИМВОЛИ ВІРИ	290
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	293
БІБЛІЙНИЙ ПОКАЖЧИК	308

ЧАСТИНА ПЕРША

ВСТУП

ЩО ТАКЕ БОГОСЛІВ'Я?

Кілька років тому відомий християнський навчальний заклад запросив мене виступити з промовою перед викладачами і керівництвом на тему: «Що таке справжній християнський коледж або університет?» Коли я приїхав, декан зробив мені екскурсію кампусом, під час якої я зауважив на дверях одного з кабінетів табличку з написом «Відділ релігієзнавства». Увечері під час виступу я згадав про неї і спитав, чи відділ завжди так називався. Один із викладачів старшого віку відповів, що багато років тому він мав назву «Відділ богослів'я», а чому її змінили, не знав ніхто.

«Релігія» або «богослів'я» — у чому різниця? У світі науки релігієзнавство традиційно розглядали у ширшому контексті соціології або антропології, адже релігія стосується питання способів поклоніння у певному середовищі. Богослів'я ж — це дослідження Бога. Вивчення питань розуміння людиною релігії дуже відрізняється від дослідження природи і характеру Самого Бога. Перше за спрямованістю має тільки природний характер, друге — надприродний. У богослів'ї досліджують речі, що перебувають вище та за межами цьогосвітніх реалій.

Пояснивши це викладачам, я додав, що справжній християнський коледж або університет завжди виходить із передумови, що найвища істина — це істина Бога, Який є фундаментом і джерелом інших істин. Будь-які дослідження, економічні, філософські, біологічні чи математичні, потрібно розуміти у світлі всеосяжної реальності характеру Божого. Саме тому у середньовіччі богослів'я називали «королевою наук», а філософію — «її служницею». Сьогодні королеву скинуто з престолу та відправлено у вигнання, а на її місце усівся узурпатор. Богослів'я замінили на релігію.

ВИЗНАЧЕННЯ БОГОСЛІВ'Я

У книзі, яку ви читаєте, розглянуто питання богослів'я, а саме систематичного богослів'я — впорядкованого, цілісного дослідження головних учень християнської віри. У цьому розділі я зроблю короткий огляд систематичного богослів'я і наведу кілька визначень.

Слово «богослів'я», або «*теологія*», має частинку *-логія*, що трапляється в назвах багатьох дисциплін і наук, як-от *біологія*, *фізіологія* та *антропологія*. Вона походить від грецького слова *логос*, яке бачимо на початку Євангелія від Івана: «На початку було Слово, і Слово було в Бога, і Слово було Бог» (Ів. 1:1). Грецьке слово *логос* означає «слово, поняття, ідея» або «логіка», як стверджує один філософ (саме від *логос* походить слово логіка). Отож, вивчаючи біологію, ми дивимось на слово або логіку життя. Антропологія — це слово або логіка про людей, бо *антропос* з грецької перекладається, як *людина*. Перша частина слова *теологія* походить від грецького слова *теос*, що значить «бог». Отже, богослів'я — це слово або логіка про Самого Бога.

Богослів'я — термін доволі багатозначний і стосується не тільки Бога, а й усього, що Бог нам відкрив у Святому Письмі. До дисципліни богослів'я входять, зокрема, вивчення Христа (христологія), Святого Духа (пневматологія), гріха (гамартіологія) і майбутніх речей (есхатологія). Це так звані підрозділи теології. Також богослови часто говорять про «богослів'я у вузькому значенні», у якому вивчають, власне, Самого Бога.

Більшість людей сприймають слово *богослів'я* цілком нормально, на відміну від прикметника *систематичне*. А все тому, що ми живемо в часи поширеної неприязні до систем певного роду. Люди з повагою ставляться до неживих систем — комп'ютерних, пожежних, електронних — бо розуміють їхню важливість для суспільства. Однак не люблять, коли мова заходить про системи мислення або цілісне розуміння життя і світу. Частково завдяки виникненню у західній історії філософії, що справила найбільший вплив на людський розум — екзистенціалізму.

ВПЛИВ ФІЛОСОФІЇ

Екзистенціалізм — це філософія існування, яка виходить із припущення, що поняття сутнісної істини не існує. Натомість є своєрідне існування — не сутність, а, власне, існування. За визначенням, екзистенціалізм не терпить

поняття узагальненої системи реальності, бо сам є антисистемою, яка сповідує певні істини. Не *істину*, а істини, у множині. А також — цілі, а не *ціль*. Екзистенціалісти не вірять, що реальність можна зрозуміти у якийсь впорядкований спосіб, бо світові, на їхній погляд, притаманний найвищий ступінь хаосу, відсутність будь-якого значення чи мети. Людина сприймає життя, як воно є. Немає якогось всеосяжного погляду, що допоміг би його зрозуміти, бо життя, врешті-решт, річ не зрозуміла.

Екзистенціалізм мав величезний вплив на західну культуру. Як, зрештою, і його похідні — релятивізм і плюралізм. Релятивісти вважають, що немає абсолютної істини, крім тієї, що абсолютної істини не існує загалом. Будь-яка істина — відносна. Що правдиве для одного, то хибне для іншого. Ніхто не намагається узгодити протилежні погляди (як це відбувається у будь-якій системі), адже, на погляд релятивістів, жодної можливості системно розуміти істину не існує.

Така філософія справила неабиякий вплив на богослів'я навіть у семінаріях. Систематичне богослів'я швидко стає забутою дисципліною, не тільки через вплив екзистенційного мислення, релятивізму і плюралізму, а й через неправильне розуміння систематичного богослів'я, яке вважають спробою розглядати Біблію у певній філософській системі. Були люди, які *справді* вдавалися до таких спроб. Наприклад, Рене Декарт зі своїм раціоналізмом і Джон Лок зі своїм емпіризмом. Такі люди не чують Божого Слова і не прагнуть зрозуміти його на Божих умовах, а натомість намагаються нав'язати власні упередження Писанню.

У грецькій міфології бандит на ім'я Прокруст нападав на людей і, щоб вони помістилися на залізному ліжку, відрізає їм ноги, замість просто збільшити саме ліжко. Так само помилковими були спроби нав'язати Писанню якусь упереджену систему мислення, які, зрештою, викликали відразу до систематичного богослів'я. Останнє, однак, не намагається розглядати Святе Письмо в рамках певної філософії чи системи, а прагне зрозуміти вчення Священного Писання впорядковано й тематично.

ПРИПУЩЕННЯ СИСТЕМАТИЧНОГО БОГОСЛІВ'Я

В основі систематичного богослів'я лежать певні припущення. По-перше, Бог об'явив Себе не тільки у природі, а й через Священне Писання пророків й апостолів, а Біблія — це Слово Боже. Це богослів'я в *істинному ро-*

зумінні цього слова. Це абсолютний *логос* від *теос*.

По-друге, Бог свідчить про Самого Себе відповідно до власного характеру і природи. У Писанні сказано, що Бог створив упорядкований Всесвіт. Він не є автором безладу, бо хаос Йому не властивий. Він думає й говорить ясно та доступно, бо хоче, щоб Його зрозуміли.

По-третє, Боже одкровення у Святому Письмі має певні властивості. Незважаючи на цілковите розмаїття авторів, Божому Слову притаманна єдність. Хоча писало його протягом багатьох століть чимало авторів, і воно охоплює цілу низку тем, цьому розмаїттю властива єдність. Уся інформація в Писанні — майбутні події, спокутування, втілення, Божий суд, милість і гнів — об'єднані у Богові. Отож, коли Бог говорить і об'являє Себе, цьому притаманні єдність та цілісність.

Окрім цього, Божому одкровенню властива послідовність. Хтось казав, що послідовність — це втілення недалекоглядності, але, якщо це так, то й Бог недалекоглядний, бо у Своєму естві і характері Він говорить і діє абсолютно послідовно. Він учора, сьогодні й навіки Той Самий (Євр. 13:8).

Саме цими припущеннями керується систематичний богослов під час розгляду Священного Писання в цілому і коли намагається з'ясувати, як різні частини пов'язані між собою. У багатьох семінаріях відділ систематичного богослів'я відокремлено від відділів Нового і Старого Заповітів. Адже центр уваги систематичного богослова і професорів Старого або Нового Заповітів сфокусовано на різних питаннях. Дослідники Біблії вивчають, як Бог об'являв Себе у різні часи, а систематики, використовуючи вже здобуту інформацію, об'єднують її та демонструють, як вона вписується в загальну картину. Звісно, це важке завдання, яке, на моє переконання, неможливо виконати досконало.

Займаючись систематичним богослів'ям, я не перестаю щоразу дивуватися, коли знаходжу нові приклади складної системи взаємозв'язків та цілісності божественного одкровення. Систематичні богослови розуміють, що в кожному пункті теології розглядаються інші пункти. Коли Бог промовляє, кожен відтінок Його слів діє на інші нюанси. Ось чому ми постійно намагаємось дослідити, як усі частини складаються в одну органічну, сповнену значення, послідовну і цілісну картину. Саме це ми й робитимемо у цій книзі.

ОБСЯГ І МЕТА БОГОСЛІВ'Я

Богослів'я — це наука. Багато хто рішуче з цим не погоджується, стверджуючи, що між наукою і богослів'ям існує величезна відмінність. У науці, мовляв, ми здобуваємо знання через емпіричні дослідження, а в богослів'ї — від людей, запалених релігійними почуттями. Але історично систематичне богослів'я завжди вважалося наукою.

БОГОСЛІВ'Я І НАУКА

Слово *наука*¹ походить від латинського слова, що означає «знання». Християни вірують, що через Боже одкровення ми отримуємо справжні знання про Бога. Богослів'я не можна було б називати наукою, якби пізнати Бога було б неможливо. В основі будь-якої науки лежить пошук знань. Біологи намагаються дізнатися більше про живих істот, фізики — про фізичні речі, а богослови — здобути цілісні і послідовні знання про Бога.

Усі науковці послуговуються парадигмами або моделями, що з часом змінюються або зсуваються. *Зсув парадигми* — це значна зміна у науковій теорії певної дисципліни. Якщо відкрити підручник з фізики для старших класів з 50-х років минулого століття, то можна побачити, що деякі представлені там теорії вже спростовано. Їх ніхто більше не сприймає всерйоз, адже відтоді у фізичних теоріях відбувся значний зсув. Те саме сталося, коли ньютонівська фізика замінила собою попередні. Потім прийшов Альберт Ейнштейн і

¹Йдеться про англ. слово *science*. — Прим. пер.

приніс нову революцію, примусивши нас знову поглянути на фізику по-новому. Зсув парадигми стається тоді, коли нова теорія заміщує стару.

У природничих науках зміни зазвичай провокуються наявністю аномалій. Аномалія — це нюанс або деталь, що не вписується в певну теорію, оскільки остання не може їх пояснити. Якщо спробувати вписати десять тисяч деталей у цілісну картину, ніби у пазл, який складається з десяти тисяч частинок, при цьому всі деталі, крім однієї, стануть на місце, то більшість учених вважатимуть це прийнятною парадигмою. Зібрана конструкція, що узгоджується 9999 різними способами, здатна пояснити майже кожен біт досліджуваних даних. Проте якщо аномалій забагато, якщо значна частина даних не вписується в загальну будову, теорія розвалюється.

Коли аномалій забагато або вони достатньо серйозні, науковець вимушений переглянути припущення попередніх поколінь і збудувати нову модель, здатну пояснити нові відкриття або новий масив даних. Це одна з причин, чому наука постійно змінюється і швидко розвивається.

Для розуміння Біблії потрібний інший підхід. Богослови працюють з інформацією, що не змінюється протягом двох тисяч років, а тому значний зсув парадигми мало ймовірний. Звісно, з часом певні речі ми розуміємо краще і точніше, наприклад, значеннєві відтінки грецького або гебрейського слова, яких не знали попередні покоління дослідників. Однак сьогодні більшість змін у богослів'ї спричинили не археологічні відкриття чи вивчення стародавніх мов, а нові філософські течії секуляризованого світу та спроби досягнути синтезу або інтеграції між сучасною філософією і стародавньою релігією, об'явленою у Святому Письмі.

Ось чому я прагну залишатися консервативним богословом. Сумніваюсь, що колись на мене зійде прозріння, яке раніше не було докладно досліджене богословами, розумнішими від мене. До речі, у богослів'ї мене не цікавить новизна. Якби я був фізиком, то завжди намагався би знайти нові теорії для пояснення набридлих аномалій, але в богослів'ї я свідомо утримуюсь від такого.

На жаль, чимало людей прагнуть новизни. Науковці постійно перебувають під тиском знайти щось нове і креативне. Пам'ятаю, як один чоловік намагався довести, що Ісус Назарянин ніколи не існував, що це, мовляв, міфологічна креатура членів культу родючості, спричинена впливом психоактивних грибів. Звісно, його теза нова, але й однаково абсурдна.

Захоплення новизною, безперечно, не є унікальним явищем нашої епохи. Апостол Павло стикався з подібним серед філософів в афінському Ареопазі

(Дії 17:16–34). Ми в жодному разі не відмовляємось від нових знань і кращого розуміння, але потрібно остерігатися спокуси шукати щось нове лише заради новизни.

ДЖЕРЕЛА СИСТЕМАТИЧНОГО БОГОСЛІВ'Я

Головне джерело систематичного богослів'я — Біблія, яка насправді є первинним джерелом всіх трьох богословських дисциплін: біблійного богослів'я, історичного богослів'я і систематичного богослів'я. У біблійному богослів'ї розглядають часовий розвиток біблійних даних, що, у свою чергу, слугує джерелом для систематичного богослова. Біблійний учений вивчає поступальний розвиток термінів, концепцій і тем Старого й Нового Заповітів, аби зрозуміти, як їх використовували й розуміли з плином історії одкровення.

Проблемою сьгоднішніх семінарій є метод біблійного богослів'я під назвою «атомізм», згідно з яким кожен «атом» Священного Писання — це самостійна одиниця. Один учений може обмежуватися вивченням доктрини Павла про спасіння, що у Посланні до Галатів, а інший — лише у Посланні до Ефесян. Як наслідок, у кожного формується свій погляд на спасіння, а як вони поєднані між собою, ніхто навіть не розглядає. Існує припущення, що Павло, пишучи ці послання, не був натхненний Богом, а тому Боже Слово не має загальної єдності та цілісності. В останні роки від богословів можна почути не тільки про відмінність між «раннім» і «пізнім» Павлом, а й що в Біблії стільки видів богослів'я, скільки авторів. Є богослів'я Петра, богослів'я Івана, Павла, Луки, і вони між собою не узгоджуються. Такий погляд на цілісність Священного Писання є негативним. Небезпечно зосереджуватися лише на вузькому місці Святого Письма, не беручи до уваги всю структуру біблійного одкровення.

Другою дисципліною, або джерелом систематичного богослів'я, є богослів'я історичне. Теологи-історики вивчають розвиток доктрини в історії церкви, особливо в кризові моменти — часи єресей. Сьгоднішніх богословів засмучують нові суперечки у церквах і семінаріях, бо церква вже проходила через такі «нові» богословські диспути в минулому. Протягом історії задля врегулювання суперечок церква неодноразово скликала собори, як-от Нікейський (325 р. від Р. Х.) і Халкедонський (451 р. від Р. Х.). Вивчення таких подій входить до обов'язків історичних богословів.

Третя дисципліна — систематичне богослів'я, у якому вивчають джерело біблійних даних: витоки історичних змін — від суперечок і церковних соборів до символів і сповідань віри, а також погляди мудрих церковних мужів, якими Господь благословляв церкву протягом століть. У Новому Заповіті сказано, що Бог у благодаті Своїй дав церкві учителів (Еф. 4:11–12). Не всі вчителі володіють мудрістю Августина, Мартіна Лютера, Жана Кальвіна чи Джонатана Едвардса. Попри відсутність апостольської влади, сама величина їхніх досліджень і глибина розуміння завжди приносять користь церкві. У римо-католицькій церкві Тому Аквінського називали «*doctor angelicus*» — ангельським доктором. Римо-католики не вважають Аквіната непомильним, але його внесків не оминає увагою жоден римо-католицький історик або богослов.

Систематичний богослов вивчає не тільки Біблію, символи та сповідання віри, а й погляди великих учителів, якими Бог наділив церкву протягом історії. У систематичному богослов'ї розглядають й узгоджують дані з усіх джерел — біблійних, історичних та систематичних.

ЦІННІСТЬ БОГОСЛІВ'Я

У чому ж цінність таких досліджень? На думку багатьох, богослів'я не має великої цінності. Вони кажуть: «Мені не потрібне богослів'я. Мені потрібно знати Ісуса». Але християнам не уникнути цього вчення. Саме за допомогою богослів'я ми намагаємося зрозуміти істину, об'явлену нам Богом. А цього прагне кожен християнин. Отож питання не в тому, цікавить нас богослів'я чи ні, а, чи правдиве наше богослів'я, чи хибне. Його важливо вивчати, адже Бог доклав чимало зусиль, щоб відкрити Себе людям. Цю книгу слід використовувати не як прес-пап'є для висушених квітів, а щоб читати, шукати, засвоювати, вивчати і насамперед розуміти.

У Другому посланні до Тимофія Павло написав важливі слова: «Усе Писання богонатхненне й корисне для навчання, для докору, для виправлення, для виховання в праведності, щоби Божа людина була досконала, на всяке добре діло готова» (2 Тим. 3:16–17). Вони мають покласти край заявам, що нам не потрібна доктрина, або, що вона не має жодної цінності. Ретельне вивчення Біблії приносить користь. Оскільки Біблія натхнена всемогутнім Богом, ми черпаємо з неї цінний і корисний ресурс — доктрину.

Біблія корисна для докору. Науковці витрачають чимало енергії на критичну оцінку Біблії, яку подекуди називають історично-критичним методом й аналітичною критикою Священного Писання. Однак єдина критика Біблії, з якою ми погоджуємось, це та, що робить нас об'єктом, а не суб'єктом критики. Іншими словами, Біблія критикує нас. Коли ми відкриваємо Слово Боже, воно викриває наш гріх. У біблійній доктрині про людину, як, зрештою, й у біблійній доктрині про гріх, ідеться про нас. Бог у Писанні докоряє нам за гріховність. Ми можемо не слухати критики від людей, але вчинимо мудро, якщо зважатимемо на докори від Бога, що долинають зі сторінок Святого Письма.

Священне Писання корисне для виправлення неправильного життя та хибних переконань. Колись, на прохання друга, я читав один бестселер про те, як стати медіумом і спілкуватися з мертвими. Дійшовши десь до половини, я змушений був зупинитися. У книзі було стільки духовного бруду, стільки фальші, що брехню змогли б побачити навіть люди з базовим розумінням Божого закону в Старому Заповіті. Ось у чому користь Писання для виправлення від лжевчення та гріховного життя.

І насамкінець Писання корисне «для виховання в праведності, щоби Божа людина була досконала, на всяке добре діло готова». Ціль богослів'я не тішити інтелект, а навчати шляхам Божим, аби ми зростали у зрілості та повноті послуху Йому. Ось чому ми вивчаємо богослів'я.

ЗАГАЛЬНЕ ОДКРОВЕННЯ І ПРИРОДНЕ БОГОСЛІВ'Я

Ми вже дізнались, що в основі християнства лежить не спекулятивна філософія, а об'явлена віра. Фундаментом християнської віри є твердження, що істина, яку ми приймаємо, як християни, прийшла до нас від Самого Бога. Не бачачи Його очима, ми можемо пізнати Бога через одкровення, бо Він зняв з Себе покривало, що приховувало Його від нас. *Одкровення* — це прояснення або розкриття того, що приховано.

У богослів'ї розрізняють кілька видів одкровення. Важливо проводити різницю між одкровенням *загальним* й *особливим*. У цьому розділі ми поговоримо про загальне одкровення. У Писанні сказано, що Бог є джерелом правди. Усе витікає з Нього. Струмок, хай який він малий, може стати джерелом великої ріки. Бог є джерелом, струменем всієї правди. Іншими словами, від Божого одкровення залежить не тільки релігійна, а й *вся* правда.

Згідно з принципом, якого навчав Августин, а пізніше Тома Аквінський, ми як створіння не можемо пізнати нічого, якщо Бог не уможливить ці знання для нас. Августин ілюструє це на прикладі фізичного зору: якщо у кімнату, наповнену прекрасними творами мистецтва, помістити людину з ідеальним зором, вона нічого не побачить, якщо там буде темно. Навіть за наявності необхідного обладнання, без світла і люди з найгострішим зором не зможуть їх роздивитися. «Так само, — казав Августин, — аби пізнати будь-яку істину, ми потребуємо світла божественного одкровення». Августина цитував Аквінат, стверджуючи, що будь-яка істина й уся сукупність знань в остаточному підсумку спираються на Бога, як на джерело правди. Саме Бог уможливає будь-яке пізнання. Отож коли науковці шукають істину в лабораторіях, водночас принижуючи нас за пошук суті релігійної віри в одкровенні, ми можемо зазначити, що вони б нічого не дізналися зі своєї пробірки, якби їм цього не відкрив Творець, подарувавши можливість пізнавати природу.

БОГ ЗНЯВ ІЗ СЕБЕ ПОКРИВАЛО

Бог зняв із Себе покривало, явивши Себе світові. Ми називаємо це «загальним» одкровенням з двох причин. По-перше, бо це знання дарується всім. Божественне загальне одкровення доступне для всіх людей на землі. Бог об'являє Себе не окремим людям, а всім без винятку. Глядачами є цілий світ. До прикладу, у Біблії сказано: «Небеса розповідають про Божу славу, а небозвід сповіщає про творіння Його рук» (Пс. 18:1). Будь-яка зряча людина може зайти в цей театр і побачити славу Божу у зірках, місяці і сонці. Божий театр має грандіозні масштаби.

Незрячі теж не залишаються осторонь, адже в Біблії розповідається про знання, які Бог насаджує в людських душах. Він дає людині сумління, через яке внутрішньо розкриває Себе людям. Бог наділив усіх людей вмінням відрізнити добро від зла, а тому навіть незрячі від народження мають внутрішнє знання про Бога (Рим. 1:19–20).

Отже, у підсумку, термін *загальне* значить, що глядачами є всі. Під дію Божого одкровення потрапляють усі люди на землі. Мільйони людей ніколи не бачили Біблії і не чули християнської проповіді, проте живуть у театрі природи, де Бог проявляє Себе.

Друга причина використовувати термін *загальне* в тому, що його зміст носить загальний характер. Воно не розповідає докладно про Божу діяльність в історії викуплення, як-от, про спокутування або воскресіння Христа. Дивлячись на захід сонця, не побачиш, як Бог проголошує план спасіння — для цього потрібно заглянути в Біблію. Священне Писання містить особливу інформацію, яку неможливо отримати досліджуючи природу.

Украй важливо розуміти різницю між загальним і особливим одкровенням. Загальне дається всім, містить загальні знання про Бога і відрізняється від об'явлення Святого Письма. Біблія — це особливе одкровення, яке отримують тільки ті, хто має доступ до Святої Книги або її змісту. Особливе одкровення дає значно докладніші відомості про діяльність і плани Божі.

ПРИРОДНЕ ОДКРОВЕННЯ

Інколи загальне одкровення називають «природним», що може вводити в оману. У мові теологів термін *природне богослов'я* є синонімом до *загального богослов'я*, тому що загальне одкровення ми отримуємо через природу.

У загальному одкровенні Бог не просто дає нам планету Земля, очікуючи, що за допомогою лише розуму ми зможемо пізнати Його сутність, просто спостерігаючи за усім, чим Він наповнив землю. Уважно вивчаючи картину, можна більш-менш зрозуміти хто художник, за стилем мазків або пігментації фарби, але загальне одкровення працює інакше. Творіння — це засіб, через який Бог об'являє Себе. Природа не може існувати без Бога. Він говорить про Себе за посередництва світу. Він доносить нам Себе через славу й велич небес, світу і всього створіння.

Боже одкровення, яке надходить через природу, називають природним. Простіше кажучи, термін *природне одкровення* стосується Божої діяльності, через яку Бог об'являє Себе у природі.

ЗНАННЯ, ОТРИМАНІ ЧЕРЕЗ ПРИРОДУ

Існує ще одна категорія досліджень, яка має назву «природне богослів'я». Природне (або загальне) одкровення і природне богослів'я — не одне й те саме. Природне одкровення — це те, що робить Бог, а природне богослів'я — це те, що чинять люди з природним одкровенням.

Уже доволі довго поміж богословів точиться суперечка, чи можливо здобути правдиве знання про Бога із природи, тобто, чи є *природне богослів'я*, взагалі, плідною справою. Дехто виступає категорично проти того, що людина здатна пізнати будь-що про Бога, не будучи спасенною. У 1 Кор. 2:14 Павло каже, що природна людина не знає і не може пізнати Бога. Отож, схоже, апостол справді заперечує можливість здобути знання про Бога з природи без просвітлення Святим Духом. Однак у першому розділі Послання до Римлян, класичному тексті про природне богослів'я, апостол каже, що ми отримуємо знання про Бога через природу.

Атомісти вважають, що Павло вірував в одне, коли писав Римлянам, і у зовсім інше, коли писав 1 Коринтянам. Тобто, Бог, говорячи через Павла, просто змінив Свою думку. Інші стверджують, що відмінності між другим розділом 1 Коринтянам і першим розділом Римлянам є чітким прикладом протиріч у Біблії. Проте слово «пізнати» як у грецькій, так і у гебрейській мовах має декілька значень. Є знання, яке називають «когнітивним», тобто інтелектуальним усвідомленням, а є особисте, інтимне знання. Наприклад, коли в Біблії сказано, що чоловік «пізнав» свою дружину, то слово «пізнавати» тут значить найінтимніші стосунки між чоловіком і жінкою. Так само й

Павло, пишучи до Коринтян про духовне розуміння Божих речей, каже, що у грішному стані, ми його не маємо. Тут він має на увазі знання, що виходять за межі простого інтелектуального пізнання.

У першому розділі Послання до римлян Павло пише: «гнів Божий з'являється з неба на всяку безбожність і неправедність людей, які правду стримують неправедністю» (в. 18). Тут Павло прагне показати, чому нам потрібно спастися. Виставляючи цілий світ на суд Божий, він хоче продемонструвати, що Євангелія потребують всі, бо всіх проголошено винними — не за зречення Ісуса, про якого багато хто не чув, а за зречення Бога Отця, Який об'явив Себе всім людям. Через грішну природу люди стримують цю правду неправедністю (в інших перекладах сказано «гамують» або «придушують»). Павло каже, що Бог гнівається через те, як люди чинять з Його одкровенням.

Відтак Павло продовжує: «...адже те, що можна знати про Бога, відоме їм, тому що Бог їм відкрив» (в. 19). Словом «відоме» тут перекладено грецьке слово *φανερως*; латиною це буде *manifestum*, від якого походить англійське слово *manifest*, що значить «ясне», «видиме». Це означає, що Бог не розкидав по світові езотеричні підказки про Своє існування, розшифрувати які можуть тільки гуру. Ні, Його одкровення є *manifestum*, тобто ясним. Павло продовжує: «Тож Його невидиме ... від створення світу через творіння стає зрозумілим» (в. 20а). Схоже на протиріччя — як можна бачити невидиме? Але це не так. Ми бачимо чітко, але не прямо. Ми не бачимо невидимого Бога, а от видимий світ бачимо. І саме це приводить нас до одкровення Божого. Невидимий характер Божий розкривається через видимі речі.

Хто не бачить Божого одкровення, не має виправдання: «Тож Його невидиме — Його вічна сила і Божественність — від створення світу через творіння стає зрозумілим. Так що немає їм виправдання» (в. 20). Відмовляючись прийти до Бога, вони намагаються виправдатися тим, що Бог, мовляв, не надав достатньо доказів Свого існування. Але Павло знищує таке виправдання жорсткою реальністю: «Адже пізнавши Бога, вони не прославили Його як Бога, не подякували Йому. Але їхні думки стали нікчемними, а нерозумні їхні серця — оповиті темрявою» (в. 21). У Біблії чітко сказано, що Боже самоодкровення в природі дає правдиві і ясні знання про Його характер.

ОПОСЕРЕДКОВАНЕ І БЕЗПОСЕРЕДНЄ ОДКРОВЕННЯ

Слід також пояснити різницю між *опосередкованим* і *безпосереднім* загальним одкровенням. Ці терміни, *опосередковане* і *безпосереднє*, стосуються функції або використання речей, розташованих між двома точками. Бог трансцендентний, а ми земні. Посередником або носієм² Божого одкровення є природа, так само як газета або телетрансляція є носіями комунікації. Ось чому всі такі способи комунікації мають загальну назву «медіа». Аналогічно, головним носієм загального одкровення є природа.

Є інший спосіб Божого одкровення, що має назву *безпосереднє загальне одкровення*. У Рим. 2:15 Павло говорить, що закон Божий написано в наших серцях. Жан Кальвін називав це *sensus divinitatis* — «почуття божественного». Усвідомлення Бога, яке Він вселив у душу людини, проявляється у сумлінні та знанні Божого закону. Це знання ми отримуємо не через посередника, а безпосередньо від Бога. Звідси й назва — «безпосереднє».

Завдяки загальному одкровенню вічна сила і божественність Бога стають видимими для цілого світу. Коли наша гріховність придушує його, знання про Бога, дані нам через природу і насажені у серця, нікуди не зникають.

²Йдеться про англ. слово *medium* – прим. пер.

ОСОБЛИВЕ ОДКРОВЕННЯ

У той час як Бог певним чином відкриває Себе всім людям через загальне одкровення, існує інший вид одкровення — особливе, отримати яке можуть не всі. Особливе одкровення розкриває Божий план викуплення. У ньому йдеться про втілення, хрест і воскресіння — питання, про які неможливо дізнатися із природи. Головним джерелом особливого одкровення (хоча й не єдиним) є Священне Писання. Саме Біблія свідчить про те, як Бог об'явив Себе особливим чином:

Багато разів і багатьма способами колись через пророків говорив Бог до [наших] батьків. А цими останніми днями заговорив до нас через Сина, Якого поставив спадкоємцем усього і через Якого створив віки. Він, будучи сьйвом слави та образом Його сутності, утримуючи все словом Своєї сили, здійснивши [Собою] очищення [наших] гріхів, сів праворуч Величності на висотах. (Євр. 1:1–3)

Ми отримуємо особливу інформацію від Самого Бога, і цей дивовижний факт лежить в основі християнського осмислення знань.

Епістемологія, підрозділ філософії, — це наука про знання. Вона аналізує способи, якими людина здатна ті знання здобувати. Учені ніяк не дійдуть згоди щодо того, чи людина здобуває їх передусім через розум — так званий *раціональний* підхід — чи через відчуття: зір, слух, смак, доторк й запах — *емпіричний* підхід. Навіть у християнських колах точиться суперечка — що є первинним: розум чи відчуття. Проте християнам слід погодитися, що, зрештою, християнство ґрунтується на знанні, яке прийшло до нас від Самого Бога. Це переконання вкрай важливе для визначення істини, бо знання, що походить від Бога, значно перевищує будь-які аналітичні висновки, яких ми доходимо через внутрішні споглядання чи зовнішні спостереження.

У старозаповітні часи Бог подекуди говорив до людей безпосередньо. Інколи об'являв Себе через сни чи особливі знаки — згадайте Гідеона. Бувало,

що Бог давав про Себе знати через кидання жереба, використання священниками уриму й туміму або з'являвся особисто під час богоявлень. Слово «богоявлення» — переклад грецького слова *теофанія*, яке складається зі слова *теос*, «Бог», і *фанерос*, що означає «явлення». Отож, богоявлення — це видиме явлення невидимого Бога.

Мабуть, найвідомішим випадком богоявлення у Старому Заповіті є охоплений полум'ям кущ, який побачив Мойсей у Мадіямській пустелі. Зауваживши, що полум'я не спалює кущ, він підійшов до нього і почув, як Бог сказав йому із куща: «Я є Той, Хто Є» (Вих. 3:14). Кущ був видимим явленням невидимого Бога. Хмарний і полум'яний стовпи, які вели народ ізраїльський пустелею після виходу з Єгипту, були також видимим явленням невидимого Бога.

ПРОРОКИ ТА АПОСТОЛИ

З народом ізраїльським Бог говорив передусім через пророків, яких ми називаємо «агентами одкровення». Пророки були такими ж людьми, як і ми, і послуговувались людською мовою, але оскільки інформація надходила від Бога, то їхні слова слугували посудинами або провідниками божественного одкровення. Саме тому вони починали пророцтва словами «Так говорить Господь». Слова пророків були записані і стали писемним Словом Божим. Отже, Старий Заповіт є результатом роботи таких самих людей, як ми, але їх, на відміну від нас, Бог призначив Своїми представниками.

Звісно, не всі пророки у стародавньому Ізраїлі були справжніми. Власне, найжорстокішу боротьбу Ізраїль вів не з ворожими народами, а із лжепророками у власному таборі чи місті. Лжепророки радше лестили вухо, ніж доносили одкровення Боже. З такими лжепророками протягом усього свого служіння стикався Єремія. Коли Єремія намагався застерегти народ про неминучий суд Божий, лжепророки виступали проти його пророцтв і робили все можливе, щоб заглушити його послання.

Існував спосіб, як відрізнити справжнього пророка від несправжнього. Аби визначити, хто насправді був носієм божественного одкровення, а хто — ні, ізраїльтяни вдавалися до потрійної перевірки. По-перше, божественне покликання. Пророки завжди намагались показати, що виконувати завдання їх покликав Сам Господь. Декілька старозаповітних пророків, зокрема, Амос, Ісаїя, Єремія та Єзекіїль, розповідають про обставини, за яких їх було

покликано й помазано на пророкування.

Новозавітним відповідником пророка був апостол. Пророки й апостоли є фундаментом церкви (Еф. 2:20). Головною ознакою апостола було те, що його безпосередньо покликав Христос. Саме слово *апостол* означає «посланий» або «наділений повноваженнями того, хто посилає». Ісус промовив до апостолів: « Хто вас приймає, той Мене приймає; хто приймає Мене, приймає Того, Хто послав Мене» (Мт. 10:40). Цікаво, що одним із найвидатніших апостолів Нового Заповіту був Павло, який не входив до дванадцятьох, покликаних Христом із самого початку. Можливо, він не знав Ісуса під час Його земного служіння, та, на відміну від решти апостолів, не був свідком воскресіння. На перший погляд здається, що Павлові не вистачає повноважень апостола. Ось чому в Новому Заповіті наводяться його власні свідчення та свідчення Луки про обставини покликання дорогою до Дамаску. До того ж, автентичність апостольства Павла підтверджують інші апостоли.

Другою перевіркою пророка на справжність в Старому Заповіті була наявність чудес. Не всі старозавітні пророки були чудотворцями, але справжність їхнього служіння від самого початку підтверджувалася багатьма дивами, починаючи від Мойсея, продовжувалася в дні Іллі і надалі. Відрізнити справжнє чудо від несправжнього було важливим завданням, адже були випадки імітації чудес, як-от у виконанні фараонових мудреців, чиї так звані дива були лише шахрайською підробкою.

Третім тестом на справжнього пророка було здійснення. Тобто, чи справджувались їхні пророцтва? Ажепророки намагалися передбачити майбутнє, але коли передбачення не здійснювалося, їхнє послання вважали брехнею.

Як через пророків Старого Заповіту, так і через апостолів Нового ми отримали писемний запис особливого одкровення. Він прийшов до нас через агентів Христа, уповноважених представників одкровення. Сам Ісус не залишив рукописів із власним підписом. Сам Він не написав жодної книги. Усе, що нам відомо про Нього, міститься у Новому Заповіті, який дійшов до нас завдяки праці апостолів, Його посланців, уповноважених промовляти від імені Христа.

УТІЛЕНЕ СЛОВО

Автор Послання до Євреїв говорить про інший вимір особливого одкровення, найвищий його вид — втілене Слово. У нас є записане Слово, з якого ми отримуємо особливе одкровення, а також — втілене Слово Боже, про Яке розповідає записане Слово. Слово всемогутнього Бога втілює у Собі Сам Ісус, як про це каже автор Послання до Євреїв: «Багато разів і багатьма способами колись через пророків говорив Бог до [наших] батьків. А цими останніми днями заговорив до нас через Сина, Якого поставив спадкоємцем усього і через Якого створив віки» (Євр. 1:1–2).

Коли учні зібралися з Ісусом у світлиці, Филип сказав Йому: «Господи, покажи нам Отця, — і цього нам вистачить». Ісус відповів: «Стільки часу Я з вами, і ти не знаєш Мене, Филипе? ...Хіба ти не віриш, що Я є в Отці, й Отець є в Мені?» (Ів. 14:8–10). Христос є головним над усіма апостолами, найвищим обраним носієм самоодкровення Божого. У Христі присутня повнота одкровення Отця, а пізнаємо ми Христа тільки через Священне Писання.

НАТХНЕННЯ Й АВТОРИТЕТ ПИСАННЯ

Істотною причиною Реформації XVI століття було вчення про виправдання лише вірою, але за лаштунками таїлася інша велика проблема — авторитет.

Сперечаючись з провідниками римо-католицької церкви щодо питання виправдання, Мартін Лютер був вимушений привселюдно визнати, що його погляди суперечили попереднім заявам церкви та деяким твердженням колишніх понтифіків. Для Лютера це стало кризою, адже сумніватися в авторитеті церкви чи папи на той час було не прийнятно. Проте він не здався, і, зрештою, у 1521 році на Вормському Райхстагу сказав:

Якщо свідчення Святого Письма або здорового глузду мене не переконують у протилежному (адже не довіряю ні папі, ні, власне, соборам, оскільки, як добре відомо, вони часто помилялись і суперечили самі собі), я залишусь вірним щойно процитованому Писанню, а сумління моє зостанеться в полоні Слова Божого. Я не можу й не буду нічого зрікатися, оскільки йти проти сумління небезпечно і неправильно. Не можу вчинити інакше, на цьому стою, допоможі мені, Боже, Амінь³.

У результаті цього конфлікту виникло гасло Реформації *sola Scriptura* — «лише Писання». Як казав Лютер та інші реформатори, є лише один авторитет, який має найвищу владу й абсолютне право полонити наше сумління. Не намагаючись принизити авторитет церкви або важливість історичних цер-

³Посилання в оригіналі: *Luther's Works, vol. 32, ed. George W. Forell (Philadelphia: Fortress, 1958), 113.*

ковних соборів, як-от Нікейського чи Халкедонського, Лютер хотів донести, що навіть церковні собори не мають авторитету Біблії. Після цього фокус уваги змістився на природу й основу біблійного авторитету.

АВТОРСТВО Й АВТОРИТЕТ

В основі погляду реформаторів на верховенство й авторитет Священного Писання лежить авторство Біблії. Зауважте, що між словами *авторитет* і *авторство* є схожість: обидва містять слово *автор*. Як казали реформатори, Біблія творилася поступово, книга за книгою, а її авторами були звичайні люди. Проте найвищим автором Біблії був не Павло, Лука, Єремія чи Мойсей, а Сам Бог, який проявляв Свій авторитет через писання людей — авторів, що діяли як його представники у світі.

Як автори, вихідці з людей, могли мати авторитет Божий? Пророки, як було показано в попередньому розділі, заявляли, що їхні слова походять від Бога. Саме тому природу священних Писань історично описують двома латинськими фразами: *verbum Dei* — «слово Боже», і *vox Dei* — «голос Божий». На погляд Реформаторів, хоча Бог особисто не писав слів, які ми читаємо на сторінках Біблії, утім вони є Його словами, так, ніби зійшли безпосередньо з неба.

У Другому посланні до Тимофія Павло пише: «Усе Писання богонатхненне» (2 Тим. 3:16а). Слово «Писання» — це буквальный переклад грецького слова *γραφε*. Але юдеї під цим словом розуміли Старий Заповіт. А слово «написано» — це спеціальний термін, під яким вони розуміли послання на певний біблійний текст. Текст у Другому посланні до Тимофія має велике значення, бо термін *Писання* в ньому — це послання на Старий Заповіт і, в ширшому розумінні, на писання апостолів у Новому Заповіті. Адже апостоли усвідомлювали, що мають повноваження доносити новозаповітне Слово Боже, передане їм Святим Духом. (Наприклад, апостол Петро вважає, що послання Павла є частиною всього Священного Писання; див. 2 Пет. 3:16. Власний авторитет проголошувати одкровення, яке має зобов'язальний характер, усвідомлює і сам Павло; див. 1 Кор. 7:10-16.) Павло, наприклад, приголошує заявою, що всі писання, всі ці *графе*, є богонатхненими.

БОГОНАТХНЕННЕ

«Богонатхненне» або «видихнуте Богом» також означає «дане через натхнення⁴ Боже». Зважаючи на довгу історію вчення про натхнення, важливо відрізнити його значення у 2 Тим. 3:16 від тлумачення терміна протягом історії церкви.

Бенджамін Ворфільд якось зауважив, що справжнє його значення у 2 Тим. 3:16 стосується не стільки способу донесення інформації Богом (через авторів з людей), скільки джерела інформації. Буквально, як пише Павло, все Писання є *теопневстос*, тобто «Богом-видихнуте». Це те, що Бог видихає, а не — у що Він видихає⁵. Павло наголошує, що все Писання є видихнуте Богом, а слово «богонатхненне» значить, що первинним началом або джерелом усього Писання є Бог.

Коли йдеться про натхнення як концепцію, мають на увазі діяльність Святого Духа, який сховався на людей у різні часи і помазував їх Своєю силою, надихаючи писати правдиве Слово Боже. Таку діяльність Святого Духа у Писанні не визначено, проте сказано, що Священне Писання виникло не з ініціативи людей. Отож загалом учення про натхнення стосується способу, у який Бог наглядав за написанням Священного Писання.

Ортодоксальних християн часто звинувачували, що вони, мовляв, навчають механічному натхненню, яке інколи називають «теорією диктування». Тобто, автори Священного Писання записували слова, які їм диктував Бог, виконуючи роль простих секретарів. Протягом історії церква ніколи не визнавала такий спрощений погляд на натхнення, хоча й були богослови, що з цим нібито погоджувалися. Жан Кальвін, до прикладу, казав, що у певному розумінні пророки й апостоли виконували роль *amanuenses* (секре-

⁴Йдеться про англ. слово *inspiration* — прим. пер.

⁵Англійською «видихання» — *expiration*, а «вдихання» — *inspiration*, які походять від латинських слів *expiratio* та *inspiratio*, відповідно. Отож формально, як зауважує автор, слід казати, що все Священне Писання дано через *expiration of God* (видихання Боже), а не *inspiration of God* (вдихання Боже). — Прим. пер.

тарів) Божих. У тому, що стосується донесення Божих слів, вони справді були *amanuenses*, але це не пояснює способу натхнення.

Невідомо, як саме Бог наглядав за записом Священного Писання, але сьогодні для церкви важливо пам'ятати, що хоча всі слова Святого Письма і відображають характер, словниковий запас й переживання авторів, їх написано під наглядом Божим і не з власної ініціативи людей. Інакше можна було б очікувати чимало помилок.

ДО ОСТАННЬОГО СЛОВА

Окрім вищезазначеного, церква завжди вважала, що натхнення Біблії є вербальним, тобто, стосується не тільки загальних рис інформації, яку мали донести земні автори, а й кожного слова Священного Писання. Саме тому, зокрема, церква завжди максимально ретельно й ретельно ставилася до відтворення оригінальних рукописів Біблії та приділяла велику увагу дослідженню значень гебрейських і грецьких слів. Кожне слово до останнього несе в собі Божий авторитет.

У пустелі, під час спокусу, Ісус сперечався із Сатаною щодо біблійних цитат. Говорячи з дияволом і фарисеями, Христос часто доводив Свою думку на основі значення одного-єдиного слова. Він казав, що жодна йота, жодна риска закону не зникне, доки все не збудеться (Мт. 5:18), маючи на увазі, що в законі Божому нема жодного зайвого чи сумнівного слова, а кожне з них несе вагу зобов'язального авторитету свого найвищого Автора.

У наші дні, коли на Біблію лється ціла лавина критики, з'явилися спроби позбутися концепції натхнення. Німецький учений Рудольф Бультман (1884–1976) цілком відкинув учення про божественне походження Святого Письма. Неоортодоксальні богослови прагнуть відновити проповідування Біблії у церкві та високу повагу до Біблії, утрачену в часи лібералізму ХІХ століття, але водночас відкидають вербальне натхнення й одкровення через висловлення. Карл Барт (1886–1968), наприклад, казав, що Бог відкриває Себе не через висловлювання, а через події. Проте Біблія не тільки описує те, що сталося, а й посянює все через авторитетні апостольські й пророчі тлумачення.

Наприклад, смерть Ісуса на хресті не тільки описують, а й пояснюють у Євангеліях і посланнях. Люди по-різному сприймали смерть Ісуса. Для багатьох Його послідовників вона стала причиною трагічного розчарування, а

для Понтія Пилата і Каяфи — питанням політичної доцільності. А от апостол Павло, пояснюючи значення хреста, представляє його, як вселенський акт викуплення, як спокутування, принесене на виконання Божої справедливості, що навряд чи можна зрозуміти, лише спостерігаючи за смертю на хресті як подією.

Крім того, на думку неоортодоксальних богословів, Біблія — це не одкровення, як таке, а *Zeugnis* (свідчення) про одкровення, а це сильно підриває її авторитет. Вони вважають, що, незважаючи на певну історичну значущість Писання та свідчення про правдиві події, воно необов'язково має бути одкровенням. Ортодоксальні ж християни, навпаки, стверджують, що Священне Писання не тільки свідчить про правду, а й є правдою, будучи фактичним утіленням божественного одкровення. Воно не просто вказує на якесь джерело поза власними межами, а доносить до нас справжнє Слово Боже.

НЕПОМИЛЬНІСТЬ І БЕЗПОМИЛКОВІСТЬ

Жодна дискусія про природу Священного Писання, у якій зачіпають проблему натхнення, не обходиться без обговорення питань непомильності і безпомилковості. Протягом усієї церковної історії Біблію традиційно вважали непомильною і безпомилковою. Але з виникненням так званого історично-критичного методу, особливо у XIX і XX століттях, об'єктом численних нападів стало не тільки питання натхнення Священного Писання, а й поняття непомильності та безпомилковості.

Деякі критики вважають, що вчення про безпомилковість створили протестанти у XVII столітті, яке інколи називають «століттям протестантської схоластики» і відповідає періоду світської філософії під назвою «століття розуму». На їхню думку, безпомилковість як раціональний конструкт не була властива ані біблійним авторам, ані реформаторам XVI століття. Але це не так, бо реформатори, як і церковні отці, зокрема, Тертуліан, Іреней і особливо Августин, чітко проголошували, що Писання не містить помилок. Біблія сама претендує на божественне походження, а це куди важливіше. Церква надає велику вагу словам Святого Письма про власну богонатхненність.

ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНІВ

Церква завжди визнавала, що з усіх літературних творів у світі лише Біблія є унікально непомильною. Слово *непомильний* можна визначити, як «такий, що не може помилятися» або «неспроможний на помилку». З погляду лінгвістики, термін *непомильний* є сильнішим від слова *безпомилковий*. Наприклад, студент, складаючи іспит, може відповісти правильно на всі двадцять питань тесту. Отож іспит — безпомилковий. Однак безпомилковість студента у цій обмеженій ситуації не робить його непомильним, що підтверджують помилки на подальших іспитах.

Суперечка навколо питання натхнення значною мірою пов'язана з пев-

ним нерозумінням різниці між словами *безпомилковість* і *непомильність*, особливо щодо обсягу їхнього застосування. До прикладу, зверніть увагу на різницю між двома наступними твердженнями:

А. Біблія — єдине непомильне правило віри й практики.

Б. Біблія є непомильною лише в питаннях віри й практики.

Твердження схожі, але докорінно різні. У першому слово *єдине* відокремлює Писання, як єдине непомильне авторитетне джерело. Тобто Священне Писання — це правило віри, що стосується всіх наших вірувань, і правило практики, що стосується всіх наших дій.

У другому ж твердженні значення зовсім інше. Тут слово *лише* обмежує певну частину самої Біблії, і йдеться про те, що вона є непомильною тільки тоді, коли говорить про віру і практику. Такий погляд, що набув популярності в наші дні, називають «обмеженою безпомилковістю». Терміни *віра* і *практика* стосуються усього християнського життя, але в другому твердженні «віра й практика» обмежені лише певною частиною вчення Святого Письма, до уваги не взято його твердження про історію, науку чи культуру. Іншими словами, Біблія має авторитет лише тоді, коли говорить про релігійну віру, а у всіх інших ученнях може помилятися.

АВТОРИТЕТ ХРИСТА

Великою мірою питання авторитету Біблії спирається на авторитет Христа. У 1970-ті роки «Лігоніер Міністріз» спонсорувала проведення конференції на тему авторитету Священного Писання⁶. Учені зі всього світу зібрались для обговорення питання безпомилковості, і, не змовляючись, кожен з них

⁶*Dub. God's Inerrant Word: An International Symposium on the Trustworthiness of Scripture*, ed. John Warwick Montgomery (Calgary, Alberta: Canadian Institute for Law, Theology, and Public Policy, 1974).

розглядав його з христологічної точки зору: яким був Ісусів погляд на Писання? — тобто трималися такого погляду на Біблію, що віддзеркалює погляд на Святе Письмо, якого навчав Сам Ісус.

Єдиний спосіб дізнатися Ісусів погляд на Біблію — це прочитати її, що приводить до кругової логіки: Ісус навчав про безпомилковість у Біблії, але про те, чого навчав Ісус, ми дізнаємось лише з Біблії. Проте навіть критики погоджуються, що з погляду історичної автентичності найменш спірні частини Святого Письма — це ті, у яких Ісус говорить про Писання. Щодо Ісусового погляду на Біблію жодних суперечок серед богословів практично нема. Незалежно від походження, ліберали і консерватори однаково погоджуються, що історичний Ісус Назарянин вірував і навчав високого, піднесеного погляду на Священне Писання, поширеного в юдаїзмі I століття, а саме, що Біблія — це ніщо інше, як натхненне Слово Боже. Про Ісусів погляд на Священне Писання сказано в Євангеліях: «...доки будуть існувати небо й земля, жодна йота, жодна риска із Закону не зникне, — усе збудеться» (Мт. 5:18); «Писання не може бути порушене» (Ів. 10:35); і «Твоє Слово — то істина.» (Ів. 17:17). Аби покласти край будь-яким богословським диспутам, Ісус часто доводив Свої слова, посилаючись на Старий Заповіт і кажучи просто: «Написано».

Напевно, нема жодного вченого, який би ставив під сумнів погляд, що Ісус Назарянин навчав того, що церква сповідує протягом двох тисяч років. Однак багато з них усе ж стверджують, що погляд Ісуса на Святе Письмо був помилковим. Лишається тільки дивуватися зухвалості таких тверджень, що лунають з вуст християнських богословів. Свою позицію вони аргументують тим, що Ісус, мовляв, перебував під впливом погляду на Священне Писання, який переважав на той час у юдейській спільноті. Що, мовляв, у Своїй людській природі Він не міг розгледіти його помилковості. Усім критикам вони відразу відповідають, що були речі, яких Ісус-людина, попри божественну природу, не міг знати. Наприклад, коли учні запитали про день і годину Його повернення, Ісус відповів, що ніхто не знає про день і годину, крім Отця (Мт. 24:36), продемонструвавши обмеженість Своїх знань. «А цим, — кажуть критики, — можна виправдати, чому Ісус навчав хибному погляду на Священне Писання».

У відповідь ортодоксальні вчені кажуть: «Так, людська природа Ісуса не мала всезнання, але щоб бути нашим Викупителем, не обов'язково бути всевідцем. Божественна природа мала всезнання, а людська — ні. Однак куди глибшим є питання безгрішності Христа. Навчати помилці, водночас стверджую-

чи, що все вчення отримано від Бога, може тільки грішник. У Писанні навіть є особлива етика стосовно навчання: не всім варто ставати вчителями, адже їх судитимуть суворіше за інших (Як. 3:1). У мене є моральна відповідальність не брехати своїм студентам. Якщо вони ставлять запитання, на яке я не знаю відповіді, я зобов'язаний сказати, що не знаю. Якщо я не впевнений щодо відповіді, то повинен так і сказати, що не знаю напевно. Потрібно бути дуже обережним, адже вчитель має силу впливати на мислення учнів.

Жоден учитель в історії не мав більшого впливу й авторитету, ніж Ісус Назарянин. Якщо Він казав людям, що Мойсей писав про Нього, що Авраам був радий побачити Його день, що Слово не може бути порушеним і що Писання правдиве, і при цьому помилявся, то несе за це відповідальність — Він мав сказати, що Його знання обмежені.

Якщо Ісус помилявся щодо такого важливого питання, як авторитет Біблії, я не уявляю, як Його можна сприймати серйозно щодо інших учень. Ісус сказав: «Якщо про земне Я сказав вам, і ви не вірите, то як повірите, якщо скажу вам про небесне?» (Ів. 3:12), але все одно трапляються богослови, які кажуть, що в небесних питаннях Ісус мав рацію, а в земних — помилявся.

Але оскільки Біблія дає нам достатньо надійної історичної інформації, аби дійти висновку, що Ісус був пророком, й оскільки Сам Ісус каже, що джерело цієї інформації цілком достовірне, наша логіка не кругова, а прогресивна. Адже ми перейшли від початкової точки історичної відкритості до критики, потім до історичної певності, тоді до історичного знання про Ісусове вчення, і, нарешті, до, власне, вчення Ісуса, який каже, що це джерело не просто надійне, а абсолютно надійне, адже є нічим іншим, як Словом Божим.

Ми кажемо, що Біблія — це єдине правило віри й практики, бо віруємо, що його нам дав Господь, Який Сам його дотримувався. Отож Біблія — безпомилкова і непомильна. Із двох термінів, розглянутих у цьому розділі, *безпомилковість* і *непомильність*, вужче значення має перший. Це логічно випливає з самої концепції непомильності: те, що не може помилятися, ніколи й не помиляється. Аби пройти тест на критику, всі твердження Біблії повинні узгоджуватися між собою. Якщо ми визначаємо *істину* так, як це зроблено в Новому Заповіті, то нема поважних причин сумніватися в безпомилковості Біблії. Якщо Слово Боже не може схибити, якщо воно не може помилятися, то воно не хибить і не помиляється.

КАНОНІЧНІСТЬ

Слово *Біблія* походить від грецького слова *біблос*, що означає «книга». Сьогодні Біблія виглядає, як одна книга, але насправді це не так. Біблія — це збірка, що складається з шістдесяти шести книг. Фактично, це ціла бібліотека. Звідки ж ми знаємо, що в неї потрапили саме ті книги, що потрібно? Відповісти на це запитання можна, розглянувши тему *канонічності*.

Слово *канон* — грецького походження й означає «мірило» або «норма». Коли кажуть, що Біблія — це «канон Святого Письма», це значить, що шістдесят шість книг слугують найвищим мірилом чи авторитетом церкви. Біблію часто називають *norma normans et sine normativa*. Тут тричі вжито корінь *norm*. *Norma normans* перекладають як «норма норм», а *sine normativa* — «без норми». Тобто, Біблія — це норма або стандарт усіх стандартів. Сама ж вона не керується жодним.

ОБСЯГ КАНОНУ

Розглядаючи природу Священного Писання, ми згадували питання натхнення, непомильності та безпомилковості. У цьому розділі ми подивимось не на природу Святого Письма, а радше на його обсяг, тобто, як далеко поширюється його канон.

Саме слово «канон» часто розуміють неправильно. На думку критиків, за такої великої кількості книг (понад дві тисячі), які могли потрапити до Біблії, здається імовірним, що деякі з них, які не входять до складу Святого Письма, потрібно було занести до канону, а інші, що потрапили до нього, навпаки, вилучити. Однак переважну більшість книг, запропонованих до канону, рання церква швидко й без сумніву відкинула, бо їхня неавтентичність була занадто очевидною.

У II столітті представники єретичної течії під назвою гностицизм, претендуючи на апостольство, написали й розповсюдили власні книги. Про те, щоб занести їх до канону, ніколи серйозно не говорили, а тому твердження про понад дві тисячі потенційних кандидатів є оманливим. Якщо зважити на ретельний й уважний процес відбору, який супроводжували глибокі дослідження, то можна побачити, що з-посеред вилучених документів лише три розглядали, як кандидатів на занесення до Нового Заповіту: Діахе, Пастир Герми і Перше послання Клементя Римського. Вони виникли наприкінці I або на початку II століття. Коли їх читаєш, то розумієш — автори усвідомлювали, що їхня репутація нижча за апостольську і що пишуть вони в постапостольські часи, підкоряючись авторитету апостолів та їхніх писань.

Ці документи завжди були і є важливими й корисними для церкви, але ніхто ніколи не наполягав на занесенні їх до канону. У перших століттях від Р. Х. більшість суперечок з питання канону стосувалась радше не вилучених книг, а занесених. Богослови певний час не могли дійти згоди, чи вводити до канону Послання до Євреїв, Друге Послання Петра, Друге і Третє Послання Івана, Послання Юди і Книгу Об'явлення.

КАНОН ВСТАНОВЛЕНО

З авторитетом канону погоджувались не всі, бо остаточно він оформився аж у IV столітті, коли після життя і смерті Христа пройшло доволі багато часу. Остаточне оформлення канону тривало довго, але це не значить, що церква не мала Нового Заповіту до кінця IV століття. Адаже із самого початку віряни послуговувались базовими книгами Нового Заповіту, які ми читаємо й шануємо до сьогодні. Завдяки апостольському авторитету їх вважали канонічними.

Питання щодо встановлення канону спровокував єретик Маркіон, видавши власний канон. Перебуваючи під впливом гностицизму, Маркіон вважав, що Бог, зображений у Старому Заповіті, — це не вищий Бог Усесвіту, а менше, дратівливе божество на ім'я «Деміург». Христос же прийшов об'явити нам правдивого Бога та визволити від цього лихого божка. Зрештою, Маркіон вилучив з Нового Заповіту все, що могло позитивно пов'язувати Христа із Ягве, Богом Старого Заповіту: Євангеліє від Матвія і більшість матеріалу з інших Євангелій, а також усі місця, де Христос казав, що Бог — це Його Отець. Маркіон також вилучив деякі з послань Павла. У результаті вий-

шла мала, скорочена й відредагована версія Нового Заповіту. Маркіонова ересь спонукала церкву до встановлення авторитетного офіційного переліку біблійних книг.

ОЗНАКИ КАНОНІЧНОСТІ

Для визначення канонічності церква виконувала перевірку за трьома ознаками. Можливо, декого бентежить наявність процесу відбору, як такого, але ретельність його проведення вселяє впевненість.

Першою ознакою для визначення авторитетності книги було апостольське походження — критерій, який мав два виміри. Щоб підтвердити апостольське походження, документ мав бути написаний або одним із апостолів, або за прямого й безпосереднього наказу одного з апостолів. До прикладу, Послання до Римлян не викликало жодних сумнівів, бо всі погоджувалися, що його написав апостол Павло. Отже, воно має апостольський авторитет. Не піддавались сумніву й Євангелія від Матвія та Івана, адже вони написані апостолами Ісуса. Ніхто не оспорював й Євангеліє від Луки, бо Лука працював разом з Павлом у місіонерських подорожах. Марка ж вважали представником апостола Петра, авторитетом якого підтверджувалось його Євангеліє. Щодо апостольської авторитетності та біблійної канонічності чотирьох Євангелій та основного корпусу послань Павла з самого початку не було жодних сумнівів.

Другою ознакою для занесення в канон було прийняття ранньою церквою. Цей критерій, до прикладу, задовольняє Послання до Ефесян. Існує припущення, що Павло адресував його не тільки церкві в Ефесі, а ширшій аудиторії. Воно призначалось для розповсюдження у всіх церквах в районі Ефеса. Це саме можна сказати й про інші послання Павла. Євангелія теж були добре відомі у громадах I століття. Церква, у рамках історичного дослідження, обираючи кандидата для занесення в канон, враховувала, наскільки добре з самого початку той чи той документ приймали і цитували, як авторитетне джерело. У Першому посланні Клементя, яке не визнали канонічним, Клемент посилається на Павлове послання до Коринтян, чим демонструє, що рання християнська спільнота вважала і Коринтян авторитетним джерелом. У самій Біблії апостол Петро згадує послання Павла, як частину Святого Письма (2 Пет. 3:16).

Причиною суперечки великою мірою стала третя ознака канонічності.

Книги, які вважали апостольськими, написані за наказом апостола або прийняті ранньою церквою, становили основу Нового Заповіту, не викликаючи жодних заперечень. Але існував другий рівень книг, щодо яких не було такої однозначності. Одна з проблем була пов'язана із сумісністю доктрини й вчення цих книг з основними. Саме з цієї причини виникли певні сумніви щодо Послання до Євреїв, у частині якого (шостий розділ), як часто зауважують, ідеться про можливість втрати спасіння людьми, викупленими Христом. Це суперечить решті біблійного вчення з цього питання. Однак, цей розділ можна тлумачити і в інший спосіб, що узгоджується з рештою Священного Писання. Врешті-решт, на позитивне вирішення питання вплинув аргумент, що автором був Павло. У ранніх століттях церква вважала, що автором Послання до Євреїв був Павло, завдяки чому послання потрапило в канон. За іронією долі, сьогодні мало хто вважає Павла його автором, зате канонічність Послання до Євреїв заперечують ще менше.

ОБСЯГ КАНОНУ

У XVI столітті між римо-католицькою церквою і протестантами здійнялась суперечка щодо обсягу старозаповітних писань, а саме — щодо апокрифу, групи книг, написаних у міжзаповітний період. Римо-католики приймали апокриф, а церкви Реформації здебільшого ні. У центрі суперечки стояло питання: що вважали каноном церква I століття і Сам Ісус. Усі свідчення з Палестини вказують на те, що юдеопалестинський канон не включав апокрифів, тоді як Александрія, культурний центр елліністичних юдеїв, включала. Однак пізніше вчені висловили припущення, що навіть Александрійський канон визнавав апокриф лише на другорядному рівні, не вважаючи його рівним Біблії. Отож питання залишається: хто був правий — римо-католики чи протестанти? Іншими словами, яким авторитетом визначають канонічність?

Як стверджують протестанти, кожна книга Біблії є непомильною, а от процес відбору книг для занесення в канон не володів такою характеристикою. На нашу думку, у визначенні канону церква керувалась Божим провидінням і милосердям і, відповідно, ухвалювала правильні рішення. Отже, кожна книга, що повинна була потрапити до Біблії, до неї потрапила. Однак непомильність ніколи не була властива церкві. Римо-католицька церква, навпаки, стверджує, що до канону занесено правильні книги саме тому, що церква є непомильною і будь-яке ухвалене нею рішення є теж непомильним.

КАНОНІЧНІСТЬ

Римо-католики вважають, що формування канону залежить від авторитету церкви, а протестанти — від провидіння Божого.

Рекомендую докладніше дослідити питання розвитку канону самостійно. Завершуючи лиш наголошу, що, на моє переконання, попри історичні дослідження, церква вчинила саме так, як бажав Бог, і у нас нема жодних причин сумніватися, що до канону Священного Писання занесено саме ті книги, які бажав Господь.

РОЗДІЛ 8

ПИСАННЯ Й АВТОРИТЕТ

Кілька років тому я випадково зустрівся зі старим другом. Колись, навчаючись у коледжі, ми щовечора вивчали Біблію і молилися разом. Після коледжу ми більше не спілкувалися, а тому я був дуже радий нашій зустрічі. Під час розмови він розповів, що з часів навчання його погляд на Священне Писання змінився — він більше не вірить у натхненність Біблії, а натомість вважає, що духовним авторитетом володіє церква.

ІСТОРИЧНІ ДЕБАТИ

Отож найвищим і безсумнівним авторитетом для церкви є слова апостолів, записані у Святому Письмі, чи учителі, що наразі слугують наглядачами за Божим стадом? Саме навколо цього питання у XVI столітті точилась жвава дискусія. Реформатори вирішили, що лише Священне Писання є найвищим, авторитетним одкровенням Божим, а церква не має такої влади. Коли ж у середині XVI століття римо-католицька церква зібралась на Тридентському соборі, щоб сформулювати відповідь реформаторам, на четвертому засіданні розглядали питання авторитету Церкви і Писання, де церква заявила про свою впевненість у натхненні й авторитеті Біблії, а також, що Бог об'являє Себе через церковні перекази.

Правду Божу можна знайти не тільки в Біблії, а й, наприклад, у ґрунтовних богословських книгах, якщо їхнє богослів'я *дійсно* слухне, хоча вони й не є оригінальним джерелом особливого одкровення. Проте римо-католицька церква дотримується «теорії подвійного джерела», згідно з якою є два типи особливого одкровення: Святе Письмо і церковні передання, — і, відповідно до цього, у питанні авторитету церкву вважають рівною Біблії.

З початком війни на континенті четверте засідання Тридентського собору несподівано перервалось, а тому з протоколу не зовсім ясно, що насправді відбувалось на соборі. Згідно з оригіналом протоколу четвертого засідання,

у постанові сказано, що «істина ... міститься частково [*partim*] у Писанні і частково [*partim*] у незаписаних переказах». Але у вирішальний момент обговорення двоє священників висловили протест проти формули «*partim... partim*» на тих підставах, що цей погляд руйнує унікальність і достатність Священного Писання. Нам відомо лишень, що після цього слова «частково ... частково» було видучено з тексту і замінено словом «і» (*et*). Чи це значило, що собор відреагував на протест і, можливо, навмисно залишив стосунок між Священним Писанням і переказами неоднозначним? Чи, можливо, зміна носила більше стилістичний характер, а собор і далі вважав, що існує два окремих джерела одкровення? Лише з протоколу засідань Тридентського собору відповісти на ці запитання неможливо. Проте ясність вносять подальші постанови і рішення церкви. Наприклад, досить нещодавно вийшла папська енцикліка *Humani Generis* (1950 р.), у якій папа Пій XII недвозначно заявив, що, на погляд церкви, існує два окремих джерела одкровення.

Отже, свою доктрину римо-католицька церква ґрунтує на церковних переданнях та Біблії, що робить екуменічний діалог украй важким. Ретельно досліджуючи ту чи ту доктрину, протестанти прагнуть довести свою позицію суто авторитетом Біблії, а Рим — ще й тлумаченням церковних соборів і папськими енцикліками. Візьмімо, до прикладу, таке питання, як непорочне зачаття Марії. Ніде в Писанні про нього не сказано, проте римо-католики його виводять з церковного передання.

Прихильникам гасла *sola Scriptura* римо-католицька церква відповідає так: оскільки офіційно певні книги було занесено в канон за рішенням церкви, то незмінний авторитет Біблії підкоряється авторитету церкви і походить від нього. Протестанти рішуче з цим не погоджуються з біблійних, богословських та історичних причин. Реформатори обмежили зобов'язальний авторитет лише Священним Писанням, бо були переконані, що Святе Письмо — це Слово Боже і що лише Бог може полонити сумління, маючи абсолютний авторитет.

Римо-католицька церква погоджується, що найвищий авторитет має лише Бог, але разом з тим стверджує, що Він делегував його церкві. І сталося це тоді, коли Ісус сказав Петрові: «І Я тобі кажу, що ти є Петро; і на цій скелі Я збудую Свою Церкву, і брами аду не переможуть її» (Мт. 16:18). Після цього авторитет Петра й апостолів перейшли їхнім наступникам як так зване апостольське наступництво. Згідно з формулюванням римо-католицької церкви, єпископ римський, папа, посідає місце Петра, як його наступник, і, відповідно, виконує повноваження Петра, Христового представника на землі.

Чи в Біблії чітко сказано про апостольське наступництво — питання відкрите. До сьогодні не вщухає суперечка щодо точного значення Ісусових слів у Кесарії Філіповій про те, що Він збудує церкву на цій скелі. Нам точно відомо, що якийсь процес делегування справді відбувся. Христос Сам є делегованим апостолом *par excellence*⁷, адже Він сказав: «Бо не від Себе Я говорив, а Отець, Який послав Мене, це Він дав Мені заповідь, що маю сказати і що говорити» (Ів. 12:49). Христос казав, що його слова наділені авторитетом Самого Бога. Отож коли церква приймає Христа як Господа, вона визнає, що Христос є її головою і, відповідно, стоїть вище від неї.

Формуючи канон, церква послуговувалась латинським терміном *recipetis* — «ми приймаємо». Це не значить, що вона претендує на звання творця канону чи наділяє канон своїм авторитетом. Ні, книги канону є для неї авторитетом і мають зобов'язувальний характер. Якби Бог з'явився переді мною і я попросив Його підтвердити, що Він справді Бог, і якби Він відповів таким чином, що мені лишалось тільки вклонитися перед Ним, то моє визнання Його влади не додало б Йому більше авторитету, ніж Він має і так. Я би просто визнав авторитет, який існує й без мене, і вклонився перед ним. Саме так вчинила церква у ранніх століттях, коли офіційно визнала канон Священного Писання.

Церква завжди підкоряється авторитету Святого Письма. Це не значить, що вона не має жодної влади. Владу, наприклад, мають і держава, і батьки, але ці повноваження їм делегував Бог. Ця влада не цілковита, адже абсолютною владою володіє лише Боже Слово. Отже, виконуючи всі свої повноваження, церква підпорядковується авторитету Священного Писання.

ЗМІСТ ПИСАНЬ

Цю частину систематичного богослів'я ми пройшли доволі швидко. Почавши з учення про одкровення, останніх кілька розділів ми присвятили темі Святого Письма. Ми досі говоримо про абстрактні поняття — природу

⁷У найвищому сенсі (фр.) — прим. пер.

Священного Писання, його походження, авторитет, зв'язок між авторитетом Біблії та церковною владою, обсяг канону тощо. Але яка користь від точного уявлення про природу Біблії, визнання її авторитету і дотримання канону Священного Писання без знань про його зміст? Священне Писання — це не якість абстрактне вчення, а святе Слово Самого Бога, призначене для настанови, докору, виправлення і навчання, щоб ми були готові на всяке добре діло, як справжні Божі діти.

У наші дні ставляться під сумнів не тільки питання непомильності, безпомилковості чи натхненності Біблії, а й сам зміст Святого Письма. Стільки часу витрачається на академічні питання навколо так званої пролегомени (дачування, культури і мови Священного Писання), що, закінчивши семінарію, пастор подекуди не до кінця розуміє його змісту.

А ви знаєте зміст Біблії? Автор представленої вашій увазі книги поставив перед собою доволі амбітну мету — висвітлити велику кількість питань. Але куди кориснішим від вивчення систематичного богослів'я є здобуття знань про зміст Священного Писання. Проте навіть розглядаючи зміст Священного Писання і дотримуючись правильного вчення, ми все одно стикаємось з питанням: як тлумачити Біблію правильно й відповідально. Ми ж можемо помилятися і на певному етапі спотворити значення Святого Письма. Отож потрібно дізнатися про базові принципи біблійного тлумачення⁸.

На цьому першу частину наших досліджень завершено. Ми дізналися про одкровення і Біблію, а тому готові перейти до другої частини, у якій вивчатимемо характер Божий.

⁸У R.C. Sproul, *Knowing Scripture*, rev. ed. (Downers Grove, Ill.: InterVarsity, 2009), наведено посібник із основних принципів тлумачення Біблії для мирян. Матеріал викладено таким чином, щоб уникнути нерозуміння, неправильного тлумачення або спотворення Слова Божого.

ЧАСТИНА ДРУГА

БОГОСЛІВ'Я
У ВУЗЬКОМУ
ЗНАЧЕННІ

ЗНАННЯ ПРО БОГА

Бог дав знання про Своє існування кожній істоті на землі. Усі люди знають, що Він існує, визнають вони це, чи ні. Однак від знання про існування Бога потрібно перейти до глибокого розуміння Його характеру і природи, адже жоден інший аспект богослів'я не визначає всі інші питання так вичерпно й всеосяжно, як розуміння Бога людиною. Жодну іншу доктрину не вдасться досягнути належним чином, якщо не пізнати Божий характер.

БОГ НЕЗБАГНЕНИЙ

Історично склалося так, що автор кожної книги із систематичного богослів'я починає її з розгляду незбагненності Бога. На перший погляд це здається суперечливим: як можна вивчати незбагненне? Однак богослови використовують термін *незбагнений* у вужчому значенні. З богословського погляду слово *незбагнений* не говорить про те, що про Бога взагалі нічого не можна дізнатися, а що наші знання про Нього завжди будуть обмеженими. Обмежене змістовне знання про Бога ми мати можемо, а от вичерпне — ніколи, навіть на небесах. Повністю досягнути Його єство, природу і характер неможливо. Одну з причин, чому це так, навів Жан Кальвін у виразі *finitum non sapit infinitum* — «скінченне не може збагнути нескінченне». Цю фразу можна тлумачити по-різному, бо слово *sapit* перекладається як «містити» або «збагнути». У звичайну склянку не поміститься нескінченна кількість води, бо її об'єм скінченний. Але якщо вираз Кальвіна перекласти з іншим значенням слова *sapit* — «збагнути», то він значить, що Бога неможливо досягнути в усій Його повноті. Наш розум скінченний. Йому бракує здатності збагнути або зрозуміти про Бога все. Його шляхи — не наші шляхи. Його думки — не наші думки. Він перевищує нашу здатність пізнати Його у всій повноті.

БОГ ОБ'ЯВЛЕНИЙ

Якщо скінченне не може збагнути нескінченне, як ми, скінченні людські істоти, можемо дізнатися щось про Бога або мати про Нього бодай якась істотне чи змістовне знання? Кальвін сказав, що Бог, у Своїй благодатності й милосерді, задля користі нашої зволив лепетати з нами як з маленькими дітьми. Інакше кажучи, Він сходить на наш рівень і говорить нашою мовою, як батьки, коли сюсюкають з немовлям. Хоч ми й кажемо, що це «дитяча мова», утім змістовна й зрозуміла комунікація відбувається.

Антропоморфізм

Антропоморфічна мова часто трапляється в Біблії. Саме слово *антропоморфічний* походить від грецьких слів *антропос* — «людина», «людство» або «людський», і *морфологія* — наука, у якій вивчають різні форми, зокрема геометричні. Отож легко зрозуміти, що слово *антропоморфічний* просто означає «в людській формі». Коли читаєш у Святому Письмі, що небеса — це Божий престол, а земля — підніжжя Його ніг (Іс. 66:1), то уявляєш собі якась величезне божество, що сидить на небі, спустивши ноги на землю. Але ж ми знаємо, що Бог не такий. Також написано, що Бог володіє худобою в горах (Пс. 49:10), але ж ми це не тлумачимо буквально, що Бог — це ковбой, який інколи спускається на землю, аби зустрітися на дуелі з дияволом, як у старих вестернах. Навпаки, в образі показано, що Бог могутній і самодостатній, як господар, що володіє численними стадами худоби.

У Писанні сказано, що Бог — не людина, а дух (Ів. 4:24) і, відповідно, не має фізичної форми. Однак в описах у Нього часто є фізичні атрибути, зокрема згадано про Його очі, голову, сильну правицю, ноги та вуста. У Святому Письмі сказано, що Бог має не лише фізичні властивості, а й почуття. Ми читаємо, що Бог кається, хоча в інших місцях написано, що Він не змінює думки. У деяких місцях Бога описано людською мовою, бо для людини це єдиний відомий спосіб про Нього говорити.

Щоб зрозуміти антропоморфічну мову Біблії, слід бути дуже уважним й обережним. З одного боку, у Біблії справді сказано, що під цими формами розуміємо Бога, а з іншого, Писання повчає й застерігає нас, що Бог не є людиною. Однак це не означає, що абстрактна, технічна, теологічна мова є вищою за антропоморфічну, а тому краще казати, що Бог — всемогутній, ніж що Він володіє тваринами в горах. Єдиний спосіб збагнути частку *все-* — застосувати людський розум. Наше розуміння сили теж надто відрізняється

від Божого. Його розуміння сили нескінченне, а наше, навпаки, досить обмежене.

З усіх зазначених причин Бог говорить до нас не Своєю мовою, а нашою — єдиною зрозумілою для нас мовою. І саме тому ми здатні збагнути Його слова. Отже, уся мова Біблії носить антропоморфічний характер, і *все*, що сказано про Бога, — теж антропоморфізми, бо, будучи людьми, ми розуміємо тільки таку мову.

Опис Бога

Така прірва між нескінченним Богом і скінченними людьми змусила церкву бути вкрай обережною у своїх спробах описати Бога.

Один із найпоширеніших способів має назву *via negationis*. *Via* — це «дорога» або «шлях». *A negationis* значить «заперечення», і це — головний спосіб опису Бога. Тобто, коли ми говоримо про Бога, ми зазначаємо, Ким він не є. До прикладу, ми казали, що Він нескінченний, тобто «не скінченний». Люди з часом змінюються, тому їх можна назвати «мінливими». Бог же не змінюється, а тому Він — «незмінний» або «непорушний». Іншими словами — «не мінливий». Обидва терміни, *нескінченний* і *незмінний*, описують Бога з огляду на те, Ким Він не є.

Є два інших способи описувати Бога, якими користуються систематичні богослови. Це *via eminentiae*, або «шлях підвищення», коли відомі людські концепції ми підносимо до найвищого рівня, як-от *всемогутність* і *всезнання*. Тут слова могутність і знання піднесено до найвищого ступеня — *все-* і застосовано до Бога. Він — *всемогутній* і *всезнаючий*, наші ж сила і знання обмежені.

Третій спосіб — *via affirmationis*, або «шлях ствердження». Тут ми робимо певні заяви про Божий характер, наприклад «Бог — єдиний», «Бог — святий» або «Бог — суверенний». Ми приписуємо Богові певні характеристики шляхом підтвердження їх істинності.

ТРИ ФОРМИ МОВЛЕННЯ

З огляду на незбагненність Бога, важливо зауважити про три характерні форми людського мовлення, виокремлені церквою: однозначне, неоднозначне й аналогічне.

Однозначна мова стосується такого вживання слова, яке має однакове

значення стосовно двох різних речей. Наприклад, якщо сказати «хороший» пес і «хороший» кіт, це означає, що обидві тварини чемні і слухняні. У неоднозначній мові значення слова у вживанні щодо двох різних речей радикально змінюється. Якщо відчуваєш розчарування від того, як актор прочитав драматичний монолог, можна сказати, що виконання якесь прісне. Це ж, звісно, не значить, що актор на смак не солений. Ні, просто його виступу чогось бракувало — стилю або пристрасті. Як страві бракує солі, так чогось бракує й читанню драматичного монологу. Тут слово *прісно* ми вживаємо метафорично, відходячи від його основного значення з кулінарії.

Між однозначним мовленням і неоднозначним перебуває аналогічне. Аналогія — це представлення, що залежить від пропорції. Зміна значення прямо залежить від різниці між описуваними речами. Доброю може бути і людина, і собака, але їхня добрість не зовсім однакова. Коли кажуть, що Бог — добрий, то мають на увазі, що Його добрість подібна до нашої, не ідентична, але схожа настільки, що про неї з Богом можна вести змістовну розмову.

Головний принцип полягає в наступному: хоч ми не маємо вичерпних і всеосяжних знань про Бога, у нас є способи описати Його змістовним чином. Бог звертається до нас нашою мовою, а оскільки ми створені за Його подобою, існує певна аналогія, що відкриває нам шлях до спілкування з Ним.

РОЗДІЛ 10

ЄДИНОСУЩНИЙ

В античних культурах важко не помітити добре розвинутої системи політеїзму. У греків були свої пантеони божеств, у римлян свої боги й богині, що дбали про всі можливі сфери людських проблем і прагнень. У стародавньому Середземномор'ї лише юдейська культура вирізнялася високим розвитком монотеїзму.

На думку деяких критиків, юдейська релігія, у своєму старозавітному варіанті, насправді була не монотеїстичною, а тонким поєднанням певних форм політеїзму. Мовляв, Священне Писання, у його сьогоденішньому вигляді, було відредаговано і в біблійні оповіді про патріархів було внесено більш сучасний погляд на монотеїзм. Попри зазначені теорії, уже на першій сторінці в Писанні однозначно проголошено, що пануванню й владі Господа Бога немає меж. Він є Богом неба і землі. Він — Творець і Правитель над усім.

ЄДНІСТЬ ТА УНІКАЛЬНІСТЬ

Старозаповітний Ізраїль надавав великого значення Божій унікальності. Згадаймо, до прикладу, *Шема* у книзі Повторення Закону, яку промовляли під час літургії. *Шема* глибоко закарбувалося у свідомості ізраїльського народу: «Слухай, Ізраїлю! Господь, наш Бог, — Господь єдиний. Люби Господа, свого Бога, усім своїм розумом, усією своєю душею й усією своєю силою» (Повт. 6:4–5). Ці слова також входять до складу Великої заповіді (Мт. 22:37). Після проголошення *Шема* Мойсей додає:

Нехай ці слова, які я сьогодні тобі заповідаю, перебувають у твоєму серці й у твоїй душі. Навчи їх своїх синів, проказуй їх, сидючи в домі та йдучи дорогою, лягаючи та встаючи. Прив'яжи їх, як знак, на своїй руці, і нехай вони

будуть непорушними перед твоїми очима. Напишіть їх на одвірках своїх домів та своїх воріт. (Повт. 6:6–9)

Проголошення природи Бога — Його єдності та унікальності — було настільки важливим у релігійному житті народу, що цього твердження щоденно навчали дітей. Люди мали носити його на руці й чолі та вішати на одвірки, тобто весь час думати й говорити про нього. Ізраїльські батьки мали навчати дітей розумінню Божої унікальності, щоб ця істина ставала невід'ємною частиною життя спільноти з покоління в покоління. Політеїзм лжерелігій сусідніх народів, як сказано в Старому Заповіті, становив велику спокусу. Найбільшою загрозою для Ізраїлю була зіпсутість внаслідок поклоніння лжебогам. Ізраїль повинен був завжди пам'ятати, що нема Бога, окрім їхнього.

Божу унікальність також показано у Першій заповіді: «Хай не буде тобі інших богів передо Мною!» (Вих. 20:3⁹). Це не означає, що Божий народ може мати інших богів, головне, аби Ягве був першим у списку. Ні, «передо Мною» це «у Моїй присутності», а присутність Ягве поширюється на все створіння. Отож коли Бог сказав: «Хай не буде тобі інших богів передо Мною!», то мав на увазі, що інших богів не існує, бо Він єдиний царює, як божество.

ТРІЙЦЯ

Старий Заповіт наголошує на монотеїзмі, але ми сповідаємо віру у Триєдиного Бога. Учення про Трійцю — одна з найбільш таємничих доктрин християнської віри, що протягом історії церкви ставала причиною численних суперечок. Деякі з них виникають через неправильне розуміння Трійці, як трьох окремих богів — Отця, Сина і Святого Духа, що носить назву «триїзм».

Як християнська церква може вірувати у Трійцю? Як Бог може бути Отцем, Сином і Святим Духом? Тому що вчення про Трійцю представлено у

*9*Переклад Івана Огієнка 1962 р. — Прим. пер.

Новому Заповіті, де Бога названо Отцем, Сином і Святим Духом. Найкраще цю концепцію виражено у першому розділі Євангелія від Івана. Фундамент сповідання церквою віри у Трійцю закладено у пролозі:

На початку було Слово, і Слово було в Бога, і Слово було Бог. Воно на початку було в Бога. Усе через Нього постало, і без Нього не постало нічого з того, що постало. У Ньому було життя, — і життя було Світлом людей. І Світло світить у темряві, і темрява Його не огорнула. (Ів. 1:1–5)

Грецьке слово *логос* перекладаємо, як «слово». Отож грецькою там написано: «На початку було *логос*, і *логос* було в Бога, і *логос* було Бог». Іван проводить розрізнення між Богом і *логосом*. Слово і Бог перебувають разом, але є відмінними — «Слово було в Бога»¹⁰.

Може здаватися, що слово *в* не має великого значення, але у грецькій мові є, щонайменше, три слова, які можна перекласти цим прийменником. Є слово *εις*, яке у грецькій мові Нового Заповіту часто вживають у виразах, що перекладають, як *в ім'я*. Грецьке слово *εν* також перекладають, як «в». Наприклад, слово *енергія* складається з префіксу *ен* — «в» і *ергон* — «праця». Тобто енергія — це те, що притаманне або перебуває в праці. Третє слово, яке в українських перекладах Біблії інколи перекладають прийменником «в» — це *прос*, яке входить до складу іншого грецького слова — *просопон*, «обличчя». Отож вживання слова *в* передає відтінок стосунків віч-на-віч чи обличчя до обличчя. Це найбільш близькі стосунки, що можуть бути між людьми. Саме це слово використовує Іван, коли пише: «На початку було Слово, і Слово було в Бога». Уживаючи прийменник *прос*, Іван підкреслює, що *логос* перебувало у найбільш близьких стосунках з Богом.

¹⁰ Англійською буквально *the Word was with God* — «Слово було з Богом». Далі автор наводить три грецькі слова, які можна перекласти англійським прийменником *with* — «з». Оскільки в українських перекладах Біблії грецький прийменник *прос* тут перекладено, як «в», то в цьому перекладі вжито грецькі слова, які можна перекласти саме цим українським прийменником. — Прим. пер.

Отож *логос* було в Бога від початку, перебуваючи з Ним у близьких стосунках. Однак наступна фраза може здатися незрозумілою: «і Слово [*логос*] було Бог». Іван використовує поширену форму грецького дієслова «бути» — дієслово-зв'язку, яку вжито для єднання слів. Тобто твердження присудка стосується й підмета і їх можна поміняти місцями: «Слово було Бог і Бог було Слово». Це чітке й однозначне приписування божественності Слово. Слово відмінне від Бога, але також є Богом.

Учення про Трійцю виникло у церкві не лише на основі цього новозаповітного тексту, а й багатьох інших. З усієї описової лексики Нового Заповіту, що стосується Ісуса, думки богословів перших трьох століть були найбільше прикуті до слова *логос*, бо саме воно дозволяє мати такий величний погляд на природу Христа.

Крім цього, Іван наводить відповідь Хоми у світлиці. Хома скептично ставився до розповідей жінок і друзів про воскресіння Христа, а тому сказав: «Поки не побачу на Його руках ран від цвяхів і не вкладу мого пальця в рани від цвяхів, не вкладу своєї руки в Його бік, — не повірю!» (Ів. 20:25). Коли Христос з'явився і показав йому поранені руки, запропонувавши вкласти руку у поранений бік, Хома вигукнув: «Господь мій і Бог мій!» (в. 28).

Автори Нового Заповіту, особливо юдейського походження, прекрасно розуміли не лише першу заповідь Старого Заповіту, а й другу, яка забороняла робити ідолів і подобу будь-чого на небі, на землі, у воді й під землею¹¹. У Старому Заповіті заборона будь-яких форм ідолопоклонства (поклоніння створінням) має глибоке коріння. Отож новозаповітні автори усвідомлювали, що Христу можна поклонятися тільки, якщо Він — Бог. І той факт, що Ісус прийняв поклоніння Хоми, є важливим.

Коли Ісус зціляв і прощав гріхи у суботу, деякі книжники обурювались: «Хто ж може прощати гріхи, крім самого Бога?» (Мр. 2:7). Усі юдеї прекрасно розуміли, що Господом Суботи є Бог, її автор. Тому коли Ісус пояснив, що Він зцілив чоловіка, «...щоб ви знали, що Син Людський має владу прощати гріхи на землі», Він тим самим проголосив Свою божественність (Мр. 2:10). Це багатьох розгнівало, адже Ісус претендував на владу, яку має лише Бог.

¹¹ Вих. 20:4 — прим. пер.

Коли Іван пише: «Воно на початку було в Бога. Усе через Нього стало, і без Нього не стало нічого з того, що стало», *логос* ототожнюється з Творцем. Іван продовжує: «У Ньому було життя». Коли кажуть, що життя перебуває у *логос*, що *логос* — джерело життя, «Слово» наділяється божественністю.

Подібним чином Новий Заповіт приписує божественність і Святому Духу. Часто — наділяючи Духа атрибутами, які стосуються тільки Бога, зокрема, святістю (Мт. 12:32), вічністю (Євр. 9:14), всемогутністю (Рим. 15:18–19) і всезнанням (Ів. 14:26). Божественність Святого Духа також проявляється в рівності Отцю й Сину, наприклад, у формулі хрещення в Мт. 28:18–20 або благословенні Павла в 2 Кор. 13:14.

ТРИ ОСОБИ

Якось один професор філософії поділився зі мною поглядом, що вчення про Трійцю — це, мовляв, суперечність, а розумні люди суперечностей не приймають. Я погодився, що розумні люди не повинні приймати суперечностей, але здивувався, що до них він відносив доктрину про Трійцю, адже, як філософ, він навчався логіці, а отже, знав різницю між суперечністю і парадоксом.

ПАРАДОКС

Формула Трійці парадоксальна, але аж ніяк не суперечлива. Згідно із законом про суперечності, річ не може бути і не бути собою одночасно в одному типі зв'язків. Наприклад, я можу бути нараз батьком і сином, але не для одної людини. Згідно з історичною формулою, Бог, за сутністю, один, але осіб у Нього — три. В один спосіб Він єдиний, а в інший — потрійний. Закон суперечностей було б порушено, якби Бог був одночасно єдиним та потрійним за сутністю або ж нараз однією особою і трьома особами. Тому, беручи до уваги формальні категорії раціонального мислення, об'єктивно, формула Трійці не є суперечливою.

Аби залишатися вірною чіткому вченню Священного Писання про єдиність Бога та божественність Отця, Сина і Святого Духа, церква у перші чотири століття вела жорстоку боротьбу. Розв'язати цю позірну суперечливість було нелегко. На перший погляд здавалося, що християнська спільнота сповідала віру у трьох богів, а це порушувало принципи монотеїзму, так глибоко вкоріненого в Старому Заповіті.

Проте, як зазначено вище, поняття Трійці є не суперечливим, а парадоксальним. Слово *парадокс* — грецького походження. Префікс *пара* означає «поруч з». Такі слова, як парацерковний та парамедик означають, що люди або організації працюють поруч з іншими. Одним із значень слова «парабо-

ла» є притча — короткі історії, які Ісус розповідав разом («поруч») із навчанням для ілюстрації. Корінь слова *парадокс* походить від грецького дієслова *докео*, яке означає «здаватися», «видаватися» або «думати». Таким чином, слово *парадокс* стосується речей, які, будучи поруч з іншими, видаються суперечливими, доки не розглянути їх ретельніше.

Християнська формула Трійці — Бог єдиний але у трьох особах — може здаватися суперечливою, бо ми звикли, що одна людина — це одна особа. Годі й помислити, як одне єство може міститися у трьох особах, залишаючись одним єством. Учення про Трійцю у такому формулюванні є таємничим — розуму вкрай важко збагнути єство, єдине за сутністю, але в трьох особах.

СУТНІСТЬ ТА ОСОБА

Коли ми з дружиною жили в Голландії, то дізналися, що місцеві мешканці пилюсять свої будинки за допомогою *stofzuiger*, що буквально означає «всмоктувач речовини». Можна було придумати якусь більш вишукану назву, але слово *речовина* доволі влучне.

Яка речовина відрізняє людину від антилопи, антилопу від винограду, а виноград від Бога? Сутність речі, її *усіос* — грецьке слово, що значить «єство» або «субстанція». Речовина божества, сутність — *усіос* — це те, чим Бог є Сам по Собі. Проголосивши про Божу єдиносущність, церква не мала на увазі, що Бог частково перебуває в одному місці, а частково — в іншому. Ні, Бог — це єдине єство.

Пояснити, як Бог є єдиним, але у трьох особах, важко ще й тому, що зазначена формула походить від латинського слова *persona*, від якого походить наше слово «персона». У латинській мові воно вживалося, передусім, як юридичний або театральний термін. Добре навчені актори могли в одній виставі грати кілька ролей, вдягаючи різні маски, а маска латиною — *persona*. Коли Тертуліан вперше сказав, що Бог — це єдине єство у трьох *personae*, то мав на увазі, що Бог існує одночасно у трьох ролях або особистостях — Отці, Сині і Святому Духові. Але поняття «персони» чи «особи» у цій формулі не повністю відповідає сучасному поняттю особистості, у якому одна особа має єдине чітко визначене єство.

СУБСИСТЕНТНІСТЬ І ЕКЗИСТЕНТНІСТЬ

Для розрізнення осіб Трійці використовували також інші терміни. Одним з них є *субсистентність*¹². У сучасній англійській мові слово *subsistence* значить, зокрема, «мінімальний прожитковий мінімум» і його вживають щодо людей, економічний рівень життя яких нижчий за середній. У Божестві субсистентність означає справжню, але не сутнісну, різницю у єстві. Кожна особа в Трійці має субсистентне існування в межах присутності божества. Субсистентність — це різниця в рамках єства, а не окреме єство чи сутність. Усі особи в Божестві володіють усіма атрибутами божества.

Іншим терміном, важливим для розуміння розрізнення осіб Трійці, є *екзистентність*. Англійське слово *exist*¹³ походить від латинського *existere*, де *ex* значить «із», а *stere* — «стояти». З погляду філософії, ще з доплатонових часів, поняття *екзистентності* стосується чистого буття, здатність бути якого не залежить ні від чого. Воно вічне, має міць бути в самому собі, і в жодному разі це не створіння. Для існування ж створіння характерним є не *буття*, а *становлення*, адже головною рисою кожного створіння є мінливість. Ким би ви не були сьогодні, завтра ви станете трохи іншим, а сьогодні ви відрізняєтеся від себе вчорашнього.

Бог існує не так, як люди, інакше Він би був створінням, а Його існування — залежним і похідним. Ми ж кажемо, що Бог є. Бог має буття — Він не стає і не змінюється. Він вічно один і той самий, тому й кажемо, що Він — єдине єство. У богослів'ї, говорячи про Трійцю, мають на увазі не три *екзистентності*, а три *субсистентності*. Це значить, що в межах єдиного не-похідного єства Божого на нижчому вимірі потрібно розрізняти три субсистентних буття, які у Біблії названо Отцем, Сином і Святим Духом. Не три екзистентності, не три існування чи буття, а три субсистентності всередині єдиного вічного єства.

¹² Англ. *subsistence* — прим. пер.

¹³ Існувати — прим. пер.

ТРИ ОСОБИ

Необхідність розрізнити три особи викликана тим, що це розрізнення присутнє у Біблії. Воно справжнє, але не сутнісне. Тобто, відмінності у Божестві реальні, але вони не стосуються Його сутності. Одне єство, але три особи — Отець, Син і Святий Дух.

НЕПЕРЕДАВАЛЬНІ АТРИБУТИ

Коли я приходжу в банк зняти готівку, касир завжди просить показати якийсь документ, що посвідчує особу. Я зазвичай показую посвідчення водія, на якому вказано колір моїх очей і волосся та вік. Ці характеристики визначають певні людські властивості або атрибути.

Під час вивчення доктрини про Бога передусім важливо зрозуміти Його атрибути. Дивлячись на певні Божі характеристики, як-от святість, незмінність та вічність, краще розумієш Його сутність.

РОЗРІЗНЕННЯ

Спочатку потрібно навчитися відрізняти *передавальні* атрибути Божі від *непередавальних*. Передавальний атрибут може передаватися від однієї особи до іншої. Наприклад, центри з контролю й профілактики хвороб в Атланти вивчають заразні хвороби, які також називають інфекційними¹⁴, бо можуть передаватися від однієї людини до іншої. Так само Божі передавальні атрибути можуть поширюватися поміж інших створінь.

Непередавальні атрибути, навпаки, передаватися не можуть, а тому Божі непередавальні атрибути не можуть бути атрибутами людей. Навіть Бог не може передати певні характеристики Свого ества створінням. Інколи у богословів питають, чи може Бог створити іншого бога. Відповідь — ні. Інакше

¹⁴ Англ. *communicable* — букв. такі, що можуть передаватися, передавальні. — Прим. пер.

результатом творення було б створіння, яке, за визначенням, не мало б таких необхідних Божих атрибутів, як незалежність, вічність і незмінність.

Досліджуючи відмінність між Божими передавальними і непередавальними атрибутами, важливо відзначити, що Бог — простий, тобто не складається з частин. Люди мають частини тіла: пальці, кишківник, легені тощо. Божа ж сутність проста, бо не складається з різних частин. У богословському розумінні, Бог і є власними атрибутами.

Божа простота також означає, що Його атрибути розкривають один одного. До прикладу, ми кажемо, що Бог святий, справедливий, незмінний і всемогутній, але Його всемогутність є завжди святою, справедливою та незмінною. Божу всемогутність також визначають усі інші Божі характеристики. Божі вічність і святість теж є всемогутніми. Не можна казати, що одна частина Бога — це святість, друга — всемогутність, а третя — незмінність. Ні, Він повністю святий, повністю всемогутній і повністю незмінний.

Розрізнити передавальні атрибути від непередавальних важливо тому, що це допоможе чітко зрозуміти різницю між Богом і створінням. Жодне створіння не може володіти непередавальним атрибутом всемогутнього Бога.

САМОБУТТЯ

Головна відмінність між Богом та іншими істотами полягає в тому, що створіння завжди похідні, обумовлені та залежні. Бог же незалежний ні від кого й ні від чого. Він має міць буття у Собі, не отримуючи його ззовні. Цей атрибут називають Божим *самобуттям*¹⁵.

У Писанні сказано, що в Богові «ми живемо, рухаємося та існуємо» (Дії 17:28), але ніде не говориться, що Бог отримує Своє буття від людини. Він ніколи не потребував нас для власного життя чи буття. Ми ж і миті не проживемо без наснаги, якою Його єство залежить від Нього. Бог завжди підтримує й зберігає Своє створіння, а тому продовження нашого існування залежить

¹⁵ Англ. *aseity* — походить від латинського виразу *a sei*, «від себе». — Прим. пер.

від Нього так само, як і його початок. Саме в цьому полягає принципова різниця між Богом і нами — Бог не має такої залежності від зовнішніх чинників.

В одному зі своїх есеїв Джон Мілл спростував класичний космологічний аргумент існування Бога, згідно з яким, кожен наслідок повинен мати причину, а найвищою причиною є Сам Бог. Як зауважив Мілл, якщо все повинно мати причину, то її повинен мати й Бог, а тому, якщо простежити логічний ланцюжок до кінця, не можна зупинитися на Богові — потрібно спитати, хто став причиною Бога. Бертран Рассел був переконаний у чинності космологічного аргументу, доки не прочитав есеї Мілла, докази якого стали для нього відкриттям. Рассел використав їх у своїй книзі «Чому я не християнин»¹⁶.

Але Мілл помилявся. В основі його погляду лежало хибне розуміння закону причинності, згідно з яким, причину повинен мати кожен наслідок, а не все, що існує. За визначенням, причини потребує лише наслідок, бо наслідок — це те, що спричинене чимось іншим. Але хіба Бог потребує причини? Ні, бо має існування в Собі — Він вічний і самосущий.

Якось один допитливий хлопчик, гуляючи у лісі з другом, запитав: «Звідки взялося це дерево?»

— Бог його створив, — відповів друг.

— Ясно. А ці квіти звідки взялися?

— Бог їх створив.

— Ну, а ти звідки взявся?

— Мене теж створив Бог.

— Добре, а звідки взявся Бог?

— Бог зробив Себе Сам, — відповів друг.

Друг намагався вразити хлопчика глибиною відповідей, але глибоко помилявся, бо навіть Бог не може зробити Сам Себе. Аби створити Себе, Він повинен був існувати раніше від Себе, а це неможливо. Бог не самостворений, а самосущий.

¹⁶ Див. Bertrand Russell, *Why I Am Not a Christian and Other Essays on Religion and Related Subjects*, 39th ed. (New York: Touchstone, 1967).

Самобуття Верховного Єства визначається самобуттям Бога. Люди — слабкі. Без води і кисню вони вмирають. Людське тіло вразливе перед хворобами, які можуть його вбити. Але Бог *не може* померти. Буття Бога не залежить ні від чого. Він має у Собі ту міць бути чи існувати, якої бракує людям. Ми би, звісно, хотіли мати силу залишатися при житті вічно, але, на жаль, не маємо її, бо є залежними від Нього. Самобуттям володіє лише Бог.

Сам розум вимагає наявності єства, яке б володіло самобуттям, бо без нього ніщо не може існувати. Ніколи не було часу, коли нічого не існувало, інакше зараз не було б жодної речі. Люди, які навчають, що Всесвіт з'явився сімнадцять мільярдів років тому, вважають, що самостворення можливе, але це — абсурд, адже ніщо не може створити саме себе. Наявність речей сьогодні свідчить про те, що буття було завжди.

Кожна травинка волає про самобуття Бога. Але самобуття не в траві. Самобуття — це непередавальний атрибут. Бог не може передати створінню Свою вічність, бо все, що має початок у часі, невічне за визначенням. Можна отримати вічне життя у майбутньому, але зворотної сили воно не має. Створіння — невічні.

Вічність, як така, є непередавальним атрибутом. Божа незмінність пов'язана з Його самобуттям, бо Він вічно є Собою. Боже єство не здатне на зміни чи мінливість, на відміну від створінь, які є мінливими і скінченними. Бог не може створити інше нескінченне єство, бо воно може бути лиш одне.

ВАРТИЙ ХВАЛИ

Божі непередавальні атрибути вказують на те, у чому Бог відмінний від нас і чим Він нас перевершує, демонструючи, чому ми повинні Його прославляти, шанувати і хвалити. Ми часто нагороджуємо почестями людей, що досягли якогось тимчасового успіху, а Той, Хто має у Собі силу вічного буття, Той, без Кого ніхто не прожив би й миті, Той, Кому ми повинні вічно дякувати за кожен подих, не отримує заслуженої шани й слави від Своїх створінь. Проте Верховне Єство заслуговує на послух й поклоніння тих, кого Він створив.

ПЕРЕДАВАЛЬНІ АТРИБУТИ

До Божих атрибутів, що не передаються створінням, належать нескінченність, вічність, всюдисущість і всезнання. Але є й інші властивості, що можуть віддзеркалюватися у створіннях. Апостол Павло це пояснює так: «Отже, наслідуйте Бога, як улюблені діти та живіть у любові, як і Христос полюбив нас і видав Себе за нас як дар і жертву Богові, як приємні пахощі» (Еф. 5:1–2).

Павло закликає вірян наслідувати Бога, а це можливо лише щодо таких Божих властивостей, які ми здатні віддзеркалити. Наведений уривок з Ефесян виходить із припущення, що Бог має певні атрибути, які можемо мати й ми.

СВЯТИСТЬ

У Писанні сказано, що Бог — *святий*. Словом святий у Біблії описують Божу природу і характер. Передусім Божа святість стосується Його величчя й трансцендентності, Його перебування вище й за межами усього, що існує у Всесвіті. У цьому значенні Божа святість є непередавальною, адже тільки Він у Своему бутті перевершує все створіння. Але слово *святий* в описі Бога також стосується Його чистоти та абсолютної моральної та етичної неперевершеності. Саме це має на увазі Бог, коли вимагає святості від створінь: «Будьте святі, як Я Святий!» (Лев. 11:44; 1 Пет. 1:16).

Після прищеплення до Христа ми починаємо внутрішньо оновлюватися Святим Духом. Третю іпостась Трійці називають «святим» зокрема тому, що першочерговим завданням Святого Духа у викупному діянні Трійці є застосування Христових діл до нас. Він відроджує нас і працює над нашим освяченням. Святий Дух погоджує нас із образом Христа, аби ми виконали Божу вимогу святості.

Після гріхопадіння ми, на жаль, далекі від святості, але через служіння

Святого Духа поступово освячуємось і чекаємо прославлення, коли освячення стане повним і ми очистимось від усякого гріха. У цьому сенсі ми наслідуюмо Бога. Проте навіть у прославленому стані ми залишатимемось створіннями — Богом ми не станемо.

ЛЮБОВ

Говорячи про обов'язок наслідувати Бога, Павло наказує жити у любові (Еф. 5:2). У Писанні сказано, що Бог є любов (1 Ів. 4:8, 16). Божа Любов описує Його характер і є одним із Його моральних атрибутів, а отож, якістю, якою володіє не тільки Бог. Вона передається і Його створінням. Бог є любов'ю, а любов є Богом. Усі ж, хто любить у сенсі біблійного слова *agape*, народжені від Бога. Божа любов — це атрибут, який можна наслідувати, до чого закликає нас Павло.

ДОБРИСТЬ

Добрість Бога — це ще один моральний атрибут, який ми повинні наслідувати, хоча нашу здатність на це Святе Письмо описує в похмурих тонах. Багатий юнак якось запитав Ісуса: «Учителю добрий, що маю робити, аби успадкувати вічне життя? Ісус сказав йому: Чому називаєш Мене добрим? Ніхто не є добрим, один лише Бог» (Мр. 10:17–18). Тут Ісус не заперечує Своєї божественності, а лиш утверджує найвищу добрість Божу. Апостол Павло, цитуючи псалмоспівця, каже: «Немає ні одного праведного» (Рим. 3:10). Перебуваючи у впалому грішному стані, ми, на жаль, не наслідуємо і не віддзеркалюємо цей аспект Божого характеру. Утім Бог закликає вірних вести життя, сповнене добрих діл, аби, з допомогою Святого Духа, ми зростали у доброті, віддзеркалюючи цей аспект Божої природи.

СПРАВЕДЛИВІСТЬ І ПРАВЕДНІСТЬ

Є й інші передавальні Божі атрибути, які ми повинні наслідувати. Одним із них є справедливість. Коли про справедливість говорять у біблійних категоріях, її ніколи не вважають якоюсь вищою абстракцією, яка існує по-

над і поза Богом і якій Він зобов'язаний коритися. У Писанні поняття справедливості більше пов'язано з праведністю, в основі якої лежить внутрішній характер Бога. Божа справедливість значить, що Він завжди поступає праведно.

У богослів'ї поняття внутрішньої праведності і справедливості Бога відрізняється від Його зовнішньої праведності і справедливості. Бог завжди чинить правильно, згідно з принципами справедливості. У Біблії є різниця між справедливістю, милосердям і благодаттю. Колись я завжди казав студентам не просити в Бога справедливості, бо вони можуть її отримати. Якби Бог до нас ставився відповідно до власної справедливості, ми б загинули. А тому ми благаємо Його ставитися до нас з милосердям і благодаттю.

Божа праведність визначається справедливістю; Бог ніколи не карає людей жорстокіше, ніж на те заслуговують їхні злочини, і завжди винагороджує всіх, хто на це заслуговує. Він завжди чинить справедливо і ніколи не поводиться несправедливо.

Існують дві загальні категорії: справедливість і несправедливість. Усе, що виходить за межі справедливості, потрапляє до категорії несправедливості. Проте є різні види несправедливості. Певною несправедливістю є Боже милосердя, бо воно виходить за межі справедливості. Але до несправедливості також належить і безправ'я чи беззаконня. Беззаконня — це зло, бо порушує принцип праведності. Якби Бог робив щось нечесно, це було би неправедно. Знаючи, що це не можливо, Авраам сказав Богові: «Хіба буде з праведним — як з неправедним? Зовсім ні! Ти ж Суддя всієї землі! Невже не вчиниш суду?» (Бут. 18:25). Але Бог є справедливим суддею й усі Його вирокі праведні — Він ніколи не чинить несправедливо. Бог не чинить беззаконня.

Однак, говорячи про милосердя й благодать, можна стикнутися з нерозумінням, бо благодать — це не справедливість. Благодать і милосердя не належать до категорії справедливості, але й не входять до категорії беззаконня. Чинячи милосердно, Бог не чинить неправильно, а Його благодать не є злом. Можна сказати й ширше: хоча справедливість і милосердя — різні речі, справедливість пов'язана з праведністю, а праведність може включати в себе милосердя і благодать. Уміти їх розрізнити потрібно тому, що справедливість невід'ємно пов'язана з праведністю, а милосердя й благодать — це дії, які Бог чинить добровільно. Він ніколи не повинен поступати милосердно й благодатно. Лиш допустивши думку, що Бог винен нам благодать і милосердя, ми вже перетворюємо їх на щось інше. У цьому питанні розум схильний до хиб, а тому ми часто плутаємо милосердя й благодать зі справедливістю. Справед-

ливість можна заборгувати, але милосердя й благодать завжди добровільні.

З погляду Своєї зовнішньої й внутрішньої праведності та справедливості, Бог завжди чинить правильно. Його дії та зовнішня поведінка завжди відповідають внутрішньому характеру. Дуже просто це пояснив Ісус, коли сказав учням, що погане дерево не може давати добрих плодів: погані плоди ростуть на поганих деревах, а добрі — на добрих (Мт. 7:17–18). Бог завжди чинить відповідно до власного праведного характеру. А тому всі Його вчинки — праведні. Потрібно вміти розрізняти між Божою внутрішньою праведністю і зовнішньою, а також — між Божою сутністю і Його вчинками, хоча між ними є зв'язок.

Це стосується й нас. Ми грішники не тому, що грішимо. Навпаки, ми грішимо тому, що є грішниками. Внутрішній характер людини зіпсутий. Коли Святий Дух змінює нас внутрішньо, цю зміну видно й у зовнішній поведінці. Ми покликані відповідати праведності Божій зовнішньо, бо ми створені за образом Божим і здатні чинити праведно. Нас створено із спроможністю поступати правильно та діяти справедливо. Пророк Михей писав: «... чого ГОСПОДЬ очікує від тебе, а саме: Щоб ти дотримувався правосуддя, любив чинити милосердя, і в покорі ходив з твоїм Богом!» (Мих. 6:8¹⁷). Божі справедливість і праведність є передавальними атрибутами, які потрібно наслідувати.

МУДРІСТЬ

Розгляньмо ще один передавальний Божий атрибут — мудрість. Бог вважається не просто мудрим, а всемудрим. Нам теж наказано чинити мудро. Частина Старого Заповіту між Історичними книгами і Пророками називається Книгами мудрості. До неї входять Книга Йова, Псалми, Книга Приповістей, Екклезіяста і Пісня Пісень.

¹⁷ Сучасний переклад УБТ — прим. пер.

У Приповістях сказано, що початок мудрості — то страх Господній (Прип. 9:10). Для юдеїв біблійна мудрість полягала не в кількості знань, а в побожному житті. До речі, мудрість і знання в Старому Заповіті — це різні речі. Хоча Бог і наказує здобувати знання, перевага завжди віддається мудрості. Знання здобувають для того, щоб стати мудрим, тобто вміти жити у богоугодний спосіб. Сам Бог ніколи не ухвалює нерозумних рішень, а завжди чинить мудро. Його характеру, на відміну від нашого, не притаманна нерозсудливість. Утім, мудрість — це передавальний атрибут, а Бог є першоджерелом і витокком усякої мудрості. Якщо мудрості бракує, слід молитися, аби Бог, у мудрості Своїй, просвітив наші думки (Як. 1:5). Він дає нам Своє Слово, щоб ми ставали мудрими.

ВОЛЯ БОЖА

Кілька років тому Лігонір Міністріз проводила коротку радіопрограму із запитаннями і відповідями під назвою «Спитай Роберта». Найчастіше мені ставили запитання: «Як дізнатися волю Божу щодо мого життя?» Люди, що серйозно ставляться до християнської віри і бажають жити у послуху Богові, прагнуть дізнатися, чого від них хоче Бог.

У таких випадках спочатку потрібно звернутися до наступних слів зі Священного Писання: «Скрите належить Господу, нашому Богу, а відкрите — нам та нашим дітям навіки, щоб виконувати всі слова цього закону» (Повт. 29:28). Важливо звернути увагу на місце розташування цього вірша у Святому Письмі. Книга Повторення — друга книга закону. Латиною вона називається *Deuteronomium*, що буквально значить «другий закон». У ній вдруге повторюється весь закон, який Мойсей передав людям від Бога. Тут наприкінці і знаходимо цей уривок, у якому проведено розрізнення між скритою волею Бога та відкритою.

СКРИТЕ ТА ВІДКРИТЕ

Реформатори, зокрема Мартін Лютер, відрізняли *Deus absconditus*¹⁸ від *Deus revelatus*¹⁹. Наші знання про Бога обмежені і, як зазначалось вище, не всеосяжні. Бог не розкрив нам усього про Себе та намірів щодо світу. Багато

¹⁸ Лат. прихований Бог — прим. пер.

¹⁹ Лат. відкритий Бог — прим. пер.

лишилось прихованим. Ця прихованість називається *Deus absconditus*, тобто те, що скрите від нас. Але ми не блукаємо в темряві, в пошуках розуміння Бога. Бог не втік, забувши розповісти нам про Себе. Навпаки, ми маємо *Deus revelatus* — відкриту частину Бога. Цей принцип викладено в Повт. 29:28. «Скрите» стосується так званої прихованої волі Бога.

Одним із аспектів Божої волі є воля розпорядча, якою Бог у суверенності Своїй здійснює все, що бажає. Інколи її називають абсолютною волею Бога, інколи суверенною або дієвою волею Божою. Коли Бог суверенно щось постановляє, воно відбувається. Це також можна назвати «детермінованим планом» Божим. Візьмемо, до прикладу, розп'яття. Бог постановив, що Христос певного часу має померти на хресті в Єрусалимі, і це сталося саме в Єрусалимі і саме в означений час, через Божий детермінований план або Його визначену волю. Ніхто не міг цьому завадити — воно *повинно* було статися. Так само коли Бог сказав світові з'явитися, світ з'явився.

Крім розпорядчої, ще є засаднича воля Божа. Розпорядчій волі Божій ніхто завадити не може. Але от засадничій волі ми можемо опиратися. Ба більше — ми опираємось їй завжди! Засаднича Божа воля стосується Божого закону, Його Заповідей. Наприклад, її частиною є Перша заповідь: «У тебе не буде інших богів, крім Мене» (Вих. 20:3).

Коли люди питають, як можна дізнатися волю Божу щодо власного життя, я запитую у них, яку волю вони мають на увазі — приховану, розпорядчу чи засадничу. Якщо приховану, то вони самі мають зрозуміти, що вона для нас недоступна. Більшість людей, що ставлять подібні запитання, не знають, як чинити у тій чи іншій ситуації. Коли в таких випадках мене питають про Божу волю, я відповідаю, що не можу читати Божі думки. Але можу читати Боже Слово, у якому йдеться про Божу відкриту волю, вивчення й виконання якої займає усе життя. Дізнатися відкриту Божу волю я можу допомогти, а приховану — на жаль, ні. Жан Кальвін сказав, що коли Бог «закриває свої святі уста, зупинімося і не йдімо далі»²⁰. Сучасною мовою це означає, що

²⁰ John Calvin, *Commentaries on the Epistle of Paul the Apostle to the Romans*, trans. and ed. John Owen (repr., Grand Rapids: Baker, 2003), 354.

прихована воля Божа — не наша справа. Саме тому вона називається прихованою.

Знати, чого від тебе хоче Бог, — справжня чеснота. У Бога є на вас таємні плани, знати які — не ваша справа. Утім, Він постійно веде вас по життю, і нема нічого поганого у прагненні просвітитися Святим Духом чи отримати провід Божий, і саме цього, зазвичай, бажають люди, коли питають про Божу волю. Однак подекуди виникає нечестиве бажання дізнатися майбутнє, що буде потім. А це вже дійсно не наша справа, а Божа! Саме тому у Писанні Господь так суворо забороняє дізнаватися майбутнє у незаконний спосіб, як-от через дошки віджа, ворожок і карти таро. Для християн це заборонена зона.

ЖИТТЯ ЗА БОЖОЮ ВОЛЕЮ

Що у Біблії сказано про Божий провід? Якщо ми визнаємо Бога на всіх дорогах своїх, Він випростає наші стежки (Прип. 3:5–6). Писання заохочує нас дізнаватися, чого Бог воліє у нашому житті. І ми робимо це, зосереджуючись не на розпорядчій, а на засадничій волі Бога. Якщо бажаєте дізнатися Божу волю, читайте Біблію, де сказано: «Це ж воля Божа — ваше освячення» (1 Сол. 4:3). Отож якщо не знаєте, куди піти на роботу — у Клівленд чи Сан-Франциско, з ким одружитися — з Джейн чи Марті, уважно досліджуйте засадничу Божу волю. Вивчайте Божий закон і дізнавайтеся принципи, яких слід дотримуватися у повсякденному житті.

Псаломспівець пише: «Блаженний чоловік, який не взяв участі в раді безбожних, не став на дорогу грішних і не сів на престолі з губителями, але його бажання — в Господньому законі, і над Його законом він роздумуватиме вдень і вночі» (Пс. 1:1–2). Бажання побожного чоловіка — знати засадничу Божу волю, а той, хто її досліджує, буде як «дерево, посаджене біля потоків води, яке приносить свій плід у свою пору» (в. 3). Безбожні ж, навпаки, «наче пил, що вітер його змітає з поверхні землі» (в. 4).

Не знаєте, яку роботу вибрати, опануйте принципи — і дізнаєтесь, що Бог воліє, аби ви тверезо оцінили власні обдарування. Потім подивіться, чи робота відповідає вашим талантам, якщо ні — вона не для вас. У такому випадку Божою волею щодо вас буде пошук іншої роботи. Бог бажає, аби робота відповідала вашому покликанню, а це потребує значно більших зусиль, ніж дошка віджа. Божий закон потрібно застосовувати до всіх сфер життя.

Вирішуючи, з ким одружитися, розгляньте всі місця у Писанні, де йдеться про Боже благословення шлюбу. Так ви зможете дізнатися, котрі потенційні кандидати відповідають біблійним вимогам. Тож кого обрати супутником життя? Відповідь проста: того, з ким *бажаєте* побратися. Якщо ваша обраниця чи обранець відповідає вимогам засадничої волі Божої, ви вільні чинити так, як забажаєте, і не потрібно не спати ночами, думаючи, чи ви, бува, не вийшли за межі прихованої чи розпорядчої волі Бога. По-перше, вийти за її межі неможливо. По-друге, єдиний спосіб дізнатися приховану Божу волю щодо вас на сьогодні — це дочекатися завтрашнього дня. Завтра ви все зрозумієте, адже зможете поглянути на минуле і побачити, що минулі події — це виконання Божої прихованої волі. Інакше кажучи, прихована воля Божа пізнається постфактум. Як правило, люди бажають знати Божу волю на майбутнє, але Писання наголошує на теперішній Божій волі, яка пов'язана з Його наказами.

«Скрите» належить не нам, а Богові. «Скрите» — не наша справа, бо належить не нам, а Йому. Проте Бог розкрив деякі плани, а от вони вже належать нам. Він зняв завісу. Це називається одкровенням — відкриттям прихованого.

Знання, відкрите нам в одкровенні, за правом належить Богові, але Бог дав його нам. Про це говорить Мойсей у Повт. 29:28. Скрите належить Богові, а відкрите Богом — нам, і не тільки нам, а й нашим дітям. Бог уподобав відкрити нам знання, а ми маємо невимовне благословення ділитися ними з дітьми та ближніми. У Книзі Повторення Закону чітко підкреслено, що наше першочергове завдання — передавати їх дітям. Відкрита Божа воля дається нам через розпорядчу волю, а одкровення — аби ми жили в послуху.

Як я казав раніше, багато людей мене питають, як дізнатися, чого Бог бажає у їхньому житті, але дуже рідко я чую запитання, як пізнати Божий закон. Бо це і так відомо — із Біблії. Щоб пізнати закон, потрібно його вивчати. Куди важче запитання: як *виконати* Божий закон. Є люди, яких це дійсно бентежить, але їх небагато. Більшість питань стосовно волі Божої стосується майбутнього, яке для нас закрито. Якщо бажаєте дізнатися, що Бог дозволяє, що Йому до вподоби, за що Він вас благословить, шукайте відповідь у Його засадничій волі, у законі, зрозуміти який не важко.

Старий Заповіт цінний для новозаповітного християнина тим, що в ньому розкриваються Божі характер і вподобання. Вивчайте його, аби дізнатися, що любить Бог. І хоча не весь закон повторюється в Новому Заповіті, Божий характер у ньому розкрито. У Писанні ми маємо світильника для ніг і світло

ВОЛЯ БОЖА

для стежки (Пс. 118:105). Коли людина шукає шлях у темряві, прагнучи пізнати волю Божу у своєму житті, їй потрібний світильник, який вказуватиме дорогу, світло для освітлення стежки. А знайти їх можна у засадничій волі Бога, який воліє, аби ми слухались кожного слова, що лунає з Його вуст.

ПРОВІДІННЯ

Більшість християн добре знайомі зі словами Павла з Послання до римлян: «Знаємо, що тим, які люблять Бога, котрі покликані за Його передбаченням, усе сприяє до добра» (8:28). В око впадає сила переконання апостола. Він не каже: «Звісно, я сподіваюсь, що наприкінці все буде добре» або «Думаю, що все станеться за волею Божою». Натомість, він каже «Знаємо, що тим, які люблять Бога, котрі покликані за Його передбаченням, усе сприяє до добра». Як справжній апостол, він вміє настільки добре запевнити нас у базових та важливих речах, що це вселяє велику віру.

Проте, боюсь, що в наші дні церква і християнські спільноти великою мірою втратили силу переконання Павла. Розуміння зв'язку між нашим життям і суверенним врядуванням Бога зазнало великих змін.

Якось я переглядав серіал про Громадянську війну у США. Одним із найбільш зворушливих епізодів був момент, коли оповідач читав листи солдатів з обидвох сторін конфлікту. Звертаючись до рідних і близьких, вони писали про свої побоювання і страхи, але й часто зазначали, що покладаються на доброго і милосердного Бога. Коли перші поселенці закладали основи нашої країни, одне місто у штаті Род-Айленд вони назвали Провіденс²¹. У сьогоднішній культурі такого б не сталося. Трагічно, але саме поняття божественного провидіння втрачено.

²¹ Провідіння — прим. пер.

БОГ ЗА НАС

Світський склад розуму у християн сформувався частково під впливом світогляду, у якому все відбувається через природні причини, а Бог, якщо Він є, стоїть над усім цим, лише споглядає з висоти небес і, можливо, підбадьорює людей, але не чинить жодного впливу на земні події. Хоча протягом історії християни завжди гостро відчували, що світ належить Отцеві, який керує справами окремих людей і цілих народів. Саме про це говорить Павло у Рим. 8:28 — про тверду впевненість у Божому провидінні: «Знаємо, що тим, які люблять Бога, котрі покликані за Його передбаченням, усе сприяє до добра».

Далі Павло переходить до питання передпризначення: «Адже кого Він наперед пізнав, тих і визначив наперед, щоби були вони подібні до образу Його Сина, аби бути Йому первістком серед багатьох братів, а кого наперед визначив, тих і покликав, кого ж покликав, тих і оправдав, а кого оправдав, тих і прославив» (вв. 29–30). І завершує: «Що ж скажемо на це?» (в. 31). Інакше кажучи, як нам відповісти на суверенність Божу? Як відреагувати на те, що Він робить усе необхідне для досягнення божественної мети як у світі, так і в нашому житті? Світ це відкидає, а Павло відповідає так:

Якщо Бог за нас, то хто проти нас? Той, Хто Свого Сина не пощадив, а видав Його за нас усіх, то хіба разом з Ним не подарує нам і всього? Хто буде звинувачувати Божих обранців? Бог — Той, Хто оправдує! А хто судитиме? Ісус Христос, Який помер і воскрес, Який по правиці Бога, — Він і заступається за нас! Хто нас відлучить від любові Христа? Чи страждання, чи утиски, чи переслідування, чи голод, чи нагота, чи небезпека, чи меч? ...в цьому всьому перемаємо — завдяки Тому, Хто нас полюбив. (вв. 31–37)

Стосунки між Богом і людьми влучно підсумовано в одному стародавньому вислові ранньої церкви: *Deus pro nobis* — «Бог за нас». Головний принцип доктрини провидіння полягає в тому, що Бог за людей! «Що ж скажемо на це?» — запитує Павло. Якщо Бог за нас, хто може бути проти нас? Хто може відокремити нас від любові Христа? Утиски, загрози, меч, переслідування, страждання, хвороби чи вороги? На погляд Павла, незалежно від пережитого у цьому світі, ніщо не може розірвати зв'язок між християнином і сповненим любов'ю суверенним провидінням.

Про провидіння я написав доволі багато, але цю тему неможливо вмі-

стити в одному розділі²². Тут маємо лише на стислий виклад. Слово *провидіння* складається з префікса й кореня. Корінь походить від латинського дієслова *videre*, від якого утворено наше слово *відео*. Усі ми чули вислів Юлія Цезаря: «*Veni, vidi, vici*» — «Прийшов, побачив, переміг». Слово *vidi*, «я побачив», походить від *videre* — «бачити». Ось чому про змінне зображення на телебаченні ми кажемо *відео*. Латинське слово *provideo*, від якого утворене *провидіння*, значить «бачити заздалегідь, попереднє бачення, передбачення». Однак у богослів'ї передбачення відрізняється від провидіння. Хоча, з погляду походження, слово *провидіння* значить те саме, що й *передбачення*, поняття провидіння охоплює собою значно ширший спектр значень. У нашій мові найближчим за значенням до латинського є слово *забезпечення*²³ або задоволення потреб.

Дивіться, що в Біблії сказано про відповідальність голови сім'ї: «Якщо хто про своїх, а найбільше про домашніх, не дбає, той зрікся віри і є ще гірший від невірного» (1 Тим. 5:8). Голова сім'ї зобов'язаний забезпечувати своїх домашніх усім необхідним, тобто знати заздалегідь їхні нагальні життєві потреби і задовольняти їх. Слова Ісуса «...не журіться про своє життя, що будете їсти або що будете пити, ні про своє тіло, у що одягнетесь» (Мт. 6:25), заохочують не до безтурботного життя, а до подолання тривоги та неспокою — не бійтеся, покладіть надію на Бога, який задовольнить усі ваші потреби! А головам родин Бог доручає забезпечувати членів сім'ї, тобто, дбати про їжу та одяг для них.

Уперше слово *провидіння* зустрічаємо в Старому Заповіті — в оповіданні про те, як Бог наказав Аврааму відвести улюбленого сина Ісаака на гору і принести його в жертву. Цілком природно, що Авраам відчував невимовні страждання через Божий наказ, але, коли вже збирався його виконувати, Ісаак запитав: «Ось вогонь і дрова, а де овечка на всепалення?» (Бут. 22:7).

²² Докладніше про доктрину провидіння див. у R.C. Sproul, *The Invisible Hand: Do All Things Really Work for Good?* (Phillipsburg, N.J.: P&R, 2003).

²³ Англ. *provision* — прим. пер.

Авраам відповів: «Бог нагледить собі овечку на всепалення, сину» (в. 8). Це буквальний переклад слів Авраама мовою оригіналу: *Єгова²⁴ йіре* — «Бог нагледить». Тут уперше в Біблії йдеться про провидіння — Боже задоволення наших потреб. Ці слова також натякають на те, що Бог, у своїй божественній суверенності, зрештою, задовольнив наші найвищі потреби, коли верховного Агнця було принесено в жертву за нас.

ПРОВИДІННЯ ТА САМОБУТТЯ

У вченні про провидіння розглядається кілька питань. Насамперед про забезпечення створіння всім необхідним для існування. В розповіді про створення у Книзі Буття словом «створив» перекладено гебрійське слово *бара*, яке має ширше значення, ніж просто Бог створив і залишив Всесвіт напризволяще. Слово «бара» означає, що Бог підтримує створіння при житті та оберігає його також і після створення. Отже, від Бога залежить не тільки наше походження, а й кожний момент існування.

В одному з попередніх розділів ми зазначали, що головним непередавальним Божим атрибутом є Його самобуття, Його самоіснування. Лише Бог має міць бути Сам у Собі. Боже самобуття разом із силою творення розглядають в рамках систематичного богослів'я. Бог забезпечує створіння всім необхідним для існування, що свідчить про зв'язок між доктриною провидіння і вченням про самобуття. У Ньому ми живемо, рухаємося та існуємо (Дії 17:28). Ми залежимо від Бога, який підтримує та оберігає нас.

Культура сьогодення перебуває під сильним впливом язичницького світогляду, згідно з яким у природі діють непорушні та незалежні закони, а Всесвіт — це безособова машина, що випадково з'явилась сама по собі. Усе існує та функціонує завдяки закону гравітації, закону термодинаміки та

²⁴ У гебрійському оригіналі тут вжито слово *יהוה* (елогім) — Бог. Слово «Єгова», ужите автором, є одним із варіантів вимови гебрійського слова *יהוה* — Господь. — Прим. пер.

іншим силам. Завдяки певній інфраструктурі Всесвіт не перестає існувати. Згідно з біблійним поглядом, Всесвіт не міг з'явитися без божественного акту творення. А коли Бог створив Всесвіт, Він не пішов зі сцени, залишивши все на самоплив. Так звані закони природи лише віддзеркалюють спосіб, у який Бог керує природним світом, забезпечуючи його існування. Мабуть, найлюкавішим поглядом, що полонив розум сучасних людей, є вірування, що функціонування Всесвіту залежить від випадку, — кульмінація глупоти.

У мене є інші праці, де я докладно доводжу, що наділяти випадок силою, з погляду науки, неможливо, бо *випадок* — це лише слово, яким описують математичну ймовірність²⁵. Випадків не буває. Вони не мають жодної сили, не можуть нічого вчинити чи на щось вплинути. Утім знайшлися люди, які у диявольський спосіб замінили поняття Бога словом *випадок*, що не має жодної сили. У Біблії ж чітко сказано, що ніщо не може з'явитися випадково. Усе перебуває під суверенним правлінням Бога, що сповнює серця християн надзвичайною втіхою.

Переживати за завтрашній день — гріх. Переживати за здоров'я — теж гріх. Ми не повинні переживати, але це так природно, коли йдеться про біль і втрату. Ніхто не бажає втратити близьких, здоров'я, безпеку чи майно, але навіть, якщо так сталося, Бог чинить усе заради нашого добра. Навіть хвороби й втрати у цьому світі — це провидіння Боже, добре провидіння.

Через нашу недалекоглядність у це важко повірити. Сьогодні ми відчуваємо біль і втрату і, на відміну від Бога, не бачимо, що буде наприкінці, але Бог каже, що страждання, які випадають на нашу долю, нічого не варті, якщо порівняти зі славою, якою Він увінчає нас на небесах (Рим. 8:18). Під час страждань знання про божественне провидіння втішає. Бог керує не тільки Всесвітом, а й історією. У Святому Письмі сказано, що Бог піднімає й руйнує цілі царства, а наш стан у житті, зрештою, залежить від того, що Він призначив для нас у провидінні. Наше життя, покликання, процвітання чи бідність — усе в руках Бога, який керує всім у мудрості й доброті.

²⁵ *Dus. R.C. Sproul, Not a Chance: The Myth of Chance in Modern Science and Cosmology (Grand Rapids, Mich.: Baker, 1999).*

СПІВДІЯ

Мабуть, найважчою для розуміння в аспекті провидіння є доктрина про співдію. У певному сенсі вона означає, що всі події, *навіть наші гріх*, відбуваються згідно з Божою волею. Виглядає так, ніби ми робимо Бога автором зла, а провину за власну порочність перекладаємо на Нього. Ні, Бог не є автором гріха, але навіть гріх чиниться в рамках Божої суверенної влади.

Яскравий приклад цьому ми бачимо в оповіданні про патріарха Йосифа у Книзі Буття. Ще в молодому віці він пережив знущання з боку задрісних братів, які продали його каравану торговців, що прямував до Єгипту. Торговці продали Йосифа на ринку рабів. Згодом, через звинувачення у домаганні дружини свого господаря, Йосиф опинився у в'язниці, де провів багато років. Після звільнення, завдяки великим здібностям і Божому проводу, Йосиф піднявся до рівня прем'єр-міністра Єгипту.

Потім настав великий голод. На батьківщині у Ханаані Йосифові брати, сини Якова, потерпали від голоду, і Яків послав їх до Єгипту по їжу. Зустрівшись з Йосифом, вони його не впізнали, а він певний час себе не виказував. Зрештою правда відкрилася і брати побачили, що прем'єр-міністр Єгипту, від якого вони очікували допомоги, — їхній брат, скривджений багато років тому. Вони перелякались, бо думали, що Йосиф буде мститися, але натомість він сказав:

Я — ваш брат Йосиф, якого ви продали в Єгипет. Однак, тепер не сумуйте, і хай не здається вам жорстоким, що ви мене сюди продали, бо заради життя Бог послав мене перед вами. Ось другий рік голоду на землі, і залишилося ще інших п'ять років, коли не буде ні оранки, ні жнив. Тож мене послав Бог перед вами зберегти ваш останок на землі у цей час і прогодувати ваш великий останок. Отже, не ви послали мене сюди, а Бог. І Він зробив мене, наче батьком фараонові й паном над усім його домом, і володарем усієї Єгипетської землі. (Бут. 45:4–8)

Пізніше, після смерті Якова, Йосиф знову заспокоїв братів, наголосивши, що за їхніми лихими вчинками приховано божественний намір.

Не бійтеся, адже я — Божий. Ви змовилися проти мене на зло, однак Бог повернув це для мене на добро, аби лиш вийшло так, як є сьогодні. (Бут. 50:19–20)

У цьому полягає велика таємниця провидіння — співдія. У таїні божественного провидіння Бог здійснює Свою волю навіть через зумисні рішення людини. Коли Йосиф сказав: «Ви змовилися проти мене на зло, однак Бог повернув це для мене на добро», — він мав на увазі, що злі наміри братів перебували під покровом добра Божого провидіння: через їхнє зло Бог вчинив добро для людей. Аналогічну історію ми бачимо й в Новому Заповіті, у випадку з Юдою, який зрадив Ісуса, учинивши зло. Проте Бог використав гріх Юди задля нашого спасіння.

Так доктрина провидіння вселяє в душі велику вітху, адже ми знаємо, що Бог стоїть над усім і керує Всесвітом на добро християн (Рим. 8:28), адже Він і є найвищим джерелом утіхи.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

АНТРОПОЛОГІЯ
І ТВОРЕННЯ

Розділ 16

CREATIO EX NIHILO ²⁶

Учення про творення — центральне питання, яким християнство та інші релігії відрізняються від усіх форм секуляризму та атеїзму. Прибічники згаданих течій спрямували зусилля проти юдеохристиянського вчення про творення, бо без концепції божественного творення християнський світогляд зазнає краху. Первинним принципом юдеохристиянської віри є учення про те, що світ виник не внаслідок випадку космічного масштабу, а через пряму надприродну дію Творця.

НА ПОЧАТКУ

Перше речення Святого Письма являє собою твердження, що лежить в основі всього іншого: «На початку Бог створив небо та землю» (Бут. 1:1). Тут представлено три фундаментальні принципи: 1) був початок; 2) є Бог; і 3) є творення. Можна зробити висновок, що з переконливого доведення першого принципу логічно випливають два інших. Тобто, якщо початок Всесвіту дійсно був, то щось або хтось повинен відповідати за нього; а якщо був початок, то повинно бути і творення.

Більшість адептів секуляризму визнають, що Всесвіт мав початок у часі. До прикладу, прихильники теорії великого вибуху вважають, що Всесвіт виник у результаті велетенського вибуху п'ятнадцять-вісімнадцять мільярдів років тому. Але якщо Всесвіт почався з вибуху, то що ж вибухнуло? Небуття?

²⁶ Лат. створення з нічого. — Прим. пер.

Абсурд. За іронією долі, більшість секуляристів погоджуються, що Всесвіт мав початок, але заперечують творення чи існування Бога.

Що Всесвіт існує, погоджуються практично всі. Дехто вважає, що Всесвіт чи зовнішня реальність (навіть самосвідомість людини) — це просто ілюзія, але тільки найвпертіший соліпсист буде переконувати, що нічого не існує. Аби мати можливість доводити, що нічого не існує, потрібно щонайменше існувати. Зважаючи на існування речей і Всесвіту, філософи та богослови завжди ставили запитання: «Чому існує щось, а не нічого?» Мабуть, це найстаріше філософське запитання. Ті, хто намагався знайти відповідь, зрозуміли, що є лише три варіанти пояснення реальності у нашому житті.

EX NIHILO NIHIL FIT²⁷

Перший варіант: Всесвіт є самосущим і вічним. Як ми вже зазначали, переважна більшість секуляристів вважає, що Всесвіт має початок і не є вічним. Другий варіант: самосущим і вічним є матеріальний світ. Цей аргумент наводили в минулому і згадують навіть в наші дні. Ці варіанти мають один важливий спільний елемент: обидва стверджують про щось самосуще і вічне.

Третій варіант: Всесвіт створив себе сам. Його прибічники вважають, що Всесвіт з'явився раптово й стрімко під дією власної сили, хоча й не вживають слова самостворення, бо розуміють, що це — логічний абсурд. Щоб створити себе, річ повинна бути власним творцем, а це значить, що вона має існувати до створення себе, тобто бути й не бути одночасно в одному типі зв'язку. Це є порушенням найфундаментальнішого закону раціонального мислення — закону про суперечності. Отож концепція самостворення відверто абсурдна, суперечлива та ірраціональна. Сповідувати такий погляд може лиш поганий богослов, філософ чи науковець, бо в основі філософії та науки лежать незворушні закони раціонального мислення.

У XVIII столітті одним із аспектів руху Просвітництва був погляд, що

²⁷ Лат. з нічого не постає нічого. — Прим. пер.

«гіпотеза Бога» більше непотрібна для пояснення існування зовнішнього Всесвіту. Раніше церква була в пошані у філософів. Протягом середньовіччя філософи не могли заперечити раціональну необхідність вічної першопричини, але з початком епохи Просвітництва наука розвинулась настільки, що існування Всесвіту вже можна було пояснити в альтернативний спосіб, не шукаючи відповіді у трансцендентній, самосушій, вічній причині чи у Богові.

Виникла теорія спонтанного зародження, згідно з якою світ з'явився раптово сам по собі. Але це нічим не відрізнялося від суперечливої ідеї про самостворення, а тому, коли спонтанне зародження у науковому світі визнали безглуздя, виникли інші концепції. Один фізик, лауреат Нобелівської премії, у своєму есеї визнав: спонтанне зародження є справді філософським абсурдом, але не *поступове* самозародження. Відповідно до його теорії, небуття, за наявності достатнього часу, може виробити в собі силу дати існування якійсь сутності.

Замість терміна *самостворення* почали вживати вислів *випадкове створення*, але тут наявна вже інша логічна хиба — помилка двозначності, яка трапляється тоді, коли (інколи дуже непомітно) ключові слова аргументації змінюють значення. Як-от, зі словом *випадок*. У наукових дослідженнях термін *випадок* використовують для пояснення математичних імовірностей. Якщо у закритій кімнаті є п'ятдесят тисяч мух, статистично можна довести імовірність перебування певної кількості мух на будь-якому квадратному дюймі кімнати у будь-який час. Отож у питанні наукових передбачень розробка складних рівнянь коефіцієнтів імовірності — важлива й слушна задача.

Проте одна річ — використовувати слово *випадок* для опису математичної імовірності, і зовсім інша — змінювати значення терміна, приписуючи йому фактичну силу творення. Аби випадок міг на щось впливати, він повинен бути річчю, що має силу. Але випадок — це не річ. Випадок — це інтелектуальна концепція, яка описує математичні ймовірності. А нема буття, нема і сили. Отже, твердження про появу Всесвіту завдяки випадку (що випадок, мовляв, своєю силою дав буття Всесвіту) нічим не відрізняється від ідеї про самостворення, бо випадок — це ніщо.

Якщо цілком усунути цю концепцію (а цього вимагає розум), залишиться або перший, або другий варіант: самосушим і вічним є або Всесвіт, або матеріальний світ. Як уже згадували вище, згідно з цими варіантами, якщо речі існують зараз, значить, має бути щось, що існує саме по собі. Інакше зараз нічого б не існувало. Абсолютним законом науки є *ex nihilo nihil fit* — «з нічого не постає нічого». Якщо є лиш небуття, то воно залишатиметься на-

завжди, бо небуття не може нічого породити. Якщо колись був час, коли не було зовсім нічого, то можна бути цілком упевненим, що сьогодні, ось у цей самий момент, теж не існувало б абсолютно нічого. Аби хоч щось існувало, повинно бути щось самосуше із силою буття.

Обидва варіанти викликають чимало проблем. Як згадувалось раніше, майже всі погоджуються, що Всесвіт не існував вічно, а отже, перший варіант не життєздатний. Так само, оскільки практично всі речі у матеріальному світі виявляють ознаки обумовленості і мінливості, філософи не люблять казати, що цей аспект Всесвіту є самосушим і вічним, бо самосуше і вічне не зазнає змін. Тому припускають, що десь у глибинах Всесвіту приховано пульсуюче ядро або самосуше й вічне джерело сили, якому решта речей у Всесвіті завдячують своїм існуванням. Тут матеріалісти заявляють, що для пояснення матеріального світу не потрібний трансцендентний Бог, бо вічне, пульсуюче ядро існування міститься всередині Всесвіту, а не десь там у невідомості, за його межами.

EX NIHILLO²⁸

Тут допущено лінгвістичну помилку. Називаючи Бога трансцендентним, автори Святого Письма говорять не про Його розташування. Бог не живе «десь там нагорі» чи «десь там далеко». Бог перебуває над Всесвітом і за його межами з огляду на Його буття. Він є трансцендентним в онтологічному плані. Якщо якась сутність має в собі силу буття і є самосущою, вона повинна бути відмінною від усього похідного й залежного. Якщо в ядрі Всесвіту є якась самосуца сутність, вона за своєю природою перевершує все інше. Нас не цікавить, де Бог живе. Нас цікавить Його природа, вічне буття і залежність від Нього всього у Всесвіті.

Згідно з класичним християнським поглядом на творення, Бог створив світ *ex nihilo*, «із нічого», що, на перший погляд, суперечить абсолютному

²⁸ Лат. з нічого. — Прим. пер.

закону *ex nihilo nihil fit* — «з нічого не постає нічого». Аргументи проти цього погляду висували саме на цих підставах. Однак коли богослови-християни кажуть, що Бог створив світ *ex nihilo*, вони не мають на увазі, що спочатку не було нічого, а потім із нічого постало щось. Ні, Бог не є нічим, Він — не небуття, бо сказано: «На початку Бог...», а Бог є чимось. Бог у Своєму бутті є самосущим і вічним, і лише Він може творити з нічого. Бог може давати існування цілим світам, що є силою творчості в абсолютному сенсі, яку має тільки Бог. Лише Він може створити матерію з нічого, а не сформувати її з іншої.

Художник може взяти брилу мармуру і створити з неї прекрасну статую або просте полотно і за допомогою фарби перетворити його на картину, але Бог створив Всесвіт не так. Він дав світові існування, покликавши його з небуття, що кардинально відрізняється від зміни форми вже наявних речей. Опис Божого творення у Писанні дуже короткий. Ми маємо «божественний імператив» чи «Божу постанову», якою Бог створив Всесвіт, використовуючи силу й авторитет власного наказу. Бог сказав: «Нехай буде...», і так і сталося. Це називається божественним імперативом. Ніщо не здатне опиратися наказу Бога, який дав буття світові.

АНГЕЛИ І ДЕМОНИ

Якось я запитав студентів, чи вони вірують у диявола. Лише декілька відповіли «так». Але на запитання, чи вірують вони в Бога, «так» відповіли майже всі. Мене це здивувало, тому я продовжив: «Ви погоджуєтеся, що, за визначенням, Бог — це надприродне ество, що має добрий вплив на людей?». Усі відповіли «так».

Коли ж я запитав: «Ви погоджуєтеся, що за визначенням, диявол — це надприродна істота, що має поганий вплив на людей?», то попри схожі визначення, ствердно відповіли ті самі кілька студентів.

Чому в Сатану так важко повірити, при тому що у світі стільки зла? Поставивши це запитання, я почув, що, на їхню думку, Сатана — це істота на кшталт гоблінів, відьом та моторошних нічних привидів. Один студент зазначив: «Я не вірю у тупих істот у червоному вбранні з рогами, ратицями і хвостом, які підштовхують людей до лихих учинків».

Такий образ Сатани виник у середньовіччі, коли церква прекрасно усвідомлювала реальність диявола. Тоді люди намагалися знайти способи опиратися злomu впливу Сатани. Богослови навчали, що до свого падіння Сатана був добрим ангелом, а оскільки його найбільшим гріхом була гординя, то найкращий опір йому — глузування. Зрештою, аби завдати болю гордині Сатани та відігнати його від себе, його почали зображати сміховинною істотою. Тоді ніхто не вважав, що Сатана ходить з вилами, має роги й ратиці, але пізніші покоління поступово доходили висновку, що в середньовіччі люди справді вірили в таку істоту.

Якщо ми хочемо, щоб наше богослів'я відповідало Біблії, якщо ми впевнені, що Святе Письмо — не джерело міфів, а серйозна, відкрита Божа правда, то до сказаного у ньому про ангелів і демонів слід ставитися дуже серйозно.

АНГЕЛИ І ХРИСТОС

У Новому Заповіті грецьке слово, яке ми перекладаємо словом «ангел» — ангелос — зустрічається частіше, ніж гамартіа — «гріх», та аґапе — «любов». Якщо Біблія так докладно говорить про ангелів, нам теж слід поставитися до них серйозно. Рання церква дуже переймалась питанням природи і завдань ангелів через єресь, за якою Ісус теж був ангелом. Дехто вважав Ісуса надзвичайною істотою — більшою за людину, але меншою ніж Бог. Автор Послання до Євреїв це заперечує:

Багато разів і багатьма способами колись через пророків говорив Бог до [наших] батьків. А цими останніми днями заговорив до нас через Сина, Якого поставив спадкоємцем усього і через Якого створив віки. Він, будучи сяйвом слави та образом Його сутності, утримуючи все словом Своєї сили, здійснивши [Собою] очищення [наших] гріхів, сів праворуч Величності на висотах. Він настільки кращий за ангелів, наскільки преславніше від них Його Ім'я, яке Він успадкував.

Бо кому з ангелів і коли мовилося: Ти є Мій Син, Я нині породив Тебе? Або: Я буду Йому за Отця, а Він буде Мені за Сина? І коли знову вводить Первородного у світ, то каже: І хай поклоняться Йому всі Божі ангели!» (Євр. 1:1–6)

Тут автор Послання до Євреїв говорить, що Бог наказує навіть ангелам поклонятися Христу. І наводить ще одне порівняння:

Кому з ангелів і коли Він сказав: Сядь праворуч Мене, доки не покладу Твоїх ворогів піднізком для Твоїх ніг? Хіба не всі вони є духами служіння, які посилаються на служіння задля тих, хто має успадкувати спасіння? (Євр. 13–14)

ЗАВДАННЯ АНГЕЛІВ

Тут ми починаємо розуміти природу і покликання ангелів. Ангели — це створені духовні істоти, що виконують функцію служіння. У них немає природних тіл, або принаймні їх створено з більш ефемерної субстанції, ніж людська плоть. Слово «дух» у Біблії необов'язково означає нефізичну сутність. Ним описуються такі поняття, як дим і вітер, що мають фізичні частинки, але яким бракує густини. Утім, ангели — створіння. Ангели і демони — це

створені істоти. Вони не рівні Богові.

Головним завданням ангелів є служити. У Писанні наведено приклади кількох видів такого служіння. По-перше, деяких ангелів створено для служби у безпосередній Божій присутності. Наприклад, у пророка Ісаї, ми читаємо:

І сталося в рік, коли помер цар Озія, я побачив Господа, Який сидів на високому і піднесеному престолі, і дім, сповнений Його слави. І серафими стояли довкола Нього, шість крил в одного і шість крил у другого: двома вони покривали обличчя, двома покривали ноги і двома літали. І вони вигукували один до другого, і казали: Святий, святий, святий Господь Саваот! Уся земля наповнена Твоєю славою! (Іс. 6:1–3)

Одним із завдань ангелів є служити при небесному дворі. Небесне військо складається з ангелів і архангелів, що передбачає наявність ієрархії, певної послідовності підпорядкування в ангельському світі. Серафими служать у безпосередній присутності Бога і, відповідно, можуть щоденно Його споглядати.

Також ангели служать як посланці, адже це значення має грецьке слово *ангелос*. Ангела Гавріїла було послано оголосити про народження Івана Хрестителя, а пізніше — до Марії — оголосити про народження Ісуса. У полі поблизу Вифлеєма ангели проголосили: «Слава Богові на висоті, а на землі — мир у людях доброї волі!» (Лк. 2:14).

Ангели також служили Ісусові, коли скінчились сорок днів у пустелі, де Сатана випробовував Його різними спокусами, зокрема, казав стрибнути з вершини храму, адже Христу було обіцяно, що ангели Його підтримають (Мт. 4:6). Але Ісус не піддався. Після чого, як написано, ангели приступили й служили Йому (в. 11).

Після арешту Ісус сказав, що має владу покликати Собі на допомогу легіони ангелів (Мт. 26:53). На думку відразу спадають вогняні колісниці, що прийшли на допомогу Елісею у Дотаїмі. Ангели там були невидимі, тому Елісей помолився за слугу: «Господи, відкрій очі слуги, і нехай побачить!» (2 Цар. 6:17).

Здебільшого ангели — невидимі істоти. Проте вони можуть ставати видимими, як інколи траплялося під час земного служіння Ісуса. Ангели оголосили про воскресіння Ісуса біля гробу та були присутні при вознесінні Христа на небеса. Також сказано, що коли Христос повернеться, то прийде з

ангелами у славі (Мр. 8:38). Скрізь у Писанні ангели служать Божим святым, але особливо — Ісусу.

Написано: «Не забувайте гостинності, бо завдяки їй деякі, не відаючи, гостинно прийняли ангелів» (Євр. 13:2). У Старому Заповіті ангели подекуди з'являлися у вигляді людей і в них не відразу впізнавали прибульців із ангельського світу чи Божих посланців. Ангели не припиняють свого служіння святим і сьогодні, особливо у часи великої небезпеки.

САТАНА І ДЕМОНИ

Розгляньмо царство впалих ангелів. Подібно до Адама й Єви, яких було створено добрими і святими, ангели теж були добрими створіннями, але частина з них, на чолі з Люцифером, впала. Люцифер став верховним архангелом впалих ангелів.

Дуже важливо розуміти, що Сатана — не Бог. Ми не дуалісти і не віруємо у дві рівні протилежні сили — добро і зло, світло і темряву. Сатана — створіння. Він не має сили Бога і не може чинити справ, які підвладні лише Господу. Проте Сатана могутніший і хитріший від людей. Він сильніший за нас, але значно слабший від Бога. Тому, якщо у вас перебуває Святий Дух, не бійтеся — демон у вас не вселиться. «...більший Той, Хто у вас, ніж той, хто у світі» (1 Ів. 4:4).

Святе Письмо застерігає проти хитрощів і сили Сатани, бо ми нічим не відрізняємось від Петра, який, зарозумівшись, вирішив, що зможе опиратися спокусам. А згодом сам відрікся Ісуса. Христос, добре знаючи реальний стан справ, каже Петру: «...сатана випросив вас, щоби пересіяти, як пшеницю» (Лк. 22:31). Петрові, звісно, було важко змагатися з Сатаною, бо сили були нерівні. Але, з іншого боку, також сказано: якщо чинити опір, він утече від нас (Як. 4:7).

У Святому Письмі змальовано різні образи Сатани. Сказано, що він «ходить і ричить, мов лев, шукаючи, кого б поглинути» (1 Пет. 5:8). Я ж бачу дві картини: перша — це лютий, жахливий і застрашливий лев, а друга — як цей лев, зустрівшись з опором з боку людини, сповненої Святого Духа, тікає, підібгавши хвоста. Повторю: не можна приписувати Сатані силу, яку має тільки Бог. Також сказано, що він спокусник, ошуканець і обвинувач. Диявол радо вабить людей до гріха і навіть Христа намагався спокусити у пустелі. Мабуть, частіше від спокус, від нього варто очікувати лише звинувачення.

Прагнучи довести людину до відчаю, звинувачуючи її у гріху, він ховає ліки, бо бажає, аби ми знищили себе самі. Христос же, навпаки, закликає нас до прощення і покаяння.

Завершу цей розділ застереженням. Відповідно до Нового Заповіту, характер Сатани має метаморфічну природу. Він часто з'являється під егідою добра. Не думайте про нього у глузливих тонах, бо він вміє удавати з себе ангела світла (2 Кор. 11:14). У намаганні ошукати нас, він приходитиме не в потворному й страшному вигляді, а як саме втілення чистоти й благочестя, і навіть цитуватиме Писання, лиш би змусити нас піти проти Божого Слова.

СТВОРЕННЯ ЛЮДИНИ

У західній культурі ми стали свідками радикальних змін у розумінні походження людини. На передній план вийшли різноманітні теорії еволюції. Усе, від мікроеволюції до макроеволюції та цілої низки проміжних нюансів, суттєво підірвало впевненість людини у гідності її походження. Сьогодні кажуть, що людина виникла випадково з якомось первісного супу і досягнула теперішнього еволюційного рівня. Кажуть навіть, що люди — це дорослі мікроби, які сидять на одному з гвинтиків колеса величезної космічної машини, призначеної на тотальне знищення. Жан-Поль Сартр, філософ-екзистенціаліст, казав, що людина — це «нікчемна пристрасть», а значення людини у Всесвіті описав одним-єдиним словом: «Огида».

На нас зусібіч сиплеться ціле розмаїття песимістичних поглядів на природу, походження і значення людини. Хоч як парадоксально, водночас відроджуються й наївні форми гуманізму, у яких, навпаки, людська гідність звеличується. Цілим світом ширяться протести гуманістів на захист прав людини. Наївний погляд на людську гідність походить передусім із юдеохристиянства, у якому гідність людського виду доводиться Божим актом творіння. Святість людського життя не є якоюсь внутрішньою чи вродженою рисою. Життя святе, бо цінність йому дав Бог, як це описано в розповіді про творення у Книзі Буття.

IMAGO DEI²⁹

У розповіді про творення йдеться про шість днів, протягом яких Бог сформував різні елементи Всесвіту. Наприкінці сказано:

І сказав Бог: Створімо людину за Нашим образом і подобою, — і хай панують над рибами морськими, птахами небесними, худобою, над усією землею й усіма плазунами, які повзають по землі.

І створив Бог людину — за Божим образом створив її; Він створив їх чоловіком і жінкою.

Бог поблагословив їх, кажучи: Зростаєте і розмножуєтеся, наповніть землю і володійте нею, пануйте над рибами морськими і птахами небесними, усією худобою, усією землею й усіма плазунами, які повзають по землі. (Бут. 1:26–28)

На жаль, у сьогоднішньому світі більше цінують яйця морської черепахи, ніж людський ембріон. Більшої гідності надають китам, ніж людям. Порядок творення змінено на протилежний. Проте лише людину Бог створив на Свій образ. У певному розумінні, чоловік і жінка створені Богом, як Його віце-регенти, намісники над створінням. Саме такий статус Бог дав людині. Саме це мають на увазі автори Священного Писання, коли кажуть, що чоловіка й жінку було створено за *imago Dei* — образом Божим.

Чим же образ Божий настільки відрізняє нас від членів тваринного світу? Протягом історії робилось чимало спроб віднайти його відмітні ознаки. У Бут. 1:26 читаємо: «І сказав Бог: Створімо людину за Нашим образом і подобою». Тут вжито два виразних слова: *образ* і *подоба*. На погляд римо-католицької церкви, це не одна характеристика людини, а дві, тобто образ відрізняється від подоби. Римо-католицькі богослови вважають, що образ стосується певних спільних аспектів людини і Бога, як-от раціонального

²⁹ Лат. образ Бога. — Прим. пер.

мислення і воління, а подоба відповідає первинній праведності, доданій до людської природи під час творення.

Протестантське тлумачення Буття 1:26 істотно відрізняється. Протестанти вважають, що ці два слова — це так званий *гендіадис*, граматична структура, у якій два слова стосуються одного поняття. Інший приклад такої структури також зустрічаємо в першому розділі Послання до Римлян, де сказано, що Божий гнів відкривається «на всяку безбожність і неправедність людей» (Рим. 1:18). Божий гнів скеровано або на дві різні людські риси — безбожність та неправедність — або на одну, яку можна описати двома словами. На думку протестантів, Рим. 1:18 і Бут. 1:26 — це приклади гендіадису. Створення людини за образом Божим значить рівно те саме, що створення за Божою подобою.

РІЗНІ, АЛЕ СХОЖІ

Що ж значить, бути створеним за образом Божим? Середньовічні богослови впровадили поняття *analogia entis*, яке у XX столітті зазнало нищівної критики з боку неоортодоксальних богословів, зокрема Карла Барта. *Analogia entis* означає «подоба буття». Хоча в Писанні чітко сказано, що між природою Бога і природою створіння є величезна різниця, утім, у деяких аспектах ми з Богом подібні. Людина, звісно, не Бог. Люди — створіння, а Бог має силу буття у Собі. Однак сьогодні стало популярним, навіть серед ортодоксальних богословів, описувати Бога словами «цілком інший», які вживають з метою привернути увагу до величності й трансцендентності Бога, запобігти сплутуванню Бога з будь-якою сутністю у створеному світі. Але сприймати цей вираз буквально — фатально для християнства. Якби Бог був цілком, повністю і категорично відмінним від нас, між Творцем і створінням не було б точки дотику та можливостей комунікації. Наявність схожості між Богом і людиною, що уможливає спілкування Бога з нами, украй важлива для християнської думки. Хоча Бог промовляє до нас людськими словами, сказане Ним має значення, бо між нами є подібність.

Спроби визначити цю подібність робляться давно. Найбільшої популярності набула думка, що Божий образ полягає у раціональному мисленні, волі та почуттях. Ми мислимо раціонально, як Бог. У нас, як і в Бога, є розум. Протягом багатьох століть вважалося, що тварини керуються виключно інстинктами, а не свідомим рішенням. Однак різноманітність реакції тварин,

схоже, вказує на наявність свідомих рішень. Іншими словами, теорія, за якої раціональність мислення притаманна лише людині, а тварини керуються лише інстинктами, зазнала змін. Сьогодні вважається, що людей відрізняють розвинуті здібності мислити. Бог має знання та складне мислення. Людина теж має розум і здібність до міркування, що робить її унікальною у світі тварин.

У нас також є можливість вибору. Люди — вольові істоти. Моральними створіння робить наявність розуму й волі, які також має Бог. Ми не судимо мишей і не вважаємо, що собаки мають етично розвинуте почуття моральності. А от люди несуть відповідальність за свій вибір. Ми — моральні представники Бога на землі. Людина — створіння з волею. Бог дав людям вказівку бути святими, як святий Він, і віддзеркалювати певною мірою Його праведність, на що ми були б не здатні, якби не були раціональними моральними створіннями і не мали почуттів і вподобань. Історично церква вважала характеристики, які мають і Бог, і людина, частиною сутності образу Божого.

Барт виступив проти цього, бо носіїв образу Божого створено «чоловіком і жінкою». Слово *людина* у Книзі Буття вжито узагальнено, під ним мають на увазі і чоловіка, і жінку. Отож Божий образ мають усі люди. Барт вважав, що «чоловік і жінка» — це аналогія не буття, а стосунків. Так само як Бог має міжособистісні стосунки всередині Божества, наша унікальність полягає в нашій здатності мати міжособистісні стосунки між собою. Це поза всяким сумнівом. Але тварини теж мають міжособистісні стосунки, і якщо аналогія тільки в цьому, ми б не змогли мати стосунків з Богом, бо не було б жодних засобів комунікації.

З усіх створінь у світі тільки людям дано унікальний обов'язок і відповідну здібність. Унікальність людського роду частково полягає у місії, яку нам доручив Бог — бути Його представниками перед рештою створінь, віддзеркалювати Божий характер. Це стає зрозумілим, якщо від новозаповітного зображення Христа, другого Адама, в якому ми бачимо досконале втілення Божого образу, логічно перейти назад до Книги Буття. Автор Послання до Євреїв каже, що Христос є «...сйвом слави та образом Його сутності» (Євр. 1:3). У досконалому послуху Христа ми бачимо виконання повноважень, даних людині, — віддзеркалювати святість і праведність Божу. Я переконаний, що в образі Божому міститься унікальна здатність віддзеркалювати характер Божий, аби решта світу, дивлячись на людину, могла сказати: «Тепер ми розуміємо, який Бог».

На жаль, дивлячись на нас, образ Бога неможливо уявити повною мірою.

Ось чому ми «...знаємо, що все творіння разом стогне і страждає аж донині» в очікуванні Божого викуплення (Рим. 8:22). Божий образ у людині настільки затьмарився гріхом, що виникає запитання: «Гріхопадіння настільки стерло Божий образ у людині, що ми взагалі перестали бути його носіями?». Православні християни вважають, що попри затьмарення, Божий образ не знищено. Навіть грішні люди є створіннями, учиненими за образом Божим. З цього випливає необхідність розрізнити між образом Божим у вузькому чи формальному значенні і у ширшому чи суттєвому. Будучи впалими, ми, утім, вміємо думати. Хоча розум заражений гріхом, ми досі його маємо і вміємо ним користуватися. Наше мислення сповнене помилок, але здатність мислити залишилась. Ми маємо волю і можемо вибирати³⁰.

Крім того, ми маємо почуття. Отож образ Божий залишається в людині.

³⁰ Докладніше про віддзеркалення Бога у стані людства після гріхопадіння див. R.C. Sproul's study guide *A Shattered Image: Facing Our Human Condition* (Sanford, Fla.: Ligonier Ministries, 1992).

ПРИРОДА ГРІХА

Після кожного етапу роботи над створінням Бог казав, що воно добре. Але сьогодні це вже далеко не так. Світ, як і люди, що за ним спостерігають, перебуває у впалому стані і у відчайдушно кепському становищі. Чимало сьогоднішніх проблем є прямим результатом впалого стану людства.

ВІДЧУЖЕННЯ

Потрясіння космічних масштабів, що виникли внаслідок гріха Адама та Єви, можна підсумувати словом *відчуження* або *віддалення*, важливими для належного розуміння спасіння, яке в Біблії представлено, як *примирення*. Примирення необхідне лише за наявності віддалення або відчуження, історичні корені якого докладно описано в Старому Заповіті.

По-перше, нам показано, що після гріхопадіння виникло відчуження між людиною і природою. Гріх — не тільки проблема людини. Він став причиною потрясіння цілого Всесвіту: «Бо знаємо, що все творіння разом стогне і страждає аж донині. Та не тільки воно, але й ми самі, маючи зачаток Духа, самі в собі стогнемо, очікуючи всиновлення та викуплення нашого тіла» (Рим. 8:22–23). Бог зробив Адама й Єву панамі над створіннями. Після гріхопадіння все, що було в їхньому підпорядкуванні, теж зазнало зіпсуття. Боже прокляття Адама й Єви після гріхопадіння подіяло й на землю — світ став опиратися впалому людству.

По-друге, відчуження виникло між людиною й Богом, з Яким, унаслідок гріхопадіння людина за своєю природою перебуває у стані ворожнечі. Кажуть, що Бог любить людей безумовно, але подібне мислення ігнорує реальність відчуження. Велику частину Святого Письма присвячено Божим діям для його подолання. Мета спасіння — примирити відчужені сторони. Інакше вони так і залишаться відчуженими.

По-третє, відчуження існує між самими людьми. Люди часто поводять-

ся одне з одним дуже жорстоко, не лише на рівні індивідуальних стосунків, але й на рівні народів. Гріх — це не лише непослух і неповага до Бога, а й насилля над людиною — вбивство, крадіжка, перелюб, наклеп, ненависть та заздрість. Гріх у всіх свої проявах описує спосіб завдання взаємних травм одне одному.

І, нарешті, людина відчужена від самої себе. Сьогодні ми настільки переймаємося самоповагою й людською гідністю, що навчальні заклади навіть стали обмежувати покарання за правопорушення, аби не завдати шкоди крихкому его дітей. Це вже крайнощі. В основі руху самоповаги лежить усвідомлення, що в людей з нею щось не так. А причина — гріх. Після гріхопадіння ми відчужились не тільки від Бога та людей, а й від самих себе. Нерідко люди кажуть, що ненавидять себе. Така ненависть бере початок у нездатності повністю заперечити зло, яким просякнута людство.

На думку Карла Маркса, однією з найбільших проблем людства є відчуження від праці. Маркс багато в чому помилявся, але тут він недалекокий від істини, адже будь-яке покликання людини супроводжують біль і боротьба, що бере початок ще в Едемському саду, де труд людини зазнав Божого прокляття. Сама праця, як відомо, не перебувала під прокляттям, бо людина була покликана працювати ще до гріхопадіння. Крім того, Сам Бог працює, знаходячи в труді задоволення й благословення. Від початку таке ставлення до роботи повинні були мати й ми. Але внаслідок гріхопадіння праця теж опинилася під впливом гріха.

ЩО ТАКЕ ГРІХ?

У Посланні до Римлян Павло написав: «...всі згрішили й позбавлені Божої слави» (3:23). Словом «гріх» ми перекладаємо грецьким словом *гамартіа*, яке походить від назви стрільби з лука, коли не влучали в мішень. Біблійне значення цього слова значно глибше, ніж незначна помилка. Насправді стандартом праведності, мішенню є Божий закон, до виконання якого ми навіть не наближаємось. Цілковита нездатність дотримуватися стандартів Божої праведності і є визначенням гріха.

У Вестмінстерському короткому катехизисі гріх визначено, як «будь-яка невідповідність Божому закону або його переступ» (Питання й відповіді 14). *Невідповідність* з одного боку і *переступ* — з іншого. *Невідповідність* — негативне слово, а *переступ* — активне й позитивне. Коли я вчився в Нідерлан-

дах, то помітив, що голландське суспільство керується великою кількістю законів, які визначають кожен аспект життя. Пам'ятаю вираз: «Ви переступили закон». Гарний опис природи переступу — перетнути лінію або переступити межу, окреслену законом. У цьому й полягає позитивний сенс слова «переступ». А слово «невідповідність» стосується невиконання законних вимог.

Богослови проводять розрізнення між гріхами дії і бездіяльності. Ми винні у гріху дії, коли робимо щось недозволене, а у гріху бездіяльності — коли не робимо те, що повинні. У цьому відношенні гріх має як негативний, так і позитивний аспекти, які можна пов'язати з історично-богословськими й філософськими спекуляціями навколо природи зла. Раніше казали, що походження зла є ахіллесовою п'ятою юдеохристиянства, бо в саме в ньому виникають дуже важкі запитання: як праведний і добрий Бог міг створити світ, який занепав? Причиною гріха є Бог? Багато хто починає сумніватися: може, щось не так із Самим Богом? Адже, як бачимо, зі створеним Ним світом щось точно не так.

PRIVATIO I NEGATIO³¹

Для визначення природи зла філософи і богослови вживають два латинських слова: *privatio*, від якого походить англійське слово *privation*³², і *negatio*, звідки маємо слово *negation*³³. Цими термінами гріх визначається, здебільшого, у негативному сенсі.

Privation — це брак, нестача. У впалому стані ми позбавлені святості і праведності. Ми народжуємось зіпсутими, не маючи первинної праведності Адама і Єви.

Зло також є запереченням добра. У Біблії зло і гріх описують такими словами, як *безбожність* і *неправедність*, тобто гріх визначають і вимірюють відносно позитивної норми. Неможливо зрозуміти безбожність, якщо не знаєш,

³¹ Лат. брак і заперечення. — Прим. пер.

³² Брак, нестача. — Прим. пер.

³³ Заперечення. — Прим. пер.

що таке побожність. Неможливо зрозуміти неправедність, якщо не знаєш, що таке праведність. Слово *антихрист* позбавлене будь-якого значення, якщо не розуміти значення слова *Христос*. Отож, у певному сенсі, визначення зла апіорі залежить від існування добра. Зло подібне до п'явки, паразита, життя якого залежить від господаря. Не можна говорити про проблему зла, не визнавши існування добра.

Не можна вважати, що гріх — це ілюзія. Гріх реальний. Він таємничий, але зло, у якому ми беремо участь, цілком реальне. Він втручається в наше життя не лише ззовні, ми самі, глибоко й особисто, а також активно, усім серцем і душею, до нього причетні.

ПЕРВОРОДНИЙ ГРІХ

З богословського погляду, гріхопадіння людського роду та природа і походження гріха тісно пов'язані з поширенням гріха та його впливом на людей, що приводить нас до питання про первородний гріх.

Люди часто не розуміють концепцію первородного³⁴ гріха, вважаючи, що це перший гріх, скоєний Адамом і Євою. Ні, первородний гріх стосується не першого гріха, а його наслідків, тобто впалого грішного стану людини, що призводить до вчинення дійсних гріхів. Згідно зі Святим Письмом, ми грішники не тому, що грішимо — навпаки, ми грішимо, тому що грішники. Природа людини перебуває у впалому зіпсутому стані, з чого випливає вчинення дійсних гріхів. Первородний гріх описує стан людського роду, набутий після гріхопадіння.

У Писанні чітко сказано, що в нашому характері присутнє внутрішнє зло, про що свідчить щоденний досвід. У трактаті про первородний гріх Джонатан Едвардс зазначає: навіть якби Біблія мовчала про зіпсуття морального стану людини, ми би самі логічно дійшли такого висновку на основі спостережень. Уникнути повсюдної присутності зла у світі неможливо. Всюдисущість зла вимагає пояснень. Навіть язичники негласно визнають, що досконалих людей не буває.

Якби за природою людина була доброю чи навіть морально нейтральною, то слід було б очікувати, що певний відсоток людей зберігатиме цей стан і не впаде у гріх. Кажуть, нам би це вдалося, якби не гріх навколо. Але суспільство складається з людей, що зводить цей аргумент нанівець. Люди —

³⁴ Англ. *original* — також первинний, початковий. — Прим. пер.

впалі створіння, тому й суспільство, з яких воно складається, теж занепале. Ворог живе в нас. Святе Письмо навчає, що первородний гріх сам по собі є Божим вироком для створіння, яке мало бути добрим. У покарання за гріх Бог віддав Адама і Єву та їхніх нащадків на задоволення нечестивої пожадливості.

МОРАЛЬНА НЕСПРОМОЖНІСТЬ

Аналізуючи гріховність людини, Августин зазначав, що, створюючи Адама і Єву, Бог учинив їх *posse peccare*, тобто із можливістю грішити. *Peccare* означає «грішити». Англійською мовою щось чисте й бездоганне часто називають словом *impeccable*, а незначний гріх — *peccadillo*. Обидва слова походять від латинського *peccare*. Августин казав, що Адам і Єва не були створені грішними, але мали здатність грішити. І це правда, бо вони дійсно згрішили. Гріх не був для них неможливим. Проте, на думку Августина, їх було також створено *posse non peccare*, тобто вони мали здатність також і не грішити. Бог дав їм наказ не їсти плоду з забороненого дерева, і вони мали моральну спроможність послухатися Бога. Отож Адам і Єва могли грішити та могли не грішити.

Августин пояснив, що під час гріхопадіння людський рід утратив *posse non peccare* і тепер перебуває у стані *non posse non peccare*, тобто неспроможності не грішити. Сила гріха настільки сильно вкорінилася в серцях і душах смертних людей, що не грішити ми не можемо. Ми аж такі грішні за природою, що за все життя не зустрінемо жодної людини, яка ніколи не грішить. Єдиним, хто зміг прожити безгрішне життя, був Ісус Христос. Неспроможність не грішити називається «моральною неспроможністю людини».

Це не значить, що ми не можемо чинити вчинків, які зовні відповідають закону Божому. Інколи, випадково, ми його виконуємо. Уявіть, що ви любите їздити машиною зі швидкістю дев'яносто кілометрів на годину. Машина працює в оптимальному режимі, ви відчуваєте безпеку та комфорт, хоча інші учасники руху обганяють вас зі швидкістю сто або навіть сто десять кілометрів на годину. Вас навіть зупиняє поліціант і висловлює подяку за безпечне водіння. За послух законові ви отримуєте нагороду. Поліціант повертається до своїх справ, а ви рушаєте далі. Ось ви під'їжджаєте до шкільної зони, де обмеження становить 25 км/год, але не гальмуєте і їдете далі 90 км/год, бо це ваша улюблена швидкість. Ви ніколи не прагнули коритися закону. Дотри-

мання швидкості 90 км/год на шосе було лише збігом. Богослови називають це «громадянською чеснотою».

Інколи ми виконуємо закон Божий, бо це в наших інтересах. Ми не краледемо, бо злочин не вигідний. Ми поведимось шляхетно, викликаючи людську повагу, бо претендуємо на посаду чи маємо інші мотиви. Але грішним людям бракує мотивації користися закону лише з чистої любові до Бога. Ісус сказав: «Любитимеш Господа Бога своїм серцем, і всією своєю душею, і всією своєю думкою! Це — перша і найбільша заповідь. Друга — подібна до неї: Любитимеш свого ближнього, як самого себе!» (Мт. 22:37–39). Мартін Лютер казав, що найбільший переступ — це порушення найбільшої заповіді. Але ми, на жаль, не мислимо такими категоріями. Ніхто не любить Бога досконало, усім серцем, душею й розумом.

Тому й допускаємо богословські помилки. Власні хиби ми приписуємо Біблії, кажучи, що її важко зрозуміти або вона далеко не однозначна. Утім, автором замішання є не Бог, який об'явив Себе достатньо ясно й чітко. Це ми підходимо до тексту з упередженнями, що затьмарюють світло Божого Слова. У Писанні є багато речей, які ми просто не хочемо чути, а тому шукаємо способів перекрутити Біблію, аби уникнути осуду сумління, що лунає з її сторінок.

Інколи, намагаючись розтлумачити Біблію, ми робимо невинні помилки. Наприклад, коли користуємось поганим перекладом або коли недостатньо опанували структуру грецької та гебрійської граматики. Але якби ми любили Бога всім серцем, душею й думкою, хіба наше розуміння Його Слова не змінилося б? Ми стільки часу витрачаємо на вивчення чого завгодно, тільки не Божого слова! Ми ліниві й нестаранні у пошуку правди. Звідси й спотворення та перекручення.

БОЖИЙ СТАНДАРТ

Ісус сказав: «Ніхто не є добрим, один лише Бог» (Мр. 10:18), а Павло — «Немає ні одного праведного» (Рим. 3:10). На перший погляд, ці слова видаються крайнощами, адже навколо стільки добрих діл. Як зазначалось вище, богослови називають такі добрі справи громадянською чеснотою. Матері йдуть на жертви заради дітей, люди повертають гаманці незнайомцям, не взявши з них ані копійки. Але щоб діло було справді добрим, щоб поцілити в мішень Божого стандарту, воно має зовні відповідати вимогам закону та

мотивуватися любов'ю до Бога. Навіть викуплені люди слухаються Бога недосконало, а люди, віддалені та відчужені від Бога, й поготів.

Коли богослови говорять про моральну неспроможність чи первородний гріх, то мають на увазі стан *non posse non peccare*. Морально ми не спроможні чинити добро, як того вимагає Бог. Описуючи стан людини, Ісус сказав: «... ніхто не може прийти до Мене, якщо йому не було дано від [Мого] Отця.» (Ів. 6:65). Ісус почав цю розмову з неспроможності, притаманної всім людям. Він не сказав, що нікому *не дозволено* прийти до Нього, а що ніхто *не може*, тобто не здатний, прийти до Нього, якщо йому не дасть цього Бог. Перед цим Ісус сказав: «Дух оживляє, а тіло ніяк не допомагає» (в. 63). У Новому Заповіті тіло зазвичай стосується впалого стану людини, полону гріха. У Біблії також вживають вираз «під гріхом», який означає, що гріх над нами панує. А також сказано, що бажання нашого серця — постійне зло (Бут. 6:5).

Аби прийняти Христа, прийти до Бога і чинити побожно, потрібно звільнитися від полону первородного гріха, а цього у суверенний та надприродний спосіб досягає для нас Святий Дух. Тому Ісус і каже: щоб побачити, а тим паче, увійти у царство Боже, потрібно народитися згори (Ів. 3:3). Народжене від тіла — тіло, яке ні на що не здатне. Через нашу гріховність ми перебуваємо у морально безпорадному становищі.

З концепцією моральної неспроможності людини, ще званою як погляд Августина, погоджувалися не всі. Сьогодні чимало богословів вважають, що, незважаючи на гріхопадіння, в наших душах залишилась крапля праведності, яка дає нам можливість зробити перший крок до примирення з Богом, простягнути Йому руку. Августин же вважав, що нашу зіпсованість можна прирівняти до смерті. Ми не просто хворі, а *мертві*. Гріх нас настільки полонив, що без Божої рятівної благодаті, яка дає початок процесу викуплення, ми не здатні ні на що.

Я розділяю погляд Августина, згідно з яким гріх подіяв на людину в цілому — на розум, серце й тіло. Тіло не слухається, зір слабшає, волосся сивіє, а сили поступово вичерпуються. Ми хворіємо і, зрештою, помираємо. У Біблії сказано, що це все — результат впливу гріха на тіло. Але гріх також діє на серце, волю і розум. Ми можемо думати, але наше мислення спотворено логічними помилками та затьмарено упередженнями. Проте ми маємо волю і не втратили можливості вибирати, адже досі залишаємось створіннями, учиненими за образом Божим. У гріхопадінні було втрачено Божий образ у вузькому значенні — здатність залишатися цілком праведними. Але ми й досі перебуваємо в образі Божому у широкому значенні, залишаючись людь-

ми. Гріхопадіння нас докорінно зіпсувало, не стерши людяності.

Проте сила людської природи докорінно змінилася. Ми опинилися у стані, про який Павло говорить у Посланні до Римлян: «Немає ні одного праведного, немає того, хто розуміє; немає того, хто шукає Бога. Усі збилися з дороги, зробилися непридатними; немає такого, хто б робив добро, немає ні одного!» (Рим. 3:10–12).

Коли церква звертається до так званих шукачів Бога, я не знаю, кого вона має на увазі, бо в Біблії сказано, що ніхто у природному стані Його не шукає. Якби я це сказав сьогодні публічно у світському середовищі, з мене б посміялися. Але таку оцінку, порівнюючи зі стандартами доброти й праведності, дає Сам Бог.

ПЕРЕДАВАННЯ ГРІХА

Якщо гріх настільки вкоренився в природу людини, що не грішити не можливо, то як Бог може судити нас за гріх? Слушне запитання і доволі очевидне у світлі вчення про первородний гріх. Тому потрібно розглянути, яким чином Адам передав нам грішну природу. Про наявність зв'язку Біблія висловлюється чітко й ясно:

Бо як через одну людину гріх увійшов у світ, а з гріхом і смерть, так у всіх людей увійшла смерть, тому що всі згрішили. Гріх був у світі й до Закону, але гріх не зараховується, коли немає Закону. Та смерть панувала від Адама до Мойсея і над тими, які не згрішили подібно до переступу Адама, котрий є прообразом майбутнього.

Але дар благодаті не такий, як гріх. Бо якщо через переступ одного багато померло, то наскільки більше благодаттю однієї Людини, Ісуса Христа, Божа благодать і дари щедро вилилися на багатьох. І дар не такий, як осуд через одного, який згрішив. Бо за переступ одного — осуд, а дар благодаті — для оправдання від багатьох гріхів. Адже коли через переступ одного смерть запанувала через одного, то тим більше ті, хто приймає щедрі благодать і дар праведності, запанують у житті через одного Ісуса Христа.

Як через переступ одного на всіх людей прийшов осуд, так і через праведність Одного на всіх людей прийшло оправдання для життя. (Рим. 5:12–18)

Апостол Павло порівнює другого Адама, Христа, з першим, і показує, що між ними існував паралельний зв'язок. Нас викуплено через праведність однієї людини — Христа. У руїну та смерть нас вкинуто через неправедність іншої людини — Адама. Коли нам передається праведність від Христа, як нашого заступника, ми, звісно, не скаржимося. Проблеми виникають через передавання нам неправедності Адама. Існує кілька теорій щодо того, як саме це відбувається.

МІФ?

Серед ліберальних богословів поширена думка, що історія про Адама і Єву — міф. Мовляв, ані Адама, ані гріхопадіння ніколи не було. А третій розділ Книги Буття — це просто притча про те, що всі люди народжуються добрими й праведними, а пізніше стикаються зі спокусами і переживають особисте падіння. Інакше кажучи, кожна людина в особистому житті відтворює алегорично сказане в Писанні про Адама й Єву.

Цей погляд має кілька вад. Насамперед він повністю заперечує вчення Святого Письма. Павло у п'ятому розділі до Римлян теж каже, що закон було дано з самого початку, про що свідчить наявність гріха у світі, який панував від Адама до Мойсея. Павло зазначає, що без закону не може бути гріха, а якщо нема гріха, то не може бути й покарання за гріх. Але ж смерть панувала від Адама до Мойсея, — каже Павло. Люди, зокрема й немовлята, вмирали й до гори Синай. Якщо Адам і Єва — не справжні люди, як кажуть ліберали, а лиш міфологічні персонажі, то як пояснити смертність немовлят? Чому діти вмирають? Вони кажуть, що жодного зв'язку між гріхом і смертю нема. Однак це повністю суперечить ученню Святого Письма.

РЕАЛІЗМ

Поміж людей, які до біблійного одкровення ставляться серйозно і вірять в історичне гріхопадіння, досі точаться суперечки щодо способу передавання первородного гріха. Два найпоширеніших погляди на передавання провини від Адама до його нащадків належать школі реалізму і школі федералізму відповідно.

Школа реалізму має простішу версію пояснення та складнішу, філософську. Реалісти вважають, що Бог може справедливо карати грішників, народжених із грішною природою, якщо сама грішна природа є справедливим покаранням за наші вчинки. Інакше кажучи, Адам згрішив, а Бог як покарання за вчинений гріх, дозволив йому уповні «насолодитися» грішною природою. Дозвіл чинити як бажаєш є справедливим Божим покаранням. Але одна річ віддавати Адама на поталу грішній природі як покарання за його гріх, і зовсім інша — чинити так з Адамовими дітьми як покарання за гріх Адама.

В Єзекіїла сказано: «Батьки їли нестиглий виноград, а зуби дітей мають

оскомину?» (Єз. 18:2). Одне з послань Книги Єзекиїла про те, що Бог не каратиме людину за чужий гріх. Якщо цей принцип істинний, то як він стосується успадкованої грішної природи? На погляд реалістів, караючи нас грішною природою, Бог чинить справедливо, лише якщо ми особисто впали в гріх в Едемському саду разом із Адамом. У певному сенсі, — вважають вони, — ми там дійсно були (до речі, це одна з причин, чому їх називають «реалістами»). Але тоді наші душі, об'єднані з тілами (ймовірно, під час зачаття в лоні матері), повинні були теж перебувати в раю, щоби брати участь у падінні Адама та Єви.

На підтримку цієї тези наведено старозаповітний епізод зустрічі Авраама з Мелхиседеком (Бут. 14, Пс. 109), який також згадано в Посланні до Євреїв (7-й розділ). У Новому Заповіті Ісуса проголошено не тільки нашим Спасителем, але й Царем та Священником. Аби бути Царем, Він мав походити з племені Юди, бо Давидове царство обіцяно нащадкам саме цього племені. Згідно з новозаповітним родоводом Ісуса, Він дійсно походить з коліна Давидового, а тому має право бути Царем Ізраїлю. Однак неможливо одночасно походити з племені Юди та з племені Левія. У старому завіті левитське або Ааронове священство (Аарон — перший первосвященник) обмежувалось представниками Левієвого племені. Коли у Новому Заповіті Ісуса називають Великим Первосвященником, автори стикаються з проблемою біологічного родоводу Христа.

На це автор Послання до Євреїв відповідає кількома цитатами зі Старого Заповіту, а саме — з месіанських псалмів, у яких Бог проголосив, що підніме царя і священника навіки. У Євреїв сказано, що в Старому Заповіті, крім левитського священства, згадано інше, а саме — у загадковому посланні на священство таємничого Мелхиседека, ім'я якого значить «цар праведності» (Євр. 7:2). Як зазначено у Посланні до Євреїв, він не мав ні матері, ні батька (в. 3). Можливо, це лишень означає, що про його родовід нічого не відомо, а можливо, на думку деяких коментаторів, Мелхиседек не мав звичайного людського походження і був передутіленим Христом. Ця теорія набула великої популярності.

Під час зустрічі Авраама з Мелхиседеком відбулося дві події. Авраам заплатив Мелхиседеку десятину, а Мелхиседек благословив Авраама. За юдейським звичаєм, — каже автор Євреїв, — більший благословляє меншого (в. 7). Оскільки Авраам заплатив десятину Мелхиседеку, а той благословив Авраама, то, вочевидь, Мелхиседек більший від Авраама. У ширшому значенні, за своїм місцем в гебрійському родоводі, Авраам був більший від свого сина

Ісаака, Ісаак більший від сина Якова, а Яків — більший від своїх синів, включно з Левієм. Якщо Авраам був більший за Левія, а Мелхиседек — більший за Авраама, то логічно, що Мелхиседек — більший за Левія. Якщо Ісус є священником за чином Мелхиседека, Його священство не нижче від левитського, а вище. Ось як про це каже автор Послання до Євреїв:

А той, хто не був з їхнього роду, взяв десятину від Авраама і поблагословив того, котрий мав обітницю. Без жодного заперечення: менше благословляється більшим. Отже, тут десятини одержують смертні люди, а там — Той, про кого засвідчено, що Він живий. Тож, так би мовити, і Левій, який бере десятини, дав через Авраама десятину, оскільки він ще не народився від батька, коли його зустрів Мелхиседек. (Євр. 7:6–10)

На погляд представників однієї школи реалістів, Левій був разом з Авраамом, коли той давав десятину, що свідчить про попереднє існування душі. Але це занадто велике перебільшення. Навіть в тексті є певне обмеження: «... так би мовити». З погляду генетики, справді, можна сказати, що наші праправнуки вже є в наших тілах, але це ж не значить, що насправді, буквально, з нами.

Прихильники складнішої версії реалізму не мислять у категоріях буквального передіснування, а більше схиляються до філософського пояснення, подібно до Платона, Августина та Джонатана Едвардса. Вони вважають, що у Божому розумі ми дійсно існуємо ще до свого народження, адже Бог прекрасно знає нас від вічності. Він знав нас завжди, а Божі думки про людей є реальним втіленням їхньої сутності. Попри низку філософських припущень, притаманних цьому вченню, воно набуло великої популярності. Я теж вважаю його доволі привабливим.

ФЕДЕРАЛІЗМ

Федералізм наголошує на репрезентативному характері Адама. В Едемському саду Адам виконував функцію нашого заступника, федерального голови людського роду. Подібним чином у федеральних країнах посадовці є представниками народу. Ісус теж увійшов у колективну солідарність із Божим народом, ставши нашим представником і заступником на хресті, зайнявши наше місце. Бог же вважає нас праведними, бо переніс нашу провину на Христа, а Христову праведність — на нас.

Згідно з цим поглядом, наше спасіння залежить від представництва. Відмовляючись від нього, ми втрачаємо спасіння, яке можливе лише завдяки представницькій діяльності іншої людини.

Адам, ім'я якого перекладається як «людство», виконував функцію федерального голови людського роду, представляючи як себе самого, так і всіх нащадків. Коли у гріх впав він, у гріх впали й вони. За його вчинок нас теж можна притягнути до відповідальності, бо він нас представляв, на що часто можна почути скарги — ми, мовляв, не обирали Адама своїм представником.

У часи Американської революції колоністи вимагали представництва в англійському парламенті, скандуючи: «Жодних податків без представництва!» — та вимагаючи права обирати власних представників, що й понині залишається священним правом у Сполучених Штатах. Ми прагнемо мати право контролювати своє представництво у Конгресі і не хочемо, аби наших представників замість нас призначав хтось інший.

Однак коли йдеться про Адама, то нашого представника обрав Бог, причому це був єдиний випадок в історії людства (окрім хреста), коли представництво було досконалим. Вибір представника був праведним, бо його здійснив святий Бог, який керувався бездоганним знанням. Господь заздалегідь прекрасно знав і нас, і нашого представника. Отже, ми не можемо сказати Богові, що Адам представляв нас погано, коли намагаємось уникнути передавання провини. Ми вважаємо, що на Адамовому місці ми поступили б інакше. Проте представництво Адама було бездоганним, бо нашим представником його зробив Бог.

Притягати до відповідальності за чужі діла можна, якщо їх вчинено від нашого імені. Якщо я найму вбивцю і скажу йому виконати завдання, коли мене не буде в місті, мене можна притягнути до відповідальності за вбивство першого ступеня, хоча особисто я на гачок не тиснув. Однак ця аналогія не працює, бо ми не вибирали Адама. Утім, потрібно пам'ятати, що Адама ви-

ПЕРЕДАВАННЯ ГРІХА

брав всезнаючий праведний Бог, і Адам, згідно з Божим рішенням, діяв від нашого імені. Саме тому гріх однієї людини став причиною нашої руїни, і єдиною нашою надією врятуватися є праведність іншого представника.

РОЗДІЛ 22

ЗАВІТИ

Великою темою Послання до Євреїв є верховенство Христа, особливо як Великого Первосвященника. У цьому питанні автор послання порівнює завіт, укладений Богом з народом через Мойсея, з новим завітом — за посередництва Його Сина, Ісуса Христа:

Адже кожний первосвященик настановляється на те, аби приносити дари й жертви, тому й потрібно, щоб і Він мав що принести. Тому, коли б Він був на землі, то не був би священиком, адже є ті, які приносять дари за Законом, які служать образіві й тіні небесного, як було вказано Мойсеєві, коли мав спорудити намет: Пильнуй, кажу, зроби все за зразком, який був показаний тобі на горі! А тепер Він прийняв значно краще служіння, оскільки Він є Посередником кращого Завіту, узаконеного на кращих обітницях. (Євр. 8:3–6)

Далі автор пояснює, чим новий завіт кращий від старого і чому старий більше не чинний. У Посланні до Євреїв новий завіт показаний ліпшим не тільки тому, що наш посередник кращий за Мойсея, а й тому, що містить ліпшу обітницю. Це має велике значення, бо відкриваються знання про саму природу завітів.

Базову структуру чи основу для розкриття плану викуплення у Писанні виражено через завіт. Завіт — це угода між двома (або більше) сторонами, в основі якої лежить обітниця. Протягом біблійної історії було декілька завітів: між Богом і Адамом з Євою — Адамів завіт; між Богом і Ноем — Ноїв завіт, знаком якого Бог зробив веселку; пізніше Бог уклав угоду з Авраамом — Авраамів завіт, який було відновлено з його нащадками — Ісааком і Яковом; старий завіт — це угода, укладена Богом з Ізраїлем через Мойсея на горі Синай — Мойсеїв або Синайський завіт.

Обітниці, зобов'язання чи присяги на основі угоди ми робимо практично в кожній сфері життя. Під час працевлаштування роботодавць і працівник один перед одним зобов'язуються чесно виконувати свої обов'язки. В основі

одруження теж лежить концепція угоди. Під час шлюбу молода пара робить обітницю, скріплюючи їх священною присягою перед Богом. Навіть врядування державою спирається на певного роду угоду між урядовцями і громадянами. Кожен завіт або угода передбачає обітницю. У стародавньому світі завіти, окрім обітниць, містили положення або закони. Обітницю робилися в разі виконання певних умов.

Концепція завіту або угоди має вкрай важливе значення для розуміння біблійного християнства. Адже життя християнина ґрунтується на вірі в обітницю, що Бог викупить нас через особу й діяння Ісуса. З погляду завіту Бог буквально дав нам Слово. У своєму Євангелії Іван представляє Христа як втілення Слова. Бог не просто сказав своє слово обітницю. Ця обітниця була втілена у Слові, яке є Христом. Тому перебільшити важливість структури завіту просто неможливо.

БУДОВА ЗАВІТУ

Загалом богослови говорять про три великих завіти: завіт викуплення, завіт учинків і завіт благодаті.

У наші дні в церкві майже не говорять про завіт викуплення, хоча, на мій погляд, він є одним із найцікавіших аспектів систематичного богослів'я. Завіт викуплення Бог уклав не з людьми, а з Самим Собою. Угоду було укладено від вічності між трьома особами Божества. Розглядаючи драматичний розвиток подій викуплення, ми бачимо діяльність Отця, Сина і Духа, а саме творення здійснено Трійцею. Бог Отець покликав світ до буття, але упорядкування з темряви відбулось завдяки діяльності Духа Божого, який ширяв над водами і творив (Бут. 1:2). Новий Заповіт рясніє посиланнями на те, що Бог створив усе через Христа. Наприклад, «Усе через Нього постало, і без Нього не постало нічого з того, що постало» (Ів. 1:3). Участь у творенні брали Отець, Син і Святий Дух.

У богослів'ї членів Божества розрізняють за діяльністю. Отець *дав початок* плану спасіння, видавши вічні постанови про обрання та пославши Сина у світ для нашого викуплення. Син *виконав* наше викуплення. А *застосування* викуплення до особистого життя людини здійснює Святий Дух. Як саме діло Христове робить нас викупленими людьми? Дух відроджує, оживляє, даючи духовне життя і створюючи в серці віру. Дух освячує та прославляє нас на небесах. Як бачите, викуплення передбачає злагоджену діяльність

усіх трьох осіб Трійці.

Багато років тому серед німецьких богословів спалахнула суперечка, бо деякі з них вважали, що між Отцем і Сином був певного роду конфлікт. Мовляв, під час земного служіння Христос переконав Отця більше не гніватися на людину. Звісно, це дуже відрізняється від біблійного розуміння викуплення, відповідно до завіту якого, Отець, Син і Святий Дух перебували у цілковитій згоді. Син не відмовлявся прийти у цей світ, а радо погодився виконати план Отця і втілитися. У Гетсиманському саду напередодні спокутування Ісус молився і з Його чола падали краплі крові. Він сказав: «Отче, коли хочеш, зроби, щоб минула Мене чаша ця; однак не Моя хай буде воля, але Твоя» (Лк. 22:42). По суті, Він сказав: «Я би вчинив інакше, але я у згоді з Тобою, Отче, і виконаю усе, чого волієш».

ЗАВІТ УЧИНКІВ І ЗАВІТ БЛАГОДАТІ

Головна різниця між завітом учинків і завітом благодаті полягає в тому, що перший стосується відносин Бога з Адамом і Євою до гріхопадіння, а другий — стосунків Бога з нащадками Адама після гріхопадіння. Завіт учинків стосується випробувального стану, у якому було створено Адама та Єву. Бог дав їм певні накази разом із обітницею вічного життя, символом якої виступало Дерево життя в Едемському саду. Головною умовою була заборона споживати плоди з Дерева пізнання добра і зла, від виконання якої залежала доля людського роду. Якби Адам і Єва залишились у послуху, то увійшли б у вічний стан блаженства, а якби не виконали умови — загинули б разом із нащадками. Адам і Єва з тріском провалили випробування і порушили угоду, що призвело до катастрофічних наслідків для цілого світу.

Ми схильні думати, що викуплення — це повернення раю, втраченого Адамом і Євою. Однак викуплення — це не просто відновлення місця перебування Адама і Єви до гріхопадіння, а підвищення до стану, якого вони б досягли, якби успішно виконали угоду.

З неправильного визначення двох завітів випливає ще одне непорозуміння. Через те, що перший названо «завіт учинків», а другий — «завіт благодаті», можна подумати, що перший не має благодаті. Але сам факт того, що Бог уклав угоду зі створінням, пообіцяв нам щось, нехай і за певної умови, вже сам по собі є актом благодаті. Бог не зобов'язаний робити жодних обіцянок створінням.

Щойно завіт учинків було порушено, Бог дав людині нову можливість викуплення. Пожалівши Адама і Єву, Він викупив їх, незважаючи на гріх, і дав нову обітницю — обітницю викуплення діями Христа. У Писанні сказано, що ми спасенні благодаттю, отриманою через особу і вчинки Христа. Христос спас нас, ставши переможцем і заступником людства. Ось чому в Новому Заповіті Його названо «другим Адамом». Прийшовши у світ, Він підкорив себе вимогам першого завіту учинків. Як новий Адам, Він заново пережив ситуацію Адама й Єви в раю, пройшовши сорокаденне випробування спокусами Сатани у пустелі.

Протягом усього земного життя Христос піддавався спокусам, тому богослови завжди наголошують, що ми спасенні не тільки смертю, а й життям Христа. Проживши у досконалому послуху, Христос виконав усі вимоги першого завіту учинків. Отож у кінцевому підсумку ми спасенні ділами. Виправдання вірою це не заперечує, а, навпаки, підтверджує. Виправдання здобувається лише вірою у Христа, бо лише Христос виконав завіт учинків. Ми спасаємось ділами, але не своїми, а Христовими. Завіт благодаті не скасовує завіту учинків, а, навпаки, виконує його умови.

Дехто вважає, що у Старому Заповіті йдеться лише про Божу справедливість та гнів, а в Новому — про Боже милосердя, благодать і любов. Утім, найяскравіший приклад Божого гніву й справедливості міститься не в Старому, а в Новому Заповіті. На хресті. Гнів Божий вилився на Христа; правосуддя виконано в повному обсязі. Але хрест є також найяскравішим прикладом Божої благодаті, адже гнів Божий вилився не на нас, а на нашого заступника, який підкорився вимогам першого завіту і виконав усі обов'язки заради тих, хто вірить у Нього. У завіті вчинків і завіті благодаті виконано Божі обітници, дані від вічності.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

ХРИСТОЛОГІЯ

БІБЛІЙНИЙ ХРИСТОС

З усіх розділів систематичного богослів'я, христологія, мабуть, здається найскладнішою. Але, з іншого боку, у цьому розділі зібрано найцінніші скарби, бо тут вивчають особу і діяння Самого Христа. Нашу віру називають християнством, бо всю увагу прикуто до Викупителя людей. Проте будь-яке вивчення особи Христа буде поверховим, адже зображення Ісуса в Писанні настільки глибоке, що людина не здатна осягнути його повністю.

І я побачив у правиці Того, Хто сидів на престолі, книгу, списану зсередини і ззовні, запечатану сімома печатями. І я побачив могутнього ангела, який проголошував гучним голосом: Хто достойний розгорнути книгу і зняти її печаті? Та ніхто не міг — ні на небі, ні на землі, ні під землею, — розгорнути книгу й подивитися в неї. (Об. 5:1–3)

Іван бачить небеса у видінні. Ось-ось мають оголосити вирок. Раптом гучний голос мовить: «Хто достойний розгорнути книгу і зняти її печаті?» Хто ж вийде, хто виявиться достойним? Іван продовжує:

І я гірко плакав, тому що не знайшлося нікого, достойного розгорнути книгу і навіть подивитися в неї. А один зі старців каже мені: Не плач; ось Лев, Котрий з племені Юди, з кореня Давида, — Він переміг і може зняти сім печатей!

І я глянув: ось, серед престолу й чотирьох істот, і серед старців стоїть Агнець, наче заколений; Він має сім рогів та сім очей, а вони — сім Божих духів, посланих на всю землю. Він підійшов і взяв книгу з правиці Того, Хто сидів на престолі. (Вв. 4–7)

Чотири живі істоти і двадцять чотири старці падають ниць перед Агнцем і співають пісні хвали. Далі чуємо прославлення ангелів:

Заколений Агнець достойний прийняти силу і багатство, мудрість, міць, честь, славу, благословення! (в. 12)

Настрій Івана змінюється від радості через очікування того, хто зламає печатки, до суму через брак достойного. Після цього ангел наказує Іванові не плакати, бо достойного знайдено — це Лев з племені Юди. Іван думає, що зараз вийде великий потужний звір і, ревучи, зламає печатки, а натомість бачить заколотого Агнця. Який контраст між Христовим приниженням і звеличенням, між Його стражданнями і перемогами! Наскільки складний характер Христа і неосяжне Його значення для нас!

ІСУС У ЄВАНГЕЛІЯХ

Чому Бог вирішив дати світові аж чотири Євангелія, а не одну вичерпну біографію Ісуса? На це у Бога Свої причини. У чотирьох біографічних портретах Ісуса Його особу й діяння зображено з дещо різних кутів. У Євангелії від Матвія Христа зображено з погляду юдеїв та підкреслено, що в Ісусі сповнилися численні старозаповітні пророцтва. Матвій наголошує, що Ісус — це Месія, обіцяний багато століть тому. Євангеліє від Марка відрізняється стислістю і різкими переходами між темами. Зображаючи життя Спасителя, Марк зосереджується на низці чудес, що прокотилися теренами Палестини. Автором Євангелії від Луки є лікар, представник неюдейської спільноти та супутник апостола Павла у місіонерських подорожах до поган. У своєму Євангелії він показує, що Ісус прийшов спасти не тільки юдеїв, а чоловіків та жінок з кожного племені, мови та народу. Учення Ісуса у Луки часто представлено через притчі, а все Євангеліє сповнене Ісусової мудрості. У Івана дві третини Євангелія присвячено останньому тижню життя Христа. Спасителя змальовано у виразно богословських тонах, де Ісус — це втілення правди, світло для світу та безмірне джерело життя.

У Євангеліях показано реакцію людей на Христа. Згадайте поведінку пастихувів, які прийшли з полів за межами Вифлеєму, почувши про народження маленького Ісуса (Лк. 2:8–20), старенького Симеона, який прийшов до храму, коли туди на посвячення принесли Ісуса, і сказав: «Нині відпускаєш Свого раба, Владико, згідно зі Своїм словом, у мирі, бо мої очі побачили Твоє Спасіння, яке Ти приготував перед обличчям усіх народів» (вв. 29–31). Погляньте на вчителів, що дивувалися з відповідей дванадцятирічного Ісуса у

храмі (вв. 41–52). Уперше про публічне служіння Ісуса ми дізнаємось від Івана Хрестителя, який, побачивши, як Христос спускається до річки Йордан, співає *Agnus Dei*³⁵: «Ось Агнецъ Божий, що на Себе бере гріх світу!» (Ів. 1:29). Ми бачимо Ісуса очима Никодима, який, прийшовши до Ісуса вночі, сказав: «Равві, знаємо, що Ти прийшов від Бога як Учитель, бо ніхто не може робити таких чудес, які Ти робиш, коли би Бог не був з ним» (Ів. 3:2). Ми бачимо Ісуса-рабина, який збивав з пантелику інших рабинів не тільки в дитинстві, а й у дорослому віці. Мудрістю і розумінням Він перевищував найкращих учителів Свого часу. Згадайте, що відповіла жінка-вигнанка, коли з нею говорив Ісус біля стародавньої криниці Якова у самарському Сихарі: «Пане, я бачу, що Ти — Пророк» (Ів. 4:19). Пізніше у розмові Ісус каже жінці про її гріхи і вона розуміє, що говорить з обіцяним довгоочікуваним Месією. Ми бачимо Христа у преторії Пилата, який сказав: «Жодної вини я не знаходжу в Цій Людині» (Лк. 23:4). Пізніше Пилат, звертаючись до юрби, промовив слова, що стали безсмертними в християнській історії: «Оце — Людина!» (Ів. 19:5). Ми бачимо Ісуса на хресті очима сотника, який, дивлячись на розп'ятого Христа, каже: «Справді, Він був Божий Син!» (Мт. 27:54), та реакцію Хоми, який, побачивши воскреслого Христа, радісно каже: «Господь мій і Бог мій!» (Ів. 20:28).

Протягом цілої історії людства портрет жодної людини не змальовували такими яскравими барвами. У Євангеліях сказано, що Ісус — бездоганно чиста й безгрішна людина. Тільки Він міг сказати Своїм обвинувачам: «Хто з вас оскаржить Мене за гріх?» (Ів. 8:46). Портрет Ісуса Христа просто вражає.

Про Себе свідчить і Сам Ісус: «Бо не від Себе Я говорив, а Отець, Який послав Мене, це Він дав Мені заповідь, що маю сказати і що говорити» (Ів. 12:49). Через хибні уявлення про Месію, поширені серед людей, Ісус бажав приховати до часу, ким Він є. Проте інколи все ж робив доволі сміливі й несподівані заяви. Згадайте, наприклад, низку тверджень у Євангелії від Івана, що починалися зі слів «Я є ...»: «Я — хліб життя! Ваші батьки їли манну в пустелі, — і поврирали. Цей же — хліб, який сходить із неба, аби той, хто

³⁵ Лат. Агнецъ Божий — прим. пер.

Його їсть, не помер» (6:48–50). Деяких учнів ці слова настільки обурювали, що вони переставали ходити за Ісусом.

«Я є Виноградна Лоза, ви — галузки», — казав Він. «Хто перебуває в Мені, а Я в ньому, той приносить рясний урожай, бо без Мене не можете робити нічого» (15:5). «Я — двері!» (10:9), — казав Христос, протиставляючи Себе лжепророкам — поганим пастухам, яких більше цікавили гроші, ніж турбота про овець. Ісус казав: «Я — Пастир добрий. І Я знаю Своїх, і Мої знають Мене» (в. 14). А також: «Я є дорога, і правда, і життя!» (14:6).

Ще більш несподіваними є слова: «Авраам, ваш батько, радий був би побачити Мій день — і побачив, і зрадів! ... Знову й знову запевняю вас: Перш ніж був Авраам, — Я є!» (Ів. 8:56, 58). Не «Я був», а «Я є!» Це переклад грецьких слів *εγω* («Я») і *εϊμι* («є»), кожного з яких поодинокі достатньо, аби передати значення виразу «я є». Утім, Ісус не сказав «*Εγω* дорога, і правда, і життя» чи «*Εϊμι* двері». А натомість уживав обидва слова «*Εγω εϊμι*», чим підкреслював одну важливу річ, яка не пройшла непоміченою для людей I століття. Грекомовні юдеї передавали Боже ім'я на письмі словом «Ягве», яке перекладається, як «Я є, хто Я є». Коли Ісус уживав цей вираз щодо Себе, то чітко показував, що священне Боже Ім'я стосується і Його.

Називаючи Себе «Сином Людським», Він мав на увазі, що саме Він є тим, хто приходить до Стародавнього днями з небесними хмарами (Дан. 7:13), і має владу Самого Бога. «Син Людський є Володарем і суботи» (Мр. 2:28), — промовив Ісус. Суботу запровадив Бог. Керує суботою теж Бог. Назвавши Себе Володарем суботи, Ісус дав зрозуміти, що Він є Богом. Аби релігійні поводитири «знали, що Син Людський має на землі владу прощати гріхи», Він зцілив людину (Мт. 9:6, Мр. 2:10, Лк. 5:24). Це дуже розлютило Його ворогів, бо Він робив «Себе рівним Богові» (Ів. 5:18).

АПОСТОЛЬСЬКІ СВДЧЕННЯ ПРО ІСУСА

Окрім описів у Євангеліях, про Христа свідчили й апостоли. Павло розкриває тему служіння Христа, як Спасителя, і пояснює викуплення, яке виконав для нас Христос, як наш Посередник. Христа описано у посланнях Петра та Івана, а також у Посланні до Євреїв, де Його показано, як сяйво слави та образ Божої сутності (Євр. 1:3), вищим за ангелів, Мойсея та Ааронового священства Старого Заповіту. Починаючи від Матвія і завершуючи Книгою Об'явлення, центральним мотивом Нового Заповіту є Христос.

ІСУС У СТАРОМУ ЗАПОВІТІ

Про Ісуса Христа багато сказано і в Старому Заповіті. Чимало символів Ісуса міститься у ретельному описі скинії. За особою і діяннями Христос є скинією Старого Заповіту. Старозаповітна система жертвоприношень в усіх деталях сповнюється у служінні Ісуса, а книги пророків містять чимало послань на Того, Хто має прийти. Отож про Ісуса ми дізнаємося не тільки з Нового, а й зі Старого Заповіту, а історією Ісуса Христа пронизана ціла Біблія від Книги Буття до Книги Об'явлення.

У величому зображенні Ісуса ми бачимо не тільки досконалу людину, а й Бога, що перебуває з нами, Бога втіленого. Такий докладний і глибокий опис Христа став причиною того, що в перших століттях церкві було вкрай важко сформулювати богословські тези, залишаючись вірною одночасно людській і божественній природам нашого Спасителя. Про пов'язані з цим труднощі йшлося як на Нікейському, так і на Халкедонському соборах.

РОЗДІЛ 24

ОДНА ОСОБА, ДВІ ПРИРОДИ

Ми живемо в часи, коли особа Христа є предметом запеклих богословських суперечок. Але ця проблема не нова. У IV столітті причиною скликання Нікейського собору (325 р. від Р. Х.) стала аріанська ересь. Халкедонський собор (451 р. від Р. Х.) теж був скликаний для врегулювання суперечки. У XIX столітті почав набирати оберти лібералізм, а у XX з'явилась група людей, які називали себе «Ісусів семінар». І ті, й інші прагнули охарактеризувати Христа, повністю зневажаючи біблійну цілісність. Церкві доводилось знову й знову визначати своє розуміння особи Христа.

ДВІ ЄРЕСІ

У V столітті православне християнство зазнало нападу з двох боків. По-перше, з боку монофізитів, очолюваних Євтихієм. Назва секти походить від двох грецьких слів: *моно* — «один», і *фізис* — «природа». Монофізити вірили, що Христос мав лише одну природу, і заперечували, що Ісус був однією особою з двома природами — божественною і людською. Ще до Євтихія були думки, що у Христа тільки одна природа. Одні казали, що Христос був просто людиною, не маючи нічого божественного. Інші ж, як-от докетисти, навпаки, стверджували, що Ісус — тільки Бог, без людської природи. Євтихій сформулював поняття *теантропічної* природи Христа. Саме слово походить від грецьких слів *теос* — «бог» і *антропос* — «людина». На його думку, природа Христа насправді була ані божественною, ані людською, а радше — сумішшю божественного з людським.

Другою ересю V століття було несторіанство. Несторій стверджував: оскільки Христос має дві окремі природи, божественну і людську, Він повинен мати дві особи. Тобто, дві природи — дві особи.

Учення про Христа зазнало нападів з обох боків: з одного боку, заперечували подвійну природу, яку замінювали єдиною — сумішшю божественної

й людської, а з другого, — попри визнання двох природ, заперечували їхню єдність.

ХАЛКЕДОНСЬКИЙ СОБОР

Зазначені єресі стали причиною скликання Халкедонського собору, з якого до нас дійшло класичне формулювання подвійної природи: Христос — це одна особа з двома природами — *vera homo vera Deus*. Слово *vera* походить від латинського *veritas* — «правда». Тобто, Христос — це «справжня людина і справжній Бог». У Христа справжня людська природа і справжня божественна природа, які досконало поєднані в одній особі.

Разом із позитивним твердженням, на Халкедонському соборі було представлено чотири негативних³⁶. Як я зазначав вище, протягом історії церква прагнула описувати певні поняття шляхом заперечення. Наприклад, Бога до певної міри можна визначити, означивши, ким Він не є. Нескінченний, тобто *не* скінченний. Незмінний, тобто *не* змінний. Укладачі Халкедонського символу віри теж удались до заперечення, а саме, що Христос — це правдива людина і правдивий Бог, причому дві природи досконало поєднані без змішання, зміни, поділу чи розз'єднання.

У перших двох запереченнях, спрямованих проти монофізитської єресі, йдеться про те, що дві природи, божественна і людська, не змішуються, перетворюючись на обожнену людську природу чи олюднену божественну. Людська природа завжди залишається людською, внаслідок природних обмежень людини, а божественна завжди залишається божественною. До прикладу, у втіленні божественний розум не втрачав всезнання; він, на відміну від людського розуму, знав усе.

³⁶ Див. Халкедонський символ віри у додатку.

SUI GENERIS³⁷

Церкві довелося пояснювати наслідки зазначеного твердження, розглядаючи деякі слова Ісуса. Якось учні запитали у Господа: «Скажи нам, коли це буде і яка ознака Твого приходу та кінця віку?». У відповідь Ісус сказав їм: «... Про той же день і годину не знає ніхто: ані небесні ангели, ані Син, а тільки один Отець» (Мт. 24:3, 36). Іншими словами, Ісус сказав учням, що не знає, коли настане кінець віку. Це ознака людської чи божественної природи?

Читаючи про життя Ісуса у Святому Письмі, помічаємо, що деякі дії легко приписати людській природі Христа. Коли Ісус спітнів у Гетсиманському саду у ніч перед розп'яттям, це було проявом божества? Хіба Бог може пітніти? Звісно, ні. Бог не буває голодним, не кровоточить і не плаче. І найважливіше — божественна природа не вмерла на хресті. Інакше Всесвіт припинив би існування. Усе це свідчить про людськість Ісуса.

Отож, коли Ісус сказав, що не знає часу кінця віку, це, вочевидь, прояв Його людськості. Дехто не погоджується, мовляв, якщо Бог знає все, а у Христі досконалий союз божественної й людської природ, як Ісус може чогось не знати? Але це все одно що запитати: як Ісус, маючи божественну природу, міг відчувати голод, адже у Біблії про це чітко сказано? Головне, вміти відрізнити божественну природу від людської, не плутати і не змішувати їх, спотворюючи реальність кожної.

Незнання про день або годину кінця віку не значить, що людська природа Ісуса відокремлена від божественної. Це не відокремлення, а відмінність. Людський розум Христа завжди перебував у союзі з божественним. У Новому Заповіті Ісус нерідко демонструє надприродні знання, говорячи про речі, які не дано знати жодній людині. Звідки вони в нього? Від Усезнаючого. Проте одна річ, коли божественна природа передає знання людській, і зовсім інша, коли божественна природа поглинає людську, обожнюючи людський розум Христа. Можна сказати, що людський розум мав доступ до божествен-

³⁷ Лат. єдиний у своєму роді. — Прим. ред.

ного, не будучи з ним єдиним цілим. Відповідно, певних речей Ісус не знав, судячи з Його свідчень.

Це спантеличувало навіть блискучого богослова XIII століття Тому Аквінського, з-під пера якого вийшла так звана теорія пристосування. Аквінат стверджував, що Ісус повинен був знати день і годину, бо Він — утілений Бог. Оскільки між природами існує досконалий союз, як божественний розум може знати те, чого не знає людський? Це неможливо. Тому Ісус знав, але вирішив не казати учням, бо відповідь була б занадто таємничою або важкою для розуміння з погляду богослів'я. Однак, з усієї поваги до Томи, якщо Ісус сказав учням, що не знав, а насправді знав, Він брехав. А брехлива людина не може бути нашим Спасителем. Коли Ісус каже, що Його знання обмежені, це слід сприймати серйозно.

Отож перші два заперечення Халкедонського символу віри, без змішання і без зміни, були спрямовані проти монофізитської ересі. Решта два, без поділу і без розз'єднання, проти несторіанської ересі, як підтвердження, що дві природи Ісуса не заперечують наявності однієї особи.

Прагнучи зрозуміти таємницю втілення, ми не повинні виходити за межі, окреслені цими запереченнями. Саме *таємницю*, адже навіть зазначені формулювання не дозволяють до кінця досягнути, як Христос може бути одночасно справжнім Богом і справжньою людиною. Він — *sui generis*, єдиний у Своему роді. Лише одна людина за цілу історію людства була втіленням Богом. Таємниця втілення вища за наше розуміння.

ЛЮДИНА І БОГ

Халкедонський собор має для нас велику цінність з двох причин. По-перше, він дав нам формулювання, яке повинен знати кожен християнин: Христос — справжня людина і справжній Бог. По-друге, коли церква намагається пояснити єдність Христа, то послуговується негативними твердженнями, окреслюючи межі, за які не можна виходити. Адже по той бік границь завжди єресь. Один викладач у моїй семінарії казав семінаристам: «У намаганні конкретизувати союз людської і божественної природ, виходячи за межі негативних категорій, окреслених Халкедоном, ви впадете в ту чи іншу єресь. Яку саме, вибирати вам». Халкедонський символ віри встановлює обмеження: незалежно від способів осмислення двох природ, їх не можна вважати ані єдиною сумішшю, ані непроникно розділеними. Вони єдині, але різні.

У Символі віри є фраза, якою, на жаль, завжди нехтували: «... збережені характерні особливості обох природ». Христос не відкинув жодної зі Своїх божественних властивостей. Божественна природа Христа є вічною, нескінченною, незмінною, всезнаючою і всемогутньою. Людська природа також зберігає свої якості: скінченність і обмеженість у просторі та часі. У нашому подальшому вивченні особи Христа халкедонська формула слугуватиме певним путівником.

ІМЕНА ХРИСТА

Біблія має одну дивовижну особливість — імена у ній часто мають особливе значення. У Бога Отця є багато імен і титулів, які певною мірою розкривають Його характер. Це ж стосується й Ісуса.

Пам'ятаю промову одного вченого з якоїсь урочистої нагоди в нашій семінарії. Усі очікували академічного дискурсу, але він несподівано почав перелічувати біблійні імена і титули Ісуса Христа: Господь, Син Божий, Син Людський, Син Давидів, Емануїл, Слово тощо. Це тривало сорок п'ять хвилин. У кожному з Христових імен і титулів розкривається дещо особливе у характері та діяннях нашого Господа. У цьому розділі я хочу розглянути три найпомітніші титули Ісуса у Новому Заповіті.

ХРИСТОС

Нашого Господа ми знаємо, як Ісуса Христа, але це не зовсім ім'я. Звати Його Ісус, Ісус Бар-Йосиф³⁸ або Ісус Назарянин. А «Христос» — це титул, яким у Писанні Ісуса називають найчастіше. Інколи ці два слова міняються місцями — «Христос Ісус». Титул *Христос* походить від грецького *христос* — перекладу старозаповітного слова *месія*, що означає «помазаний».

У Своїй першій проповіді у синагозі Ісус зачитав уривок із пророка Ісаї: «Дух Господній на Мені, бо Він помазав Мене благовістити убогим, прослав Мене [зціляти розбитих серцем], проповідувати полоненим визволення,

³⁸ Арам. Син Йосифа. — Прим. пер.

сліпим — прозріння, і пригноблених відпустити на волю; звіщати рік Господнього помилювання!» (Лк. 4:18-19). Після цього, звернувшись до слухачів, Він промовив: «Сьогодні, коли ви чуєте, виконалося це Писання» (в. 21). Маючи на увазі, що слова про Месію в Книзі Ісаї стосуються власне Його.

Саме поняття Месії доволі складне, але в біблійному одкровенні поступово переплітаються декілька гілок пояснень функції, характеру та природи Месії, який прийде і врятує Свій народ Ізраїль. У певному сенсі, щоб бути Месією, Христос має бути пастирем, царем, ягням і стражденним слугою, про яких пророкував Ісаї. Одним із надприродних і дивовижних свідчень про божественне натхнення Біблії є спосіб, у який усі гілки месіанських очікувань, що починаються у Старому Заповіті, несподівано зливаються та сповнюються в одній особі. У видінні з п'ятого розділу Книги Об'явлення, Іван очікував побачити лева (в. 5), а побачив Агнця (в. 6). Ісус є сповненням їх обох, будучи і Левом з племені Юди, новим Царем Ізраїлю, і Агнцем, заколотим за Свій народ.

ГОСПОДЬ

Другим титулом Ісуса за частотою вживання у Новому Заповіті є «Господь». На його основі було сформовано найранніший символ віри християнської спільноти: *Iesus zo kīrios* — «Ісус є Господь». Це сповідання посідало центральне місце у конфлікті між ранньою церквою і римською владою. Римські громадяни були зобов'язані публічно промовляти *Кайсар кіріос* — «Цезар є господь». Ранні християни намагалися сумлінно виконувати наказ Христа й апостолів стосовно покори цивільній владі — платили податки та дотримувались законів держави. Єдине, що вони відмовлялись робити, так це віддавати цезарю шану, пов'язану зі словом *кіріос*.

У Новому Заповіті це грецьке слово не завжди вжито, як величний титул, і насправді має три значення.

По-перше, це проста, ввічлива форма звертання, на кшталт українського *пан*³⁹. Коли, вперше зустрівши Ісуса, люди зверталися до нього «Господи», не слід відразу вважати, що вони мали глибоке розуміння всієї величності Христа. Це могло бути лише звертання у ввічливій формі. Англійське слово *сер* теж може мати більш величне значення, ніж просте звертання. Наприклад, в Англії, коли людину посвячують у лицарі, до її імені додається титул «сер», як-от сер Вінстон Черчилль чи сер Лоуренс Олів'є.

Словом *кіріос* у Новому Заповіті також називають рабовласника, достатньо заможну людину, яка може собі дозволити мати рабів. Грецькою раб буде *дулос*, слово, яке вживалось тільки, якщо людина належала *кіріос*, тобто, панові чи господареві. Отож слово *кіріос* стосувалось людей, що мали рабів. У цей спосіб титулом *кіріос* часто послуговувався апостол Павло, нерідко називаючи себе *дулос* Ісуса Христа, і скеровуючи вірних у цьому ж напрямку: «Ви викуплені за ціну» (1 Кор. 6:20; 7:23). Сповідуючи, що Ісус — це Господь, ми розуміємо, що Христос викупив нас, спокутувавши нашу провину. Відповідно, Він нами володіє — ми Його власність.

Трете і найвище значення слова *кіріос* у Новому Заповіті — імперське, яке цезар намагався привласнити собі, чим завдав великого клопоту християнам. Звісна річ, хтось може вживати цей титул нещиро, і саме тому Ісус сказав: «Цей народ [наближається до Мене своїми устами], губами шанує Мене, серце ж їхнє далеко від Мене» (Мт. 15:8). Однак у Новому Заповіті сказано: «...ніхто не може сказати: Господь Ісус! — хіба тільки Духом Святим» (1 Кор. 12:3). На перший погляд, це суперечить словам Ісуса наприкінці Нагірної проповіді:

Не кожний, хто каже Мені: Господи, Господи! — увійде до Царства Небесного, але той, хто виконує волю Мого Отця, Який на небесах. Багато хто скаже Мені того дня: Господи, Господи, чи не Твоїм Ім'ям ми пророкували, чи не Твоїм Ім'ям бісів ми виганяли, чи не Твоїм Ім'ям численні чудеса творили? Тоді скажу їм: Я ніколи не знав вас! Відійдіть від Мене ви, які чините беззаконня! (Мт. 7:21–23)

Чому ж у Писанні сказано, що ніхто не може називати Ісуса «Господом», хіба тільки Святим Духом? Дехто каже, це так зване еліптичне твердження, тобто у ньому пропущено деякі слова, зрозумілі з контексту. І тут, мовляв, пропущено слово «щиро», тобто, ніхто не може *щиро* називати Ісуса «Господом», якщо йому цього не дасть Святий Дух. На думку інших, ці слова сто-

³⁹ Англ. *sir* (сер) — Прим. пер.

суються гонінь за публічне проголошення віри, що Христос — то Господь.

Справжнє ж значення титулу «Господь» з'ясуємо через його переклад зі Старого Заповіту. Як Христос має чимало титулів у Новому Заповіті, так і Бог має багато імен у Старому, де Його називають *Ягве*, яке перекладають словом «Господь». В англійських перекладах слово Lord («Господь») у цих випадках часто пишуть малими заголовними літерами — Lord. Якщо слово Lord написано у звичайний спосіб, то це переклад іншого гебрійського слова — *Адонай*, найвищого титулу, яким євреї називали Бога у Старому Заповіті, і який стосується абсолютної суверенності Бога над усіма створіннями. Приклад перекладу цих двох термінів англійською мовою можна знайти у 8-му Псалмі: «O Lord [*Ягве*], our Lord [*Адонай*], how majestic is your name in all the earth!» You have set your glory above the heavens» (Пс. 8:1)⁴⁰. У Новому Заповіті Павло написав такий гімн:

Плекайте в собі ті самі думки, що й у Христі Ісусі. Він, маючи Божу природу, не вважав посяганням бути рівним Богові, але понизив Самого Себе, прийнявши образ раба, постав у подобі людини і з вигляду був як людина; Він упокорив Себе, був слухняним аж до смерті, і до смерті хресної. Тому Бог надзвичайно звеличив Його та дав Йому Ім'я, яке вище всякого іншого імені, аби перед Ім'ям Ісуса поклонилося кожне коліно — і піднебесних, і земних, і підземних; і щоб кожною мовою для слави Бога Отця було визнано, що Ісус Христос — це Господь. (Флп. 2:5–11)

Ім'я, яке вище від всякого іншого імені — насправді титул, даний Богом Ісусові. І цей титул найвищий з усіх — *Господь*. Він — Господь, *Кіріос*; Він — *Адонай* на славу Бога Отця⁴¹.

⁴⁰ У перекладі Рафаїла Туркочяка: «Господи, Господи наш! Яке величне Твоє Ім'я на всій землі! Велич Твоя піднялася вище небес». — Прим. пер.

⁴¹ Докладніше про Ісуса в Новому Заповіті див. у R.C. Sproul, *The Majesty of Christ*, серія аудіоуроків (Sanford, Fla.: Ligonier Ministries, 1985, 1991).

СИН ЛЮДСЬКИЙ

Третім титулом Ісуса за частотою вживання у Новому Заповіті є «Син Людський». Сам Ісус найчастіше називає Себе саме Сином Людським, що дуже важливо. У Новому Заповіті цей титул вжито понад вісімдесят разів, із них тільки три рази не Самим Ісусом, що спростовує аргументи прихильників історично-критичного методу, які вважають, що новозаповітний портрет Ісуса великою мірою змальовано Його супутниками. Якби це було дійсно так, вони б радше називали Ісуса, як їм до вподоби, а не як називав Себе Сам Христос. Отож, часто називаючи Себе «Син Людський», Ісус хотів підкреслити, ким Він є насправді.

Дехто бачить у цій назві вираження смирення, але це не зовсім так. У видінні небесних покоїв з Книги Даниїла, на престолі суду, як Стародавній днями, сидить Бог і запрошує до Себе наче «людського сина», який приходить до Нього на хмарах слави й отримує владу судити світ (Дан. 7:13–14). З новозаповітного вживання випливає, що Син Людський — це небесна особа, яка сходить на землю, представляючи у Собі владу Самого Бога. Він приносить суд світові, бо уособлює прихід Бога, день Господній. У Новому Заповіті величний титул «Син Людський» стосується виключно Ісуса. Зустрівши його у Святому Письмі і дивлячись на контекст, можна побачити, що він дійсно звеличує і прославляє нашого Господа.

Кожен титул Ісуса у Новому Заповіті має особливе значення і розкриває щось особливе про Його сутність і діяння.

РОЗДІЛ 26

СТАНИ ХРИСТА

У Біблії Ісуса зображено у різних станах або ролях. Проте розмова про стани Христа починається не з народження у Вифлеємі, а з часу, що передував утіленню. Іван пише:

На початку було Слово, і Слово було в Бога, і Слово було Бог. ... І Слово стало тілом, і перебувало між нами, і ми побачили славу Його, — славу як Єдинородного від Отця, повного благодаті й істини. (Ів. 1:1, 14)

Христос, з'явившись у просторі й часі, існував ще до Свого зачаття і народження, а Його божественна природа є вічною з Отцем. Ісус — це не лише народжене немовля, а й утілення Бога, другої особи Трійці.

Під час земного служіння Ісус часто Сам говорив про Свій минулий стан. Наприклад:

*Знову й знову запевняю вас: Перш ніж був Авраам, — Я є! (Ів. 8:58)
А тепер Ти прослав Мене, Отче, у Себе тією славою, яку Я мав у Тебе ще перед тим, як світ постав. (Ів. 17:5)*

Ісус не був утіленим до Свого народження у Вифлеємі, тому багатьох цікавить запитання, чи можна Христа знайти у Старому Заповіті. Одні дивляться на командувача Господнім військом, з яким Ісус Навин зустрівся у поході (Нав. 5:13–15), інші — на таємничу фігуру Мелхиседека, якому Авраам сплатив десятину і від якого отримав благословення (Бут. 14:18–20) та вважають ці постаті прихованим Христом. Навіть якщо це так, то це не було попереднім утіленням. Богослови, які вважають зазначених осіб передвтіленим Христом, називають такі з'явлення «христоявленнями». Богоявлення — це видиме з'явлення невидимого Бога, а христоявлення, відповідно, з'явлення другої особи Трійці до Її народження.

УТІЛЕНИЙ ІСУС

Від передвтіленого стану Ісуса переходимо до стану Його життя на землі. Важливі віхи у земному житті Христа представлено в Апостольському символі віри:

...зачатою від Святого Духа народженою від Діви Марії; Котрий страждав за Понтія Пилата, був розп'ятий, помер і був похований, зійшов у пекло, третього дня воскрес із мертвих. Він вознісся на Небеса, і сидить праворуч Бога, Отця Всемогутнього, звідки Він прийде судити живих і мертвих.⁴²

Тут ідеться про народження, смерть, воскресіння, вознесення, посідання небесного престолу та повернення Ісуса, тобто про різні аспекти або стани існування Ісуса Христа під час та після втілення.

Розглядаючи життя Ісуса Христа, богослови зазвичай говорять, що воно носило поступальний характер — від приниження до звеличення. Народившись у сільській родині, Він приховав божественність під покровом людськості і увійшов, таким чином, у стан приниження. З наближенням до хреста стан приниження поглиблювався. Люди відверталися від Ісуса, глузували з Нього, бичували й били Його і, зрештою, розп'яли. Коли приниження досягнуло найнижчої точки, почалося звеличення, у якому Бог виправдав Ісуса, воскресивши Його з мертвих й оточивши славою у вознесенні.

Загалом я погоджуюсь з цією думкою, але варто зазначити, що ключові моменти стану приниження теж супроводжувалися славою⁴³. Наприклад, незважаючи на скромні обставини народження Ісуса, на околицях Вифлеєма, у полі, засяяла Божа слава! Ще ніколи світ не бачив і не чув такого співу

⁴²Вестмінстерське визнання віри. *Короткий катехизис із посиланнями на Святе Письмо*. Львів : Вид-во «Крайнебо», 2023. 38 с.— Прим. ред.

⁴³ Докладніше про ключові моменти життя Ісуса Христа див. R.C. Sproul, *The Glory of Christ* (Phillipsburg, N.J.: P&R, 2003).

ангельського хору (Лк. 2:8–14). Славу немовляті у яслах віддали й мудреці, залишивши чудові скарби (Мт. 2:1–11).

Актом приниження було також хрещення Ісуса. Не будши грішником, Він добровільно виконав обряд очищення, запроваджений Богом для грішників. Він принизив себе, аби стати представником Свого народу та виконати їхній обов'язок з повного послуху закону. Але у той самий час, під час хрещення, відкрилися небеса і Святий Дух зійшов на Ісуса у вигляді голуба (Мт. 3:16).

Пізніше, ближче до кінця земного служіння, сказавши учням про те, що Йому загрожують муки і страта,

... Він преобразився перед ними: обличчя Його засяяло, немов сонце, одяг став білий, немов світло. І ось з'явилися їм Мойсей та Ілля, які розмовляли з Ним. Озвавшись, Петро сказав Ісусові: Господи, добре нам тут; коли хочеш, поставлю тут три намети: один Тобі, один Мойсееві та один Іллі. Поки він говорив, ясна хмара оповила їх, і з хмари пролунав голос: Це є Мій Улюблений Син, Якого Я вподобав; Його слухайте! Почувши це, учні попадали долілиць і дуже злякалися. Ісус підійшов, доторкнувся до них і сказав: Підійміться й не бійтеся. Підвівши свої очі, учні не побачили нікого, крім одного Ісуса. (Мт. 17:2–8)

Пізніше Іван у пролозі до свого Євангелія написав: «...ми побачили славу Його» (Ів. 1:14). Петро теж згадує переображення, кажучи, що вони були «... очевидцями Його величі. Тому що Він прийняв честь і славу від Бога Отця, коли до Нього донісся від величної слави такий голос: Це — Мій Син, Мій улюблений, Якого Я вподобав! І ми, будучи з Ним на святій горі, чули цей голос, що пролунав з неба» (2 Пет. 1:16–18). На півшляху від приниження до звеличення сталася одна раптова подія, коротке втручання у звичний хід подій, коли прихована за покровом людськості слава Христа вирвалася назовні перед очима Його близьких друзів Петра, Якова та Івана, для яких це стало незабутнім враженням.

Ми схильні вважати, що на хресті слави не було, адже там Ісус сягнув найнижчих глибин приниження. Прийнято вважати, що кінець приниження припадає на час безпосередньо перед воскресінням, і саме тоді пролягла межа між приниженням і звеличенням, але я вважаю це помилкою. Якщо поглянути, скажімо, на пророцтво Ісаї у 53-му розділі, де йдеться про стражденого слугу Ізраїлевого, то видно, що «з краю живих Він відірваний був, за провини Мого народу на смерть Його дано... І з злочинцями визначили Йому

гроба Його, та Його поховали в багатого, хоч провини Він не учинив, і не було в Його устах омани... (вв. 8–9⁴⁴).

Зазвичай римляни викидали тіла жертв розп'яття на звалище за межами Єрусалиму. Назва цього звалища — Геєна, що пізніше стало метафорою пекла. До Геєни щоденно зносили міські відходи, вкидаючи їх у багаття, яке ніколи не загасало. Цей образ використовують для опису пекла, де полум'я теж ніколи не гасне. Але Йосиф Ариматейський звернувся до Пилата із особливим проханням поховати Ісуса належним чином, за старозаповітним звичаєм. Так сповнилось Боже Слово. Замість кинути на сміттєзвалище, тіло Ісуса намастили дорогоцінними пахощами і поховали у могилі багатого чоловіка, згідно з пророцтвом в Ісаї 53. Отож звеличення Христа почалось не під час воскресіння, а в момент смерті. Коли тілу Ісуса віддали належну шану, покривало приниження було знято.

Після цього відбувся вибух слави: Бог струсив цілу землю і підняв Свого Сина з мертвих, аби показати, що Він повністю задоволений Його діяннями. У воскреслому стані Ісус вийшов із могили у тому ж тілі, в якому Він у неї ліг, хоча саме тіло змінилося, ставши прославленим. Воскреслий Христос перебував у прославленому стані, що став передтечею наших нових тіл, які ми матимемо після останнього воскресіння, як про це пише Павло:

Так само й воскресіння мертвих: сіється в тлінні, встає в нетлінні; сіється в неслав'ї, встає в слав'ї; сіється в немочі, встає в силі; сіється тіло душевне, встає тіло духовне. Якщо є тіло душевне, то є й духовне. Так і написано: Перша людина — Адам — став живолою душею, а останній Адам — Дух, Який оживляє. (1 Кор. 15:42–45)

Отже, ми завжди будемо з Господом на небесах.

⁴⁴ Переклад Івана Огієнка — Прим. пер.

ЦАР ЦАРІВ

Головною метою земного служіння Ісуса Христа був не хрест і навіть не воскресіння, а остаточне повернення та консумація царства, чому передувало вознесіння.

Цю біблійну концепцію часто розуміють неправильно. Ми схильні вважати вознесіння лише підняттям Ісуса з землі на небеса. Він і справді фізично піднявся, але тут було й дещо унікальне. Про це пише Павло: «А що означає «піднявшись», як не те, що [раніше] Він зійшов до найнижчих місць землі? Хто зійшов, Той і піднявся вище від небес, щоб наповнити все» (Еф. 4:9–10). Ісус вознісся, аби надіти корону Царя. Сина Людського було взято на небеса і короновано Царем над царями і Господом над володарями, і зараз Він обіймає найвищу політичну посаду Всесвіту. Завдяки вознесінню Христос має владу космічних масштабів. Саме тому в Апостольському символі віри сказано, що Він «вознісся на небеса, і сидить праворуч Бога Отця Вседержителя, звідки прийде судити живих і мертвих».

Слід також додати, що вознісся Він не тільки для того, щоб посісти правицю Отця у силі, а й щоб увійти до небесної святині, де Він вічно служитиме нашим Великим Первосвященником. У Старому Заповіті первосвященникові дозволялося входити у Святе святих лише раз на рік. Після смерті цей обов'язок виконував його наступник. Але наш Первосвященник ніколи не вмирає. Перебуваючи у небесному Святому святих, Він вічно заступається за Свій народ. Сидячи по Божу правицю, Він править, як наш Цар, і служить, як наш Священник. Написано:

Давид не піднявся на небо, бо сам говорить: Сказав Господь Господу моему: Сядь праворуч Мене, доки не покладу Твоїх ворогів під Твої ноги! Тому нехай певно знає весь дім Ізраїля, що і Господом, і Христом зробив Його Бог — Цього Ісуса, Якого ви розір'яли! (Дії 2:34–36)

І автор Послання до Євреїв пише:

Так і Христос не Сам Себе прославив, аби стати Первосвящеником, але Той, Хто сказав Йому: Ти — Мій Син, Я сьогодні породив Тебе. І в іншому місці говорить: Ти — Священик навіки, за чином Мелхиседека. (Євр. 5:5–6)

З цього місця звеличення Він повернеться у славі для консумації царства.

СЛУЖІННЯ ХРИСТА

Мойсей був посередником старого завіту, а Христос — нового. Посередник — це особа, що вирішує суперечки між сторонами конфлікту.

З погляду богослів'я, між Богом і людиною є лише один посередник (1 Тим. 2:5). Але у Старому Заповіті їх було три види, кожного з яких вибирав Бог для виконання певного завдання, після чого обраний отримував відповідні сили від Святого Духа. Йдеться про пророка, священника і царя.

Розглядаючи служіння, виконувані Христом під час викуплення, ми бачимо, що Він обіймає *unus triplex*, потрібну посаду, бо здійснює всі три види старозаповітного служіння в одній особі. Христос є нашим Пророком, Священником і Царем.

ІСУС — НАШ ПРОРОК

У Старому Заповіті пророк здебільшого виступав промовцем або агентом одкровення, якому Бог, замість Самому розмовляти безпосередньо з громадою Ізраїля, вкладав слова в уста. Коли пророк виступав перед людьми, за його спиною стояв Бог, тобто пророк говорив від Божого імені. Послання пророків часто починалися зі слів «Так говорить Господь...».

У Старому Заповіті спостерігається відчайдушна боротьба між істинними пророками Божими і лжепророками. За останніми йшло чимало людей, бо вони були набагато популярнішими. Істинних пророків часто ненавиділи. Єремія та інші пророки зазнали великих страждань через те, що люди не бажали слухати правдиве Боже Слово. Коли Єремія поскаржився Богові на популярність фальшивих пророків, Бог відповів: «Пророк, в якого є сон, нехай розповість свій сон, а в кого Мое слово до нього, нехай розкаже Мое слово в правді. Чим є полова відносно зерна?» (Єр. 23:28). Бог немов каже: «Єреміє, перестань переживати про діла лжепророків. Твоє завдання — бути Моїм речником. Тебе покликано сумлінно промовляти все, що кажу Я». Отож че-

рез пророків Бог передавав людям Своє Слово.

У Новому Заповіті Христос є Пророком *par excellence*⁴⁵. Ми схильні наголошувати на служіннях Христа як Священника і Царя та нехтувати Його роллю Пророка. Розуміння Ісуса у людей зростало поступово. Жінка біля криниці сказала Йому: «Пане, я бачу, що Ти — Пророк» (Ів. 4:19). Доволі велика похвала, але zenіту її сповідь сягнула, коли вона назвала Його Месією (в. 29). Ісус не тільки проголошує Слово Боже, а й Сам є ним (Ів. 1:1). Автор Послання до Євреїв пише: «Багато разів і багатьма способами колись через пророків говорив Бог до [наших] батьків. А цими останніми днями заговорив до нас через Сина, Якого поставив спадкоємцем усього і через Якого створив віки» (1:1–2). Ісус Сам каже: «Бо не від Себе Я говорив, а Отець, Який послав Мене, це Він дав Мені заповідь, що маю сказати і що говорити» (Ів. 12:49). Ісус є вірним Пророком Нового Заповіту.

Христос є не лише суб'єктом пророцтва, а й головним його об'єктом. Він не лише навчав про майбутнє і проголошував Слово Боже, а Сам є Словом Божим та точкою зосередження всіх пророчих учень Старого Заповіту.

ІСУС — НАШ СВЯЩЕННИК

На відміну від старозаповітних пророків, які, говорячи від Божого імені, стояли до людей обличчям, старозаповітні священники були обернені лицем до Бога, а до людей — спиною. Як і пророк, священник був промовцем, але говорив він за людей, а не до них, заступаючись, молячись та приносячи Богові жертви. Головні жертви первосвященник приносив на День викуплення. Але перш ніж принести жертви за людей, він мусив робити це за себе. Його жертва, так само як і жертва людей, повторювалась щороку.

Ісус є нашим Священником. Найцитованішим текстом Старого Заповіту у Новому є 109-й Псалом, який містить надзвичайно дивовижні твердження про характер Месії:

⁴⁵ У найвищому сенсі (фр.). — Прим. пер.

Промовив Господь до мого Господа: Сядь праворуч Мене, доки не покладу ворогів Твоїх піднізком для Твоїх ніг.

Жезл Своєї сили Господь пошле із Сіону, тож пануй між своїми ворогами! У Тебе влада в дні Твоєї могутності, у сьвітлі [твоїх] святих. Перед ранньою зорею я Тебе породив із лона. Поклявся Господь — і не розкається: Ти священник навіки — за чином Мелхиседека!» (вв. 1–4)

У Новому заповіті автор Послання до Євреїв багато уваги приділяє досконалому священству Христа. Одним із головних свідчень про вищу природу Ісусового священства є той факт, що, перш ніж увійти до храму, Він не приносив жертв за власний гріх. Його жертва була принесена раз і назавжди. І в жертву Він приніс не тварину, а Самого Себе, бо «неможливо, щоб кров телят і козлів усувала гріхи» (Євр. 10:4). Він є Священником за чином Мелхиседека і продовжує служити й донині, приносячи не щорічні жертви на вдоволення Божої справедливості, а заступаючись за людей у Святому святих небесного храму. Як і в пророчому служінні, Христос є одночасно суб'єктом і об'єктом служіння священничого. Він є досконалим Священником і бездоганим посередником, тепер і повсякчас.

ХРИСТОС — НАШ ЦАР

Про третє служіння Христа теж сказано в 109-му Псалмі: «Промовив Господь до мого Господа: Сядь праворуч Мене» (в. 1). Тут ідеться про служіння царя. Людям буває важко зрозуміти, як служіння царя узгоджується з посадою посередника, але якщо поглянути, що про це сказано у Старому Заповіті, то все стає більш зрозуміло. Цар Ізраїля не був незалежною особою і не володів абсолютною владою. Свою посаду він отримував від Бога. А також покликання служити намісником, показуючи всім, що істинне правосуддя і царювання здійснює Бог. Цар був посередником, бо корився закону Божому і водночас сприяв встановленню і виконанню Божого закону людьми. На жаль, історія старозаповітних царів сповнена прикладів продажності і нездатності монархів виконувати свої обов'язки.

У Новому Заповіті теж чимало прикладів зіпсованості правителів і чиновників. У Біблії загалом ідеться про дві сфери діяльності — церкву і державу, обов'язки у яких різні. Проте ніде не сказано про відокремлення держави від Бога, бо всі правителі призначаються Богом і покликані відсто-

ювати праведність та стежити за встановленням справедливості, несучи відповідальність перед Богом.

Кілька років тому мене запросили виступити з промовою на інавгураційному сніданку губернатора у м. Таллагасі, Флорида. Скориставшись нагодою, я урочисто нагадав йому, що губернатор — це служитель Божий. Оскільки губернатора з людини може зробити тільки Бог, то головну відповідальність він нестиме теж лише перед Богом. Це стосується всіх правителів усіх країн і часів. Проте Бог бачить, що світом керують порочні царі, які відступають від праведності та справедливості.

Цар Давид у Старому Заповіті найкраще відповідав образу ідеального царя, але й він мав пороки. Утім, його царювання можна назвати золотим віком Ізраїлю. Після смерті Давида люди ще довго прагнули відновлення Давидового царства. Вустами пророка Амоса Бог сказав: «У той день Я підніму шатро Давида, що впало, і відбудую те, що повалилося, і його розбите підніму і відбудую його так, як дні віку» (Ам. 9:11).

В основі старозаповітного очікування Месії лежало прагнення знову мати царя, як Давид. У 109-му Псалмі Бог пообіцяв, що таким царем буде Його Син, який царюватиме повіки. Коли Христос прийшов, Його вітали, як новонародженого Царя. І розп'яли Його теж за те, що Він називав Себе царем. До Пилата Він промовив: «Царство Моє не від цього світу; якби Моє царство було від цього світу, Мої прибічники подбали би, щоб Мене не видали юдеям. Нині ж Моє царство не звідси» (Ів. 18:36). Бог підніс Христа, коронував Його та посадив праворуч Себе як Пастиря-Царя на вічне керування Всесвітом.

Єдина різниця між сьогоднішнім царством і царством майбутнього — це видимість. Ісус є Царем зараз. Він обіймає найвищу політичну посаду у Всесвіті, бо її Йому дав Бог. Ця істина посідає центральне місце в Апостольському символі віри: «[Він] страждав за Понтія Пилата, був розп'ятий, і помер, і був похований... Третього дня воскрес із мертвих, вознісся на небеса, і сидить праворуч Бога Отця Вседержителя». Праворуч Бога означає мати владу правити не лише церквою, а й цілим світом. Церква ж радісно співає: «Алілуя!». Месія для нас є не тільки Пророком і Священником, а й Царем!

ЧОМУ ХРИСТОС ПОМЕР?

У цьому та наступних двох розділах ми розглянемо тему спокутування. На жаль, цього обсягу далеко не достатнього, аби висвітлити питання спокути Христа у всій повноті цього славного вчення⁴⁶.

У ранньому середньовіччі Ансельм Кентерберійський заслужив собі визнання, написавши три відомі монографії. Дві стосувалися питання апологетики — *Monologion i Proslogion*⁴⁷. Але найвідомішою, мабуть, стала третя — *Cur Deus Homo* («Чому Боголюдина?»), у якій було зроблено спробу дослідити таємницю спокути. У Новому Заповіті Ансельм намагався знайти відповідь на запитання, чому Христові потрібно було стати людиною і що насправді відбулося у драмі спокутування, яка його мета і значення? Учення Ансельма мало величезний вплив на розуміння церквою розп'яття Ісуса Христа.

У Новому Заповіті щодо спокутування вжито цілу низку метафор і запропоновано кілька підходів до розгляду. Воно як гобелен, на якому в єдину картину сплетено різні нитки, які ми розглянемо нижче.

РОЗУМІННЯ СПОКУТУВАННЯ

У деяких контекстах Нового Заповіту Ісусів хрест вважають актом викуплення, яке на базовому рівні стосується питання купівлі, тобто комерційної угоди, коли одна сторона купує щось в іншої. Христос Сам говорить, що

⁴⁶ Докладніше про спокутування див. у R.C. Sproul, *The Cross of Christ, audio teaching series* (Sanford, Fla: Ligonier Ministries, n.d.).

⁴⁷ Лат. Монолог і промова — прим. пер.

викуплення людей коштує дорого — Його крові. Коли страждання на хресті добігли кінця, Він вигукнув: «Звершилося!» (Ів. 19:30). В оригіналі слово «звершилося» було комерційним терміном, і вживалось тоді, коли людина повністю виплачувала борг — щось на кшталт печатки з написом «ЗАБОРГОВАНІСТЬ ПОГАШЕНО».

З цим тісно пов'язані різні версії так званих теорій викупу, у найпопулярнішій з яких стверджується, що Христос сплатив викуп Сатані за визволення людей з полону. Як сьогодні люди платять викуп викрадачам, так і тоді Христос, мовляв, сплатив викуп князю цього світу, який взяв у заручники людей Христа. На мою думку, у цій теорії Сатану наділено більшою владою, ніж він має насправді. Інші говорять про сплату викупу Отцю, тобто погашення боргу перед Богом, і це я вважаю правильним поглядом.

З версією комерційної угоди тісно пов'язана тема ціни нареченої зі Старого Заповіту. У Книзі Вихід визначено правила та умови для людей, що беруть шлюб, та рабів, які працюють на сплату боргу. Для отримання дозволу на шлюб, чоловік повинен був сплатити батькові нареченої придане. Це робилось передусім для того, аби показати, що він має засоби утримувати дружину і дітей, які народяться у цьому союзі. Аналогічно, якщо чоловік, який продавав себе в рабство для сплати боргу, приводив з собою дружину і дітей, то після погашення боргу, він міг забрати їх з собою. Однак якщо рабом ставав одинак, який потім одружувався з рабинею і в них народжувалися діти, то після звільнення він не мав права забирати з собою сім'ю. Річ не в жорстокості, а в тому, що за наречену потрібно заплатити ціну.

З погляду богослів'я, у Христа є наречена, йдеться про церкву, яку, згідно з новозаповітним ученням про спокутування, Христос викупив, заплативши ціну. А також заплатив за викуплення рабів. Апостол Павло пише: «...ви викуплені за ціну» (1 Кор. 6:19-20). Поняття купівлі посідає центральне місце у біблійному вченні про спокутування.

Був й інший погляд, особливо популярний поміж лютеранських богословів ХХ століття, відомий під назвою *Christus victor*⁴⁸. Його прихильники

⁴⁸ Лат. Христос Переможець — прим. пер.

вважали, що хрест — це перемога космічних масштабів. Христос звільнив усіх бранців, завдавши смертельного удару силам зла у титанічній боротьбі між добром і злом. Це було виконанням стародавнього прокляття, накладеного Богом на едемського змія: «І Я покладу ворожнечу між тобою і жінкою, між твоїм насінням і її насінням: воно підстерігатиме твою голову, а ти вистежуватимеш його п'яту!» (Бут. 3:15).

Прихильники цього погляду вважають, що на шляху до перемоги Христос зазнав болю і страждань, але Його біль був ніщо, якщо порівняти зі стражданнями, завданими князю зла.

Вивчаючи спокутування, потрібно враховувати багато аспектів. Дехто помилково зосереджується лише на одній нитці, намагаючись знайти у ній повноту значення Христової спокути. Однак потрібно розуміти, що діяння викуплення — складний процес, у якому переплітаються всі нитки гобелену.

З'являлись і неортодоксальні теорії спокутування. Однією з найпопулярніших була так звана теорія врядування, за якою Христос не платив ціни за гріх людства на хресті. Його смерть була заміною покарання людей. Страждання Христа дозволили Богові як простити людей, так і продемонструвати незадоволення гріхом та дотриматися божественної справедливості.

ТЕОРІЯ САТИСФАКЦІЇ

З часів Ансельма найбільше уваги привернула до себе теорія сатисфакції, яка бере початок у його дослідженнях потреби спокутування. В основі теорії сатисфакції лежить принцип Божої справедливості.

Колись один чоловік мені сказав, що вірить у Бога, але не в християнського, бо вірити у Бога, який для примирення з людьми вимагає кривавої жертви — цілковите безглуздя. «Який Бог може бути таким мстивим?» — запитав він. «Справедливий», — відповів я. Чоловік не міг цього прийняти, бо вважав, що справедливий Бог повинен одноосібно простити людей за гріхи без жодних вимог.

Багато людей вважають, що Бог — це тільки любов, благодать і милосердя, і не сприймають, що Він є Богом справедливості. Однак з погляду біблійного розуміння справедливість тісно пов'язана з праведністю і добрістю. У Біблії поняття справедливості і праведності різні, але пов'язані між собою. Справедливість є необхідним елементом справжньої праведності, і, у ширшому значенні, — доброти. Отож насправді ми сперечалися щодо питання, чи

Бог є добрим. Моему співрозмовникові християнська віра не подобалась, бо Він думав, що християни навчають про поганого Бога. Добрий Бог, на його погляд, не карав би за гріх. Хоча усе навпаки — спокутування прекрасно ілюструє добрість Бога.

Коли Бог оголосив, що покарає Содом і Гоморру, Авраам заступився за людей, бо переживав, що Бог у гніві Своїм, завдасть шкоди невинним разом із нечестивцями. І поставив запитання, єдиною відповіддю на яке могло бути тільки «так»: «Чи ж Той, Хто всю землю судить, не вчинить правди?» (Бут. 18:25⁴⁹). Авраам мав рацію. Він розумів, що верховний суддя завжди чинить правильно. Знати, що Суддя неба і землі завжди і всюди поступає праведно, велика втіха. Виносячи вирок, Бог знає все, тому його оцінка ситуації завжди досконала. Ухвалюючи рішення, Він завжди пам'ятає про всі пом'якшувальні обставини, будучи не тільки всезнаючим, а й добрим. Суддя, який ніколи не каратиме зло, не добрий, бо не справедливий.

Досліджуючи таємницю хреста, Павло сказав, що Бог є справедливим і виправдувальним (Рим. 3:26). Зрозуміти це допоможе розрізнення між різними видами заборгованості. Коли ми грішимо проти Бога, у нас виникає моральний борг. Згідно з Божим законом у нас є певний обов'язок, який нам наказано виконати. Тільки так ми досягнемо досконалості. Згрішивши лише раз, ми стаємо безнадійними боржниками, які не спроможні сплатити борг.

Потрібно також розрізнити між матеріальним і моральним боргом. Матеріальний борг — це сума грошей, яку потрібно сплатити у транзакції. Скажімо, до магазину заходить маленький хлопчик і просить одне морозиво. Продавчиня дає йому морозиво і каже, що з нього два долари. Із перестрашеним поглядом хлопчик витягує з кишені гроші і каже: «Мама дала мені тільки один долар». Що б ви зробили, якби були поруч? Скоріше за все, ви би дістали один долар і, давши його продавчині, сказали: «Я заплачу за половину морозива». Хлопчик дивиться на вас і каже: «О, дуже дякую». Але чи повинна продавчиня приймати від вас гроші? Відповідь так, бо борг фінансовий. Якщо ви кладете гроші на прилавок від імені хлопчика, угода законна,

⁴⁹ Переклад Івана Огієнка — прим. пер.

і продавчиня зобов'язана прийняти оплату.

Якщо ж обставини трохи змінити, то результат стане іншим. Уявіть, що хлопчик знову заходить до магазину, але замість купити морозиво, він чекає, доки продавчиня відійде, забігає за прилавок, краде морозиво і починає тікати з магазину. Власник магазину ловить його і викликає поліцію. Вам шкода хлопчика, тому, звертаючись до поліціанта, ви кажете: «Почекайте, забудьмо про цей прикрий інцидент. Я заплачу за морозиво». І даєте власникові магазину два долари. Поліціант дивиться на власника і питає: «Заяву писати будете?» Він розуміє, що власник магазину не зобов'язаний приймати від вас гроші за морозиво, бо в цьому випадку йдеться не лише про фінансову угоду. Порушено закон. Виник моральний борг. Тому власник може приймати або не приймати від вас гроші.

На спокутування можна дивитися через призму другої ситуації. Ідея про сплату ціни заступником виникла не в стороннього спостерігача, а у власника. Бог Отець послав Свого Сина у світ сплатити ціну нашої моральної провини, сказавши: «Я прийму оплату від імені винних людей, які самостійно не можуть погасити борг».

Бог не йде на компроміс зі Своєю справедливістю, не жертвує Своєю праведністю і доброчесністю. Він немов каже: «Я подбаю про те, щоб гріх було покарано». Саме в цьому і полягає справедливість хреста. Милосердя ж його у тому, що Бог прийняв оплату від заступника. Слова Павла стають зрозумілими: Бог є справедливим і Він виправдовує безбожників.

ЗАСТУПНИЦЬКЕ СПОКУТУВАННЯ

Я навчався у доволі ліберальній семінарії. Мій викладач гомілетики, науки проповідання, був радше наставником з мовлення, аніж богословом, і у проповіді семінариста критикував зазвичай спосіб виголошення та структуру, ніж богословський зміст. Але одного разу семінарист, як мені здалось, виголосив дуже зворушливе послання про спокутування з позиції заступницької сатисфакції. Після проповіді викладач гомілетики, ледь стримуючи себе від гніву, сказав: «Як ти смієш проповідувати про заступницьку сатисфакцію у наш час?!» Я підняв руку і запитав: «Вибачте, а що такого сьогодні змінилося, що класична біблійна доктрина про спокутування раптом стала застарілою?»

Це лише один приклад шаленого опору класичному погляду на спокутування. На думку деяких людей, говорити, що на виконання вимог Божої справедливості свою кров мав пролити заступник, є ознакою варварства і ненауковості. Проте поняття заміни настільки глибоко вкорінено у біблійній концепції викуплення, що вилучення її з богослів'я і христології рівнозначне відкиданню Священного Писання в цілому.

Карл Барт якось зауважив, що, на його погляд, єдиним найважливішим грецьким словом у Новому Заповіті є *ginep* — «від імені». До низки титулів Ісуса у Новому Заповіті належить «останній Адам» або «другий Адам», який значить, що Христос став нашим представником, аналогічно Адаму, який представляв нас на початку. З падінням однієї людини, Адама, руїна і смерть охопили увесь світ, а через послух іншої Людини, прийшли викуплення і вічне життя. Ісус, ставши успішним Адамом, виконав *від імені* людей, те, чого не спромігся Адам перший.

УСУНЕННЯ ГРІХА

У Старому Заповіті концепція спокутування пройшла шлях через складну систему жертвоприношень. Як зазначено у 16-му розділі Книги Левит, щороку на День викуплення у жертву приносилось кілька тварин. Спочатку священник приносив у жертву теля за власний гріх, потім приводили двох козенят і кидали жереб на них. Священник клав руки на голову одного з козенят, що символізувало передавання або прищеплення йому гріхів людей, після чого його виганяли у пустелю, у місце, де відсутні Божі благословення. Козеня, маючи на собі людські гріхи, відносило їх геть. Звідси походять вислови «козел офірний» або «цап-відбувайло». Друге козеня вбивали, а його кров'ю кропили місце викуплення, віко ковчегу завіту. Місце викуплення називалось «віком спокути»⁵⁰, бо вилита на нього кров указувала на засіб спокутування гріхів та примирення з Богом.

У Новому Заповіті сказано, що заступницькі тваринні жертви Дня викуплення були лише тінню реальності, яка прийде пізніше. Автор Послання до Євреїв пише:

Адже Закон, маючи тінь майбутніх благ, а не сам образ речей, не може ніколи тими самими жертвами, які щороку постійно приносяться, зробити досконалими тих, які приходять. Інакше вони перестали б приноситися, бо в тих, які здійснюють служіння і які раз очистилися, не було би більше жодного усвідомлення гріхів. Але в них — щорічне нагадування про гріхи, оскільки неможливо, щоб кров телят і козлів усувала гріхи. (Євр. 10:1–4)

Цінність старозаповітних спокутних жертв полягала у підкресленні справжнього спокутування у майбутньому. Тобто, дивлячись на обряди, як на тінь майбутньої реальності, люди виправдовувались вірою в Божу обітницю. Справжню спокуту вони отримали лише від Христа. У старозаповітній

⁵⁰ Гебрейською віко чи кришка буде כַּפֹּרֶת (капорет), що походить від дієслова כָּפַר (кафар), яке може значити як «покривати», так і «спокутувати; викупляти». — Прим. пер.

церемонії жертвоприношення поняття заміни посідало центральне місце.

Якось мій друг Джон Гест, англіканський проповідник, у проповіді про хрест поставив запитання: «Якби Ісус прийшов на землю і порізав цвяхом палець, проливши лише пару крапель крові, було б її достатньо для нашого викуплення? Якщо ми спасаємось кров'ю Христовою, то хіба цього було би замало?» Гест хотів показати, що спасає нас не кров Христа, як така. Для ізраїльтян проливання крові означало віддавати життя, бо від початку покаранням за гріх була смерть. В оплату за переступ проти Бога вимагалось життя винуватця. Старозаповітна система жертвоприношень — це немов звертання Бога до ізраїльтян: «Ви вчинили проти Мене злочини, варті смертної карі. За законом, ви заслуговуєте на смерть, але замість вашої смерті я прийму смерть заступника, символом чого буде смерть цих тварин».

УНЕВИНЕННЯ І ЗАМИРЕННЯ

У Священному Писанні зазначено про два окремих аспекти заступницької дії: *уневинення* і *замирення*. Уневинення означає усунути провину від людини, це горизонтальний вимір спокутування. Прикладом уневинення є офірне козеня, на якого перекладався гріх народу. Коли його виводили із місця перебування Бога і відводили у пустелю, воно забирало з собою всі гріхи людей. Мову уневинення використовує і псалмоспівець: «Як віддалений схід від заходу, так віддалив Він наші беззаконня від нас» (Пс. 102:12).

Насправді ж, звісно, наші гріхи перекладаються не на офірне козеня, а на Христа, Агнця Божого, який узяв на Себе нашу провину. Ставши носієм гріха, Він сповнив пророцтва про Господнього слугу, про якого йдеться переважно у 53-му розділі Книги Пророка Ісаї: «Він же зраний був через наші беззаконня і терпів хворобу через наші гріхи. На ньому — покарання задля нашого миру, його раною ми зцілилися» (Іс. 53:5).

Замирення стосується вертикального виміру спокутування, у якому вгамовується Божий праведний гнів, задовольняється Божа справедливість, сплачується моральний борг перед Богом за гріхи, і Божий гнів вщухає. Ціна, сплачена нашим заступником, повністю задовольняє Бога. Якщо заступника нема, то не може бути ні уневинення, ні замирення, адже самотійно ми не спроможні задовольнити вимоги Божої справедливості. Інакше не було б потреби у спокутуванні. Але оскільки ми не в змозі погасити свій моральний борг, то маємо настійну потребу в заступникові.

Мені часто доводиться сперечатися зі скептиками, які не вірять в істинність християнства. Задовольнившись моєю відповіддю на одне запитання, вони відразу знаходять інше. Зрештою, я кладу цьому край, питаючи: «А що ж робити з вашою провинною?» Після цього розмова, як правило, припиняється, адже відповіді у них нема, хіба що самі заперечення. Сумно чути, коли люди кажуть, що не мають провини, адже перед Богом винні всі. Ми потребуємо як вертикального, так і горизонтального аспекту спокутування, жоден з яких не обходиться без заступника.

БУДОВА ЗАВІТУ

Пояснення спокутування можна знайти у структурі завіту, умови якого, окреслені Богом, тобто Божі Заповіді, треба виконувати. Усі завіти передбачали подвійні санкції: винагороду за дотримання закону і покарання за порушення. Біблійною мовою це називається благословенням і прокляттям. До прикладу, у Книзі Повторення Закону Бог сказав людям:

Благословенний ти в місті й благословенний у полі. Благословенні нащадки твого лона та врожай твоєї землі, стада твоєї великої худоби й отари твоєї дрібної худоби. Благословенні твої клуні та твої припаси. Благословенний ти, коли входиш, і благословенний, коли виходиш. (28:3–6)

І навпаки:

І буде, — якщо ти не слухатимешся голосу Господа, свого Бога, дотримуючись усіх Його заповідей, які я тобі сьогодні заповідаю, і виконуючи їх, то на тебе нагрянуть і спіткають тебе всі ці прокляття. Проклятий ти в місті й проклятий у полі. Прокляті твої клуні та твої припаси. Прокляті нащадки твого лона та врожай твоєї землі, стада твоєї великої худоби й отари твоєї дрібної худоби. Проклятий ти, коли входиш, і проклятий, коли виходитимеш. (28:15–19)

Тема прокляття є головною у завіті. У Старому Заповіті сказано, що ізраїльтяни порушували завіт як колективно, так й індивідуально. Ми всі є порушниками завіту, а це значить, що всі ми перебуваємо під прокляттям. Світ, праця, змій, чоловік і жінка — усі прокляті Богом. Прокляття завіту — це не

чаклунство. Бути проклятим значить бути вигнаним з місця, де перебуває Бог і Його благословення.

І навпаки, бути благословеним Богом у Старому Заповіті значить перебувати близько від Нього і бачити світло Його обличчя. Усе це виконав Христос, як наш заступник, про що наголошував апостол Павло: «Адже Писання, передбачивши, що Бог через віру оправдає язичників, благовістило Авраамові: В тобі благословляться всі народи!» (Гал. 3:8). Це давнє Євангеліє, обітниця Божого благословення:

Тому ті, хто від віри, будуть благословенні разом з вірним Авраамом.

А ті, які живуть ділами Закону, перебувають під прокляттям, бо написано, що проклятий кожний, хто не дотримується всіх приписів книги Закону, щоб їх виконувати. А що Законом ніхто не оправдується перед Богом, то це ясно, оскільки праведний житиме вірою. Закон же не від віри, але хто виконує його, той житиме ним. Христос викупив нас від прокляття Закону, ставши за нас прокляттям, тому що написано: Проклятий кожний, хто висить на дереві. (вв. 9–13)

У цьому вся суть — Христос викупив нас від прокляття закону, ставши прокляттям за нас.

В рамках питання спокути Павло також розглядає поняття прокляття. Ціна за гріх — відчути на собі Боже прокляття. Прокляттям став Христос, якого видали у руки язичників. Зверніть увагу: Його вбили не співвітчизники, а погани, яких вважали «нечистими» і жили вони «поза табором». Ісус помер не в Єрусалимі, адже Голгофа була за межами міста. Христа вивели поза табір, зарахувавши до язичників, бо вважали Його нечистим. Під час розп'яття Бог навів на світ темряву, відвернувши від нього світло Свого обличчя, і Христос вигукнув: «Боже Мій, Боже Мій, чому Ти Мене покинув?» (Мт. 27:46). Він мусив бути покинутий Богом, бо в цьому полягає покарання за гріх. Христа було вигнано із землі живих, аби ця доля не спіткала нас.

ОБСЯГ СПОКУТУВАННЯ

Характерні риси реформатського богослів'я часто підсумовують за допомогою англійського акровірша *TULIP* (тюльпан), літера *L* у якому позначає обмежене спокутування⁵¹. Прихильників «тюльпана» називають «кальвіністами п'яти пунктів». На відміну від них, кальвіністи чотирьох пунктів заперечують *L*, концепцію обмеженого спокутування. Отож предметом суперечки між ними є обсяг спокутування. Іншими словами, за кого помер Христос?

Щодо самого поняття «обмежене спокутування» існує чимало непорозумінь. В історичному плані реформатські богослови не вживали цього терміна, віддаючи перевагу виразу «цільове спокутування», на відміну від «нецільового спокутування», бо питання не в його цінності. Жертва, принесена Христом Отцю, була досконалою. Для викуплення світу Він не міг зробити більшого.

Поняття спокутування часто підсумовують словами «достатне для всіх і дієве для деяких». Це означає, що дієвість спокутування обмежена певною групою людей, але є достатньою, аби покрити гріхи цілого світу. Майже всі погоджуються, що спокутування не застосовують дієво до всіх людей. Тому ця фраза лише визначає різницю між універсалізмом і партикуляризмом, розглядаючи достатність смерті Христа, а не Божий намір у спокутуванні.

⁵¹ *T* — *Total depravity*, повна порочність;

U — *Unconditional election*, безумовне обрання;

L — *Limited atonement*, обмежене спокутування;

I — *Irresistible grace*, непереборна благодать;

P — *Perseverance of the saints*, стійкість святих. — Прим. пер.

Універсалізм — це теорія, за якою Ісусова смерть є дієвою стосовно гріхів усіх людей. Смертю Христа спасаються всі люди у Всесвіті, тобто, дієвість Христового спокутування стосується всіх. Універсалізм, принаймні в євангельських колах, — надзвичайно рідкісний погляд. Ба більше, універсаліст не може бути євангелістом, бо євангелісти вірують в існування пекла, місце перебування нерозкаяних людей.

Прихильники партикуляризму вважають, що спасаються лише деякі люди. Усі представники євангельських церков погоджуються, що хрест діє лише на деяких людей. Це не значить, що цінність або заслуга спокути Христа обмежена. Заслуги Ісуса достатньо для покриття гріхів усіх людей, і всі, хто уповає на Нього, отримає повну користь від спокутування.

Також важливо розуміти, що Євангеліє потрібно проповідувати по цілому світу. Це ще один спірний момент, адже попри загальний доступ до Євангелія, коли його може почути кожен, воно дається не безумовно, а тільки тим, хто кається і вірує. Це очевидно — заслуга Христової спокути дається всім, хто кається в гріхах і вірує. Тому питання не в *достатності* хреста, а в його *здумі*.

ЗАДУМ СПОКУТУВАННЯ

Перш ніж розглядати задум спокутування, слід дізнатися, хто є його автором. Від вічності між Отцем, Сином і Святим Духом існувала досконала згода щодо творення і викуплення. Тому автором є Бог, який послав Христа у світ. Чи Він сподівався, що люди скористаються цією нагодою? Одні кажуть «так». Інші стверджують, що Бог і гадки не мав, що вчинять люди, бо Його знання обмежені людським вибором. Але це суперечить Писанню, у якому сказано: «Ісус із самого початку знав, хто є ті, які не вірять, і хто є той, котрий Його зрадить» (Ів. 6:64). Ісус сказав: «Усе, що дає Мені Отець, прийде до Мене; і того, хто приходиться до Мене, Я не вижену геть» (Ів. 6:37). Готуючись до викуплення, Христос прекрасно усвідомлював, що робить це для людей, даних Йому Отцем, тому це не було марною справою.

Проблема з поняттям гіпотетичного викуплення полягає в тому, що теоретично Христос міг померти за *всіх*, а насправді — *ні за кого*. Тобто, у разі, якби ніхто не прийняв Євангелія, теоретично, хрест міг бути марним.

І тут ми змушені подивитися на хрест з позиції розуміння характеру Бога. Якщо автором задуму спокутування є Бог, якщо викупити людей че-

рез хрест спланував Господь, то саме цього і слід очікувати. Дієвість хреста сповнюється так, як задумав Бог, до найменших деталей.

Чимало людей вважають, що спасіння залежить виключно від людини. Однак нема випадково втрачених людей, бо усім керує провидіння Боже. Дієвість вищого задуму та плану викуплення залежить не від нас, а тільки від Бога. І саме в цьому полягає питання. Адже, зрештою, спасіння не від людини, а від Господа.

УЧЕННЯ ПРО ОБРАННЯ

Реформатські богослови вважають: для отримання всіх переваг хреста, потрібно вірувати. Але навіть віра є даром Божим. Христос виконує вічний задум спасіння так, щоб кожна людина, за яку Він помер, була спасенна. Ісус помер лише за обраних, а не за всіх. Багато хто з цим не погоджується, апелюючи до біблійного вчення, що Христос помер за гріхи всього світу (1 Ів. 2:2). Так, Христос справді помер за людей зі всіх *частин* світу, бо саме так Священне Писання говорить про «світ». Тобто, з погляду Біблії, Ісус помер не лише за юдеїв, а й за неєвреїв, за людей з кожного племені, мови і народу. Він помер за всіх обраних, до яких належать люди з усіх куточків світу. Але не за необраних. Не за Сатану. Не за тих, хто, згідно з Божою вічною постановою, не є об'єктом Його обрання.

Сповідувати вчення про обмежене спокутування (букви *L* у «тюльпані») — лакмусовий папірець наявності віри у вчення, представлені рештою літер. Люди кажуть, що вірять в цілковиту порочність (букву *T*), але не в обмежене спокутування. Кажуть, що вірять у безумовне обрання (літеру *U*), коли Бог від вічності у Своїй суверенності обрав тих, кого спасе, лише тому, що так зволів, але не вірують в обмежене спокутування. Але ж не можливо вірити в одне і відкидати інше. Якщо ми віруємо, що обрання є безумовним і від вічності ґрунтується на Божих суверенних милосерді й благодаті, то повинні бачити і мету хреста, *цінність* якого є вселенською. Проте Божий *задум* і *мета* хреста — спасти лише певну частину впалого людства, задовольнивши вимоги Божої справедливості. Він вирішив використати діло Свого Сина на користь тих, кого обрав від закладин світу.

Хрест завжди був частиною вічного плану Божого викуплення, а його задум стосується обраних. Душу тішить знання, що Христос помер не дарма, бо Його викуплення стосуватиметься всіх обраних для спасіння.

ЧАСТИНА П'ЯТА

ПНЕВМАТОЛОГІЯ

СВЯТИЙ ДУХ У СТАРОМУ ЗАПОВІТІ

Найвидатнішою подією в моєму житті було навернення. На той час я вже був заручений і намагався докладно пояснити нареченій, як я увірував у Христа і що це значить для наших стосунків. Ми вчилися у різних коледжах, тому спілкувались в основному листуючись і телефонуючи одне одному, тому розмова тягнулася місяцями. Я відчував, що в мене нічого не виходить. Нарешті, вона приїхала до мене в коледж і я вирішив взяти її з собою на молитовне зібрання. Напередодні я цілий ранок навколішках молився за неї і, на мою превелику радість, того вечора на зібранні вона увірувала у Христа. Згодом ми одружилися. У день її навернення вона сказала: «Тепер я знаю, хто такий Святий Дух». Тоді я подумав: «Яка чудова відповідь на пробудження у Христі!», і після цього багато років міркував над її словами. Зауважте — вона сказала: «Я знаю, *хто* такий Святий Дух», а не «*що* таке».

У світі поширена помилкова думка, що Святий Дух — це якась безособова сила або просто активна могуть Божа, а не справжня особа Трєдиного Бога. Але Ісус і апостоли, говорячи про Святого Духа, завжди вживали займенник «Він». У Писанні сказано, що Святий Дух має волю, знання і почуття — усе, що формує особистість, стосується і Його.

У питанні відмінностей між ділами Святого Духа у Старому Заповіті, Новому Заповіті та сьогоднішньому житті християн також існує велике замішання. Про діяльність Святого Духа ідеться вже під час творення: «На початку Бог створив небо та землю. Земля ж була непримітна і невпорядкована; над безоднею лежала темрява» (Бут. 1:1–2а). Невпорядковану землю зображено темним, порожнім і безформним місцем. Карл Саган у своїй праці *Космос*, робить догматичне твердження, що Всесвіт — це космос, а не хаос, під-

креслюючи відмінність між порядком і безладом⁵². З погляду Біблії, йдеться про відмінність між темрявою і світлом, між порожнім світом і Всесвітом, сповненим плодів Творця. Перші вірші Книги Буття вражають проголошенням про космос, але світ ще не мав форми і темрява лежала над безоднею.

Далі у Бут. 1:2 ми вперше зустрічаємось зі Святим Духом: «Дух Божий ширяв над водою». Слово⁵³, перекладене словом *шир'яв*, також означає *висиджувати* або *виношувати*. Ним передано ту саму думку, що й у повідомленні ангела Гавриїла селянській дівчині Марії у Назареті про те, що вона стане матір'ю. Марія запитала ангела: «Як станеться це, коли я чоловіка не знаю?» (Лк. 1:34). А ангел відповів: «Дух Святий зійде на тебе, і сила Всевишнього тебе огорне» (Лк. 1:35). Дієслово, котре описує сходження Святого Духа на Марію, має ту ж конотацію, що й слово, вжите у першому розділі Книги Буття для опису творчої сили Божого Духа. Святий Дух увійшов в безформну масу і ширяв над нею чи висиджував її. Як курка висиджує яйця, щоб дати життя курчатом, так і Дух творив порядок, матерію і світло. За словами Нового Заповіту, Бог не є автором безладу (1 Кор. 14:33). Він не породжує хаос. З безладу Божий Дух чинить лад, з нічого — щось, а з темряви — світло⁵⁴.

ДУХ СИЛИ

Читаючи Старий Заповіт, неможливо не дивуватися Божій величності й силі. Коли штатами Великої рівнини⁵⁵ проноситься землетрус чи торнадо, залишаючи після себе масу руйнувань, нас переповнюють почуття страху перед силами природи. Але вони ніщо порівняно з найвищою силою Володаря

⁵² Carl Sagan, *Cosmos* (New York: Ballantine, 1985).

⁵³ Гебр. מְרַחֵץ (мерахефет), від дієслова רָחַץ (рахаф). – Прим. пер.

⁵⁴ Докладніше про діяльність Святого Духа див. R.C. Sproul, *The Mystery of the Holy Spirit* (repr., Fearn, Ross-shire, England: Christian Focus, 2009).

⁵⁵ Монтана, Північна Дакота, Південна Дакота, Вайомінг, Айова, Небраска, Колорадо, Канзас, Оклахома і Техас. – Прим. пер.

Всесвіту. Його можуть перевищує будь-які сили на планеті. У Старому Заповіті ця сила проявляється передусім через Святого Духа. Грецькою мовою її названо *динаміс*, що перекладається як «сила» чи «могуть». Саме від цього слова походить наше *динаміт*. Святий Дух є Духом сили.

Вище ми з вами вивчали потрійний чин Христа — Пророка, Священника і Царя. Це посередницькі та *харизматичні* служіння. До харизматичних служінь, окрім цих, належать й інші. Харизматичними провідниками, наприклад, були судді, які правили в Ізраїлі до царів. Саме слово *харизматичний* походить від грецького *харизма*, що означає «обдарованість». Унікально талановиті люди були помазані Святим Духом. До прикладу, Дух Божий зійшов на Самсона, давши йому сил чинити могутні подвиги. Святий Дух сховався на Гедеона та пророків, наповнюючи силою для служіння. На виконання обов'язків Святий Дух помазував священників і царів.

Найобдарованішою людиною Старого Заповіту був Мойсей, який отримав сили вивести Божий народ із Єгипту. Він передбачав кращі часи, коли Божим Духом будуть помазані всі Божі люди. Одного разу, коли Бог чудесним чином визволив Ізраїль із єгипетського рабства, люди почали нарікати, що не мають іншої їжі, крім манни, небесного хліба, даного Богом у пустелі. Вони забажали «огірки, дині, порей, цибулю і часник» (Чис. 11:5), які їли, ще будучи рабами у Єгипті. Ці скарги не сподобалися Мойсею, і він сам почав жалітися: «Я сам не в змозі носити цей народ, бо дуже тяжкою для мене є ця справа. Якщо ж Ти таким чином поступаєш зі мною, то вбий мене, якщо я знайшов милість у Твоїх очах, щоб мені не бачити мого страждання» (вв. 14–15). Бог вирішив не вбивати Мойсея, а допомогти йому:

І тоді Господь сказав Мойсеєві: Збери Мені сімдесят чоловіків з ізраїльських старійшин, яких сам знаєш, що вони — старійшини народу та їхні книжники, і приведи їх до намету свідчення — хай стануть там з тобою. Я зійду і розмовлятиму там з тобою, і візьму від Духа, який на тобі, і покладу на них, і допомогатимуть тобі з нападками народу, і ти не нестимеш їх сам.» (вв. 11:16–17).

Сімдесятьом старійшинам Бог дав таке саме помазання Духом, як раніше Мойсею. Але Мойсей далі сказав: «Хай же стане весь Господній народ пророками, коли Господь дасть йому Свого Духа!» (Чис. 11:29).

У Старому Заповіті Святий Дух часто помазував людей на виконання певних завдань, але це не значить, що вони були народжені від Святого Духа

і що вони були вірними. Святий Дух зійшов на царя Саула, а пізніше *залишив* його. Помазаним був Валаам та інші люди, які мимоволі пророкували під впливом і натхненням Святого Духа, але це не означає, що вони обов'язково були вірними. У Старому Заповіті помазання Святим Духом було особливим даром, який давався передусім вірним, але не тільки. Помазання Духом — це не дар відродження.

Між Старим і Новим Заповітами у цьому питанні є певні паралелі. У Старому Заповіті Дух давав силу окремим особам — пророкам, священникам, царям, суддям, а також художникам і майстрам, покликаним Богом на обладнання та оздоблення скинії. Уперше Святим Духом були сповнені саме майстри та художники, отримавши унікальний талант для виконання роботи (Вих. 28:3). Цей дар мали не всі мешканці табору, не всі віряни, бо він був обмежений. Мойсей же сподівався, що все зміниться. І саме це сталося в Новому Заповіті на День П'ятдесятниці (Дії 2).

РОЗДІЛ 32

СВЯТИЙ ДУХ

У НОВОМУ ЗАПОВІТІ

Створені Богом люди — не безжиттєві статуї, учинені скульптором з каменю чи глини. Завершивши формування людини з пороку земного, Бог вдихнув у неї життя, і вона стала *руах*, живим духом (Бут. 2:7; 1 Кор. 15:45). Бог вдихнув у людину Своє життя, яке є найбільшою таємницею з усіх.

Із Біблії нам відомо, що джерелом життя є Святий Дух. Павло сказав, що у Ньому ми живемо, рухаємося та існуємо (Дії 17:28). Навіть язичник не може дихати без сили Святого Духа. Хоча в Біблії сказано, що силою Святого Духа у лоні Марії був зачатий Христос, у більш загальному сенсі без дії Святого Духа не відбувається зачаття жодної людини.

ДУХ ЖИТТЯ

У гебрейській та грецькій мовах слово *дух* має кілька значень. Грецьке *пневма*, перекладено українським словом «дух», також значить «вітер» або «дихання». Дух Божий тісно пов'язаний з диханням життя. Однак головне у питанні зв'язку між Святим Духом і життям у Новому Заповіті — не створення життя на початку, а творча енергія, потрібна для духовного життя. Христос сказав: «Я ж прийшов, щоб ви мали життя і щоб над міру мали» (Ів. 10:10). Тут Христос вживає не *біос* — грецьке слово, що перекладається, як «життя» або «живі», а *зоє*, бо має на увазі особливу якість чи вид життя — життя духовне, яке духовно мертвим людям може дати тільки Бог. Ісус адресував ці слова людям, живим біологічно, але мертвим духовно. Маючи ознаки фізичного життя, духовно вони залишались бездиханними.

Христос-Викупитель прийшов, щоби дати нам життя, а особою Трійці, яка впроваджує викупну справу Христа в наше життя, є Святий Дух. Розглядаючи діяння Трійці, легко помітити, що Бог Отець був ініціатором плану

викуплення, Христос — виконавцем, а Святий Дух — Тим, хто застосовує це виконання до нас, роблячи його нашим та даючи мертвим душам нове життя. У богослів'ї це називають «відродженням», що, як сказано у Новому Заповіті, є роботою Святого Духа.

Що ж таке відродження? Префікс «від-» означає «знову». Тобто відродження — це повторення того, що вже відбулось раніше. Можна відтворити зруйнований витвір мистецтва, але це значить, що колись його створили вперше. Так само і відродження можливе лише там, де вже було народження.

З біблійного кута зору, цим першим народженням є народження фізичне. Проте людина, народжуючись живою фізично, духовно є мертвою, бо з'являємося на світ ми у стані порочності. Павло писав:

І вас, котрі були мертвими через ваші переступи й гріхи, в яких ви колись жили за звичаєм цього світу, як і князь, який панує в повітрі, згідно з духом, що тепер діє в синах непокори. Між ними всі ми колись жили в пожадливостях нашого тіла, виконуючи волю тіла та думок, були від природи, як і інші, дітьми гніву... (Еф. 2:1–3)

Павло говорить не про фізичну смерть, а про духовну. Згідно з популярним сьогодні поглядом на стосунки між Богом і людьми, який поширився навіть у церкві, за природою ми всі, мовляв, є Божими дітьми, тобто всі люди — члени Божої родини. Але Павло має на увазі, що християнами на цей світ не приходять. Можна народитися у гарній сім'ї, але не християнином. Усі люди народжуються дітьми гніву. За природою ми чужі для Бога, вороги Йому та мертві у гріху.

Оскільки за природою ми духовно мертві, стати християнином можна лише через дію Святого Духа, який робить нас духовно живими. У другому розділі Послання до Ефесян Павло пише про відродження, воскресіння людського духа від духовної смерті. Никодим, юдейський провідник, прийшовши до Ісуса, сказав: «Равві, знаємо, що Ти прийшов від Бога як Учитель, бо ніхто не може робити таких чудес, які Ти робиш, коли би Бог не був з ним» (Ів. 3:2). Незважаючи на розсудливі слова, він все одно не розумів, ким був Ісус. Христос відповів: «Знову й знову запевняю тебе: коли хто не народиться згори, то не може побачити Божого Царства!» (в. 3). Никодим і далі сумнівався, тому Ісус сказав: «Ти — учитель Ізраїля, і не знаєш цього?» (в. 10). Як член Синедріону і фарисей, Никодим був богословом і повинен був це все знати, бо про ці речі сказано в Старому Заповіті. Ісус не казав нічого нового. У

Старому Заповіті люди не спасались інакше, як через відродження. Від Святого Духа народився Авраам, Давид і всі викуплені святі. Без відродження спасіння не буває.

Ось чому слово «відроджений» у фразі «відроджений християнин» є зайвим. Бо нема іншого виду християн. За словами Ісуса, невідроджених християн не буває. Цей вираз вживають, аби відрізнити справжніх вірян від тих, хто вважає, що можна бути викупленим без відродження. Відродження — це головна функція Духа Божого як у Старому, так і в Новому Заповітах. Дух створює нову генезу, даруючи духовне народження.

СВЯТИЙ ОПІКУН

Святий Дух не тільки відроджує, а й виконує роль головного опікуна християн. У Новому Заповіті підкреслюється роль Святого Духа в освяченні. Він приводить нас у відповідність до образу Христа й опікується нами до досягнення духовної зрілості. Святий Дух не лише оживляє, дає віру й духовне життя на виправдання, а й опікується воскреслими від духовної смерті протягом цілого життя, будучи тим провідником, що чинить духовний вплив та перетворює людину з грішника на святого.

Зауважте, що титул «Святий» стосується саме Духа. Звісно, у Писанні святими однаково вважаються всі особи Трійці, але Дух названо Святим, аби підкреслити Його служіння та окрему функцію у місії викуплення. Бог посилає Святого Духа, щоб нас зробити святими.

Поступово, починаючи з нашого відродження та через позитивне освячення, Святий Дух провадить свою роботу. Кульмінацією цього процесу є прославлення. Характер людини кардинально змінюється Духом у три етапи: початок, духовний зріст і завершення. Служіння Духа багатогранне. Він брав участь у творенні на початку і є силою відтворення сьогодні. Святий Дух давав життя під час творення Всесвіту і дає духовне життя зараз, беручи участь як в освяченні, так і в прославленні.

СВЯТИЙ УЧИТЕЛЬ

Святий Дух давав людям сили на виконання різноманітних завдань і в Старому Заповіті. Саме Він надихнув Святе Письмо, написання Біблії. Він не тільки надихав людей на його написання, а й просвітлював для його розуміння: «...Божого ніхто не пізнав, хіба тільки Дух Божий» (1 Кор. 2:11), — каже Павло. Святий Дух допомагає людям розуміти Писання, освітлюючи темний людський розум, будучи верховним учителем Божої істини та показуючи людині гріх і праведність. Святий Дух є нашим Параклетом, помічником, якого Христос обіцяв дати церкві.

РОЗДІЛ 33

ПАРАКЛЕТ

Темою однієї з промов Ісуса є ненависть. Ми звикли, що центральне місце у Його вченні посідає любов, але у відомій промові у світлиці за Господньою вечерею Ісус розповідав, як Його ненавидить світ. Так Він прагнув сказати учням, чого їм слід очікувати від світу: «Якщо світ вас ненавидить, знайте, що Мене він раніше від вас зненавидів. Коли б ви були від світу, то світ своє любив би; ви ж не від світу, а Я вибрав вас зі світу, тому світ і ненавидить вас» (Ів. 15:18–19). Далі Господь говорить про гоніння.

Проте раніше у цій промові Він пообіцяв учням надіслати допомогу посеред гонінь та випробувань християнського життя — Утішителя, чи Параклета, який перебуватиме з ними у ворожому світі.

ІНШИЙ

Христос представив Параклета так: «І Я попрошу Отця, і дасть вам *іншого* Утішителя [Параклета], щоб навіки перебував з вами» (Ів. 14:16, наголос мій. — Р. С.). Зауважте, що Святого Духа названо «іншим» Параклетом. Очевидно, раз є інший, то має бути, щонайменше, один попередній. Грецьке слово *параклетос*, чи Параклет, попервах стосується не Святого Духа, а Самого Ісуса. У Новому Заповіті Ісуса показано першим Параклетом, а Святого Духа — другим, іншим, таким, що перебуває поруч з Ісусом. Це має велике значення, бо стосується не тільки Ісуса, а й особи й діяльності Святого Духа.

У Своїй промові Ісус сказав:

Якби Я серед них не зробив тих діл, яких ніхто інший не зробив, то гріха не мали б, а тепер і побачили, і зненавиділи Мене й Мого Отця. Але це сталося, щоби збулося слово, написане в їхньому Законі: Зненавиділи Мене безпідставно.

Коли [ж] прийде Утішитель, Якого Я вам пошлю від Отця, Дух Істини, Який походить від Отця, то Він засвідчить про Мене. Та й ви свідчить, адже

ви від початку зі Мною!

Це сказав Я вам, щоб ви не були спокушені. Із синагог виганятимуть вас. Надходить час, коли кожний, хто вбиватиме вас, буде вважати, ніби тим служить Богові. Вони робитимуть це, бо не пізнали ні Отця, ні Мене. Отже, Я сказав вам це, щоб коли прийде їхній час, ви згадували, що Я вам сказав. Цього вам не сказав спочатку, бо Я був з вами. (Ів. 15:24–16:4)

Інший Утішитель

Про надсилання Утішителя, Святого Духа, Ісус говорить у контексті ненависті та неминучого переслідування. В історичному плані служіння Святого Духа завжди асоціювалось із утіхою, звідки й назва — «Утішитель». У цьому аспекті ми випускаємо з уваги одну важливу річ, яка стосується служіння Духа.

Філософ ХІХ століття Фрідріх Ніцше, який дуже критично оцінював вплив християнства на західну цивілізацію, проголосив, що Бог помер від жалю. Ніцше ненавидів те, що він називав етикою слабкості, яку пропагувала християнська церква у Західній Європі, наголошуючи на смиренні, терпінні та доброті. Він вважав, що справжня людина — це «супермен» з потужною «силою волі». Справжня людина, на думку Ніцше, — це переможець. Відповідно, він закликав до сповідування етики сили та мачизму. До свого приходу до влади Адольф Гітлер дарував книги Ніцше своїм поплічникам на Різдво.

Ніцше не розумів християнської етики, а наша культура не розуміє слів Ісуса про Святого Духа, як іншого Параклета, іншого Утішителя. Коли ми думаємо про когось, хто приносить розраду, ми маємо на увазі людину, яка заспокоює біль, витирає сльози з очей і втішає у смутку. Але Ісус говорив зовсім не про це. У Новому Заповіті дійсно сказано, що Бог утішає людей. Народження Ісуса було проголошено як «утіха Ізраїля» (Лк. 2:25). Я зовсім не про те, що Святий Дух не служить людям у часи болю і страждань. Він справді дарує нам мир, який перевищує всяке розуміння (Флп. 4:7), але у Своїй промові Ісус говорив не про це.

Слово *параклетос* прийшло з грецької культури. Префікс *пара* означає «поруч», який зустрічаємо у таких словах, як *парацерковний*, *параюрис* і *парамедик*. Як я зазначав раніше, людина, яка в назві професії має префікс *пара*, працює поруч із представниками іншого фаху. Корінь слова походить від дієслова *калео* «кликати». Отож, буквально, — це людина, покликана бути поруч з іншою. У грецькій культурі параклетом називали сімейного адвоката,

який захищав членів сім'ї, звинувачених у правопорушеннях, та захисника, який покріплював та допомагав у важкі часи.

Інший заступник

Грецьке слово *параклетос* зустрічаємо й у Першому Посланні Івана, але здебільшого його там перекладаємо не як «утішитель» чи «помічник», а як «заступник»: «А коли хто згрішить, то маємо Заступника [*параклетос*] перед Отцем, Ісуса Христа, Праведника» (1 Ів. 2:1). Саме тому Христа ми називаємо першим Параклетом. На жаль, Христа не часто вважають захисником, хоча параклетом називали адвоката, який клопотав за іншу людину, і саме цей образ Ісуса представлено в Новому Заповіті. Яке чудо — Ісус є одночасно Суддею і Заступником! На суді перед всемогутнім Богом Христос буде нас і судити, і захищати, бо Він — наш Заступник, наш Параклет, наш Захисник перед Отцем.

Захисту ми потребуємо й у ворожому світі. Тому у промові про ненависть, гоніння та страждання Ісус пообіцяв іншого Заступника, Святого Духа, який стане нашим сімейним адвокатом на постійній основі. Він нас підбадьорюватиме, захищатиме й покріплюватиме у важкій борні. Утішитель не витиратиме сльози після борні, а даватиме сили й мужність для неї.

Саме в цьому аспекті термін *Утішитель* сьогодні розуміють неправильно. З плином часу мова зазнає змін. В англійській мові слово *comforter*⁵⁶ тісно пов'язано з латинським префіксом *com* — «з» та іменником *forte* — «сила». На початку слово *comfort* означало «із силою», а не «втіху». Ісус казав учням, які зіткнулися з ворожнечею й ненавистю, не занепадати духом, бо Він пошле іншого Утішителя, який дасть їм сил витримати все.

ОСВЯЧУВАЧ

Павло писав, що у Христі ми більш ніж переможці (Рим. 8:37). Тут ужито слово *гіпернікомен*. Латиною — це *supervincemus* — «суперпереможці». Важко

⁵⁶ Утішитель. — Прим. пер.

не згадати Ніцше. Ну що ж, справжніх переможців робить Святий Дух.

Аби зміцнити нас у протистоянні зі світом, Святий Дух дає нам, зокрема, правду. Пізніше у світлиці Ісус зазначив:

Ще багато чого Я маю сказати вам, але тепер ви не можете знести. Коли ж прийде Він, Дух Істини, то поведе вас до повної істини, бо не від Себе буде говорити, але що почує, те й говоритиме, і сповістить вам те, що має настати. Він Мене прославить, бо від Мого одержить і сповістить вам. Усе, що має Отець, є Моє; тому Я і сказав, що з Мого одержить і сповістить вам. (Ів. 16:12–15)

Як бачимо, служіння Святого Духа полягає у застосуванні Христового діла до людей, і робить Він це, освячуючи, проголошуючи правду Божу та приходячи у силі. Промова Ісуса у світлиці (Ів. 14–17) — надзвичайно важлива частина Нового Заповіту і є останнім уроком учням у ніч зради, напередодні страсти. У цих чотирьох розділах Євангелія від Івана про особу й діяння Святого Духа ми дізнаємося більше, ніж у решті Нового Заповіту.

Ісус готував переляканих учнів до Свого відходу:

Це говорив Я вам, перебуваючи між вами. А Утішитель — Дух Святий, Якого Отець пошле в Моє Ім'я, Той вас навчить усього і пригадає вам усе, що Я вам говорив. Мир залишаю вам, Мій мир Я даю вам. Не так, як світ дає, Я даю вам. Хай не тривожиться ваше серце і не лякається. (Ів. 14:25–27)

Зміцнивши та утішивши учнів, Ісус змушений був іти. Учні ж не залишились без захисту, бо з ними буде Святий Дух, який говоритиме правду, підбадьорюючи та підкріплюючи віру поміж негараздів цього світу. Христос виконав обітницю на День П'ятдесятниці, пославши церкві Святого Духа. Отож, коли настали гоніння, церква Христова розквітла, бо люди усвідомлювали, що сила, дана Христом, допоможе їм вистояти у ворожому світі.

ХРЕЩЕННЯ СВЯТИМ ДУХОМ

За останні п'ятдесят років про особу й діяння Святого Духа було написано більше книг, ніж за всю попередню історію християнства. Здебільшого це викликано діяльністю так званого харизматичного руху, який з'явився у ХІХ столітті і посів своє місце серед великих конфесій у середині ХХ-го.

П'ЯТДЕСЯТНИЦТВО

Свій початок харизматичний рух бере у п'ятдесятництві та його вчення про хрещення Святим Духом. Згідно з первинним п'ятдесятницьким богослів'ям, хрещення Святим Духом і феномен говоріння мовами були пов'язані з унікальною доктриною освячення, певного роду перфекціонізмом — «другим благословенням» чи «другим ділом благодаті». Ці п'ятдесятники вірили, що першим ділом благодаті було навернення, але не менш важливим є друге діло Духа, завдяки якому людина може завершити процес освячення ще в цьому житті. Вони вважали, що людина, отримавши друге благословення, щодо духовного послуху ставала досконалою. Звідси й назва руху — «перфекціонізм». З плином часу ступінь і тип перфекціонізму п'ятдесятників змінився,

Згодом п'ятдесятницька доктрина вийшла за межі власної деномінації і справила значний вплив практично на всі інші. Спроба богослів'я інтегрувати хрещення Святим Духом в історичне християнство породила неоп'ятдесятницьку теологію. Головна відмінність між старим п'ятдесятництвом і неоп'ятдесятництвом стосується питання хрещення Святим Духом. Неоп'ятдесятники вважають хрещення Духом не другим ділом благодаті з метою освячення, а божественною дією Духа, якою Він обдаровує людей і надає їм сил для служіння. У цьому відношенні воно більше відповідає новозаповітній концепції функції Духа.

Проте неоп'ятдесятницьке богослів'я представлено різними фракціями,

які не погоджуються між собою. Одні вважають говоріння мовами неодмінним знаком отримання хрещення Святим Духом. Тобто ті, хто не говорить мовами, хрещення не отримав. Інші ж кажуть, що хрещення Духом не обов'язково повинно супроводжуватися говорінням мовами. Однак усі неоп'ятдесятники вважають, що між наверненням і хрещенням Святим Духом проходить певний час. Тобто можна бути християнином і ще не мати хрещення Святим Духом. Вони вважають, що всі християни мають можливість охреститися Духом, але не всі це хрещення отримали.

Учення про часовий проміжок між наверненням і хрещенням у Дусі ґрунтується на книзі Дій, переважно на оповіді про день П'ятдесятниці. У другому розділі Дій написано:

Коли настав день Пятидесятниці, усі вони були однодушно разом. Раптом з неба долинув шум, наче подув бурхливий вітер, і наповнив увесь дім, де вони сиділи. І з'явилися їм поділені язики, наче вогняні, і осіли на кожного з них. І всі вони наповнилися Духом Святим і почали говорити іншими мовами, як Дух велів їм промовляти ... Тож усі дивувалися і, розгублені, говорили одне одному: Що ж це має бути? (Дії 2:1–4, 12)

Лука включає не тільки опис події, а й пояснення дивного явища. Далі сказано:

Інші, глузуючи, казали, що вони понативалися вина. А Петро, ставши з одинадцятьма, підвищив свій голос і сказав їм: Мужі юдейські й усі мешканці Єрусалима! Нехай буде це вам відоме, — прислухайтеся до моїх слів! Вони не п'яні, як ви думаєте, бо щойно третя година дня. Але це те, що провістив пророк Йоїл: І буде останніми днями, — каже Бог, — Я виллю від Духа Мого на всяке тіло, і будуть пророкувати ваші сини і ваші дочки, а ваші юнаки видіння побачать, і вашим старцям будуть снитися сни. І в ті дні виллю від Духа Мого на Моїх рабів і на Моїх рабинь, і будуть пророкувати. (вв. 13–18)

Тлумачачи події на День П'ятдесятниці, Петро згадав старозаповітне пророцтво Йоїла, у якому йдеться про майбутній прихід царства Божого, коли Бог виле Свого Духа на всяке тіло.

ВИЛИТИЙ НА ВСЯКЕ ТІЛО

Раніше ми згадували, що помазання Духом у Старому Заповіті обмежувалось певними людьми, як-от Мойсеєм, але одного разу Бог дав Свого Духа сімдесятьом старійшинам ізраїльської спільноти, які відтак почали пророкувати (Чис. 11:24–25). Почувши це, Ісус Навин наказав Мойсею заборонити це, але той відповів: «Хіба не ревнуєш ти через мене? Хай же стане весь Господній народ пророками, коли Господь дасть йому Свого Духа!» (Чис. 11:29). Мойсей бажав і молився, аби Бог дав Свого Духа всім людям спільноти.

У Йоїла молитва Мойсея стає пророцтвом. Він каже, що прийде час, коли Бог виляє Свого Духа на весь Божий народ і Його матимуть усі. У Книзі Дій Петро вважає події П'ятдесятниці сповненням пророцтва Йоїла, що повністю спростовує теорію, за якою Бог дає Духа лише деяким вірним, як навчають п'ятдесятники.

Коли віруючі юдеї з багатьох провінцій зібралися на святкування старо-заповітного свята П'ятдесятниці у Єрусалимі, на них зійшов Дух, причому на всіх. Усі без винятку віряни отримали Святого Духа. П'ятдесятниця означувала нову епоху у Божому плані викуплення.

У Книзі Дій записано ще три випадки, які можна назвати «мініп'ятдесятницями». У восьмому розділі Святий Дух даровано вірянам із Самарії:

Апостоли, які перебували в Єрусалимі, почули, що Самарія прийняла Боже Слово, і послали до них Петра та Івана. Прийшовши, ті помолилися за них, щоб вони одержали Святого Духа. Адже на жодного з них Він ще не зійшов, бо ті були тільки хрещені в Ім'я Господа Ісуса. Тоді поклали на них руки — і вони одержали Святого Духа. (вв. 14–17)

П'ятдесятники використовують цей уривок на підтримку вчення про часовий проміжок між наверненням і отриманням Духа. У випадку з самарійськими вірянами це, дійсно, так, бо раніше вони вже увірували в Ісуса, але Святого Духа ще не отримали.

У десятому розділі читаємо про домашніх Корнілія:

Коли Петро ще промовляв ці слова, то Дух Святий зійшов на всіх, які слухали слово. І віруючі з обрізаних, які прийшли з Петром, здивувалися, що й на язичників зійшов дар Святого Духа, бо чули, як вони говорили мовами і величали Бога. (вв. 44–46)

Петро гостював у Корнилія, богобоязного вірного з язичників, наверненого в юдаїзм, але ще не обрізаного, коли на весь його дім зійшов Святий Дух. Після чого Петро наказав їм охреститися: «Тоді Петро сказав: Хіба може хто стримати воду, щоб не хрестилися ті, хто, як і ми, одержав Святого Духа? І звелів хрестити їх в Ім'я Ісуса Христа» (Дії. 10:46-48). Ці богобоязні люди мали бути прищеплені до новозавітної церкви, стати повноправними членами спільноти нового завіту, адже Бог дав їм Духа. Пізніше, у дев'ятнадцятому розділі Книги Дій, подібне відбувається з християнами в Ефесі, які також отримали Святого Духа.

Отож у Діях записано чотири випадки сходження Святого Духа, щодо яких варто зазначити два важливих моменти. По-перше, Духа отримали всі вірні. По-друге, Лука говорить про чотири окремі групи людей: юдеїв, самарійців, богобоязних людей і язичників. З Книги Дій святих апостолів і послань апостола Павла відомо, що одна з найгарячіших суперечок перших років життя християнської церкви точилась навколо питання місця поган у тілі Христа. Погани вважались іноземцями для ізраїльтян і чужинцями старозаповітного завіту. З огляду на це, богобоязних людей допускали у спільноту частково, самарійців не пускали зовсім, а погани завжди перебували поза табором. Коли їм почали проповідувати Євангеліє, постало питання, що робити з ново наверненими. Чи повинні вони мати повноправне членство у тілі Христовому?

Дивлячись на літературну структуру і розвиток подій у Книзі Дій, помітно, як Лука відстежує розширення Апостольської церкви від юдеїв на інші народи, подібно до останньої промови Христа: «...але ви приймете силу, коли Святий Дух зійде на вас, і ви будете Моїми свідками в Єрусалимі, по всій Юдеї та Самарії — і аж до краю землі!» (Дії 1:8).

Саме так розвиваються події у Книзі Дій — з появою кожного нового сегмента: самарійців, богобоязних людей і поган — Бог підтверджує їхнє повноправне (з наданням усіх привілеїв) членство у новозавітній церкві шляхом сходження Святого Духа.

П'ятдесятницьке богослів'я мені не подобається тому, що у ньому принижено значення П'ятдесятниці. Згідно з Новим Заповітом, П'ятдесятниця — це сходження Святого Духа на цілу церкву, а отже, на кожного, хто вірує. Павло пише: «Адже всі ми хрещені одним Духом в одне тіло: чи то юдеї, чи греки, чи раби, чи вільні, — усі одним Духом напоєні» (1 Кор. 12:13). На мій

погляд, у біблійній доктрині нема місця концепції, у якій одні християни мають хрещення Святим Духом, а інші — ні. Хрещення завжди супроводжується наверненням (хоча це й різні речі), але хрещення Святим Духом отримують усі християни.

ДАРИ ДУХА

Тема дарів Святого Духа доволі контрверсійна, особливо, коли йдеться про дар говоріння мовами. У деяких питаннях, пов'язаних з дарами, якоїсь догматичної позиції досягнути доволі важко.

Наприклад, *глосолалія*, чи говоріння мовами, яка сталася в коринтській церкві (див. 1 Кор. 12–14) — це те саме, що трапилося на П'ятдесятницю? Негласно припускається, що так, але деякі вчені зазначають, що, імовірно, принаймні на П'ятдесятницю, чудо полягало не стільки у *говорінні*, тобто сказаному, скільки у *почутому*. Чудом був переклад. Різні люди з різних країн, зібрані на свято П'ятдесятниці, розуміли сказане юдеями. Біблійний текст тут неясний, тому залишається тільки гадати. З цим пов'язано й інше питання: чи події у коринтській спільноті були чудом і, якщо так, то чи є таким самим чудом говоріння мовами сьогодні? Можливо, просто деякі люди під впливом Святого Духа мають природну здібність говорити нерозбірливо. Суперечки не вщухають.

З дарами, зокрема говоріння мовами, пов'язане й інше питання: чи входило в Божі наміри продовжити ці дари протягом усієї історії християнства? Доказів цьому вкрай мало. В анналах історії майже нема згадок про говоріння мовами. Дехто каже, що це мовчання має есхатологічне значення, про що, мовляв, свідчить пророцтво про «ранній і пізній дощ» у Йоїла 2:23. Згідно з цим поглядом, «ранній дощ» — це виливання Святого Духа на церкву I століття, а «пізній дощ», провісник останніх часів викупної історії перед поверненням Христа, — це відродження говоріння мовами в наші дні.

Також стоїть питання, чи говоріння мовами обов'язково свідчить про те, що людину було хрещено Святим Духом.

УЧЕННЯ ПАВЛА, АДРЕСОВАНЕ КОРИНТЯНАМ

Найдовше обговорення дарів духа записано у 1 Кор. 12–14. Одним із найпопулярніших розділів у цілій Біблії є 13-й розділ з Першого Послання до Коринтян, так званий «Гімн любові». Проте, головною причиною популярності є те, що він дуже часто виривається з контексту. Дискурс апостола Павла про верховенство любові у 1 Кор. 13 починається так: «Коли я говорю людськими й ангельськими мовами, але любові не маю, то став я дзвінкою міддю або гучним кимвалом» (1 Кор. 13:1). Але цей розділ є частиною ширшого дискурсу, який починається у 12-му розділі: «Не хочу, брати, щоб ви були необізнані з духовними дарами» (в. 1). Павло бажає, аби Божі люди знали про духовні дари та вміли правильно ними користуватися. Серед усіх церков, яким служив Павло, коринтська була найбільш проблемною. Внутрішні суперечки і різні форми хибної поведінки стали причиною написання, щонайменше, двох апостольських листів, сповнених докорів і застережень. Наприкінці I століття Клемент, єпископ римський, теж написав листа коринтській церкві, у якому згадував про ті самі проблеми, які, вочевидь, так і не вирішилися. Він нагадав їм про апостольське вчення Павла:

Знаєте, як це ви були язичниками, то ходили до німих ідолів, ніби хто водив вас. Тому й кажу вам, що ніхто з тих, які промовляють Божим Духом, не скаже: Анатема Ісус! І ніхто не може сказати: Господь Ісус! — хіба тільки Духом Святим. (1 Кор. 12:2–3)

Далі Павло починає розповідати про дари:

Дари є різноманітні, а Дух — той самий. І служіння різноманітні, а Господь той самий. І дії різноманітні, а Бог той самий, — Він робить усе в усіх. Кожному дається виявлення Духа на спільну користь. Одному Дух дає слово мудрості, іншому — слово знання тим же Духом, іншому — віру тим же Духом, іншому — дари оздоровлень тим самим Духом, іншому — робити чудеса, іншому — пророкувати, іншому — розпізнавати духів, іншому — різні мови, іншому — пояснення мов. А все це робить один і той же Дух, даючи окремо кожному, як хоче. (вв. 4–11)

РІЗНОМАНІТНІСТЬ ДАРІВ

Причин вважати Павлів перелік духовних дарів вичерпним нема. Він лиш намагався показати, що Божим людям Дух дає численні та різноманітні дари. Перше, що ми дізнаємося про дари Святого Духа, — їхня різноманітність. Дари призначені для повчання цілого тіла. У контексті обговорення духовних дарів Павло ретельно розглядає питання самої природи церкви, створивши яку, Христос дав їй дари Святого Духа на збудування й зміцнення цілого тіла.

Павло продовжує: «Бо як тіло одне, але має багато членів, так і всі члени: хоч їх багато, становлять [одне] тіло, — так і Христос. Адже всі ми хрещені одним Духом в одне тіло: чи то юдеї, чи греки, чи раби, чи вільні, — усі одним Духом напоєні» (вв. 12–13). Це дидактичні відомості про хрещення Святим Духом. Головна ідея Павла: всі члени церкви, як євреї, так і неєвреї, отримали від Святого Духа сили для служіння.

Цей текст ліг в основу принципу Реформації про священство всіх вірян, який мав велике значення для Мартіна Лютера. Настільки велике, що, на думку багатьох, він намагався позбутися кліру, як такого. Але це неправда. Хоч певні люди обіймають посаду пастиря, старійшини чи диякона, — вважав Лютер, — служіння церкви не обмежується лише жменею фахівців. Святого Духа має все тіло церкви, яка, з Його допомогою, виконує свою головну місію.

ОДНЕ ТІЛО

Важливо зауважити, що про дари Духа Павло говорить у контексті церкви, яку він називає тілом Христовим. Церква — це добре організована структура, що, подібно до людського тіла, складається з різноманітних частин. Кожна частина Христового тіла має особливе завдання і сили на його виконання з метою провадження місії церкви в цілому. Так само й людське тіло має окремі частини, кожна зі своїми функціями, які сприяють добробуту цілого тіла:

Бо тіло складається не з одного члена, а з багатьох. Якщо скаже нога, що «я не рука і тому не належу до тіла», то хіба через це вона не належить до тіла? І якщо вухо скаже, що «я не око і тому не належу до тіла», то хіба

через це воно не належить до тіла? Якщо все тіло є оком, то де слух? Якщо все є слухом, то де ніх? Тепер же Бог розмістив члени в тілі — кожного з них, як забавжав. Якби всі були одним членом, то де тіло? Тепер же — членів багато, а тіло одне. (вв. 14–20)

Павло послуговується старою формою аргументації, *reductio ad absurdum*⁵⁷, у якій, доводячи міркування до логічного завершення, демонструють абсурдність результату. Він звертається до тих, хто хотів перетворити дар мов на перевірку духовності у житті церкви. Павло немов каже: «Якщо вважаєте, що мови — це єдиний значний дар, то це все одно, що все тіло є одним оком — ідеальний зір у глухонімої людини».

Павло продовжує: «Ви — тіло Христа, а окремо ви члени. Деяких Бог поставив у Церкві: по-перше — апостолами, по-друге — пророками, по-третє — учителями; потім — чудеса, тоді — дари оздоровлення, допомоги, управління, знання різних мов» (вв. 27–28). Зауважте, що дар мов іде останнім у списку, який починається з апостолів, бо в Новому Заповіті апостольське служіння мало найвищий авторитет.

Далі Павло ставить риторичне питання: «Чи всі апостоли?» (в. 29). Відповідно до структури грецького тексту, єдиною відповіддю буде «ні». «Чи всі пророки?» Відповідь знову «ні». «Чи всі вчителі?» Ні. «Чи всі творять чудеса?» Граматика знову вимагає заперечної відповіді. «Чи всі мають дари оздоровляти? Чи всі мовами говорять?» (вв. 29–30). Згідно зі структурою грецького тексту, відповідь очевидна. Безумовно, дар мов у тілі Христа мали не всі. Незважаючи на апостольське бажання Павла, аби мовами говорили всі (14:5), на жаль, це не так.

ДАР ПРОРОЦТВА

Апостол продовжує: «Тож ревно дбайте про більші дари, а далі я вам показую ще кращий шлях» (1 Кор. 12:31). Ці слова безпосередньо передують

⁵⁷ Лат. доведення до абсурду — прим. пер.

тринадцятому розділу: «Коли я говорю людськими й ангельськими мовами, але любові не маю, то став я дзвінкою міддю або гучним кимвалом» (1 Кор. 13:1). Апостол пояснює, що для Божих людей дар любові набагато важливіший, ніж ці, більш видовищні дари: «Любов ніколи не минає. Хоч існують пророцтва, та припиняться; хоч є мови, та замовкнуть; хоч є знання, та зникне. Адже ми знаємо частково й пророкуємо частково. Коли ж настане досконале, [тоді] припиняться часткове» (1 Кор. 13:8–10).

Апогею це навчання сягає на початку чотирнадцятого розділу: «Дбайте про любов, прагніть до духовного, особливо, щоби пророкувати» (в. 1). Що Павло має на увазі під словом «пророкувати»? Чи він вживає його у вузькому значенні — бути посередником одкровення, як у випадку з пророками Старого Заповіту та апостолами Нового? Не думаю. В абсолютній більшості коментарів на Новий Заповіт теж сказано, що коли Павло заохочує до пророкування, він має на увазі вміння висловлювати Божу правду. Проповідь проповідника і свідчення християнина про віру є пророкуванням, але не в сенсі нового одкровення Божій спільноті, як це було в старозаповітних пророків. Навіть у Старому Заповіті проведено розрізнення між *пророцтвом* і *проголошенням*. Акцент робиться не на передбаченні майбутнього, а на проголошенні Божої правди. Я вважаю, що Павло заохочує людей саме до цього.

ДАР МОВ

Як зазначено вище, Павлове вчення про мови у 1 Коринтян може відрізнитися від подій П'ятдесятниці. На захист цієї теорії слугує той факт, що Павло, схоже, натякає: говоріння мовами — це своєрідна мова молитви:

Як хто говорить мовами, той говорить не людям, а Богові, бо ніхто не розуміє; він же духом говорить таємне. А хто пророкує, той промовляє до людей для збудування, втіхи і розради. Хто говорить мовами, той збудовує себе, а хто пророкує, той збудовує Церкву. Бажаю, щоб ви всі говорили мовами, але краще — щоби пророкували, адже той більший, хто пророкує, ніж той, хто говорить мовами; хіба що хтось пояснює, щоби Церкві було на збудування.

Тепер же, брати, коли прийду до вас і буду говорити мовами, то яку користь вам принесу, якщо не говоритиму вам або відкриттям, або знанням, або пророцтвом, або повчанням? (14:2–6)

Інакше кажучи, якщо Божим людям не передається зрозуміле послання про Божу правду, жодної користі від цього нема. Як тоді, так і зараз, проблема з мовами полягає у їхній незрозумілості. З огляду на це, чимало дослідників Нового Заповіту вважають, що сучасне явище глосолалії є лише здібністю людини переживати екстатичні емоції під впливом Святого Духа. Це не означає, що при цьому люди спілкуються зі Святим Духом. Просто, це не обов'язково є чудом.

У цього феномена є ще одна проблема. Існують численні свідчення про практикування мов у поганських релігіях і культурах, наприклад, серед мормонів. Не визнаючи божественності Христа, чимало людей вважають, що вміють говорити мовами, причому нема жодної помітної різниці між тим, що роблять вони, і тим, що роблять у молитовному житті під впливом Святого Духа християни.

Павло дає чіткі інструкції щодо використання дару мов у ранній церкві, роблячи акцент на порядку та наголошуючи, що зібрання не повинні перериватися говорінням мовами, якщо нема перекладача, людини, яка змогла б їх розтлумачити. Коли на зібрання приходить людина, яка не вірує і не знає, що відбувається, слід поводитися дуже тактовно.

Одним словом, Павло не каже, що мови — це погано, а пророцтво — добре. Він намагається провести межу не між добрим і поганим, а між добрим і кращим. Мови — це добре, але пророцтво — краще. Він каже: «Добре, якщо хочете молитися мовами, але бажайте вищих дарів Духа на збудування церкви». Нам слід бути дуже обережними, щоб не підносити цей дар на рівень ознаки якоїсь надзвичайної духовності чи особливої сили, дарованої Богом, навіть, якщо припустити, що сьогодні відбувається те саме, що й у Коринті.

Розділ 36

ПЛІД ДУХА

Людині завжди цікаво, коли відбувається щось незвичне, надзвичайне чи видовищне. Християн особливо ваблять незвичайні прояви присутності Бога. Внаслідок схильності до цікавого, ми зосереджуємось більше на дарах, ніж на плодах Святого Духа. Головною ж метою Святого Духа є використати плоди Євангелія на виконання Божого наказу: «Це ж воля Божа — ваше освячення» (1 Сол. 4:3).

Найвищою ознакою поступу віруючої людини у духовних справах є не видовищний прояв дарів, якими б дивовижними вони не здавались. Можна бути обдарованим проповідником чи вчителем, але не проявляти ознак духовної зрілості. Оцінку нам буде дано наприкінці життя не за кількістю дарів чи даних Богом талантів, а за християнськими плодами.

ЖИВІТЬ ДУХОМ

Тему плодів Духа Павло розглядає у Посланні до Галатів, починаючи словами: «Кажу: живіть духом» (Гал. 5:16). Згідно з апостольським наказом, ми — християни, а тому маємо покликання жити Духом. Це не означає, що потрібно займатися містицизмом чи шукати коротких шляхів до духовності. Студенти часто мене запитували: «Докторе Спруул, як стати більш духовною людиною?» або «Як мати більше дарів?» І лише один студент запитав: «Як стати праведнішим?» Проте Сам Ісус казав: «Шукайте перш за все Царства Божого і Його праведності, а це все вам додасться» (Мт. 6:33). Нас покликано виявляти духовне зростання, жити у Духові Божому, що здійснюється не у прояві дарів, а в плодах Святого Духа.

САРКС

Павло продовжує: «Кажу: живіть духом, і не чинитимете пожадань тіла. Бо тіло бажає протилежного духові, а дух — протилежного тілу: вони протидіють одне одному, щоб ви не чинили того, чого бажаєте. Коли ж вас веде Дух, то ви не під Законом» (Гал. 5:16–18). Апостол порівнює тіло і дух. Словом «тіло» тут перекладено грецьке слово *саркс*, а словом «дух» — грецьке *пневма*. Словом «тіло» зазвичай перекладають грецьке слово *сома*, яке інколи є синонімом до *саркс*, тобто *саркс* зрідка означає лише фізичний характер чи природу людського тіла.

Проте словом *саркс* у Новому Заповіті часто називають зіпсуту природу, людську порочність. Якось Павло сказав: «Хоч ми знали Христа за тілом, але тепер більше не знаємо» (2 Кор. 5:16). Тут вжито сполуку *ката сарка* — «за тілом» чи «за плоттю». Отож колись він дивився на Христа з безбожного, світського кута зору. Ще раніше Ісус промовив: «Народжене від тіла є тілом, а народжене від Духа є духом» (Ів. 3:6), маючи на увазі не фізичне тіло, а порочну природу, яка охоплює не тільки тіло, а й розум, волю й серце.

Як же визначити, чи новозаповітне слово *саркс* стосується порочної людської природи чи фізичних можливостей? Загалом щоразу, коли слово *саркс*, «тіло», протиставлено слову *пневма*, «дух», то йдеться про різницю не між фізичним тілом і духом, а між зіпсованою порочною природою і новою відродженою людиною. Саме про це мовиться у п'ятому розділі Послання до Галатів.

ГНИЛИЙ ПЛІД

Перш ніж пояснювати, що таке бути веденим Духом, і докладно розповідати про плоди Духа, Павло показує, чим плоди Духа не бувають:

Учинки тіла очевидні, а саме: [перелюб], розпуста, нечистота, безсоромність, ідолослужіння, чародійство, ворожнеча, сварки, заздрощі, гнів, суперечки, розділення, ересі, злоба, пияцтво, гульня і тому подібне. Попереджаю вас, як і раніше попереджав: хто таке робить, Божого Царства не успадкує! (Гал. 5:19–21)

Перед нами один із найстрашніших уривків у Біблії, адже тут дуже чітко сказано, що всі, хто так чинить, не успадкує Божого Царства. Ми знайомі з людьми, які попервах щиро сповідали віру у Христа, а пізніше чинили перелюб, страждали від алкоголізму, впадали в гординю, ставали сварливими тощо. Можна зробити висновок, що жодна людина, винна у згаданих гріхах, не має надії на спасіння. Проте Павло не каже, що якщо напиться один раз, то дорога на небеса закрита. Ні, тільки якщо така поведінка нас *визначає* і є образом життя, то ми не в Дусі, а в тілі, тобто досі не відроджені, а Царство Боже для нас закрите. Це суперечить антиноміанству, прихильники якого стверджують, що людина може бути відродженою, ніколи не виявляючи ознак поступу у християнському житті. Їм слід читати цей уривок з Послання до Галатів і зважати на застереження Павла. Якщо ви винні у подібних гріхах і не каєтеся, то ви не успадкуєте Божого Царства.

ДУХОВНИЙ ПЛІД

Ділам плоті Павло протиставляє перелік плодів Духа:

Плід же Духа — любов, радість, мир, довготерпіння, ласкавість, доброта, віра, лагідність, стриманість. На таких немає Закону! А ті, хто є Ісуса Христа, вони розіп'яли своє тіло з його пристрастями та пожадливостями. Коли живемо духом, то духом і ходимо. Не ставаймо марнославними, не драгуймо одне одного, не заздрім одне одному! (Вв. 22–26)

Павло застерігає вірян проти вчинків тіла і заохочує проявляти плоди Духа. Це говорить нам, що й християни мусять боротися зі старою природою. У плоті християнина завжди залишається частина, яку потрібно постійно перевіряти Божим Словом та дисциплінувати Святим Духом, щоб бачити гріх і тікати від нього, культивуючи протилежні звички, які дадуть плід. Як сказав Ісус: «Тож за їхніми плодами пізнаєте їх» (Мт. 7:20).

Яку пам'ять по собі ми бажаємо залишити? Що ми заробили багато грошей, одержали чимало перемог чи вчинили неймовірні подвиги? Чи, може, проявляли любов, радість, мир, довготерпіння, ласкавість, доброту, віру, лагідність і стриманість? Саме цього бажає від нас Бог. Саме цьому Він радіє. Але для нас ці якості, на жаль, не в пріоритеті. Усім відомо, що потрібно проявляти любов, про плід якої написано чимало книг. Проте, здебільшого, наші

знання про любов доволі поверхові. Любов у духовній площині нерозривно пов'язана з іншими плодами, які перелічує апостол.

Між плодами і дарами Духа є різниця. Коли йдеться про дари Духа, Павло підкреслює єдність і розмаїття, на відміну від плодів Духа. Навчаючи про дари Духа, апостол наголошує, що Дух роздає дари окремим людям задля вибудови цілої церкви. В одного може бути дар управління, в іншого — дарування, навчання чи допомоги. Плід же Духа, у своїй повноті, повинен виявлятися у житті кожного християнина.

Подивіться, як повинні виглядати деякі плоди Духа в житті віруючої людини:

Лагідність

Сьогодні лагідність чи смиренність часто вважають браком сили, хоча насправді лагідна людина її має, проте вміє стримувати.

Якось я говорив з молодим чоловіком, який незадовго перед тим обійняв високу посаду в одній організації. Підлеглі звинувачували його в тиранічних методах керування. Чоловік аргументував це так: «Вони мене не поважають, бо вважають занадто молодим. Тому потрібно їм показати, хто тут начальник».

Я відповів: «У вас є авторитет і влада, а значить — велика відповідальність. У лідерів є один секрет: маючи владу, можна дозволити собі проявляти милосердя. Не потрібно бути тираном. Невміння ставитися до людей лагідно свідчить про невпевненість керівника».

Лагідність — близький родич чутливості. Лагідна людина застосовує менше сили, ніж дозволяє ситуація. Можна взяти приклад з Ісуса, який надзвичайно ніжно поводився зі слабкими та безвладними людьми. Коли натовп хотів розірвати жінку, схоплену на перелюбі, Христос повівся з нею дуже лагідно (Ів. 8:3–11). Проте людям, що мали владу, як-от фарисеї, Христос відповідав напрочуд непохитно. Із сильними Він був сильним, із впливовими — твердим, а зі слабкими — лагідним. Люди схильні вважати, що до всіх слід ставитися однаково, але це не так. Потрібно вчитися спостерігати за власною силою та вміти стримувати її. У цьому полягає духовний плід лагідності.

Радість

Радість повинна бути ознакою християнського життя. Християнам, які живуть Духом Божим, ремствувати не личить. Проте радість Духа не виключає скорботи, болю і страждань. Головне, як каже Павло, у всьому потріб-

но вчитися радіти (напр., Флп. 4:4). Головною причиною радості є стосунки з Богом, бо, незважаючи на втрату близької людини, майна, роботи тощо, нашому викупленню у Христі ніколи нічого не загрожує. Можна страждати від прикрих та болісних подій у житті, але вони не повинні позбавляти нас фундаментальної радості у Христі. Радіти можна всьому, адже ніщо не зрівняється з чудесними стосунками з небесним Отцем, завдяки ділу Христа, вчиненому заради нас. Однак цю радість слід виховувати. Що краще ми розуміємо стосунки з Богом, то більше розуміємо Його обітниці в нашому житті, то більше радості відчуваємо.

Довготерпіння

Усі духовні плоди наслідують характер Бога, творця радості, доброго й лагідного Господа, самого втілення довготерпіння. Він повільний на гнів, неквапливий на суд і терплячий, бо дає людям час навернутися. Боже довготерпіння потрібно наслідувати.

Ласкавість

Ласкавість важко описати, але в певному сенсі вона не потребує визначення, бо всі й так знають, що це таке. Бути ласкавим — це турбуватися й піклуватися про ближніх. Цей плід також повинен бути ознакою кожної віруючої людини.

Лиш коротко оглянувши плоди Духа, видно, який пріоритет має Святий Дух. Саме цих плодів бажає від нас Бог. Духа засмучують чи тішать не стільки наші вчинки, скільки наша сутність — те, ким ми є.

ЧИ БУВАЮТЬ ЧУДЕСА В НАШ ЧАС?

Перш ніж завершити короткий огляд особи й діянь Святого Духа, потрібно розглянути ще одне питання, яке жваво обговорюють у церкві: чи повинні християни очікувати чудес, або ж чуда припинились із завершенням апостольської доби? І схоже запитання: чи може Сатана зі своїми посіпаками чинити чудеса? Ці питання постають у контексті так званих чудесних дарів Духа.

Сьогодні більшість людей у євангельській церкві вважають, що чудеса досі трапляються і що Сатана з демонами теж можуть чинити дива. Людей, які тримаються протилежного погляду, зокрема мене, часто зовсім неправильно розуміють. У цьому розділі ми розглянемо деякі проблеми навколо цього питання і чому ортодоксальні реформати дотримуються погляду історичного цесаціонізму.

ВИЗНАЧЕННЯ ЧУДЕС

Під словом «чудо» люди інколи розуміють зовсім різні речі. Одні кажуть, що чудом є відповідь на молитву. Інші вважають, що чудо — це будь-яка надприродна дія, як-от відродження людської душі. Є й такі, що називають чудом будь-яку дивовижну чи захопливу подію, наприклад, народження дитини. Проте діти родяться щодня і в цьому немає нічого надзвичайного. Якщо чудом вважати звичайну подію, то чудеса — це звичні явища. У Писанні значущість чудес полягає саме у їхній надзвичайності.

У біблійній історії бували періоди, коли за короткі проміжки часу траплялася ціла низка чудес. Одним із найпомітніших таких періодів, звісно, було життя Ісуса на землі, під час якого сталася сила-силенна чудес. Періоди чудес траплялися і під час життя Мойсея та пізніше, у житті Іллі. Проте

здебільшого протягом Старого Заповіту чудес практично не було. Хоч і ставались вони, але досить нерегулярно.

Слово *чудо* у перекладі трапляється доволі часто, але повної відповідності між ним і словами, вжитими в мовах оригіналу, немає. Поняття чуда богослови екстраполюють з трьох слів Біблії (особливо в Новому Заповіті), які можна перекласти, як *сили*, *дива* і *знаки*⁵⁸. Чудеса — це прояви божественної сили, що викликають здивування й трепет та мають певне значення. Говорячи про чудеса, Іван часто вживає слово *семейон*, «знак». Коли Ісус перетворив воду на вино на весіллі у Кані, Іван написав: «Такий початок чудес⁵⁹ зробив Ісус у Кані Галилейській, виявивши славу Свою; і Його учні повірили в Нього» (Ів. 2:11).

МЕТА ЧУДЕС

Знаки вказують на щось поза ними і мають певне значення, тобто щось означають. Що ж означали так звані чуда чи знаки Нового Заповіту? На що вони вказували?

Очевидно, вони мали важливе значення. Перетворивши воду на вино, Ісус задовольнив потреби весільного старости, зціливши хворих — виконав бажання недужих, воскресивши дітей — заспокоїв засмучених батьків. Але що це все означало?

Аби відповісти на ці запитання, варто спершу поглянути на Никодима. Прийшовши до Ісуса вночі, він сказав: «Равві, знаємо, що Ти прийшов від Бога як Учитель, бо ніхто не може робити таких чудес, які Ти робиш, коли би Бог не був з ним» (Ів. 3:2). Тобто оскільки Ісус робив чудеса, Він повинен був бути від Бога. Пізніше Ісус Сам сказав: «Вірте Мені, що Я в Отці, а Отець у Мені. Якщо ж ні, то через Мої діла повірте [Мені]» (Ів. 14:11).

⁵⁸ Гр. *δυνάμεις* (динамеїс), *τέρατα* (терата) і *σημεία* (симейа) — Прим. пер.

⁵⁹ Англ. *signs*, «знаків». — Прим. пер.

Аби повністю осягнути цю думку, можна поглянути на застереження в Посланні до Євреїв:

Ось чому ми повинні бути надзвичайно уважними до почутого, щоби часом не відпасти. І якщо слово, сказане ангелами, було непохитним, і кожний переступ та непослух отримали справедливу відплату, то як ми уникнемо її, коли знехтуємо таким великим спасінням? Воно мало початок у пророчій Господа і було підтверджене нам тими, хто почув. А Бог свідчив ознаками і чудесами, різноманітними проявами сили і дарами Святого Духа згідно зі Своєю волею. (Євр. 2:1–4)

Отож Бог підтверджує істинність Свого Слова чудесами. Попри величезне значення цієї думки, на жаль, нею часто нехтують. Якщо у Святому Письмі сказано, що про правдивість Божого Слова свідчить вчинення чудес його авторами, то як може творити дива людина, яка не є представником одкровення? Якщо на це здатні всі люди, то їхні «знаки» нічого не доводять — ані повноваження, ані статусу Божого представника. На кону авторитет Христа, апостолів та самої Біблії.

Бог покликав Мойсея з охопленого полум'ям куща постати перед фараоном і вивести ізраїльтян з Єгипту. Мойсей, приголомшений наказом, сказав: «А якщо не повірять мені й не послухають мого голосу, оскільки скажуть: Бог не з'являвся тобі. Що відповім їм?» (Вих. 4:1). Бог наказав кинути посох на землю. Мойсей кинув посох — і той перетворився на змію. Тоді Бог наказав встромити руку під сорочку. Мойсей послухався — і рука стала прокаженою. Бог планував підтверджувати Своє Слово чужими. За допомогою цих «знаків» Мойсей мав переконувати, що є представником Бога і призначеним провідником.

У XVI столітті у суперечці з реформаторами римо-католицька церква заявляла права на чудеса. Представники Риму казали: «У нашій історії є дива, які доводять істинність Католицької Церкви. А де ваші дива? Як ви доведете правдивість ваших слів, якщо не маєте чуд?» Реформатори відповідали: «Ми теж доводимо правдивість учення дивами. Чужими, записаними у Новому Заповіті!» Заявляти права на чудеса може хто завгодно, але чинити дива може лише призначений Богом представник.

ЧУДА СЬОГОДНІ?

У наш час чимало людей заявляють, що чинять дива. Проте, якщо це такі самі чуда, як у Біблії, то напрошується висновок: або Бог підтримує їхні вчення або ці вчинки не підтверджують апостольського вчення. Потрібно відрізнити чуда у вузькому і в широкому сенсі. До визначення чудес у вузькому сенсі богослови підходять дуже обережно. Чудо ж у широкому сенсі стосується постійної надприродної діяльності Бога у житті людей — відповідей на молитви, сходження Духа та зміни душі, що, звісно, триває і в наші дні. Але, згідно з вузьким визначенням, чудо — це надзвичайна дія, вчинена прямим втручанням Божої сили у видимий світ, що суперечить законам природи і яку може виконати лише Бог. Наприклад, воскресіння з мертвих.

Більшість прихильників продовження епохи див до наших днів не можуть навести жодного прикладу чудес біблійних масштабів, як-от воскресіння з мертвих. Хоча, звісно, є люди, що заявляють і про таке. Хіба у наш час бувають випадки воскресіння з мертвих? Не думаю. Питання не в тому, чи Бог може чинити дива чи творив їх колись, а в тому, чи вони наявні сьогодні. Потрібно вміти відрізнити якість сьогоднішніх «див» від чудес у Святому Письмі, бо сьогоднішні так звані чудеса зовсім іншого ґатунку.

САТАНА І ЧУДЕСА

Оскільки Святе Письмо застерігає проти хитрих витівок Сатани, який творить брехливі знаки й дива, більшість євангелістів вважає, що Сатана здатний на *автентичні* чудеса. До прикладу, єгипетські мудреці, змагаючись із Мойсеєм, виконували надзвичайні дії, яким зазвичай приписують демонічну силу. Проте якщо Сатана може чинити *автентичні* чуда, як дізнатися, що Біблія — це Слово Боже, а Ісус — Божий Син? У Біблії чудеса не доводять існування Бога, а підтверджують Його дії. Говорячи з грецькими філософами в Афінах, Павло зазначив, що Боже Синівство Христа підтверджено Його воскресінням з мертвих (Дії 17:31). Але ж як дізнатися, що воскресіння не справа рук Сатани, і звідки знати, що Ісус діяв не за спонуканням злого духа? Адаже в цьому Ісуса звинувачували фарисеї.

Я не вірю, що це робив Сатана, бо він — не Бог і не може чинити того, на

що здатен лише Господь. Ісус попереджав, що Сатана може робити оманливі знаки й чудеса, що можуть звести навіть вибраних (Мр. 13:22). Що ж таке цей брехливий знак чи диво? Сатана не має такої сили, яку має лише Бог, але він хитріший за будь-яку людину.

Відомі сучасні фокусники чинять не чуда, а фокуси, завдяки вправним маніпуляціям. У стародавньому світі все було інакше. Фокусники у давнину казали, що володіють надприродними силами і чинять магію, хоча насправді це був обман. Коли фараонові мудреці вичерпали всі можливі фокуси із власного арсеналу, Мойсей чинив дива і далі, бо був не чарівником і не фокусником, а помазаним Божою силою на здійснення чуд, непідвласних мудрецам. Подібно до цього і Сатана може бути хитрим й обманювати людей, але не здатен чинити речей, на які спроможний лише Бог. Справжнього чуда, у вузькому сенсі, він зробити не може.

ЧАСТИНА ШОСТА

СОТЕРІОЛОГІЯ

ЗАГАЛЬНА БЛАГОДАТЬ

Слово *сотеріологія* не дуже поширене у церкві, але має важливе значення, бо стосується спасіння. Воно походить від грецького дієслова *содзо*, що означає «спасати». Від нього походить іменник *сотер*, «спаситель».

У Писанні спасіння описують по-різному. Ми звикли до слова *спасіння* у сенсі викуплення Богом для вічного життя. У певному розумінні, велике лихо, від якого ми спасаємось, — це Сам Бог. Ми рятуємось від необхідності постати перед Ним і відчути Його гнів у день суду. Бог є Спасителем і водночас Тим, від кого ми спасаємось.

Проте грецьке дієслово *содзо* стосується будь-якого порятунку зі скрутних обставин. Людину спасають від смертельної хвороби, від полону. Будь-який порятунок від біди є певного роду спасінням.

У реформатському богослів'ї центральне місце у вченні про спасіння посідає поняття благодаті. Герріт Беркувер якось зауважив, що благодать є самою сутністю богослів'я. Від початку до кінця спасіння походить від Господа. Ми його ані заробляємо, ані заслуговуємо. Воно дається вільно, безоплатно, з милосердя та любові Божих.

ВИЗНАЧЕННЯ БЛАГОДАТІ

Спочатку потрібно провести розрізнення між благодаттю і справедливістю. Справедливість ми заробляємо чи заслуговуємо вчинками. Говорючи про спасіння, апостол Павло пояснює, що якби спасіння було від діл, то не було б від благодаті, але оскільки воно від благодаті, то не від діл. Отож справедливість стосується заслуги. Благодать же, навпаки, не заслуговується й не заробляється, а дарується Богом. Він не зобов'язаний цього робити. Апостол Павло цитує Божі слова, звернені до Мойсея: «Помилую, кого хочу помилувати, і змилосерджуся, над ким хочу змилосердитися!» (Рим. 9:15). Благодать — це завжди божественна прерогатива, а не обов'язок.

Це дуже важливо розуміти, бо людина схильна вважати, що Бог їй щось винен. Ми часто вважаємо, що якби Бог був насправді добрим, то дав би нам краще життя. Але думати, що Бог нам чимось зобов'язаний, значить, мислити в категоріях справедливості, а не благодаті. Адже благодать — це не питання боргу. Бог нікому не зобов'язаний її дарувати. Згідно з класичним визначенням, благодать — це «незаслужене благовоління». Коли Бог нам благоволить, хоча ми цього в жоден спосіб не заслужили, це називається благодаттю.

ЗАГАЛЬНА БЛАГОДАТЬ

Є ще одне важливе розрізнення: між загальною благодаттю і особливою. Особлива благодать стосується викуплення, дарованого Богом спасенням людям. Загальна ж благодать, як випливає з самої назви, стосується усіх. Її Бог дарує усім людям без винятку. Загальна благодать — це милість, яку Бог виявляє до цілого людського роду. У Біблії сказано, що Бог у провидінні Своему посилає дощ на праведних і на неправедних (Мт. 5:45). Це — приклад загальної благодаті. В одному місті можуть жити два фермери, один побожний і сумлінний у Божих справах, а інший — затятий язичник. Дощу на поля потребує і перший, і другий, і Бог, у доброті Своїй, посилає воду на землю, що приносить користь їм обом. Жоден з них не заслуговує Божі ласки, але Бог посилає дощ на обох фермерів, не лише на побожного.

Божа загальна благодать включає значно більше ніж дощ. Люди, що перебувають поза спільнотою з Богом, отримують від Нього чимало ласк. Про дію Божої благодаті протягом історії свідчать позитивні зміни у якості життя, здоров'ї та безпеці. Звичайно, не всі живуть однаково — стандарти життя в Америці значно вищі, ніж в інших частинах світу. Утім, навіть там тривалість і якість життя, загалом, значно кращі, ніж кілька століть тому. Життя стало легшим.

Багато хто вважає, що ці покращення пов'язані з розвитком науки чи освіти, але також слід враховувати вплив християнської церкви протягом останніх двох тисяч років. Християнські спільноти відкривали сиротинці, шпиталі та школи. Християни навіть сприяли розвитку науки. Віряни завжди дуже серйозно ставилися до даної Богом відповідальності бути добрими розпорядниками на землі. Якщо поглянути на історію впливу церкви на різноманітні сфери життя, то можна побачити, що, всупереч супротивникам релігії, загальна якість життя на землі значно покращилась завдяки христия-

янству.

Ми повинні бути наслідувачами Бога — саме це означає бути створеним за Його образом. Отож, якщо Бог небайдужий до загального добробуту людського роду, то й християни повинні турбуватися про інших людей. Сам Ісус каже: якщо ближній (чи навіть ворог) не має одягу, ми повинні його зодягнути; якщо він голодний — нагодувати; якщо спраглий, ми маємо його напоїти; якщо ув'язнений — відвідати, якщо хворий — прислужити (Мт. 25:34–36). Притча про доброго самарійця (Лк. 10:25–37) показує, що для Ісуса важливо, аби церква не тільки звіщала Добру звістку, опікуючись цариною особливої благодаті, а й переймалась загальним добробутом людського роду. Яків теж каже, що сутністю правдивої релігії є турбота про сиріт і вдів (Як. 1:27).

Ліберали XIX століття відкидали надприродні аспекти християнської віри, зокрема, народження від діви, воскресіння, спокутування і божественність Христа. Аби зберегти життєздатність у суспільстві, вони намагались створити нову програму діяльності церкви — допомагати людям. Соціальний аспект почав домінувати над євангелізаційним. Аби компенсувати відкидання надприродного, здійсненого ліберальним крилом, ортодоксальні християни мусили подвоювати зусилля у напрямку євангелізації. Зрештою, допомогу суспільству євангелісти почали вважати справою лібералів і зосередились виключно на особистому спасінні.

Помилялись і ті, і ті. Церква має покликання провадити служіння не лише особливої благодаті, а й загальної. Християни не повинні бути байдужими до бідності й голоду, а навпаки, на додаток до євангелізації, задовольняти базові життєві потреби ближніх.

Коли почалась епідемія СНІД, чимало християн відмовлялись допомагати жертвам хвороби, бо вважали її наслідком гріха — наркоманії та гомосексуалізму. Однак, побачивши хвору людину в канаві, ми не питаємо її, як вона там опинилась. Христова любов спонукає нас витягнути її з канави й всіляко їй допомогти, що є головним посланням притчі про доброго самарійця. Ніхто не заслуговує на Божу опіку й милість. Якщо хворий на СНІД не заслуговує на допомогу і милосердя з боку церкви, то їх не заслуговуєте ні ви, ні я. Користь від милосердя ми отримуємо завдяки благодаті, а ті з нас, хто отримав особливу благодать, повинні першими виявляти милосердя до інших.

Коли християнин може взятися за руки чи стати пліч-о-пліч з поганями, представниками інших релігій чи навіть відступниками? Френсіс Шеффер якось сказав, що в питаннях загальної благодаті християни повинні працювати разом зі всіма людьми, зокрема з нехристиянами. Беручи участь у марші

за права ненароджених, я стану поруч з ким-завгодно, аби він тільки виступав проти абортів. Це лише одна сфера, у якій потрібно допомагати людям та піклуватися про ближніх. Однак я ніколи не стану плічо-пліч з членами сатанинського культу і не візьму участі у молитовному сніданку разом з мусульманами, бо це питання особливої благодаті. Потрібно чітко розуміти різницю.

ОСОБЛИВА БЛАГОДАТЬ

У дев'ятому розділі Послання до Римлян Павло цитує Божі слова: «Яко-ва Я полюбив, а Ісава зненавидів» (Рим. 9:13). Як це пов'язати з поширеною думкою, що Бог любить усіх безумовною любов'ю? Але ж це не так. Потрібно відрізнити Божу любов *доброзичливості* від любові *самовдоволення*. Виділені слова визначають джерело походження любові.

Божа любов *доброзичливості* стосується загального Божого піклування про добробут усіх людей. У цьому сенсі дійсно можна сказати, що Бог любить усіх і ставиться доброзичливо до кожного. Божа любов *самовдоволення* інша. Сьогодні під словом «самовдоволення» зазвичай мають на увазі зарозумілість чи пихатість, але, говорячи про Божу любов *самовдоволення*, богослови розуміють зовсім не це. З богословського кута зору, *самовдоволення* означає задоволеність чи радість. Божа любов *самовдоволення* стосується Його викупної любові, яку зосереджено головню на Його улюбленому Синові, але й поширено на всіх, хто перебуває у Христі. Викуплених людей Бог любить особливою любов'ю, якої Він не має до решти світу.

ОБРАННЯ І ВІДКИНЕННЯ

«І сталося тими днями, що вийшов указ кесаря Августа переписати всю землю» (Лк. 2:1). У цих словах з оповіді про народження Ісуса Лука звертає увагу на владу кесаря Августа, одного з найвпливовіших правителів стародавнього світу. Коли такий правитель, як кесар, видавав наказ, він стосувався всіх підданих. Наказ кесаря став причиною, чому Ісус народився у Вифлеємі. Однак задовго до того, як Август задумав видати наказ, що спонукав Марію і Йосифа прийти у Вифлеєм, Бог видав постанову про народження Месії саме там. Над наказами царів та імператорів завжди стоїть постанова всемогутнього Бога.

Богословів цікавлять лише Божі постанови, бо відомо, що Бог володіє суверенністю, під якою розуміємо Його владу та врядування над сотвореним. Господь править Всесвітом, а всі Божі постанови, видані згідно з вічними цілями й планом, завжди виконуються.

ПЕРЕДПРИЗНАЧЕННЯ

У Писанні розкрито чимало аспектів Божих вічних постанов, але найбільше суперечок виникає навколо Божого плану спасіння, головню, постанови про вибрання. У цьому розділі ми розглянемо дуже складне вчення про передпризначення, яке породжує більше богословських дискусій, ніж, мабуть, будь-яке інше вчення у Біблії.

Вирушаючи у подорож, ми завжди знаємо про місце призначення, якого сподіваємось дістатися у безпеці. Інколи ми вживаємо слово «призначення», під яким маємо на увазі найвище, остаточне й абсолютне місце призначення. Коли у Святому Письмі до цього слова додається прийменник *наперед*, це значить, що Бог уже видав постанову про призначення людей. Павло писав:

Благословенний Бог і Отець Господа нашого Ісуса Христа, Який поблагословив нас усяким духовним благословенням на небесах у Христі. Оскільки Він вибрав нас у Ньому раніше від створення світу, щоб ми були святі й непорочні перед Ним у любові, наперед призначивши нас для того, щоб усиновити Собі через Ісуса Христа, згідно з уподобанням Своєї волі, для прославлення величі Своєї благодаті, якою Він обдарував нас в улюбленому Сині. (Еф. 1:3–6)

Уперше згадуючи передпризначення та обрання, Павло має на увазі, що ми благословенні. На божественне передпризначення він дивився не в негативному світлі, а з почуттям радості та вдячності, з бажанням прославляти Бога. Інакше кажучи, апостол вважав учення про передпризначення благословенням, що відповідає дійсності. У нас воно теж повинно викликати почуття безмежної вдячності й хвали.

Коли реформатські богослови обговорюють учення про передпризначення, то згадують так звані доктрини благодаті. У вченні про передпризначення, мабуть, частіше, ніж у будь-якому іншому, ми бачимо, наскільки глибокими й багатими є милосердя та благодать всемогутнього Бога. Якщо ж відокремити передпризначення від контексту благословення, то ми ніколи його не зрозуміємо.

Жан Кальвін, якого часто вважають головним виразником доктрини передпризначення, сказав, що це учення настільки таємниче, що ставитися до нього потрібно з великою обережністю і смиренням, адже його так легко спотворити, кинувши тінь на добродетель Бога. За необережного поводження, Бог в ученні про передпризначення може видатися тираном, що грається зі створіннями і визначає, кого спасти, кидаючи гральні кісточки. Подібних спотворень не бракує, і ви не єдині, якщо вам важко зрозуміти це вчення⁶⁰. З іншого боку, намагання його зрозуміти того варте, бо що частіше ми досліджуємо питання передпризначення, то краще бачимо, наскільки величний Бог і наскільки солодка Його благодать і милість.

Аби наше богослів'я відповідало Біблії, без учення про передпризначення не обійтися, бо свій початок воно бере у Святому Письмі, а не в Августині-

⁶⁰ Докладніше про нюанси доктрини обрання див. R.C. Sproul, *Chosen by God*, rev. ed. (Carol Stream, Ill.: Tyndale, 1994).

на, Кальвіна чи Лютера. У доктрині передпризначення Кальвіна нема нічого, чого раніше не було в Лютера, у вченні про передпризначення Лютера нема нічого, чого раніше не з'явилось в Августина. Наважусь навіть сказати, що у доктрині про передпризначення Августина нема нічого, чого не було на початку у Павла. Своїм корінням воно сягає не творів богословів, а Святого Письма.

У першому розділі Послання до Ефесян Павло зазначає, що ми були благословенні «усяким духовним благословенням на небесах у Христі. Оскільки Він вибрав нас у Ньому раніше від створення світу, щоб ми були святі й непорочні перед Ним у любові, наперед призначивши нас для того, щоб усиновити Собі». Передпризначення, про яке мовить Павло, стосується обрання. Ці поняття — не синоніми, хоча й тісно пов'язані між собою. Передпризначення стосується будь-яких Божих постанов, а обрання є окремим типом передпризначення, у якому йдеться про Боже обрання певних людей у Христі на усиновлення в Божу сім'ю. Простіше кажучи, на спасіння. З погляду Біблії, Бог має план спасіння, у якому від вічності Він вибрав людей для усиновлення.

Дослідники доктрини передпризначення та вічних Божих постанов здебільшого погоджуються, що обрання здійснюється задля спасіння та у Христі, проте тут виникає два контрверсійних питання. Перше стосується того, що богослови називають «відкиненням», тобто негативної сторони Божих постанов. А саме: якщо, згідно з Божою постановою, одних людей Бог обирає на спасіння, то чи значить це, що інших *не* обирає, а тому вони належать до категорії необраних чи відкинутих? Це так зване подвійне передпризначення. Друге суперечливе питання стосується підстав, на яких Бог вирішує обрати людину для спасіння.

ПОГЛЯД ПЕРЕДЗНАННЯ

Поширеним варіантом передпризначення є так званий погляд передзнання. Англійське слово *prescience*⁶¹ містить слово *science*⁶², яке походить від

⁶¹ *Передзнання, передбачення — прим. пер.*

⁶² *Наука — прим. пер.*

латинського слова, що означає «знання», та префікс *pre-*, який означає «заздалегідь», «перед» чи «наперед». Згідно з поглядом передзнання, Боже обрання в кінцевому рахунку спирається на Боже передбачення, що вчинять чи не вчинять люди. Заглянувши за минулою вічністю в коридори часу, Бог побачив, хто прийме Христа, а хто відкине, і, спираючись на попереднє знання, обрав усиновити тих, хто, за Його відомостями, зробить належний вибір. Отож Бог нас обрав на основі передбачення, що ми виберемо Його. На мій погляд, це не пояснює біблійної доктрини передпризначення, а навпаки, відкидає її. Оскільки, як я розумію Священне Писання, ми вибрали Його, бо Він спершу вибрав нас. Крім того, Біблія навчає, що в основі передпризначення лежить виключно Боже уподобання та воля.

У Посланні до Ефесян Павло каже: «...наперед призначивши нас для того, щоб усиновити Собі через Ісуса Христа, згідно з уподобанням Своєї волі, для прославлення величі Своєї благодаті, якою Він обдарував нас в улюбленому Сині» (Еф. 1:5–6). Тут ми дізнаємось, що мета, найвища ціль Божих вчинків — Його слава, а рішення, які Він ухвалює у плані спасіння, основані на Його вподобанні та волі.

На це часто можна почути таке заперечення: «Якщо Бог вибирає одних, а не інших, незалежно від людських учинків, то хіба це не прояв примхливості і тиранії?» Павло каже, що вибір оснований на Божому вподобанні. Поганого вподобання Божої волі не буває. В основі усього, що вибирає Бог, лежить внутрішня праведність і добрість. Господь не ухвалює поганих рішень і не робить лихих учинків. Тому Павло і славить Бога за план спасіння.

БОЖЕ МИЛОСЕРДЯ

У Посланні до Римлян, особливо у восьмому і дев'ятому розділах, Павло розвиває думку, почату в Посланні до Ефесян 1:

...Ревекка зачала в той самий час близнят від нашого батька Ісаака. Та ще до їхнього народження, коли нічого — ні доброго, ні злого — вони ще не зробили, щоби передбачення Боже виявилось у виборі, не від учинків, але від Того, Хто кличе, — їй було сказано, що старший служитиме меншому, згідно з написаним: Якова Я полюбив, а Ісава зненавидів. (Рим. 9:10–13)

Тобто, за словами Павла, Бог ухвалив рішення викупити Якова, а не Ісав. Яків та Ісав були братами-близнюками з однієї сім'ї. Проте ще до їхнього народження, до будь-яких їхніх учинків, добрих чи злих, Бог оголосив, що полюбить любов'ю доброзичливості та самовдоволення лише одного з них.

Павло продовжує: «Що ж скажемо? Може, у Бога несправедливість?» (в. 14а). Апостол підкреслює вкрай важливий момент. Дізнавшись, що в основі передпризначення лежить Боже суверенне благовоління, люди часто сумніваються у Божій праведності. Знаючи це, Павло сам ставить риторичне запитання і дає недвозначну відповідь: «Зовсім ні!» (в. 14б). Тобто «аж ніяк!» або «боронь Боже!» Далі Павло нагадує про старозаповітне вчення: «Адже Він сказав Мойсеєві: Помилую, кого хочу помилувати, і змилосерджуся, над ким хочу змилосердитися!» (Рим. 9:15). Апостол зазначає, що Бог має прерогативу розподіляти благодать і милосердя, як забажає.

Коли в одному з попередніх розділів ми говорили про Божу справедливість, то зауважили: все, що не належить до категорії справедливості, є несправедливістю. Брак справедливості, з одного боку, і милосердя, з іншого, не входять до категорії справедливості, хоча милосердя, на відміну від несправедливості, не є злом. Дивлячись на порочних, грішних людей, що все життя бунтують проти Нього, Бог постановив одним дати милосердя, а іншим справедливість. Ісав отримав справедливість, а Яків — благодать, хоча з жодним із них Бог не вчинив несправедливо. Господь не карає невинних, але викупує винних. Але не всіх, бо не зобов'язаний викупляти взагалі нікого. Дивно, що Він узагалі це робить.

Павло робить висновок: «Отже, це не залежить ні від того, хто бажає, ні від того, хто біжить, але від Бога, Який милує. ... Отже, кого хоче, Він милує, а кого хоче, робить черствим» (Рим. 9:16–18). Годі сказати ясніше — наше обрання залежить не від нашого бігу, рішень чи волі, а виключно від суверенної Божої волі.

ДІЄВЕ ПОКЛИКАННЯ

Говорячи про передпризначення чи обрання і суверенність божественної благодаті, потрібно відповісти на запитання, що Бог насправді робить, коли втручається в життя людини і приводить її до віри. Згідно з ученням кальвіністської або августиїнської школи, обрання є виключно суверенним Божим діянням. А от армініани та напівпелагіани вважають обрання співпрацею між людиною і Богом. Кальвіністи та армініани погоджуються, що спасіння неможливе без благодаті, але щодо ступеня необхідності благодаті їхні думки різняться. Коли грішник навертається від духовної смерті до життя з Богом, це чиниться шляхом *монергізму* чи *синергізму*? Уся суперечка між кальвінізмом і армініанством або ж між августиїнанством і напівпелагіанством зводиться до значення цих двох слів.

МОНЕРГІЗМ, А НЕ СИНЕРГІЗМ

Слово *монергізм* містить префікс *мон-*, «один», і слово *ергон*, «робота». Отож *монергізм* означає, що роботу виконує одна особа. *Синергізм* містить префікс *син*, «спів-», тому означає співпрацю за участі щонайменше двох осіб. Тома Аквінський формулював це питання так: благодать відродження є благодаттю дії чи спільної дії? Коли Святий Дух відроджує грішника, Він дає лише частину сили, так аби грішник мусив додати свою долю енергії чи сили для досягнення бажаного результату? Чи відродження є одноосібним діянням Бога? Або: лише Бог змінює серце грішника чи зміна серця залежить від бажання грішника?

Павло пише:

І вас, котрі були мертвими через ваші переступи й гріхи, в яких ви колись жили за звичаєм цього світу, як і князь, який панує в повітрі, згідно з духом, що тепер діє в синах непокори. Між ними всі ми колись жили в пожадливостях

нашого тіла, виконуючи волю тіла та думок, були від природи, як і інші, дітьми гніву... (Еф. 2:1–3)

Вірянам в Ефесі Павло нагадає про їхній стан до навернення. Вони були духовно мертвими. Мертві співпрацювати не можуть. У Євангелії від Івана ми читаємо, що до приходу Ісуса, Лазар перебував у могилі чотири дні. Єдиною силою у Всесвіті, здатною вивести труп з могили, була сила Божа. Христос не запрошував Лазаря вийти і не чекав на його співпрацю, а сказав: «Лазарю, вийди сюди», і силою наказу те, що було мертвим, стало живим (Ів. 11:43). Співпраця Лазаря полягала лише у виході з могили, а не в переході від смерті до життя.

Павло в Посланні до Ефесян теж каже, що ми перебуваємо у стані духовної смерті. За природою ми діти гніву, і, як каже Ісус, ніхто не може прийти до Нього, коли Отець не притягне його (Ів. 6:44).

Павло продовжує:

...але Бог, Який багатий на милість, через велику Свою любов, якою нас полюбив, — нас, котрі були мертві через наші переступи, оживив разом із Христом, адже ви спасенні благодаттю, — і воскресив нас разом з Ним, і в Ісусі Христі посадив разом на небесах, щоб у доброті до нас в Ісусі Христі в майбутніх віках показати надзвичайно велике багатство Своєї благодаті. (Еф. 2:4–7)

Скуті плоттю, самостійно ми ні на що не здатні. Самі по собі ми б ніколи не обрали життя з Богом. Коли ми були ще у стані духовної смерті та йшли шляхом світу, корячись пожаданням тіла, Бог нас оживив. Уже по цьому ми простягаємо руку віри, але перший крок зробив тільки Бог. Він не шепоче нам на вушко: «Співпрацюй», а самостійно переорієнтовує ставлення мертвих сердець Святим Духом.

Від солодкого передпризначення на початку Послання до Ефесян до слів про багатства Божої благодаті до нас в Ісусі Христі Павло звеличує чудесні дива Божої благодаті. І повторює: «Адже ви спасенні благодаттю через віру, і це не від вас, це Божий дар, не від діл, щоб ніхто не хвалився. Тому що ми — Його творіння, ми створені в Христі Ісусі для добрих діл, які Бог наперед приготував для нас, щоб ми в них перебували» (Еф. 2:8–10).

ПОДВІЙНЕ ПЕРЕДПРИЗНАЧЕННЯ

Павло пише, що ми спасенні благодаттю через віру, «і це не від вас». З погляду граматики, антецедентом займенника «це» є слово «віра». Ми виправдуємось вірою, але навіть віра породжена не нами. Вона походить не від упалої природи, а внаслідок творчої діяльності Бога. Саме це мають на увазі реформатські богослови під сполученням «монергічне відродження». Бог втручається в серця обраних і змінює ставлення душі, створюючи віру у безбожних серцях.

Напівпелагіани не сприймають учення про монергічне відродження, кажучи, що Святий Дух одноосібно ніколи не змінює серце людини всупереч її волі. Але воля впалої людини завжди й усюди протистоїть Богові, а тому єдиний спосіб, у який людина може добровільно обрати Христа, — втручання Бога, який дає їй це бажання через перетворення душі. Воскрешаючи людей з духовної смерті, Господь дарує їм духовне життя, щоб вони не тільки могли обрати Христа, а й зробили це з радістю. В основі відродження лежить зміна серця, здійснена Святим Духом, у якій небажання перетворюється на бажання. У відродженні всі, хто ненавидів Бога, отримують цілком нове ставлення, нове серце. Саме це мав на увазі Ісус — коли хто не народиться знову, то не може побачити Божого Царства, тим більше увійти в нього (Ів. 3:1–5).

Головна відмінність реформатського богослів'я від нереформатського полягає у порядку віри та відродження в плані спасіння. Віросповідні християни-євангелісти, у своїй переважній більшості, вважають, що спочатку йде віра, а потім відродження. Тобто, аби відродитися, потрібно увірувати. Ще до відродження потрібно обрати Христа. Якби це було так, у нас не було б жодної надії на спасіння, бо духовно мертва людина, ворог Бога, не може вибрати Христа. До того ж нам не до снаги змінити серця людей через євангелізацію. Ми лише можемо проповідувати та захищати Євангеліє якомога більш переконливо, а змінити серце може тільки Бог. Оскільки силою, здатною змінити природу людської душі, володіє лише Бог, то, очевидно, що відродження передує вірі. У цьому вся суть реформатського богослів'я. Перш ніж людина увірує, Святий Дух змінює ставлення душі.

Чи це значить, що після цього Бог вірить через нас? Ні, віруємо ми самі — не Бог. А ми обираємо Христа? Так, обираємо й відповідаємо. Наша воля змінюється: колись ми ненавиділи Бога, а тепер любимо і радо поспішаємо до Сина. Бог вселяє в нашу душу бажання бути з Ним. З біблійного погляду неправильно казати, що природна людина відчайдушно шукає Бога, а Бог,

мовляв, її не пускає, бо її нема у списку. Якщо не подіє особлива Божа благодать, Христа ніхто не шукатиме.

Представники обох сторін суперечки погоджуються, що благодать є необхідною умовою, і сперечаються через питання монергізму і синергізму, тобто чи благодать відродження є дієвою чи, кажучи простою мовою, непереборною. Ті, хто кажуть, що у нас є сила відкинути благодать, сповідують безнадію, серйозно не сприймаючи біблійне вчення про радикальний характер порочності людини. Ми в жодний спосіб не спроможні навернутися самостійно чи навіть співпрацювати з Богом. Будь-яка співпраця передбачає, що зміна вже відбулася, адже до її настання співпраця неможлива. Вважати, що людина співпрацює у відродженні, значить, дотримуватися певної форми праведності вчинків. А як інакше, якщо прийти до Бога можна, лише давши «правильну» відповідь? А це заперечує Євангеліє. У відродженні людини не місце людській праведності.

ЗОЛОТИЙ ЛАНЦЮГ

Богослови часто говорять про «золотий ланцюг» спасіння:

Знаємо, що тим, які люблять Бога, котрі покликані за Його передбаченням, усе сприяє до добра. Адже кого Він наперед пізнав, тих і визначив наперед, щоби були вони подібні до образу Його Сина, аби бути Йому первістком серед багатьох братів, а кого наперед визначив, тих і покликав, кого ж покликав, тих і оправдав, а кого оправдав, тих і прославив» (Рим. 8:28–30).

Ланцюг — це послідовність, що починається з передбачення, після якого йдуть передпризначення, покликання, виправдання та прославлення. Це так зване еліптичне твердження, коли певні слова маємо на увазі, але не вимовляємо. Тут таким словом є *всі*. Усіх, кого Бог наперед пізнав, тих і визначив наперед, усіх, кого визначив наперед, тих і покликав, усіх, кого покликав, тих і оправдав, і всіх, кого оправдав, тих і прославив.

Зауважуючи, що передбачення передує усім іншим ланкам золотого ланцюга, дехто в питанні обрання дотримується погляду передзнання. Утім, передпризначення, незалежно від погляду, повинно починатися з передбачення, бо Бог не може визначити наперед людину, про яку Йому задалегідь нічого не відомо. Відповідно, ланцюг повинен з нього починатися. Але ж усі,

кого пізнано наперед, є визначеними наперед, а всі визначені наперед — покликані. Тут Павло не має на увазі всіх людей на світі, а тільки передпризначених, пізнаних наперед і покликаних.

Отож кожна покликана людина є виправданою. Це значить, що кожна покликана людина отримує віру. А отже, тут ідеться не про так зване зовнішнє євангельське покликання, яке стосується всіх, а про внутрішнє, дієве покликання, діяння Святого Духа, що ефективно змінює серця. Дієве покликання Святого Духа чинить у серці задумане Богом від заснування світу. Усі призначені наперед люди мають дієве покликання Святого Духа; усі покликані Святим Духом — виправдані; і всі виправдані — прославлені. Якщо золотий ланцюг розглядати в армініанських категоріях, то вийде, що *дехто* з напередпізнаних є призначеним наперед; *дехто* з призначених наперед — покликаним; *дехто* з покликаних — виправданим; і *дехто* з виправданих — прославленим. У такому разі текст не має жодного сенсу.

ВИПРАВДАННЯ ЛИШЕ ВІРОЮ

Протягом історії християнської церкви навколо учення про виправдання точилися запеклі суперечки. Воно стало причиною протестантської Реформації XVI століття, коли реформатори встали на захист *sola fide*, виправдання лише вірою. Мартін Лютер стверджував, що доктрина виправдання лише вірою є статтею, від якої залежить існування церкви⁶³, з чим погоджувався і Жан Кальвін. Вони бачили, що, згідно зі Священним Писанням, у суперечці про виправдання на кону стоїть ніщо інше, як добра звістка про спасіння.

Учення про виправдання вирішує найсерйознішу проблему впалого людства — загрозу відчутти на собі Божу справедливість. Бог, на відміну від нас, справедливий. Давид молився: «Якщо, Господи, будеш зважати на беззаконня, то хто, Господи, устоїть?» (Пс. 129:3). Запитання, звісно, риторичне — Божої перевірки на праведність ніхто не витримає. Якби Бог оцінив наше життя за допомогою мірила власної праведності, ми би загинули, бо ніхто не є праведним. На думку більшості людей, якщо невтомно намагатися стати доброю людиною, то цього буде достатньо на Божому суді. Відповідно до великого міфу сучасної культури, що проник і до церкви, люди можуть *заробити* Божу прихильність, хоча в Писанні чітко сказано, що жодна людина не буде оправдана ділами Закону (Гал. 2:16). Ми — безнадійні боржники.

Ось чому Євангеліє називають «радісною звісткою». Павло писав: «Адже я не соромлюся Радісної Звістки [Христа], тому що вона — Божа сила на спасіння кожному, хто вірить: перше — юдеєві, а тоді — грекові. Адже праведність Божа відкривається в ній з віри у віру, як написано: А праведний

⁶³ Букв. «на якій церква стоїть або падає». — Прим. пер.

вірою житиме» (Рим. 1:16–17). Отож виправдання — це Божий юридичний вирок. Воно можливе, коли Бог, Сам будучи праведним, стає Виправдовувачем, видаючи постанову про оголошення праведною іншу людину.

SIMUL IUSTIS ET PECCATOR⁶⁴

Богослови XVI століття сперечались навколо такого питання: Бог, перш ніж оголошувати людину праведною, чекає, доки вона сама не стане праведною, чи виправдовує її, коли вона ще грішна? Лютер запропонував формулу, яка дожила до наших днів: ми є *simul iustis et peccator* — одночасно праведні та грішні. Лютер казав, що виправдана людина є праведною і водночас грішною. Праведною завдяки діянням Христа, а грішною, бо ще не стала досконалою.

Римо-католицька церква вважає вчення Лютера юридичною фікцією. Як Бог може оголошувати людей праведними, якщо вони досі гріші? Це не личить Богові. Натомість католики говорять про так зване аналітичне виправдання. Вони погоджуються, що коли Бог проголошує людину праведною, виправдання дійсно відбувається. Проте, на їхню думку, Бог не проголошує людину праведною, доки вона справді такою не стане. Протестанти відповідають, що коли Бог проголошує людину праведною, у цьому немає жодної фікції. У Божих очах людина праведна з огляду на реальне діло Ісуса Христа, що жодною мірою не є вигадкою.

ІНСТРУМЕНТАЛЬНА ПРИЧИНА

Ми кажемо, що виправдання чиниться лише вірою. У XVI столітті навколо вживання у цьому гаслі орудного відмінка⁶⁵ точилися суперечки. Орудний відмінок вживається тоді, коли йдеться про засіб досягнення мети. Отож, по

⁶⁴ Лат. одночасно праведні та грішні. — Прим. пер.

⁶⁵ В оригіналі йдеться про англійський прийменник *by*. — Прим. пер.

суті, суперечка стосувалася інструментальної причини виправдання. Сьогодні мало хто говорить про інструментальні причини. Саме поняття бере початок ще у Стародавній Греції, коли філософ Аристотель провів розрізнення між різними типами причин: матеріальною, формальною, остаточною, дієвою та інструментальною. За ілюстрацію він використав створення статуї, коли скульптор працює над брилою каменю. Матеріальною причиною статуї є матеріал, з якого виготовляється витвір мистецтва, — камінь. Інструментальною причиною перетворення брили на прекрасну статую є молот і зубило. Саме такою мовою послуговувались богослови у XVI столітті.

УЛИВАННЯ ЧИ ЗАЛІЧЕННЯ?

Представники римо-католицької церкви стверджували, що інструментальною причиною виправдання є таїнство хрещення, яке сакраментально наділяє людину благодаттю виправдання. Іншими словами, у душу людини, яку хрестять, уливається Христова праведність. Відбувається так зване уливання благодаті. На погляд римської церкви, люди не можуть бути виправданими без благодаті чи віри. Проте виправдання стається внаслідок уливання благодаті, яке уможливорює праведність людини.

Після цього, як вважають католики, аби стати праведною, людина повинна співпрацювати з улитою благодаттю, погодившись із нею настільки, щоб мати можливість досягнути праведності. Якщо людина не чинить смертного гріха, вона залишається у виправданому стані. Однак, згідно з римським богослів'ям, смертний гріх може вбити благодать виправдання, якою володіє душа, а той, хто чинить смертний гріх, її позбувається. Утім, не все втрачено. Грішника можна відновити до стану виправдання через таїнство покаяння, яке римська церква вважає другою дошкою⁶⁶ порятунку для тих, хто втрачає віру. Тому люди ходять на сповідь, яка є частиною таїнства покаяння. Після сповідання гріхів вони отримують відпущення, а тоді мусять виконувати діла

⁶⁶ *Йдеться про «другу дошку порятунку після корабельної катастрофи», тобто втрати віри. — Прим. пер.*

сатисфакції, якими заробляють так звану належну заслугу⁶⁷. Діла належної заслуги невід'ємно поєднані з таїнством покаяння, бо завдяки їм Бог вважає за належне відновити грішника у стані благодаті. Отож насправді Рим має дві інструментальні причини виправдання: хрещення і покаяння.

На думку протестантських реформаторів, єдиною інструментальною причиною виправдання є віра. Щойно людина приймає Христа вірою, їй передається Христова заслуга. Рим навчає виправданню через уливання, а протестанти — через залічення. Згідно з богослів'ям римо-католицької церкви, Бог проголошує людину праведною лише з огляду на її співпрацю з улітою благодаттю Христа. У протестантів підставою виправдання залишається виключно праведність Христа — не Христова праведність у нас, а Христова праведність за нас, тобто праведність, здобута Христом у досконалому послуху Божому закону. Ця праведність, як перша частина підстави виправдання, застосовується до всіх, хто покладає надію на Христа. Другою частиною підстави виправдання є досконала сатисфакція негативних санкцій закону, вчинена Христом у жертвній смерті на хресті.

Це означає, що ми спасенні не тільки смертю Ісуса, а і Його життям. Відбувається подвійна передача, подвійне залічення. Як Агнець Божий, Христос пішов на хрест і витерпів гнів Божий, але не за власні, а за наші гріхи, які узяв на Себе добровільно. Коли Бог Отець передав (чи залічив) Йому наші гріхи, Він став носієм гріха. Залічення — це юридична передача. Христос взяв на Себе нашу провину, тобто нашу провину було Йому залічено. Інша передача відбувається тоді, коли Бог залічує Христову праведність нам.

Коли Лютер казав, що виправдання чиниться лише вірою, він мав на увазі — *лише Христом*, тобто тим, що Він здобув на задоволення вимог Божої праведності. У заліченні відбувається передача чужої праведності. У уливанні відбувається вживлення праведності, притаманної або властивої людині. Тобто такої, що існує всередині.

Отож, за римським ученням, інструментальними причинами виправдання є таїнства хрещення і покаяння, а за протестантським — лише віра. У

⁶⁷ *Лат. meritum de congruo.* — Прим. пер.

римо-католиків виправдання чиниться шляхом уливання, а у протестантів — шляхом залічення.

АНАЛІТИЧНЕ ЧИ СИНТЕТИЧНЕ?

Є ще одна відмінність. Католики називають виправдання аналітичним, а протестанти синтетичним. Аналітичне твердження — істинне за визначенням. Наприклад, «холостяк — це неодружений чоловік». Присудок «неодружений чоловік» не дає додаткової інформації про підмет «холостяк», тому твердження істинне за визначенням. Однак у реченні «Цей холостяк заможний», присудок дає додаткову інформацію про підмет, бо не всі холостяки заможні. Це називають синтетичним твердженням.

Згідно з ученням римо-католицької церкви, Бог не проголошує людину праведною, доки аналітично вона не *буде* праведною. Протестанти ж кажуть, що людина є праведною синтетично, бо до неї дещо додалось — праведність Ісуса Христа. Тобто для католика праведність повинна бути *притаманною*, а для протестанта — *extra nos*, «за межами нас, назовні». Власне кажучи, це не наша праведність. Вона нам залічується, коли ми покладаємо надію на Христа.

Радісна звістка Євангелія є такою чудовою тому, що нам не потрібно чекати очищення від залишкових забруднень у чистилищі. Щойно ми поклали надію на Христа, усе, чим Він є та володіє, стає нашим. Ми ж самі негайно переводимось у стан примирення з Богом.

РЯТІВНА ВІРА

У попередньому розділі ми дізналися, що відповідно до вчення римо-католицької церкви, інструментальними причинами виправдання є таїнства хрещення і покаяння; протестанти ж навчають, що інструментальною причиною є виключно віра. Крім того, в основі римо-католицького погляду на виправдання лежить уживання праведності, а протестантське вчення спирається на залічення праведності Христа. Існує поширена думка, що римо-католики применшують важливість віри, але це не так. Римо-католицька церква наполягає на необхідності віри для виправдання, хоча й вважає, що віри самої по собі для цього недостатнього. Повинні бути також діла. Насправді ж, у питанні виправдання різниця між католиками і реформаторами полягає в тому, що перші сповідають віру плюс діла і благодать плюс заслуги, тоді як другі — лише віру і лише благодать.

У християнстві віра посідає центральне місце. У Новому Заповіті міститься чимало закликів увірувати в Господа Ісуса Христа. Об'єкт віри складається з визначеної кількості учень, які становлять невід'ємну частину нашої релігійної діяльності. У часи реформації сперечались про *природу* рятівної віри. Що це таке? Для багатьох людей поняття виправдання лише вірою виглядає, як ледь приховане антиноміанство, тобто люди можуть жити, як заманеться, — головне, вірити у правильні речі. Утім, Яків писав: «Яка користь, брати мої, коли хтось каже, що віру має, а діл не має? Чи віра може його спасти? ... віра, коли не має діл, сама по собі є мертвою» (Як. 2:14–17). Лютер казав, що віра, яка виправдовує, є *fides viva*, «живою вірою», що неминуче, обов'язково та негайно приносить плоди праведності. Виправдання чиниться виключно вірою, але віра не існує сама по собі. Без плодів праведності віра несправжня.

Католики кажуть: віра плюс діла дорівнює виправдання; антиноміани кажуть: віра мінус діла дорівнює виправдання; протестантські реформатори вважають: віра дорівнює виправдання плюс діла, які є обов'язковими плодо-

ми справжньої віри. Проголошуючи нас праведними, Бог не враховує наших діл. У підставі для Божого рішення оголосити нас праведними їх теж нема.

ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ РЯТІВНОЇ ВІРИ

З яких елементів складається рятівна віра? Протестантські реформатори визнавали, що біблійна віра має три основних аспекти: *notitia*, *assensus* і *fiducia*⁶⁸.

Notitia стосується змісту віри, тобто того, у що ми віруємо. Ми зобов'язані вірити у певні вчення, які стосуються Христа, а саме, що Він є Сином Божим, що Він є нашим Спасителем, що Він спокутував за нас тощо.

Assensus — це переконання, що зміст нашої віри правдивий. Можна знати про християнську віру, але не вважати її істинною. Наша віра може мати певні сумніви, але, щоби спастись, потрібно мати певний рівень інтелектуального визнання й переконання. Перш ніж справді довіритися Ісусові Христу, людина повинна вірити: Христос — дійсно Спаситель і Той, ким Себе називає. Справжня віра каже: зміст, тобто *notitia*, є правдою.

Fiducia стосується особистої довіри й уповання. Знати про існування та визнавати правдивість змісту християнської віри не достатньо, бо на це спроможні навіть біси (Як. 2:19). Віра є дієвою лише тоді, коли у спасінні людина особисто покладає надію тільки на Христа. Одне діло інтелектуально погоджуватися, і зовсім інше — особисто довіряти. Ми можемо казати, що віруємо у виправдання лише вірою, й однаково вважати, що на небеса потрапляємо завдяки власним досягненням, ділам чи намаганням. Інтелектуально зрозуміти доктрину про виправдання і погодитися з нею не складно, набагато важче зробити особисте уповання *лише* на Христа частиною характеру.

Крім довіри у *fiducia* є ще один елемент — любов. Невідроджена людина ніколи не йтиме до Ісуса, бо Він їй не потрібний. Її розум і серце перебувають у стані фундаментальної ворожнечі до всього, що стосується Бога. Буду-

⁶⁸ Лат. тут «зміст, згода і довіра» — прим. пер.

чи ворогом Христа, людина не може Його любити. Сатана, наприклад, знає правду, але ненавидить її. Він не має жодного бажання поклонитися Богові, бо не любить Його. За природою, ми такі самі — мертві у гріху. Ми ходимо за силами цього світу і потураємо хтивим бажанням тіла. Доки Святий Дух нас не змінить, наші серця кам'яні. Невідроджене мертво серце не має почуття любові до Христа. Святий Дух змінює ставлення серця так, що ми починаємо бачити, як сильно Христос нас любить, і приймаємо Його. Ніхто з нас не любить Христа досконало, але ми взагалі не будемо спроможні на любов до Нього, якщо Святий Дух не перетворить кам'яне серце на серце з плоті й крові.

ПЛОДИ НАВЕРНЕННЯ

На думку богословів, рятівну віру супроводжують кілька елементів, які називають «плодами навернення». Розглянемо кілька з них.

Покаяння

Коли Святий Дух приводить людину до віри, вона навертається. Її життя розвертається на 180 градусів. Цей розворот називається «покаянням», яке є безпосереднім плодом справжньої віри. Дехто вважає, що покаяння є частиною справжньої віри. Однак у Біблії це різні поняття. Ми не можемо любити Христа, доки не визнаємо, що є грішниками, які відчайдушно потребують, аби Він виконав спокуту за нас. Покаяння включає в себе ненависть до гріха, яка супроводжує нову любов, даровану Богом.

Мене дуже непокоїть, коли служителі кажуть: «Прийдіть до Ісуса, і всі ваші проблеми буде вирішено». Коли я став християнином, моє життя лише ускладнилось. До цього я рухався дорогою з одностороннім рухом. Мене й досі спокушає світ, але Бог уживив в моє серце любов і довіру до Христа. Отож ми каємось, бо ненавидимо гріх. Так, дехто й досі любить грішити, але правдиве покаяння передбачає побожний жаль за образу Бога і рішучість позбутися гріха. Покаяння не значить тотальної перемоги над гріхом. Але вона й не потрібна, інакше спасіння було б недосяжним. У покаянні людина відвертається від гріха і починає дивитися на нього іншими очима. Грецькою «покаяння» буде *метанойа*, що буквально означає «зміна розуму». Раніше ми виправдовували свій гріх, а зараз усвідомлюємо, що гріх — це зло. Наше ставлення кардинально змінилося.

Усиновлення

Коли Бог оголошує нас праведними в Ісусі Христі, Він усиновлює нас, роблячи членами Своєї сім'ї. Єдиним справжнім Сином Божим є Христос, який завдяки усиновленню стає нашим старшим братом. Із народження ніхто не може бути членом Божої сім'ї. За природою ми діти гніву, а не діти Божі, а тому Бог не є нашим Отцем. Він може стати нашим Отцем, тільки якщо усиновить нас через діяння Свого Сина. Проте, коли ми покладаємо віру й уповання на Христа, Бог проголошує нас не лише праведними, а й Своїми синами й дочками.

Мир

Павло пише до Римлян: «Отже, виправдавшись вірою, маємо мир з Богом через нашого Господа Ісуса Христа» (Рим. 5:1). Першим плодом виправдання є мир з Богом. Ми були ворогами, але війна скінчилась. Бог проголошує мирну угоду зі всіма, хто увірував у Христа. І це не хитке перемир'я, коли за першої помилки Бог почне знову гніватися на нас, а незламний вічний мир, бо здобутий досконалою праведністю Христа.

Доступ до Бога

Павло пише: «...через Якого [Христа] ми вірою одержали доступ до тієї благодаті, в якій перебуваємо і хвалимося надією на Божу славу» (Рим. 5:2). Ще один плід — доступ до Бога. Бог не дозволяє ворогам мати з Собою близькі стосунки, але, примирившись із Богом через Христа, ми отримали доступ до Нього і радіємо у славі Його єства.

УСИНОВЛЕННЯ І СОЮЗ ІЗ ХРИСТОМ

У своєму першому посланні апостол Іван виказує здивування: «Подивіться, яку любов дав нам Отець, щоб ми звалися Божими дітьми! І такими ми є. Світ нас не знає, тому що Його не пізнав. Улюблені! Тепер ми — Божі діти» (1 Ів. 3:1–2). Неможливо не помітити подив в Іванових словах. Сьогодні ми сприймаємо за належне, що ми діти Божі, але для Апостольської церкви це було дивиною.

ДІТИ БОЖІ

Ми живемо у культурі, що зазнала великого впливу від інтересу до вивчення світових релігій, поширеного у ХІХ столітті. У ті часи, коли можливості для подорожей покращились, люди почали дізнаватися про інші, раніше невідомі релігії. Тоді виникла шалена зацікавленість (особливо в Німеччині) порівняльним аналізом релігій, який навіть став новою академічною дисципліною. Антропологи, соціологи та богослови вивчали світові релігії, намагаючись зрозуміти сутність кожної з них та знайти схожі риси між індусами, мусульманами, юдеями, християнами, буддистами тощо. Серед цих учених був Адольф фон Гарнак, який написав книгу *Das Wesen des Christentums*⁶⁹. В англійському перекладі вона відома під назвою *What Is Christianity?*⁷⁰ Нама-

⁶⁹ «Сутність християнства» — Прим. пер.

⁷⁰ «Що таке християнство?» — Прим. пер.

гаючись привести християнство до якогось базового спільного знаменника, автор зазначав, що християнська віра зводиться до двох передумов: вселенське отцівство Бога і вселенське братерство людини. Проблема цього висновку в тому, що жодна зі згаданих концепцій не міститься у Біблії. Бог — творець усіх людей, але Боже отцівство — це радикальна концепція Нового Заповіту. Саме тому Іван виказує здивування, коли каже: «Подивіться, яку любов дав нам Отець, щоб ми звалися Божими дітьми!»

Інший німецький учений, Йоахим Єрем'яс, досліджуючи біблійну концепцію Божого отцівства, зауважив: коли стародавні юдеї навчали дітей правильно звертатися до Бога у молитві, спадає на очі, що в довгому списку титулів слово «Отець» відсутнє. А от у Новому Заповіті ми бачимо, що майже в кожній молитві Ісус називав Бога Отцем. Єрем'яс пише, що за межами християнської спільноти перше знайдене друковане свідчення, у якому юдеї звертається до Бога «Отче», датується Х століттям від Р. Х. і походить із Італії. Отже, Ісусове звертання до Бога «Отче» було радикальним відходом від юдейських звичаїв і дуже лютило фарисеїв, бо вони вважали його негласною претензією на божественність.

Сьогодні це більше не вважають радикальною практикою. Ба більше, коли Ісус дав учням Господню молитву, то навчив їх звертатися безпосередньо до Отця (Мт. 6:9), і не тільки Сам називав Бога Отцем, а й дав цей привілей учням.

В останні роки церква зазнала великого впливу з боку руху «Нью-Ейдж». Деякі служителі навіть навчають, що будь-який справжній християнин є такою самою інкарнацією Бога, як Ісус, чим заперечують унікальність утілення Христа. Християни, які прийняли це вчення, усвідомили, наскільки важливо бути дітьми Божими, але настільки цим захопились, що геть випустили з уваги унікальність синівства Христа.

Синівство Христа посідає центральне місце в Новому Заповіті. Із трьох новозаповітних промов Бога Отця з неба, у двох Він проголошує Ісуса Своїм Сином: «Це є Син Мій Улюблений, Якого Я вподобав» (Мт. 3:17; див. також Мт. 17:5; Ів. 12:28). Тому потрібно ретельно захищати унікальність Христового Його названо *монотенес*, «єдинородним» від Отця. Як казав Ісус, за природою ми діти не Бога, а Сатани. Єдиний хто має право називатися Божою дитиною за Своєю сутністю чи природою — Ісус Христос.

У світі Він був, і світ через Нього постав, але світ Його не пізнав. До своїх Він прийшов, та свої Його не прийняли. А тим, які прийняли Його, дав

владу стати Божими дітьми, — тим, які вірять у Його Ім'я. Вони не народилися ні від крові, ні через тілесне бажання, ні через бажання чоловіка, але народилися від Бога. (Ів. 1:10-13)

Грецьке слово⁷¹, перекладене у 12-му вірші як «влада», є дуже потужним. Саме його вживали сучасники Ісуса, коли казали: «...Він навчав їх як Той, Хто має владу, а не як книжники» (Мр. 1:22). Отримавши право називати Бога Отцем, ми одержали надзвичайну владу.

Ми дізнались, що бути дітьми Божими — це дар, який не заробиш і не отримаєш за народженням. Як же його отримати? Павло відповідає:

Тому, брати, ми не боржники тіла, щоби по-тілесному жити. Бо якщо живеєте потілесному, то маєте померти; якщо ж Духом умертвляєте тілесні вчинки, то будете жити. Адже всі, яких веде Божий Дух, — сини Божі. Тому що ви не одержали духа рабства знову на страх, але одержали Духа синівства, яким кличемо: Авва, Отче! Сам Дух свідчить нашою духові, що ми — діти Божі. Якщо ж ми діти, то й спадкоємці, — спадкоємці Бога і співспадкоємці Христа, якщо тільки з Ним страждаємо, щоби з Ним і прославитися. (Рим. 8:12–17)

ПРАВА УСИНОВЛЕННЯ

Ми — Божі діти за усиновленням. Це плід нашого виправдання. Коли ми миримось з Богом, Він приймає нас у Свою сім'ю. Церква — це сім'я, у якій один Отець і один Син. Усі решта дітей — усиновлені або удочерені. Тому Христа ми вважаємо своїм старшим братом. Ми стали спадкоємцями Бога і співспадкоємцями Христа. Правдивий Син Божий дає нам доступ до Своєї спадщини, якою Він ділиться зі Своїми братами й сестрами.

⁷¹ В англійському перекладі Біблії, яким послуговується автор, тут взято слово *right* — «право». — Прим. пер.

Це не можна сприймати за належне. Молячись молитвою «Отче наш», ми повинні завжди тремтіти від здивування, що серед усіх людей, саме нас названо «дітьми Божими». У Божій сім'ї нема дітей другого класу. Хоча відрізнити природного Сина Божого від прийомних дітей справді потрібно, після усиновлення різниці у статусі більше нема. Бог дає дітям увесь спадок Свого природного Сина.

Після усиновлення ми, як вірні, маємо містичний союз із Христом. Коли ми описуємо щось як «містичне», то маємо на увазі, що воно виходить за рамки природного, і є в деякому сенсі невимовним. Зрозуміти це можна, дослідивши два грецьких прийменники *en* і *eis*, обидва перекладаються як «в» або «у». Дуже важливо зрозуміти різницю між ними. Прийменник *en* означає «в» чи «у середині» і потребує місцевого відмінка, а *eis* означає «в» або «у середину» і вживається зі знахідним відмінком. Коли Новий Заповіт закликає нас увірувати в Господа Ісуса Христа, це означає, що ми повинні вірити не тільки в те, що про Нього говорять, а й в Нього Самого.

Якщо ви перебуваєте за межами будинку, то щоб увійти до нього, потрібно скористатися дверима. Переступаючи поріг, ми здійснюємо перехід із зовні усередину. Вхідження — це *eis*, а перебування всередині — це *en*. Це дуже важливо, бо в Новому Заповіті сказано не тільки, що ми повинні вірити у Христа, а й що кожен, хто має щире віру, перебуває у Христі. Ми — у Христі, а Христос — у нас. Між кожним віруючим і Христом існує духовний союз.

Ми також входимо до містичної спільноти святих, яка є фундаментом трансцендентного духовного братерства між усіма християнами. Воно нас певним чином обмежує. Якщо ми з вами у Христі, цей союз перевищує будь-які складнощі у стосунках. І це не суха теорія — узи цієї сім'ї значно тісніші, ніж узи сім'ї біологічної. У цьому й полягає плід усиновлення.

ОСВЯЧЕННЯ

Колись у молодості я любив слухати радіопроповіді Роберта Ламонта. Пізніше, уже навчаючись у семінарії, я мав нагоду з ним познайомитися. Пам'ятаю, тоді він пожартував: «Ну що ж, юначе, про що думає ваш частково освячений розум?»

Звістка християнської віри є радісною не тільки тому, що нас виправдано чужою праведністю, але й тому, що нам не потрібно чекати повного освячення, перш ніж нас прийме до Себе Бог. Освячення, хоч яке часткове в цьому житті, є справжнім. У ньому проголошені праведними стають святими. Наш статус перед Богом залежить від чужої праведності, проте щойно нас виправдано, Святий Дух чинить у нас справжню зміну — ми поступово, крок за кроком, починаємо приводитися до згоди з Христом. Із порочної на святу й праведну наша природа починає змінюватися негайно.

ОСВЯЧЕННЯ ГАРАНТОВАНЕ

Як було сказано вище, хоча виправдання чиниться виключно вірою, віра не існує сама по собі. Тобто якщо віра справжня, то відбувається й зміна природи, що проявляється у добрих ділах. Плід освячення є необхідним та неминучим наслідком виправдання. Це слугує застереженням для тих, хто вважає, що можна бути християнином, але ніколи не приносити добрих плодів і не змінювати поведінки. Таких людей називають «плотськими християнами».

Звісно, у певному розумінні, усі християни є плотськими, бо впливу плоті в цьому житті, на жаль, не позбутися. З тілом доводиться боротися аж до входу у стан прославлення. Однак, якщо людина повністю віддана плоті і жодних свідчень про зміни у її природі нема, то це вже не плотський християнин, а плотський невірник. У прагненні досягти великих цифр євангельських навернень, люди часто нехтують тим фактом, що дехто сповідає віру нещиро. Якщо людина сповідає віру і не показує жодних плодів, навернення

несправжнє. Ми виправдовуємось не *сповіданням* віри, а її *володінням*. Якщо віра щира, її плід не забариться. Навернена людина не зможе опиратися змінам. Сама присутність нової природи, наявність сили Святого Духа у душі, свідчить, що зміни почались і тривають.

Проте ріст освячення не завжди постійний, він змінюється дорогою до нашої славної домівки. Здебільшого, він сталий, але в житті християнина також трапляються злети й падіння. Він може надовго впасти у гріх, причому настільки серйозний, що доводиться вживати заходів церковної дисципліни і навіть відлучення — крайнього заходу, подекуди необхідного для відновлення відступника у вірі. При цьому, поступово, у духовному зростанні від стану немовляти до повної зрілості, злети й падіння набувають менш радикального характеру. Духовні злети вже не такі високі, але й падіння уже не такі глибокі. Християнське зростання стає більш стабільним.

ЗВЕРШЕННЯ ТОГО, ЩО ВИКЛИКАЄ БОГ

Існує чимало церков, у яких, у тій чи тій формі, навчають перфекціонізму. З ними тісно пов'язані рухи, представники яких обіцяють миттєвий стрибок в освяченні через переживання глибоких відчуттів чи глибокого єднання зі Святим Духом. Хоча до перфекціонізму у їхньому вченні часто далеко, вони розділяють християн на два типи: одні зростають у звичайний спосіб, а освячення інших — раптове, завдяки глибокому єднанню зі Святим Духом. Звісно, я не прагну відговорити когось від намагання досягнути глибокої спільноти зі Святим Духом — цього потрібно прагнути завжди. Однак у Святому Письмі не сказано, що слід очікувати моментального зцілення від гріха чи переможного християнського життя після отримання особливої «дози» Духа.

Тома Кемпійський, автор книги *«Наслідкування Христа»*, класичного твору про християнське освячення, зазначив, що рідко якому християнину протягом життя вдається позбутися бодай однієї поганої звички. Кожен вірянин інколи задається запитанням: «Як можна залишатися християнином, коли не вдається подолати плоть?» Якщо ми ходимо з Богом давно, то, озирнувшись назад, можемо побачити, що Бог весь час формував нас і вів по життю. Утім, зріст і досягнення духовної зрілості — це довгий процес. Ми прагнемо миттєвих результатів. Освятитися хочеться, виконавши три простих кроки. Але такого не буває — освячення триває протягом життя і вимагає величезних

зусиль.

Павло пише: «Тому, мої любі, так як ви завжди були слухняні, не тільки коли я був присутній, але значно більше тепер, коли я відсутній, зі страхом і трепетом звершуйте своє спасіння. Адже то Бог за Своєю доброю волею викликає у вас і бажання, і дію» (Флп. 2:12–13). Павло закликає звершувати спасіння — сумлінно намагатися досягнути праведності. Це робота, а тому християнин, який прагне освячення й духовної зрілості, повинен працювати, не покладаючи рук. І робити це «зі страхом і трепетом», як каже Павло. Це не означає, що ми, паралізовані страхом, повинні завжди перебувати у стані тривожності. Ні, Павло описує атмосферу звершення спасіння, коли ми управляємося в ньому. У прагненні освячення не можна сидіти, склавши руки і цілком віддавшись на волю Святого Духа. Ми повинні намагатися догодити Богові.

На щастя, як зазначає Павло, ми на це здатні, бо Бог за Своєю доброю волею викликає у нас і бажання, і дію. Тут місце справжньому синергізму, співпраці. Освячення — спільний процес, у якому беруть участь і Бог, і ми. Одним із головних завдань Святого Духа є застосування нашого викуплення, плоду виправдання, до наших душ. Дух змінює нашу природу зсередини, а ми з Ним у цьому співпрацюємо.

ЄРЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ НА ОСВЯЧЕННЯ

Церква завжди стикалась із загрозою з боку двох груп ересей. Перша — це активізм і квієтизм. Активізм — це ересь самоправедності, у якій люди намагаються здобути освячення власними зусиллями. Квієтизм був упроваджений французькими містиками у XVII столітті. Згідно з його вченням, освячення чиниться виключно Святим Духом. Християнам не потрібно в ньому вправлятися, а тихо⁷² спостерігати, не заважаючи Святому Духу. По суті, вони закликають «віддати все на волю Божу»⁷³. Інколи так і потрібно чини-

⁷² Англ. *quiet* — «квает». Звідси назва «квієтизм». — Прим. пер.

⁷³ Англ. *let go and let God* — букв. «відпустити і дозволити Богові (діяти)». — Прим. пер.

ти. Якщо ми занадто сильно покладемося на власні сили і не уповаємо на Святого Духа, то час почати тихо спостерігати. Але не впадати в такого роду квієтизм, у якому всю роботу виконує Бог.

Друга пара ересей, що сповідають своєрідну доктрину освячення, — це антиноміанство і легалізм. Практично нема церкви, яка б не зазнала впливу цих спотворених учень. Легалісти вважають Божий закон настільки важливим, що навіть наважуються його доповнювати. Аби досягнути освячення, вони створюють закони там, де Бог дав людям свободу, вигадуючи різні правила й норми, як-от заборону для християн танцювати чи ходити в кіно. Там, де Бог дав людям свободу, легалісти вдягають на людей кайданки, замінюючи Божий закон законами людськими.

Інша крайність — антиноміанство, представники якого заявляють, що Божий закон взагалі не стосується християнського життя. На погляд антиноміан, оскільки християни перебувають під благодаттю, їм не потрібно виконувати Божий закон. Ця ересь набула шаленого розмаху. Ми живемо в часи тотального антиноміанства в церкві. Хоча побожна людина й розуміє, що більше не є рабом закону, вона досі його любить і щодня й щоночі роздумує над ним, дізнаючись, що Богові до вподоби і як у законі віддзеркалюється Його характер. Людина, що прагне праведності й освячення не тікає від Божого закону, а ретельно його вивчає.

СТІЙКІСТЬ СВЯТИХ

Чи можуть справді навернені люди втратити спасіння? Мені це питання ставлять регулярно. Молоді люди, які виховувались у вірі з дитинства, часто зрікаються її. Проте справжні віруючі не можуть втратити віри. Той, хто її втратив, ніколи її не мав. Як писав Іван: «Вони вийшли від нас, але не були нашими, бо якби були з наших, то залишилися би з нами, але це сталося, щоб виявилось, що не всі вони є з наших» (1 Ів. 2:19).

Буває так, що людина сповідає віру і глибоко занурюється в життя церкви чи християнської організації, а пізніше залишає її і зрікається віри. Стати прихильником організації, не маючи віри у Христа, досить легко. Є служіння, які вміють зробити християнство настільки привабливим, що люди приходять масами, часто не знаючи ні про Христа, ні про гріх. В Ісуса є про це притча:

Ось вийшов сіяч сіяти. І коли сіяв, одне зерно впало при дорозі, і прилетіли птахи та визбирали його. Інше впало на кам'янистий ґрунт, де не було багато землі, і швидко зійшло, бо не мало глибокої землі, а як піднялося сонце, — зів'яло і, не маючи кореня, засохло. Інше впало в терня, а терня виросло й заглушило його. А інше впало на добру землю і давало плід: одне в сто, одне в шістдесят, одне в тридцять разів. (Мт. 13:3–8)

Вживає лише те зерно, яке впало на добру землю, а добра земля — це відроджена Святим Духом душа.

ДВА ПОГЛЯДИ

Учення про стійкість святих прямо відповідає на запитання: чи можуть християни втратити спасіння? Римо-католицька церква відповідає: «Так». Римські богослови вважають, що людина дійсно може втратити спасіння,

вчинивши смертний гріх, який, як було сказано раніше, є гріхом, що нищить у душі благодать виправдання — грішник мусить отримати нове виправдання через таїнство покаяння, а інакше може втратити спасіння й опинитися в пеклі. У можливість втратити спасіння вірять також чимало напівпелагіан.

Реформати вірують у стійкість святих, бо вона логічно випливає з учення про обрання. Якщо Бог обирає людей з вічності, звісно, вони залишаться обраними назавжди. Однак попри те, що доктрина стійкості святих випливає з учення про обрання, будувати богослів'я лише на основі логічних висновків із однієї доктрини доволі небезпечно.

Павло писав до Филип'ян:

При кожній згадці про вас я дякую моему Богові; завжди, у кожній моїй молитві за всіх вас, з радістю молюся за вашу участь у поширенні Євангелія — від першого дня і аж дотепер. Я впевнений у тому, що Той, Хто розпочав у вас добре діло, завершить його до дня Ісуса Христа. (Флп. 1:3–6)

Павло висловлює апостольську впевненість: Христос завершить розпочате. Христос називається Проводирем і Вершителем віри (Євр. 12:2), а ми — творіння рук Христа. Коли Христос приводить людину у злагоду зі Своїм образом, Він не викидає результат Своєї діяльності.

ЧИ МОЖНА ВТРАТИТИ СПАСІННЯ?

Проте у Писанні є місця, які, на перший погляд, свідчать, що людина може втратити спасіння. Павло сам сказав: «Але я виснажливо вправляюся і приборкую своє тіло, щоби, проповідуючи іншим, самому не виявитися недостойним» (1 Кор. 9:27). Ще один важливий текст, який стосується можливості втрати спасіння, знаходимо у Посланні до Євреїв:

Тому, залишивши початки Христового вчення, скеруймо себе до досконалості, щоби знову не покласти основу: покаяння від мертвих діл та віри в Бога, науки про хрещення, про покладання рук, про воскресіння мертвих і вічний суд. І це зробимо, якщо Бог дозволить. Адже неможливо, щоб ті, які раз були просвічені й скуштували небесного дару, стали співучасниками Святого Духа,

скуштували доброту Божого Слова, силу майбутнього віку, і вігнали, аби знову обновлятися для покаяння, повторно розпинаючи в собі та зневажаючи Божого Сина! (Євр. 6:1–6)

Авто суворо застерігає: неможливо відновити до спасіння тих, хто повторно розіп'яв Христа. Цей текст завжди викликав велике сум'яття. На перший погляд, він суперечить самій суті усього новозаповітного вчення про збереження Богом святих.

Багато хто вважає, що автор Послання до Євреїв має на увазі невідроджених членів церкви. Ісус сказав, що Його церква буде сповнена пшениці й куколю, являючи собою змішане тіло (Мт. 13:24–30). Люди приходять до церкви, а пізніше зрікаються її. Це називається відступництвом, бо вони відступаються від віри, яку колись привселюдно сповідали. Але питання залишається: автор говорить про тих, хто сповідав віру щиро, чи людей всередині видимої спільноти, які насправді так і не стали вірними?

У тексті їх названо тими, «які раз були просвічені», але до якої міри? До просвічених можуть належати ненавернені, що приходять до церкви й чують Священне Писання і проповідь. У Посланні до Євреїв просвіченими названо тих людей, які «скуштували небесного дару, стали співучасниками Святого Духа, скуштували доброту Божого Слова». Це стосується всіх, хто ходить до церкви, — навернених і ненавернених. Прихожани буквально куштують таїнства, чують Слово Боже та занурюються у всі справи християнської віри. Можливо, «освячені» — це члени церкви, які так і не стали вірянами.

Проте, на мій погляд, автор описує не просто прихожан, а справжніх вірних, бо кожен, хто правдиво кається, є відродженим. Так, буває й фальшиве покаяння, як-от у старозаповітного Ісава, але плодом справжнього, широкого, покаяння є відновлення. Оскільки у посланні сказано, що знову відновити людей до покаяння неможливо, це однозначно свідчить про те, що колись ці люди дійсно були відновлені покаянням, тобто мова про вірян.

Утім, я не вважаю, що цей текст спростовує вчення про стійкість святих. Потрібно розглянути, чому тут міститься таке суворе застереження. Автор і причина написання Послання до Євреїв невідомі, але громада, якій воно адресовано, вочевидь, стикнулася з серйозною проблемою. Учені припускають, що це могло бути гоніння, через яке чимало вірян зрікалися віри. Така можливість є. Крім того, церква I століття мусила протистояти ересі юдеїзаторів, яка буквально розривала її на частини. Про цю проблему йдеться в Посланні до Галатів та в інших книгах Нового Заповіту. Юдеїзатори ви-

магали від навернених неєвреїв прийняти старозаповітний юдаїзм, зокрема обрізання. Павло рішуче виступав проти цього. Він писав до Галатів:

А ті, які живуть ділами Закону, перебувають під прокляттям, бо написано, що проклятий кожний, хто не дотримується всіх приписів книги Закону, щоб їх виконувати. А що Законом ніхто не оправдується перед Богом, то це ясно, оскільки праведний житиме вірою. Закон же не від віри, але хто виконує його, той житиме ним. Христос викупив нас від прокляття Закону, ставши за нас прокляттям, тому що написано: Проклятий кожний, хто висить на дереві, — аби благословення Авраама поширилося на язичників у Ісусі Христі, щоб ми одержали обітницю Духа через віру. (Гал. 3:10–14)

Апостольська спільнота вдало використовувала принцип *reductio ad absurdum*, доводячи засновки опонентів до логічних висновків і демонструючи їхню абсурдність. Якщо в шостому розділі Послання до Євреїв йдеться про ересь юдеїзаторів, це означає, що автор пише в манері листа Павла до Галатів. Тобто якщо його читачі бажають повернутися до обрізання, то, тим самим, фактично зрікаються завершеного діла Христа. А якщо це так, то як вони можуть бути спасеними? Це неможливо, адже, повертаючись до старого, вони не залишають собі шляху до відновлення. Мені здається, автор вдається до аргументації *reductio ad absurdum*. Це можна побачити у 9-му вірші: «хоча ми так і говоримо, але ми впевнені, що з вами справи кращі й що ви тримаєтеся спасіння» (Євр. 6:9, наголос додано. — Р. С.). Автор пояснює, що його слова про спасіння — це своєрідний спосіб вираження. Але зрештою, він упевнений, що з ними справи кращі, а саме справи, що супроводжують спасіння. Спасіння ж супроводжує стійкість.

ЗБЕРЕЖЕНІ ХРИСТОМ

Кожен християнин може впасти у серйозний і важкий гріх. Питання лиш у тому, чи падіння вірянина може мати повний й остаточний характер. Юда був членом апостольської спільноти, учнем Ісуса Христа, але зрадив його за тридцять срібних монет, а потім пішов і повісився. Ісус сказав, що він був дияволом від початку (Ів. 6:70), і передбачив зраду: «Знову й знову запевняю вас, що один із вас зрадить Мене!» (Ів. 13:21). А пізніше, вказавши на зрадника, сказав: «Що робиш, роби швидше!» (Ів. 13:27). Тоді ж Він передбачив

зречення Петра, викликавши його бурхливі протести. Ісус поглянув на нього і сказав: «Симоне, Симоне, ось сатана випросив вас, щоби пересіяти, як пшеницю; Я ж благав за тебе, щоб не забракло тобі віри; і ти, коли навернешся, зміцни своїх братів!» (Лк. 22:31–32). Ісус сказав Симону Петру не «якщо навернешся», а «коли навернешся». Симон належав Христу. Проте, попри глибоке падіння, завдяки заступництву Христа, він не був утрачений.

У молитві Первосвященника Ісус молився, аби не тільки учні, а й жоден інший вірний, зокрема, ми з вами, не був утрачений (Ів. 17:11, 15, 24). Упевненість у стійкості святих базується не на плоті. Ми не повинні уподібнюватися Петрові, який, вважаючи себе духовно сильним, сказав, що ніколи не зречеться Господа. Вистояти ми можемо тільки тому, що нас тримає Бог. Без Нього ми можемо впасти в будь-яку мить, і Сатана просіє нас, як пшеницю. Упевненість, що нас буде збережено у спасінні, спирається на Божі обітниці завершити почате та на дієвість нашого Великого Первосвященника, який заступається за нас щодня. Він нас убереже.

ЧАСТИНА СЪОМА

ЕКЛЕЗИОЛОГІЯ

БІБЛІЙНІ ОБРАЗИ ЦЕРКВИ

Еклезіологія є підрозділом систематичного богослів'я, у якому розглядають природу, функцію та завдання церкви. Аби краще зрозуміти ці аспекти, погляньмо на грецьке слово *киріакон*, від якого походить наше слово *церква*. Шотландською «церква» буде *kirk*, нідерландською — *kerk*, німецькою — *Kirche*⁷⁴. Усі слова мають один корінь. Словом *киріакон* позначають людей, якими володіє *киріос* — Господь.

Словом «церква» також перекладають інше грецьке слово — *екклесія*, яке складається з префікса *ек-*, «із, від», і форми дієслова *калео* — «кликати». Отож *екклесія* означає «покликані».

Однак, церква не завжди віддзеркалює свою назву. Бо, як сказав Августин, церква — це *corpus per mixtum*, змішане тіло. У цьому світі церква — це поєднання пшениці й куколю. Попри вимогу дотримуватися чистоти, щодо церковної дисципліни Христос застерігав проти надмірних заходів, адже у намаганні викоринити кукіль можна завдати шкоди пшениці (Мт. 13:24–30).

Ісус також сказав: «Багато хто скаже Мені того дня: Господи, Господи, чи не Твоїм Ім'ям ми пророкували, чи не Твоїм Ім'ям бісів ми виганяли, чи не Твоїм Ім'ям численні чудеса творили? Тоді скажу їм: Я ніколи не знав вас! Відійдіть від Мене ви, які чините беззаконня!» (Мт. 7:22–23). З цієї причини Августин відрізняв видиму церкву від невидимої.

⁷⁴ І, звісно ж, англійською — *church*. — Прим. пер.

НЕВИДИМА ЦЕРКВА

У богослів'ї термін *невидима церква* стосується вірних, що складають правдиву церкву Ісуса Христа, тобто, справді відроджених. *Видима церква* — це тіло, до складу якого входять усі люди, які, за власним твердженням, перебувають у стані благодаті чи ототожнюють себе з церквою. Невидима церква так називається тому, що, відповідно до Священного Писання, оцінити сповідання віри та відданість Христу можна лише за зовнішніми ознаками. Якщо людина каже, що вона — християнин, я мушу припустити, що вона каже правду, бо не вмію читати серця і не можу визначити дійсний стан її душі.

Але невидиме для нас є видимим для Бога. Ми обмежуємося зовнішніми ознаками, а Бог може читати серця. Для Нього у церкві нема нічого невидимого — Він бачить її, як на долоні. Потрібно уникати припущення, що невидима церква відокремлена від видимої. Як зауважив Августин, невидима церква складає значну частину церкви видимої. Невидима церква складається з правдивих вірних, що перебувають в межах церкви видимої.

Августин також зазначив, що деякі справжні віряни, члени невидимої церкви, з низки причин відсутні у списках інституційних церков. Інколи, за Божим провидінням, вірянин не може приєднатися до видимої церкви. Наприклад, ставши віруючою, людина може вмерти, перш ніж матиме можливість приєднатися до церкви. Так сталося зі злочинцем на хресті у Євангелії від Луки (23:32–43). Одні можуть не приєднуватися до церкви, бо ізольовані від інших вірян.

Є люди, які занедбали свої християнські обов'язки і з тієї чи іншої причини добровільно не йдуть до церкви. Багато християн, особливо у сучасній культурі, настільки розчарувались інституційною церквою, що вирішили не вступати до її лав. Проте, на мою думку, це серйозний переступ проти Господа Ісуса Христа, який запровадив видиму церкву, дав їй завдання і наказав нам до неї єднатися. Можливо, люди, які увірували нещодавно, ще не усвідомили, що належать до видимої церкви і мають обов'язок до неї приєднатися. Вони не розуміють, наскільки це важливо, а тому й не відвідують богослужіння, хоча й мають віру. Однак якщо, дізнавшись про обов'язок ходити до церкви, людина й далі ігнорує його, ми маємо право сумніватися, що вона є християнином.

Деякі християни не належать до видимої церкви, бо відлучені від неї. Відлучення, або усунення людини з церковної спільноти, — це останній захід

церковної дисципліни. На цьому етапі церква вважає людину невірником. Зрештою, відлучити від церкви можуть лише за один гріх — відсутність покаяння. Якщо на ранніх етапах церковної дисципліни грішник кається, він може лишитися у спільноті видимої церкви. Останній захід, відлучення, застосовують лиш тоді, коли він відмовляється каятися. Теоретично, справжні християни можуть впасти у серйозний гріх і лишатися у ньому, незважаючи на заходи церковної дисципліни. Тому єдиним способом привести їх до тям є відлучення. Що, власне, є метою відлучення.

Отож невидима церква, колективне тіло справжніх дітей Божих, складає значну частину видимої церкви. Усі, хто належить Господу, зобов'язані входити до її складу.

КОРІННЯ ЦЕРКВИ

Своїм корінням церква сягає ще Едемського саду. Адам і Єва, безпосередньо поклоняючись Творцю, були церквою. Деякі богослови вважають, що церква почалася після гріхопадіння — з Авеля. Наприклад, Ів Конґар, римо-католицький богослов ХХ століття, у есеї *Ecclesia ab Abel* («Церква від Авеля») — доводить, що церква почалася не у Новому Заповіті, а значно давніше, бо ще Каїн і Авель, сини Адама і Єви, поклонялися Богові (Бут. 4), а автор Послання до Євреїв каже, що Авель приніс жертву Богові вірою (Євр. 11:4).

Якби я писав цей есей, то назвав би його *Церква від Адама*, оскільки, на мою думку, поняття церкви можна простежити ще далі, до батьків Каїна й Авеля, бо вони перебували в безпосередній присутності Бога, що, звісно, передбачає поклоніння. Усюди, де є люди, які у спасінні уповають на Бога через Христа (або, як зі старозаповітними святими, на обітницю Христа), там є церква.

ЦЕРКВА: ЄДИНА І СВЯТА

Церква складається з людей, яких зібрав Бог у Христі. У Новому Заповіті не підтримується вчення про грубий індивідуалізм. Звичайно, ніхто не може спастися чужою вірою. Тому в цьому сенсі віра — річ дуже індивідуальна. Однак Бог спасає окремих людей, аби утворити колективне тіло. У Старому Заповіті колективним тілом був Ізраїль, а в Новому ним є церква.

У Новому Заповіті для опису церкви використовують низку метафор. Наприклад, церкву порівнюють з людським тілом, про що ми згадували, коли вивчали служіння Святого Духа. Образом тіла для опису єдності та розмаїття видимої Христової церкви послуговувався й апостол Павло. Не всі мають однакове завдання й обдарування. Задля збереження здоров'я усього тіла у кожного вони різні.

У Новому Заповіті церква називається *лаос теу*, «народ Божий». Від грецького слова *лаос* походить англійське слово *laity*⁷⁵.

Говорячи про природу церкви, Ісус та апостоли інколи порівнювали її з будівлею. Хоча церква — не будівля, вона *подібна* до будівлі, бо має фундамент, колони й стіни. Значна більшість християн вважає, що фундаментом церкви є Христос, але це не так. Христос — наріжний камінь, а фундамент — це апостоли і пророки (Еф. 2:20). Решта церкви складається з окремих каменів (Еф. 2:21–22; 1 Пет. 2:5). Кожна людина, що вірує у Христа, входить до складу видимої церкви і є будівельним каменем церкви Божої.

Належні способи опису себе церква сформулювала в Нікейському символі віри (див. додаток), складеному на Нікейському соборі (325 р. від Р. Х.). Церкву у ньому визначають за допомогою чотирьох прикметників — єди-

⁷⁵ *Мирян*и — прим. пер.

на, свята, соборна й апостольська. Хоча сьогодні ці слова вживають нечасто, особливо в євангельських протестантських церквах, вони чудово описують її сутність. У цьому розділі розглянемо перших два — єдина і свята.

ЦЕРКВА — ЄДИНА

В останні десятиліття так званий єкуменічний рух доклав чимало зусиль до об'єднання різних деномінацій в єдину всесвітню християнську інституцію. Мотивацією послужила фрагментація і розрізненість видимої церкви в цілому. У Сполучених Штатах на сьогодні⁷⁶ налічується понад дві тисячі окремих протестантських конфесій. З цієї причини багато хто вважає, що церква може відновити свою ефективність — об'єднавшись і виступаючи перед світом, як одне ціле.

Додатковою мотивацією єкуменічного руху служить Христова молитва за церкву: «І Я передав їм славу, яку Ти Мені дав, — щоби були одне, як і Ми одне. Я в них, а Ти — в Мені; хай будуть досконалі в єдності, аби світ пізнав, що Ти Мене послав і полюбив їх, як і Мене полюбив» (Ів. 17:22–23).

Брак єдності видимої церкви виглядає, як відкрита непокора голові церкви, Ісусові Христу, що робить ситуацію ще більш ганебною.

Однак, це не означає, що єдності нема у правдивій церкві, що Христос, як наш заступник, не зміг її об'єднати. Це очевидно, якщо ми дотримуємося концепції невидимої церкви, як її пояснив Августин. Справжня єдність церкви існує. Вірні з-поміж різних конфесій об'єднані у невидиме братерство, спільноту святих. Між ними існує незламна духовна єдність, бо всі правдиві християни мають спільний союз із Христом.

Це відповідь на молитву Христа. Усі християни об'єднані одним завданням, маючи одного Господа, одну віру, одне хрещення (Еф. 4:4–5). Видимій церкві справді притаманний розбрат, але це не настільки важливо, якщо порівняти зі справжньою єдністю, яку ми маємо у спільноті з Христом.

⁷⁶ Перше видання цієї книги англійською мовою побачило світ 11 березня 2014 року.
— Прим. пер.

Завжди будуть люди, які захочуть від'єднатися від основного тіла і почати щось нове. Ми ж повинні сумлінно прагнути зберегти єдність з іншими християнами. Звичайно, інколи потрібно виходити зі спільноти з іншими групами чи організаціями, але загалом слід прагнути єдності з якомога більшою кількістю християн. Розколи трапляються часто й легко з безлічі причин. Церкви можуть розколюватися через дрібниці і, навпаки, залишатися разом попри різні погляди на важливі питання. Не можна йти на компроміс в основних питаннях Євангелія, але й не слід конфліктувати через дрібні розбіжності.

ЦЕРКВА — СВЯТА

Церква — свята, хоча з іншого боку — найпорочніша організація на землі. Церкву дійсно можна називати порочною, якщо зважити на спосіб вимірювання порочності. У Писанні сказано: «У кожного, кому дано багато, від того будуть і багато вимагати; і кому багато довірено, від того і вимагатимуть більше» (Лк. 12:48). Нема організацій більш обдарованих, ніж християнська церква. Жодна інша інституція не має більш священного завдання, неспроможність виконувати яке породжує порочність.

Головне значення слова *святий* — «відокремлений» чи «посвячений», що безпосередньо пов'язано зі значенням слова *екклесія*, «покликані». Церква складається з покликаних людей, поставлених на виконання святого завдання. Святість церкви залежить від наявності священного покликання.

Варто зауважити, що церква — це єдина інституція в історії світу, якій Бог дав абсолютну гарантію, що вона одержить перемогу. Великі інституції світу з'являються й зникають, а церква Ісуса Христа залишиться назавжди. Ісус сказав, що «брами аду не переможуть» церкву (Мт. 16:18). У стародавньому світі брама була захисним механізмом. Отож з Ісусових слів випливає, що церква покликана вчинити напад на твердині Сатани, які не витримають сили, якою Бог наділив церкву.

Крім того, церква — свята, бо складається з людей, у яких мешкає Святий Дух. Церква — це інституція Святого Духа. Безперечно, Дух працює в житті людей, які є членами безлічі інших інституцій, але у служінні Духа церква посідає центральне місце. Засоби Божої благодаті не обмежуються видимою церквою, але зосереджені на ній. Не всі мешканці видимого табору Ізраїля були спасені. Як писав Павло, «...не всі, хто від Ізраїля, є Ізраїлем» (Рим. 9:6).

Але він також казав: «Отже, які переваги мають юдеї, або яка користь з обрізання? Велика — у всіх відношеннях. Насамперед їм були довірені Слова Божі» (Рим. 3:1–2). У церкви є проповідування Слова, відправа таїнств та поклоніння Богові на спільних зібраннях, на яких християни збираються разом у спільноту. Якщо церква є головним місцем перебування Святого Духа та зібрання святих, її можна називати святою.

ЦЕРКВА: СОБОРНА Й АПОСТОЛЬСЬКА

Кілька років тому, під час подорожі з дружиною й двома друзям Східною Європою, наш поїзд зупинився на кордоні з Румунією. На прохання митника ми передали йому паспорти. Помітивши серед наших речей Біблію, він сказав: «Ви не американці!» Ми дещо розгубилися, бо в паспортах було чітко вказано, що ми громадяни США. Митник попросив Біблію і, відкривши, прочитав з Еф. 2:19: «Тож ви більше не чужі й не заходжі, а співгромадяни святих і домашні для Бога». Він був християнином і, дізнавшись, що ми теж християни, радо пропустив нас до Румунії.

ЦЕРКВА — СОБОРНА

Згаданий випадок наочно продемонстрував нам третю властивість справжньої церкви — її соборність чи вселенськість. Це третій атрибут церкви, сформульований в IV столітті на Нікейському соборі. У Нікейському символі віри (див. додаток) проголошено, що церква є єдиною, святою, соборною й апостольською. Перші дві властивості ми розглянули в попередньому розділі. Тут поговоримо про третю й четверту.

Соборна⁷⁷ (чи вселенська) церква не значить римо-католицька церква. В Америці, сполучення «римо-католицький» часто скорочують до «католиць-

⁷⁷ Англ. *catholic* — «соборна, вселенська, кафолична», але також і «католицька». — Прим. пер.

кий», тому коли кажуть «католицька церква», мають на увазі римо-католицьку. Формально слово *католицький*⁷⁸ стосується не якоїсь інституції, а церкви Ісуса Христа, що охоплює собою всі держави, племена і народи.

Чимало протестантських церков, на відміну від римо-католицької, обмежені національними чи регіональними границями. Члени римо-католицької церкви по цілому світу об'єднані під проводом Риму, який не вважає протестантів членами правдивої церкви через їхню розрізненість. Однак Вселенська церква — це церква невидима. церква Ісуса Христа поширена по цілому світу, приклад чому я побачив на румунському кордоні.

ЦЕРКВА — АПОСТОЛЬСЬКА

Правдива церква — також церква апостольська. У попередньому розділі ми зазначили, що основою церкви є пророки й апостоли. Заснувавши завітну спільноту Нового Заповіту, Христос насамперед дав їй служіння апостолів (Еф. 4:11). Своїм авторитетом рання християнська церква була зобов'язана, головню, апостолам. Титул *апостол* походить від грецького слова *апостолос* — буквально, «пошаний». У культурі стародавньої Греції апостолами називали представників чи делегатів, посланих царем або іншою авторитетною фігурою. Апостол був наділений повноваженнями царя і виступав від його імені.

Слова *апостол* і *учень* ми здебільшого вживаємо як синоніми, але між ними є суттєва відмінність. За винятком Павла, усі новозаповітні апостоли були першими учнями Христа, але не всі учні стали апостолами. В Ісуса було значно більше учнів, ніж дванадцять апостолів, відомих нам з Євангелія. Якось на виконання завдання Христос послав сімдесят учнів (Лк. 10). Словом «учень» перекладено грецьке слово *μαθητης*, яке буквально означає «той, хто навчається» або «той, хто щось вивчає». Учнями були люди, що збиралися

⁷⁸ В українській мові цим словом позначають здебільшого представників римо- або греко-католицької церкви. Для вираження соборності часто вживають інше похідне грецьких слів *καθ' ὅλη* (букв. «по цілому (світу)») — «кафоличний». — Прим. пер.

для навчання у рабинській школі Ісуса. Вони називали Його «Равві» і слухали Його навчання, скрізь ходячи за Ним. Однак наприкінці земного служіння Ісус обрав з-посеред них певну кількість апостолів (Мт. 10), яким передав Свою владу, кажучи: «Хто вас приймає, той Мене приймає; хто приймає Мене, приймає Того, Хто послав Мене» (Мт. 10:40).

На ранньому етапі розвитку церкви з'явилися єретики, що намагалися витіснити владу апостолів. Наприклад, гностики стверджували, що мають апостольську владу та є вірними служителями Ісуса. Але справжніми апостолами вони не були.

Першим і головним Апостолом Нового Заповіту був Сам Ісус. Його послав Отець, уповноваживши виступати від Його імені, як про це свідчить Сам Ісус: «Дана Мені вся влада на небі й на землі» (Мт. 28:18) і «Бо не від Себе Я говорив, а Отець, Який послав Мене, це Він дав Мені заповідь, що маю сказати і що говорити» (Ів. 12:49). Коли фарисеї не визнали авторитету Ісуса, Він сказав:

Якщо Я буду прославляти Себе Самого, то слава Моя — ніщо. Це Мій Отець Мене прославляє, — Той, про Кого ви кажете: Він — наш Бог; ви Його не пізнали, Я ж Його знаю. І якщо Я скажу, що не знаю Його, то буду подібним до вас — неправдомовцем, але Я Його знаю та зберігаю Його слово. Авраам, ваш батько, радий був би побачити Мій день — і побачив, і зрадив! (Ів. 8:54–56)

Іншими словами, неможливо любити Отця й одночасно ненавидіти Сина, який наділив апостолів Своєю владою. Іреней Ліонський (130–202 рр. від Р. Х.), апологет ранньої церкви, у суперечці з єретиками теж наводив цей аргумент. Відкидаючи апостолів, — казав він, — вони відкидають Того, хто їх уповноважив, тобто Христа. Бог передав владу Христу, а Христос — апостолам.

Ще більших нападів авторитет апостолів зазнає в наші дні — здебільшого з боку феміністів, які виступають проти вчень Павла, і прибічників історично-критичного методу, які примудряються сповідувати вірність Христу і водночас відкидати авторитет Святого Письма.

Якось один мій знайомий служитель летів додому в Лос-Анджелес. Коли літак був ще у повітрі, у Каліфорнії стався землетрус. Поїхавши відразу після прильоту до церкви, щоб оцінити руйнування, він з полегшенням побачив, що будівля була неушкоджена. Усередині теж усе здавалося цілим — навіть жодну шибу не вибило. Однак коли оцінкою пошкоджень зайнялись фахівці,

вони помітили, що зсунувся фундамент, і визнали церкву непридатною для перебування людей. Ззовні усе виглядало нормально, хоча насправді це було не так — фундамент було зрушено, відповідно, будинок втратив стабільність.

Цей випадок служить гарною ілюстрацією апостольської природи церкви. Визнати владу церкви і відкидати Біблію значить відкидати церкву, адже вона має апостольський характер. Напад на слово апостолів є нападом на серце й душу церкви. Як сказав псалмоспівець: «Як основи зруйновано, — що тоді праведний зробить?» (Пс. 10:3⁷⁹).

За останні двісті років ліберальне богослів'я, представники якого категорично відкидають натхнення й авторитет Святого Письма, завдали величезної шкоди церкві, ледь не знищивши її. У деяких країнах церкви майже порожні — богослужіння відвідують менше ніж два відсотки населення, що значною мірою викликано зреченням апостольського авторитету на користь соціальних потреб. З цієї причини церква сьогодні часто нічим не відрізняється від інших світських інституцій. Апостольський авторитет, як авторитет Біблії, є фундаментом церкви.

ОЗНАКИ ПРАВДИВОЇ ЦЕРКВИ

У часи Реформації протестантство розділилося на кілька груп. У Швейцарії, Нідерландах і Шотландії — реформати, в Англії — англікани, у Німеччині і скандинавських країнах — лютерани, у Франції — гугеноти тощо. У той же час Рим проголошував себе єдиною правдивою церквою. Саме в той час протестанти почали вести мову про правдиві *церкви*, а не про єдину правдиву *церкву*⁸⁰. Реформатори казали, що так само, як окрема громада є сумішшю куколю і пшениці, так і жодна деномінація не є непомильною — усі, тією чи іншою мірою, мають помилки і пороки. Тоді було окреслено три основні ознаки правдивої церкви.

⁷⁹ Переклад Івана Огієнка — прим. пер.

⁸⁰ Англ. *a true church vs. the true church*. — Прим. пер.

По-перше, правдива церква проповідує Євангеліє. Якщо церква заперечує бодай один його аспект, як-от божественність Христа, викуплення чи виправдання лише вірою, вона перестає бути церквою. З переліку правдивих церков реформатори вилучили римо-католицьку церкву, адже попри сповідання божественності Христа й спокутування у ній відкидали виправдання лише вірою. На погляд реформаторів, Рим перестав бути правдивою церквою.

По-друге, правдива церква належним чином відправляє таїнства — хрещення і Господню вечерю. Реформатори визнавали відмінності поміж християн щодо присутності Христа на Господній вечері та способу хрещення, але вважали, що регулярна відправа таїнств на базовому рівні є необхідним елементом правдивої церкви. Акцент, який римо-католицька церква робила на таїнствах, був для деяких богословів настільки неприйнятним, що вони прагнули заснувати церкви взагалі без таїнств. Але реформатори стверджували, що таїнства запроваджені Христом для духовного зростання Божих людей, а тому церква зобов'язана відправляти їх належним чином.

Третьою ознакою правдивої церкви є дисципліна, яка вимагає наявності певної форми церковного врядування. Церква відповідає за духовне виховання своїх членів, зростання їх у вірі та освячення. Отож, аби вберегтися від забруднень і пороків, церкві потрібна дисципліна. Якщо представники кліру постійно заперечують божественність Христа, а церква це не забороняє і не відсторонює їх від служіння, вона перестає бути правдивою.

ПОКЛОНІННЯ У ЦЕРКВІ

Автори Нового Заповіту дозволили нам зазирнути у внутрішню святиню небес, почути спів живих істот, старців і багатьох ангелів. Погляньте, як це описує Іван:

Заколений Агнець достойний прийняти силу і багатство, мудрість, міць, честь, славу, благословення!

І чув я, як кожне творіння, яке на небі й на землі, під землею і на морі, і все те, що в них, говорило: Тому, Хто сидить на престолі, і Агнецві — благословення, честь, слава і влада навіки-віків!

А чотири істоти казали: Амінь! І старці впали ниць та поклонилися. (Об. 5:12–14)

У цьому є щось надзвичайне і водночас знайоме для всіх християн. Це поклоніння у всій своїй чистоті. Оскільки ми учинені за образом Божим, ми повинні поклонятися Творцю, але, на жаль, через гріховну природу, ми відійшли від цієї мети. Утім, коли Дух Божий оживляє людей, даруючи їм духовне життя, вони набувають нової здібності — поклонятися Богові. Знайти спосіб поклоніння Господу десь у глибині душі прагне кожен християнин.

Тому не випадково поклоніння є однією з головних цілей церкви. Коли люди Божі збираються разом, то мають на меті вклонитися Богові. Люди ходять до церкви, щоб поспілкуватися з братами й сестрами, почути християнську науку чи зрости у вірі, але головна ціль — разом з іншими вірянами вклонитися Богові і прославити його святе ім'я.

ШАНА І ПРЕКЛОНІННЯ⁸¹

Поклонятися означає віддавати Богові належне. У пісні із Книги Об'явлення віддається належне особі Христа і Його здобуткам. Віддавати належне означає шанувати. Ми шануємо людей, які довели, що варті відзнаки та визнання, бо досягли чогось, що приносить користь людству.

У першому розділі Послання до Римлян Павло, навпаки, говорить про об'явлення гніву Божого на людський рід. Світ перебуває під Божим гнівом, бо, попри вияв Божої вічної сили й Божественності перед всіма створіннями, людина відмовляється шанувати Бога належним чином. У впалому стані ми відмовляємося поклонятися Богові і не віддаємо Йому заслуженої шани. Як каже Павло, замість шанувати Бога, ми замінили істину про Нього на неправду і поклоняємось та служимо створінню, а не Творцю (Рим. 1:18–25). Нам подобається, коли нас шанують. Ми любимо ходити на заходи, де людей вшановують за визначні досягнення. Люди із задоволенням віддають різного роду шану й хвалу іншим людям, проте зволікають, коли потрібно вшанувати Того, хто найбільше цього вартий.

Для опису поклоніння ми вживаємо такі слова, як *піднесення*, *прославлення*, *хвала* чи *хвалебний*. Музика прославлення, принесення хвали — ці слова сягають корінням у біблійну історію, зокрема в Старий Заповіт, первинним елементом поклоніння у котрому було принесення жертв. Ще до жертвоприношення тварин за гріх існувало жертвоприношення Богу, лише як знак ушанування. Ми схильні вважати, що, оскільки старозаповітна система жертвоприношень сповнилась у Христі, ера жертвоприношень скінчилась. Скінчилась ера жертвоприношень за гріх — це дійсно так, адже Христос виконав за нас вимоги раз і назавжди. Утім, Павло наказує нам принести свої тіла, як живу жертву Богові, як наше «служіння розуму»⁸² (Рим. 12:1). Жертву приносити потрібно — жертву хвали Богові (Євр. 13:15). Їй повинно бути присвячено все наше життя.

⁸¹ Англ. *adoration* — прим. пер.

⁸² В англ. перекладі Біблії, яким послуговується автор, — *spiritual worship* — «духовне служіння». — Прим. пер.

Із хвалою тісно пов'язано *преклоніння*, слово, яке ми сьогодні дещо знецінили. Ми можемо преклонятися перед людиною, віддаючи належне її заслугам, чи вживати це слово у романтичних стосунках. Насправді ж преклоніння має значно глибше значення. Одна справа кохати дружину і зовсім інше — поклонятися їй, чого, я, звісно, не роблю. Повага, шана й захоплення, притаманні слову преклоніння, повинні віддаватися лише Богу.

З біблійного погляду, преклоніння відбувається в найглибших закутках душі. Маючи духовну природу і не піддаючись точному визначенню, воно пізнається радше через почуття. Відомо, що між нефізичним аспектом людської природи і характером Божим існує духовний зв'язок, який дозволяє хвалити Господа вустами чи думками так, що дух переповнюється любов'ю, захопленням, пошаною й благоговінням. Преклоніння також означає схилення колін, самоприниження і, відповідно, звеличення того, кому віддається шана.

У ДУСІ ТА ІСТИНІ

У місті Сихар, біля криниці, Ісус мав розмову з жінкою, яка запитала про поклоніння. Вона була самарійкою. Самарійці вклонялися Богові на горі Гарізім, а юдеї — у центральній святині в Єрусалимі. Коли Ісус сказав жінці, що вона мала п'ятьох чоловіків, та відповіла: «Пане, я бачу, що Ти — Пророк. Наші предки поклонялися на цій горі, а ви кажете, що в Єрусалимі те місце, де потрібно поклонятися» (Ів. 4:19–20). На що Ісус мовив:

Жінко, вір Мені, що надходить час, коли ні на цій горі, ні в Єрусалимі не будете поклонятися Отцеві. Ви поклоняєтесь Тому, Кого не знаєте; ми ж поклоняємося Тому, Кого знаємо, бо спасіння від юдеїв. Але надходить час, — і вже тепер він є, — коли правдиві поклонники будуть поклонятися Отцеві в Дусі та істині, бо Отець шукає Собі таких поклонників. Бог є Дух, і хто Йому поклоняється, повинен поклонятися у Дусі та істині. (Ів. 4:21–24)

Як каже Ісус, у належного поклоніння, якого бажає Бог, є два аспекти. По-перше, поклоніння, угодне Богові, вчиняється в Дусі та істині. Другий аспект неважко зрозуміти — правдиве поклоніння виключає будь-які форми ідолопоклонства, тобто заміни правдивого Бога на хибного. Сюди ж належать й лицемірне та нещире поклоніння.

Дещо важче тлумачити Ісусові слова про поклоніння «в Дусі». «Дух» у Біблії може мати два різні значення. Найчастіше йдеться про Святого Духа, але також згадується і дух людський, якому ми чомусь приділяємо небагато уваги. Ми майже зреклися віри у дух чи душу, яка є невід'ємним аспектом людської природи. На мою думку, у розмові з жінкою з Сихару Ісус мав на увазі душевне поклоніння, що витікає з серця. У кожної людини глибоко всередині є унікальний стрижень, серцевина чи основа, яку ніхто не може ані побачити, ані виміряти, бо вона є унікальною для кожного. Бог бажає, щоби поклоніння виходило саме звідти. Цей стрижень чи основу ми називаємо «особистістю». Ніхто не заперечує існування нефізичного аспекту людини, без якого ми би були бездушними жорстокими створіннями. Але оскільки він є, ми здатні мати духовний зв'язок з Богом.

У XVI столітті в основі всепоглинальної пристрасі Жана Кальвіна до реформації лежало поклоніння, бо він знав, що найлютіший ворог духовного здоров'я Божих людей — це схильність до ідолопоклонства, яке всіляко проникає в життя церкви. Кальвін відчував, що повинен дати людям чисте поклоніння, яке сьогодні, на жаль, втрачено. У наші дні нас більше цікавлять розваги, ніж поклоніння у душі та істині.

СТАРОЗАПОВІТНЕ ПОКЛОНІННЯ

Старозаповітне богослужіння складено за вказівкою й повноваженням Самого Бога. З нього ми дізнаємося про базові принципи богоугодного поклоніння.

У Старому Заповіті головною рисою поклоніння була участь в ньому людини в цілому — не тільки думками й розумом, а й за участі всіх п'ятьох відчуттів.

Конструкція намету і краса храму, сповненого прикрасами за задумом Божим «на славу й красу» (Вих. 28:2, 40⁸³), активно задіювали людський зір. Будь-яка річ у святині, навіть одяг священників, тішили око почуттям Божої

⁸³ Переклад Івана Огієнка — прим. пер.

трансцендентної краси.

Важливою частиною богослужіння було й відчуття слуху, адже центральне місце у Старому Заповіті посідала музика. Псалми, по суті, — це гімни, що співалися під час богослужіння.

Ладан, який використовували під час богослужіння, діяв на нюх. Приємний запах асоціювався з присутністю Бога, будучи гарним чуттєвим аспектом поклоніння. Я не кажу, що сьогодні на богослужінні ми повинні використовувати кадило, а лиш підкреслюю, що відчуття запаху було невід'ємною частиною старозаповітного поклоніння.

Було задіяно й відчуття смаку, як-от у пасхальній трапезі, яка в Новому Заповіті стала Господньою вечерею. У старозаповітному богослужбному гімні співається: «Скуштуйте й побачите, що добрий Господь» (Пс. 33:9).

І нарешті, відчуття дотику. Покладанням рук на людину священник свідчив про Божі ласки й благословення. У ранній церкві служитель під час проголошення Божих благословень теж покладав руки на кожного члена громади. Сьогоднішнє піднесення рук під час проголошення благословень священником бере початок саме в цій практиці. Громади зростали і підняття руки служителя почало правити за знак дотику під час благословення.

У Старому Заповіті можна знайти доволі гнучкі принципи поклоніння, які можуть навчити нас шанувати, хвалити й славити Бога так, як Він цього вимагає.

ТАЇНСТВА ЦЕРКВИ

Таїнства — це галузь християнського богослів'я, що спричиняє нескінченні суперечки. Це питання, в якому християни й по сьогодні, мабуть, найбільш розділені. Латиною таїнство буде *sacramentum*⁸⁴ — буквально, «священнодійство». Ця «священність» стала причиною запеклих дебатів. Богослови сперечаються щодо способу проведення таїнств, людей, яким дозволено брати в них участь, та служителів, які мають право їх проводити. Щодо кількості таїнств теж точаться гарячі спори. На погляд римо-католицької церкви, їх сім, а більшість протестантів називають лише два.

ПОГЛЯД РИМСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Католики вважають, що кожне таїнство є засобом благодаті. Тома Аквінський казав, що сім римо-католицьких таїнств готують причасника до різних етапів життя. Першим таїнством є хрещення, яке здійснюють щодо немовлят. Вважається, що у хрещенні благодать виправдання вливається в душу. Якщо людина в подальшому співпрацює з благодаттю, Бог проголошує її праведною, і вона входить у відповідний стан.

Благодать працює *ex opere operato* — «у силу вчиненої дії», що стосується всіх таїнств римо-католицької церкви. На погляд католиків, якщо отримувач таїнства не чинить йому перешкод, благодать, що передається людині sacramентально, діє автоматично.

⁸⁴ Англ. *sacrament* — прим. пер.

Хрещення — це початок нового шляху. У хрещенні людина отримує не тільки вливання благодаті, а й незгладимий знак на душі, так званий *character indelebilis*, який настільки міцно вкарбовується в охрещену дитину, що навіть у разі втрати благодаті, отриманої в таїнстві, дитину не перехрещують, бо знаку першого хрещення цілком достатньо.

Другим таїнством, згідно з римо-католицькою системою, є конфірмація⁸⁵, у якому підтверджується благодать, отримана в хрещенні. Конфірмацію проводять, коли дитина стає дорослою, що відображає концепцію *барміцва*⁸⁶ старозаповітного Ізраїлю, коли хлопчик ставав чоловіком і починав самостійно відповідати за виконання закону.

Таїнство покаяння церква називає «другою дошкою» виправдання для тих, хто потерпів у «корабельній катастрофі» власної душі. Рятівна благодать, отримана в хрещенні, може бути втрачена через скоєння смертного гріха. Але грішника можна відновити до стану благодаті за допомогою покаяння чи сповіді, яка є другим сакраментальним джерелом благодаті виправдання. Вважається, що благодать Христа вливається в душу, даючи можливість відновитися до стану виправдання.

Одруження у католиків теж вважається таїнством. Оскільки одружуються не всі, то, вочевидь, не всі його отримують. Однак, коли двоє людей вступають у священний подружній союз, його благословляє церква, а пара у сакраментальний спосіб отримує нову благодать, яка дає подружжю необхідну силу на покріплення союзу.

Таїнство священства відповідає рукопокладанню чи висвяченню в інших деномінаціях. Отримуючи сан священника, чоловік бере участь у таїнстві священства, у якому наділяється повноваженнями передавати благодать іншим через згадані таїнства. Не взявши участі у таїнстві священства, чоловік не має повноважень возносити молитву на освячення дарів, якою під час римо-католицької меси хліб і вино перетворюються на тіло і кров Христа.

⁸⁵ Букв. «підтвердження» — прим. пер.

⁸⁶ Арам. *ברית מילה* — букв. «син заповіді» — обряд приймання 13-річних хлопчиків у юдейську спільноту.

Ще одним таїнством у римо-католицькій церкві є помазання хворих, також відоме як елеопомазання та соборування. Його призначення — дарувати благодать людині, що вмирає, аби підготувати її до постання перед судом Божим. Помазання хворих походить від наказу Якова: «Як хтось між вами хворіє, нехай покличе пресвітерів церкви, і хай помоляться над ним, намастивши його олією в Ім'я Господнє. І молитва віри спасе хворого, і Господь підійме його» (Як. 5:14–15). Спочатку це був обряд зцілення тіла, але з часом переріс в обряд останнього зцілення душі, що залишає світ.

Найважливішим таїнством римська церква вважає Євхаристію чи Господню вечерю, у якій причасникам знову передається освячувальна благодать та живильна сила Христа.

ПРОТЕСТАНТСЬКИЙ ПОГЛЯД

Одним із найбільш збурювальних творів протестантської реформації був буклет під назвою *Вавилонське поневолення церкви*, написаний Мартіном Лютером, у якому він люто засудив римську систему таїнств, назвавши її «сакердоталізмом»: віруванням, що спасіння передається через священство. Лютер рішуче виступав проти системи таїнств римо-католицької церкви, яка розвинулась настільки, що її почали вважати важливішою за Боже слово.

Реформатори намагались відновити належний баланс між Словом і таїнством, стверджуючи, що їх слід розрізняти, не розділяючи — таїнства не можна відправляти без проповідання Слова. Наприклад, у моїй церкві я не маю права святкувати Господньої вечері, не запропонувавши людям послухати проповідь Божого Слова. Реформатори виступали проти тих, хто прагнув позбутися таїнств взагалі. Будучи радикально налаштованими проти системи таїнств римської церкви, деякі богослови вважали, що в церкві повинно бути тільки Боже Слово, без таїнства. Реформатори ж їм нагадували, що таїнства запроваджені Самим Христом і тому ними не можна нехтувати.

На відміну від Риму, реформатори робили акцент на двох таїнствах — хрещенні і Господній Вечері, вважаючи їх таїнствами, встановленими саме Ісусом Христом: таїнство Господньої Вечері — у світлиці (Мт. 26:26–29), а хрещення — у Великому завданні, коли Христос наказав учням хрестити всіх, хто увірував (Мт. 28:19). Інші римські таїнства реформатори вважали особливими запровадженнями церкви, які не можна вважати таїнствами.

Реформатори відкидали принцип *ex opere operato*, прийнявши натомість *ex opere operantis*, — «у силу дії служителя». У латині різниця полягає в дієвості переваг, що випливають із таїнств — вони діють лише для тих, хто отримує їх у вірі. Наприклад, навіть прийнявши таїнство хрещення, немовлята не отримують блага автоматично, адже хрещення не значить спасіння, бо все виправдовує лише віра. Маючи ж віру, людина сповна отримує все, що передається через знак і печатку хрещення. Це ж стосується і Господньої Вечері — людина, що підходить до Господнього столу без віри, ризикує потрапити під суд Христовий, про що Павло застерігав у 1 Кор. 11:27–32. Головним питанням, на думку реформаторів, була не чинність таїнств, а їхня дієвість, нерозривно пов'язана з наявністю справжньої віри.

ЗНАКИ І ПЕЧАТКИ

Таїнства вважають знаками і печатками. У певному розумінні, знаковий характер таїнства полягає у драматизації Слова, що часто зустрічаємо у Старому Заповіті. Божі пророки не лише промовляли Божі слова, а й подекуди драматизували їх, супроводжуючи проповідь діями, інколи у доволі дивний спосіб. Бог запровадив певні обряди й церемонії, що мали символічне значення, наприклад, обрізання і Пасха — видимі, зовнішні знаки невидимих, трансцендентних, Божих дій. Це ж стосується і спілкування між людьми — коли ми говоримо, то не тільки промовляємо слова, а й жестикулюємо та рухаємось, підсилюючи слова мовою тіла. Таїнства діють подібним чином — Бог промовляє до наших органів відчуттів шляхом драматизації Слова видимими знаками — таїнствами.

Крім того, кожне таїнство — це печатка. У стародавньому світі печатку використовували як гарантію правдивості слова. Коли цар видавав указ, він притискав перстень з печаткою до воску на відповідному документі, підтверджуючи його достовірність. У такий спосіб указ набував чинності. Таїнства — це запечаткування Богом обітниці викуплення та видимі гарантії всім вірянам, що вони отримають усе, що дарує Христос.

ХРЕЩЕННЯ

Хрещення, безперечно, є таїнством, запровадженим Ісусом Христом, який наказав учням: «Тож ідіть і навчіть усі народи, хрестячи їх в Ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа, навчаючи їх зберігати все, що Я заповів вам. І ось Я з вами по всі дні аж до кінця віку!» (Мт. 28:19–20).

Однак погляди християн у питанні хрещення суттєво різняться. До прикладу, чимало християнських спільнот не хрестять людину, доки вона не досягне дорослого віку й не почне сповідати віру, тоді як інші хрестять немовлят невдовзі після народження. З огляду на цю та інші відмінності в поглядах, як слід правильно розуміти цей важливий християнський обряд?

ХРЕЩЕННЯ ІВАНА

Чимало людей вважають, що хрещення запровадив Іван Хреститель, але хрещення Івана і новозаповітний обряд хрещення християнської спільноти не тотожні. Хрещення, започатковане Іваном, було спрямовано до юдейського народу і засновано в період Старого Заповіту.

Протягом багатьох століть Бог обіцяв прихід Месії. Тому перед самим приходом Спасителя у світ, за передбаченням Старого Заповіту, Бог послав пророка із пустелі приготувати Його прихід. Цим пророком був Іван, який прийшов проголосити непідготовленому народу про прихід Месії.

У період між Старим і Новим Заповітами серед юдеїв виникло так зване прозелітське хрещення — обряд для неевреїв у вигляді омивання, яке символізувало очищення. Якщо нееврей⁸⁷ хотів стати юдеєм, від нього вимага-

⁸⁷ Гебр. *גוי* — представник інших народів, нееврей. — Прим. пер.

лося три речі: сповідати юдейську віру; обрізання, якщо він чоловічої статі; і нарешті — очищувальний обряд прозелітського хрещення, адже, з церемоніального кута зору, він вважався нечистим.

Слова Івана Хрестителя, що юдеї теж повинні бути очищені, для багатьох звучали образливо. До приходу Месії повинні готуватися й каятися не тільки неєвреї, а й юдеї. Ось чому Іван волав до юдеїв: «Покайтеся, бо наблизилося Царство Небесне!» (Мт. 3:2). Фарисеїв обурювало послання Івана, бо вони вважали, що перебувають під повним захистом старого завіту.

Ісус запровадив новий завіт із новим завітним знаком. У Старому Заповіті Бог затверджував завіти знаками. Знаком завіту між Богом і Ноем була веселка, яка значила, що Бог вже ніколи не знищить світ водою. Уклавши завіт з Авраамом і його насінням, Бог затвердив його обрізанням — знаком Божої обітниці.

З часом багато хто, зокрема фарисеї, почали вважати обрізання засобом спасіння. Проти цього виступає Павло у Посланні до Римлян: «Тому що не той юдей, хто є ним з вигляду, і не те обрізання, що є назовні, на тілі. Але той юдей, хто всередині такий; і те обрізання, що є в серці за Духом, а не за буквою; і такому похвала не від людей, а від Бога» (2:28–29).

Хоча обрізання не спасає, цей знак має певне значення — Божу завітну обітницю всім, хто вірує в Нього. Обрізання слугувало ілюстрацією чинності Божої обітниці. Утім, сповнюється вона лише через віру.

Знаком нового завіту було не обрізання. Саме про це сперечався Павло з юдеїзаторами, які наполягали на обрізанні всіх новонавернених християн. Павло намагався їх переконати, що обрізання було знаком не лише обітниці завіту, а й прокляття. Усіх, хто не виконував умов старого завіту, Бог відлучав. Проте на хресті Христос сповнив прокляття. Отож якщо людина перебуває у новому завіті і наполягає на обрізанні, вона повертається до умов завіту старого.

ХРЕЩЕННЯ ІСУСА

Знаком нового завіту є хрещення не Івана, а Ісуса, який ототожнив обряд очищення не з Ізраїлем а зі Своім новим завітом. Хрещення витіснило обрізання як зовнішній знак зарахування до спільноти нового завіту. Хоча хрещення не тотожне спасінню, з ним отримується Божа обітниця — мати все, здобути Христом, якщо людина вірує.

Потерпаючи від жорстоких нападів Сатани, Мартін Лютер казав: «Відійди від мене! Я охрещений», вірою тримаючись Божих обітниць, що передаються через знак завіту. У цьому полягає значущість хрещення — драматизація слова. Хрещення — це Боже слово для всіх, хто вірує. Павло писав:

Стережіться, щоб ніхто вас не звів філософією і пустим обманом людських переказів, згідно з принципами світу, а не за Христом. Адже в Ньому тілесно перебуває вся повнота Божества. І ви в Ньому маєте повноту. Він — Голова всякого начальства та влади. У Ньому ви були обрізані нерукотворним обрізанням, скинувши в Христовому обрізанні тіло плоті. Поховані з Ним через хрещення, ви воскресли разом з Ним через віру в силу Бога, Який воскресив Його з мертвих (Кол. 2:8–12).

Павло говорить про нерукотворне обрізання, проводячи прямий зв'язок між обрізанням Старого Заповіту і хрещенням Нового.

Хрещення — це знак відродження, знак воскресіння із духовної смерті і нового створіння. Сам знак цього, звісно, не робить, а лише вказує на Того, Хто чинить усе — Святий Дух. Ми були охрещені водою. У такий саме спосіб Бог обіцяє охрестити Своїм Святим Духом усіх, хто перебуває у Христі. Хрещення також свідчить про нашу участь у смерті та воскресінні Христа. Оскільки на хресті Христос поніс наші гріхи, ми вмерли разом з Ним у дуже реальному сенсі.

Павло підкреслює: нас покликано взяти участь у стражданнях Христа не для того, аби мати заслугу, але щоб ототожнити себе з розп'ятим Господом, добровільно взявши участь у Його приниженні. У цьому теж знак хрещення. За словами Павла, якщо ми не бажаємо взяти участь у Христових стражданнях, то не братимемо участі і у Його звеличенні. Христос пообіцяв, що Його вірних учнів переслідуватимуть (Лк. 21:16–17). Його народ буде страждати від цього, але ці страждання нічого не варті порівняно зі славою, яку Бог приготував для людей на небесах (Рим. 8:18). Хрещення є знаком нашої участі у Христовій смерті, воскресінні, стражданнях, приниженні та звеличенні.

ЗНАЧУЩА ОБІТНИЦЯ

Деякі церкви навчають, що хрестити можна лише дорослих, які свідомо сповідають віру. Однак, історично, більшість християн вважала так: оскільки старозаповітна обітниця завіту була дана Аврааму і його насінню, новозаповітна обітниця теж дана вірним та їхньому насінню; оскільки старозавітний знак було дано вірянам та їхнім дітям, новозавітний знак теж дано вірянам та їхнім дітям. Знаком віри є і хрещення, і обрізання, тому не можна стверджувати, що його не можна давати дітям, адже й обрізання, і хрещення дають не віру, а обітницю Божу всім, хто вірує.

Жан Кальвін вважав, що дієвість таїнства ніколи не пов'язана з часом його проведення — спасіння може настати до, під час або після прийняття знаку, як і у випадку з обрізанням. Чинність хрещення не залежить від отримувача, чи від того, хто його проводить, а від характеру Бога, Чию обітницю воно позначає.

ГОСПОДНЯ ВЕЧЕРЯ

Вивчаючи книгу Дій і життя ранньої християнської спільноти, можна помітити, що люди надзвичайно цінили спільне святкування Господньої вечері, яка упродовж історії посідала центральне місце в житті церкви. Своїм корінням таїнство сягає в Новий Заповіт, але предтечею Господньої вечері є старозаповітне святкування Пасхи.

ПАСХУ ЗМІНЕНО

Ще до смерті Ісус попросив учнів організувати останнє святкування Пасхи у винайнятій світлиці. Коли всі зібралися, Він промовив, що дуже бажав спожити Пасху з ними востаннє (Лк. 22:7–15). Під час святкування Ісус, переінакшивши слова літургії, сказав учням, що хліб — це Його тіло, яке за них віддається (в. 19), чим змінив значення старозаповітної Пасхи. А потому, взявши вино, приготоване для пасхальної трапези, промовив, що це — Його кров (в. 20), запровадивши новий вимір історії викуплення. Тоді у світлиці відбулось народження Нового Заповіту.

Ми схильні вважати, що ера Нового Заповіту почалась з проголошення про прихід Івана Хрестителя, але насправді історичний період Нового Заповіту почався із запровадження Ісусом нового завіту і Господньої вечері у світлиці. Бог використав старозаповітну Пасху, як спомин про визволення від покарання і смерті первістків у Єгипті, а Христос запровадив Господню вечерю на спомин про Свою смерть і викуплення.

ГОЛОВНІ ПОГЛЯДИ

Оскільки смерть Христа у християнській вірі є центральною подією, святкування Господньої вечері має величезне значення. Відповідно, це стало

причиною ще одного джерела суперечок в історії церкви. У XVI столітті реформатори, на жаль, не змогли дійти згоди щодо значення Господньої вечері. Попри схожість богослів'я Жана Кальвіна і Мартіна Лютера, щодо важливих аспектів Господньої вечері їхні погляди були різними.

Спосіб присутності

Головна суперечка тоді і зараз точиться навколо питання способу присутності Христа у таїнстві. Є три головних погляди на природу Господньої вечері: католицький, лютеранський і кальвіністський.

Погляд римо-католицької церкви називають «переісточенням»⁸⁸. Простими словами, римська церква вважає, що під час меси, коли священник благословляє хліб і вино, стається чудо. Звичайні дари, хліб і вино, перетворюються на справжнє тіло і кров Ісуса Христа. На формування цього вчення вплинула філософія Аристотеля, який, намагаючись визначити реальність, відрізняв *сутнісні* властивості об'єкта від його *акцидентальних* властивостей. Визначити шматок крейди можна за кольором і циліндричною формою, але проникнути в найглибшу сутність ества крейди неможливо. За Аристотелем, найглибша сутність шматка крейди є його субстанцією, а зовнішні якості — лише *accidentia*⁸⁹, фізичними властивостями крейди.

Застосувавши цю систему поглядів до Господньої вечері у формулі переісточення, католики стверджують, що найглибша сутність хліба і вина змінюється на тіло і кров Христа, а *accidentia* хліба і вина, їхній зовнішній вигляд тощо, залишаються незмінними. Послуговуючись мовою Аристотеля, можна сказати, що відбувається подвійне чудо, бо *accidentia* будь-якого об'єкта пов'язана з його субстанцією. Крейда виглядає, як крейда, бо має відповідні *accidentia*. Між субстанцією речі та її зовнішніми якостями завжди існує досконалий зв'язок. Однак під час меси *accidentia* хліба чудесним чином існує без своєї субстанції, а субстанція тіла Ісуса — без своєї *accidentia*, тому чудо подвійне.

⁸⁸ Лат. *transubstantiatio* — прим. пер.

⁸⁹ З лат. «акциденти», тобто властивості, несутнісні для природи предмета. — Прим. пер.

Лютер виступав проти цього, кажучи, що присутність Христа не заміняє собою дари, а додається до хліба і вина невидимим чином. Христос присутній фізично у дарах, разом з дарами та під дарами. Цей погляд називають «сакраментальним союзом» або інколи «співсутністю»⁹⁰. Префікс *спів-* означає «разом з» і вказує на те, що тіло й кров Ісуса існують разом із фізичними дарами хліба та вина. Лютер вважав, що Христове тіло фізично присутнє у вечері, бо Ісус під час запровадження таїнства сказав: «Це — тіло моє». На погляд Лютера, Ісус ніколи б не сказав, що хліб — це Його тіло, якби це було не так.

Кальвін же наголошував, що фізичне тіло, яке має Ісус, може одночасно бути лише в одному місці, а оскільки тіло Ісуса перебуває на небесах, то фізично Він не може бути присутнім у таїнствах. Але божественна природа Ісуса може водночас бути скрізь. Відповідно, Він справді присутній на Господній вечері, але духовно.

Отож, погоджуючись, що Христос присутній на Господній вечері, католики, лютерани і кальвіністи сперечаються щодо того, як Він присутній: фізично чи духовно.

Фактор часу

Фактор часу Господньої вечері має потрійний характер. Щодо минулого, Господня вечеря є спомином смерті Господа за грішників. Апостол Павло переповідає слова Ісуса під час запровадження вечері:

Адже я прийняв це від Господа і вам передав: що Господь Ісус тієї ночі, коли був виданий, узяв хліб, і поблагословивши, переломив і сказав: «[Прийміть, споживайте], це — тіло Моє, що за вас [ламається]. Робіть це на спомин про Мене! Так само й чашу взяв Він по вечері й сказав: Ця чаша — Новий Завіт у Моїй крові. Робіть це щоразу, коли будете пити, — на спомин про Мене!» (1 Кор. 11:23–25).

⁹⁰ *Lat. consubstantiatio — прим. пер.*

ГОСПОДНЯ ВЕЧЕРЯ

Запровадивши вечерю, Ісус сказав: «...не питиму відтепер з плоду виноградного, аж доки не прийде Царство Боже» (Лк. 22:18). Отож Господня вечеря також змушує думати про майбутнє, коли ми сидітимемо за Господнім столом на небесах, на весільному бенкеті Агнця. Отож Господня вечеря дивиться у майбутнє.

Водночас, щоразу беручи участь у вечері, ми і в теперішньому часі отримуємо користь від особистої зустрічі з воскреслим Христом за Його столом. Отже, є теперішня реальність, спомин минулого та очікування благословенного майбутнього, обіцяного Богом.

ЧАСТИНА ВОСЬМА

ЕСХАТОЛОГІЯ

СМЕРТЬ І СЕРЕДНІЙ СТАН

У цьому розділі ми почнемо вивчати підрозділ систематичного богослів'я під назвою «есхатологія». Сам термін походить від грецького слова *есхатот*, який стосується так званих останніх речей. Одним із початкових аспектів есхатології є потойбічне життя і жахлива подія, через яку ми туди потрапляємо, — смерть.

Смерть — найбільша проблема людства. Можна намагатися заховати десь у закутках розуму думки про неї, але повністю стерти усвідомлення смерті неможливо. Вона чекає нас всіх.

ПОХОДЖЕННЯ СМЕРТІ

Апостол Павло пише: «Бо як через одну людину гріх увійшов у світ, а з гріхом і смерть, так у всіх людей увійшла смерть, тому що всі згрішили. Гріх був у світі й до Закону, але гріх не залічується, коли немає Закону. Та смерть панувала від Адама до Мойсея» (Рим. 5:12–14). Гріх існував ще до проголошення закону через Мойсея, адже люди вмирали ще до того, як дізнались про Десять Заповідей. Смерть — це доказ гріха, а гріх — доказ наявності закону, об'явленого в серці людини від самого початку. Отож смерть прийшла у світ, як прямий наслідок гріха.

Світ вважає, що смерть — це частина природного порядку речей, але на погляд християн, смерть — це частина гріховного порядку речей; у початковому стані людини її не було. Смерть — це Божий суд за гріх. Із самого початку будь-який гріх завжди вважався злочином, вартим смертної кари. Бог сказав Адаму і Єві: «Плоди з усякого дерева, що в раю, вживатимеш у їжу. А з дерева пізнання добра і зла — не їжте з нього: у той день, коли з'їсте з нього, неодмінно помрете!» (Бут. 2:16–17). Смерть, про яку говорив Бог, була не тільки духовною, а й фізичною. Учинивши гріх, Адам і Єва не померли фізично одразу в той же день — Бог дарував їм благодать прожити певний

час, перш ніж покарання було приведено в дію повністю. Утім, зрештою, вони померли.

НАДІЯ У СМЕРТІ

Кожна людина — грішник, а тому її вирок — смерть, що рано чи пізно буде виконано. Однак покарання християн поніс Христос. Християни вважають смерть моментом переходу від цього світу до наступного. Перебуваючи у в'язниці, Павло писав:

...бо знаю, що це мені буде на спасіння через вашу молитву і допомогу Духа Ісуса Христа, згідно з очікуванням і з моєю надією, що ні в чому не буду засоромлений, але з усією сміливістю, як завжди, так і нині, буде звеличений Христос у моєму тілі: чи то життям, чи то смертю. Адже для мене життя — це Христос, а смерть — це надбання. Та якщо життя в тілі — це для мене плід діл, тоді я не знаю, що вибрати. Те й друге вабить мене: маю бажання звільнитися і бути з Христом, бо це набагато краще, а залишатися в тілі — потрібніше для вас. (Флп. 1:19–24)

Звучить доволі приголомшливо. Попри радість через Христову перемогу над могилою, ми все одно її боїмось. Мені здається, що я не боюся смерті — мене дещо лякає процес вмирання. Жодної гарантії спокійної й безболісної смерті у християн, на жаль, нема. Однак є впевненість, що з нами буде Бог як на смертному одрі, так і потім, по смерті. З огляду на це Павло написав: «...для мене життя — це Христос, а смерть — це надбання». Апостол Павло прожив видатне і багатостраждальне життя, бо був твердо переконаний, що житиме вічно. Він радо ризикував життям і здоров'ям, бо кожна хвилина його життя була присвячена Христу. Життя на цій землі було засобом служити Христу, а смерть — засобом бути з Христом. Для християн смерть — позитивна подія.

Далі Павло ще більше зміцнює своє переконання щодо життя та смерті: «Те й друге вабить мене: маю бажання звільнитися і бути з Христом, бо це набагато краще, а залишатися в тілі — потрібніше для вас» (Флп. 1:23). Павло хотів продовжувати земне служіння, хоча серцем був на небесах. Він любив людей, яким служив, але прагнув повернутися додому, «звільнитися і бути з Христом, бо це набагато краще».

Різницю між життям і смертю ми схильні вважати різницею між добрим і поганим, але погляд апостола був іншим. Для нього це була різниця між добрим і кращим. Життя — добра річ. Звісно, у ньому багато болю. Є навіть люди, у житті яких стільки страждань, що вони прагнуть померти, але більшість людей, попри біль, горе й розчарування, хочуть жити. У житті є багато радості, тому ми міцно його тримаємось. Утім, для християн смерть навіть краще, бо ми відразу йдемо до Христа. Надію на це підтвердило Христове воскресіння.

У Біблії сказано, що є смерть і останнє воскресіння. Промовляючи Апостольський символ віри і кажучи: «Вірую у воскресіння тіла», — ми висловлюємо впевненість, що наші тіла воскреснуть. Настане день, коли наші кості вийдуть із гробу, як Христос, який вийшов із могили у тому ж тілі, в якому помер, хоча значно зміненому — прославленому, перетвореному зі смертного на безсмертне. Павло пише:

Та тепер Христос устав з мертвих, — первісток з покійних. Оскільки смерть через людину, — то через людину й воскресіння мертвих. Як в Адамі всі помирають, так у Христі всі оживуть. Кожний у своєму порядку: первісток Христос, потім ті, які Христові, — під час Його приходу. (1 Кор. 15:20–23)

Як ми виглядатимемо на небесах — невідомо. Ми лише знаємо, що впізнаватимемо одне одного по тілах наших. У майбутньому на нас чекає найчудовіший стан — прославлене тіло. Жити у тілі на землі добре, але найкраще — попереду.

МІЖ ТЕПЕРІШНІМ І МАЙБУТНІМ

Час між смертю й останнім воскресінням богослови називають «середнім станом». Після смерті наше тіло опиняється в могилі, а душа йде відразу на небеса і постає перед Ісусом Христом. У середньому стані людина має душу без тіла. Однак найкраще відбувається пізніше, під час консумації царства Христового, коли душа набуває безсмертного прославленого тіла.

Після смерті душа не засинає і не перебуває у стані несвідомості та відокремлення від Христа, як стверджують еретики. Згідно з ученням Біблії, людина відчуває безперервну тяглість особистого та свідомого існування, і після смерті відразу опиняється перед Христом і Богом в активному стані

душі. Ми часто не усвідомлюємо фізичного старіння тіла, бо насправді живемо всередині себе — у розумі, душі та душі. Особиста тяглість свідомості триватиме, але у набагато кращому стані, бо ми перебуватимемо у присутності Христа.

У відповідь на дилему Павла смерть перемогла і Павло вирушив додому, аби відчути «надбання» бути з Христом.

РОЗДІЛ 54

ВОСКРЕСІННЯ

Воскресіння — це переклад грецького слово *анастасія*, яке буквально означає «знову постати» або «знову піднятися». Люди часто вважають, що майбутнє воскресіння — це лише продовження особистого існування, коли душа й надалі перебуває у свідомому стані перед Богом на небесах, а тіло розкладається в могилі. Однак насправді воскресіння стосується фізичного тіла, яке спочатку гние у могилі, а потім встає для нового життя.

ПЕРВІСТКИ

Воскресіння тіла, *resurrectionis carnis*, яке стосується не тільки Христа, а і Його людей, церква визнавала ще з I століття. Про нього йдеться у численних місцях Святого Письма. Павло писав:

Ви живете не по-тілесному, а Духом, тому що Божий Дух живе у вас. Якщо ж хто не має Христового Духа, той не Його. А коли Христос є в вас, то хоча тіло мертво через гріх, але дух живе через праведність. Якщо Дух Того, Хто воскресив Ісуса з мертвих, живе у вас, то Той, Хто підняв Христа з мертвих, оживить і ваші мертві тіла тим самим Духом, Який живе у вас (Рим. 8:9–11).

Є думка, що цей текст стосується лише відновлення чи відродження внутрішньої людини, воскресіння з духовної смерті до духовного життя. Звісно, Павло має на увазі і це, але додає, що той самий Дух, який воскресив із мертвих смертне тіло Ісуса, також воскресить і наші смертні тіла. Павло навчає цьому неодноразово, особливо, коли порівнює Адама з Христом, останнім Адамом. Як смерть прийшла у цей світ через першого Адама, так і перемо-

га над смертю настане внаслідок служіння Адама останнього. Павло вважає Христове фізичне воскресіння з мертвих не поодинокую подією, а першою з багатьох. Христос став первістком з покійних (1 Кор. 15:20).

У Писанні сказано, що люди воскресали й до Христа, зокрема, син сарептської вдови (1 Цар 17:17–24) у Старому Заповіті і син наїнської вдови (Лк. 7:11–15), дочка Яіра (Лк. 8:41–42, 49–56) і Лазар (Ів. 11:1–44) у Новому, хоча всі вони померли знову. Воскресіння ж Ісуса було іншим — більшим, ніж поверненням до життя, бо супроводжувалось значною трансформацією тіла. Між тілом, спочилим у могилі, і воскреслим була тяглість — воскресло те саме тіло, що й було поховане. Це стосується і попередніх випадків воскресіння. Однак у воскресінні Ісуса був елемент розриву. Тіло зазнало значних змін. Це була та сама людина з тим самим тілом, але тілом прославленим.

ГОЛОВНЕ ВЧЕННЯ

У Першому Посланні до Коринтян Павло докладно пояснює та захищає Христове воскресіння, звертаючись до скептиків воскресіння в цілому та вдаючись до *reductio ad absurdum*. Як ми зазначали вище, цей словесний прийом полягає у доведенні засновків опонента до логічного завершення з метою показу їхньої абсурдності. У посланні Павло припускає, що воскресіння нема, і доходить висновку: якщо нема воскресіння, то й Христос не воскрес (1 Кор. 15:13). Якщо загальна відповідь заперечна, то окремої стверджувальної відповіді бути не може.

Далі Павло каже: якщо Христос не воскрес, то ми всі в гріху (1 Кор. 15:17). Нема християнської віри без воскресіння. Для всієї апостольської віри поняття воскресіння є головним і невід'ємним.

Деякі сучасні богослови стверджують, що живе й діяльне християнство може існувати і без таких надприродних аспектів, як Христові смерть і воскресіння. Рудольф Бультман, наприклад, є автором дуже точної і глибокої екзегетики на п'ятнадцятий розділ Першого Послання до Коринтян, у якій він вкрай чітко висвітлив слова апостола. Утім, пізніше зазначив, що Павло не правий. Разом і представниками багатьох сучасних церков Бультман вважає, що апостольське свідчення про воскресіння, яке посідає центральне місце у вченні церкви, є хибним.

Можна мати релігію і не вірячи у воскресіння. Можна навіть назвати її християнською. Але вона не матиме нічого спільного з біблійним посланням

про Христа і первинною християнською вірою. Павло сказав, що без воскресіння християнської віри нема; якщо нема воскресіння, то християни, які покладають надію на хибне вчення, — найнещасніші з усіх людей (в. 19).

При цьому Павло не доводить правдивості Христового воскресіння, виходячи з вищенаведених негативних наслідків, а наводить численні свідчення воскресіння — свідчення апостолів, зокрема своє власне, і свідчення п'ятисот братів, які бачили Христа після воскресіння (вв. 3–8).

Далі Павло говорить, що Христос воскрес й отримав прославлене тіло. Усе, що Бог вчинив із Ним, Він обіцяв зробити й для християн: «Як в Адамі всі помирають, так у Христі всі оживуть. Кожний у своєму порядку: первісток Христос, потім ті, які Христові, — під час Його приходу, а потім — кінець, коли Він передасть царство Богові й Отцеві, коли знищить усяку владу, усяке панування та силу» (1 Кор. 15:22–24).

ТІЛО ВОСКРЕСІННЯ

Після цього Павло розповідає про природу воскреслих тіл: «Але дехто скаже: Як же мертві встануть? В якому тілі придуть?» (1 Кор. 15:35). Тобто, як виглядатимуть наші воскреслі тіла? Як перед самою смертю? Павло відповідає: «Нерозумний! Те, що ти сієш, не оживе, якщо не помре. І те, що ти сієш, то не майбутнє тіло сієш, а тільки зерно, яке прийдеться, — пшениці чи чогось іншого. А Бог дає йому тіло, яке забажає: кожному насінню — власне тіло» (вв. 15:36–38). Наводячи аналогію з природи, Павло використовує аргументацію Платона. Аби виріс плід, потрібно посіяти насіння. Перш ніж насіння дасть життя, воно повинно зазнати розкладання. Коли ж з'являється плід, він і близько не схожий на насіння. Так само й з воскресінням: тіло, що лягає в могилу, подібне до насіння — ми мусимо померти. Але у смерті тіло трансформується. Тяглість залишається, як і між насінням і плодом, але між насінням нашого земного тіла і тілом прославленим буде значний розрив.

Воскресле тіло буде людським і впізнаваним. З появою Ісуса у воскреслому тілі відбулись загадкові події. Його не завжди відразу впізнавали, наприклад, коли учні зустріли його дорогою до Емауса (Лк. 24:13–31). Чи тому, що Ісус таки змінився, чи тому, що Бог приховував Ісуса від них — ми не знаємо. Марія Магдалина теж не впізнала Ісуса, доки Він Сам до неї не заговорив (Ів. 20:11–16). Але коли Ісус з'явився учням у світлиці, вони впізнали Його одразу. Отож зміни будуть, але ми не знаємо, наскільки великі. До речі, невідомо, чи

тіло, у якому Ісус з'явився у світлиці, перебувало в остаточному стані прославлення, чи зміни досі тривали. Раніше Він сказав Марії: «Не доторкайся до Мене, бо Я ще не зійшов до [Мого] Отця» (Ів. 20:17). Це може говорити про те, що процес перебудови прославленого тіла Ісуса ще не завершився. Але ж, звісно, це лише припущення.

Щодо воскреслого тіла людини можна припустити, що базові людські здібності не зникнуть — ми й далі матимемо розум, волю й почуття. Головною відмінністю буде неможливість померти — сіється смертне, а воскресає безсмертне (1 Кор. 15:53), але не тому, що безсмертя нам притаманне. Греки вірили, що душа людини безсмертна, а тому її не можливо знищити. Християни ж вважають, що душі створені, а не вічні. Ми житимемо вічно на небесах не тому, що нам притаманне незнищенне існування, а тому, що безсмертними нас зробить Бог за Своїм велінням і не дасть нам померти. Наше безсмертя гарантуватиметься благодаттю й любов'ю Бога, який нас оберігатиме.

У трактаті про воскресіння Павло наводить приклади з природи:

Не кожне тіло є таким самим тілом; інше тіло в людей, інше — у тварин, інше — в риб, інше — у птахів. Є тіла небесні й тіла земні. Але одна слава в небесних, а інша — у земних. Інша слава в сонця, інша слава в місяця, інша слава в зірок, бо зірка від зірки відрізняється славою. (вв. 39–41).

Апостол закликає озирнутися навколо і, побачивши життя у розмаїтті форм, зрозуміти, що попереду нас чекає багато нового:

Так само й воскресіння мертвих: сіється в тлінні, встає в нетлінні; сіється в неслав'ї, встає в слав'ї; сіється в немочі, встає в силі; сіється тіло душевне, встає тіло духовне. Якщо є тіло душевне, то є й духовне. Так і написано: Перша людина — Адам — став живою душею, а останній Адам — Дух, Який оживляє. Але не духовний спочатку, а душевний; потім — духовний. Перша людина — із землі, земна. Друга Людина, [Господь], — з неба. Який земний — такі й земні, і Який небесний — такі й небесні. (вв. 42–48).

Далі йде головна думка: «І як ми носили образ земного, так носитимемо образ небесного» (в. 49). Надія останнього воскресіння полягає в тому, що ми будемо подібні до Христа, адже Він дасть нам славу воскресіння, яку отримав Сам.

ЦАРСТВО БОЖЕ

Коли учні попросили Ісуса навчити молитися, як зразок Він дав їм Господню молитву (Мт. 6:9–13). Під час цієї молитви Він навчив їх просити: «... нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі» (в. 10). Так Ісус встановив пріоритет для Божого народу — молитися про прихід царства.

Питання в тому, чи царство, про яке ми молимося, проявляється вже, чи його слід очікувати в майбутньому. Єдиної думки з цього приводу християни не мають, хоча питання важливе, бо однією із найважливіших концепцій у Писанні є поняття Царства. У книзі *The Kingdom of God*⁹¹, дослідник Старого Заповіту Джон Брайт говорить, що тема царства пов'язує Старий Заповіт з Новим. Ще у Старому Заповіті Бог почав обіцяти прихід майбутнього царства, у якому Його влада буде повсюдною та вічною, що не заперечує Божого суверенного панування над Всесвітом зараз. Бог царює з моменту створення. Божа обітниця стосується добровільної покори Божому пануванню всіх створінь. У своїй сутності сьогоднішнє царство світу, над яким Бог панує з моменту створення, виступає проти свого Царя і проявляє непокору.

У старозаповітній обітниці йдеться про вселенське вічне царство. Вселенське не тому, що всі будуть викуплені, а тому, що всі коритимуться. Одні схиллятимуть коліно радо, із щирою відданістю, інші — з примусу. Настане день, коли люди всіх країн і народів упокоряться перед помазаним Царем, Месією.

У Новому Заповіті йдеться про царство Боже і царство небесне. Про «небесне царство» говорить Матвій, тоді як в інших євангелістів, особли-

⁹¹ Англ. «Царство Боже» — прим. пер.

во в Луки, частіше згадують «царство Боже». Матвій — це юдей, що писав для юдеїв, які дуже шанобливо ставились до імені Божого, використовуючи замість нього так звану *перифразу*, обхідну форму. Як зазначалось раніше, для заміни чи перифрази Божого імені, старозаповітні юдеї використовували титул *Адонай* («Господь»)⁹². Говорячи про царство, Матвій чинить аналогічно, бо слово «Бог» юдеї також замінювали словом «небеса».

УЖЕ І ЩЕ НІ

Чимало сучасних євангелістів вважають, що царство небесне — у майбутньому, хоча жодних біблійних підстав для такого твердження нема. Це позбавляє церкву важливих учень про царство, чітко й однозначно представлених у Новому Заповіті. Новий Заповіт починається проголошенням Івана Хрестителя: «Покайтеся, бо наблизилося Царство Небесне!» (Мт. 3:2). Старозаповітні пророки казали, що царство прийде в майбутньому, але за часів Івана Хрестителя воно вже було поруч, «під рукою». Уважно дослідивши послання Івана, можна побачити, що проголошення царства містить нагальні застереження: «Сокира вже лежить біля коріння дерев» (Мт. 3:10) і «у Його руці лопата» (Лк. 3:17). Час збігав, а люди були неготові.

Пройшло лише трохи часу і на сцені з'явився Ісус, теж проголошуючи: «Сповнився час, і наблизилося Царство Боже. Покайтеся і віруйте в Євангеліє!» (Мр. 1:15). Однак Ісус поводився не так, як Іван Хреститель. Іван був аскетом і вів життя цілковитого самозречення — їв сарану та дикий мед, і зодягався, як старозаповітний пророк. Ісуса ж, навпаки, називали «ненажерою і п'яницею» (Мт. 11:19). Прийшовши на весілля у Кані, Він їв з митниками, і деякі Іванові учні спитали Його: «Чому ми й фарисеї багато постимо, а Твої учні не постять?» (Мт. 9:14). Ісус відповів: «Чи можуть гості молодого сумувати, поки молодий з ними? Настануть дні, коли заберуть від них молодого, і тоді будуть постити» (в. 15).

⁹² Сучасні євреї в побуті замість слова «Бог» часто вживають слово *אֱלֹהִים* (*гаіш'ем*) — букв. «Ім'я». — Прим. пер.

Іншого разу на запитання фарисеїв, коли прийде Боже Царство, Ісус відповів: «...Боже Царство всередині вас!» (Лк. 17:21). Царство було посеред них, бо з ними був Цар. Ісус також казав: «Коли ж Я перстом Божим виганяю бісів, то Боже Царство вже прийшло до вас» (Лк. 11:20).

Спочатку прийшов Іван і застеріг про наближення царства. Потім з'явився Ісус і проголосив, що царство вже прийшло. Кульмінацією викупної роботи Христа було вознесіння — Ісус залишив землю, щоб піти на коронацію, де Бог проголосив Його Царем. Коли Ісус стояв на Оливній горі перед вознесінням, учні запитали Його: «Господи, чи не в цей час Ти відновиш царство Ізраїля?» (Дії 1:6), сподіваючись, що Ісус вижене римлян та зацарює замість них, але Він відповів: «Не вам знати час і строки, котрі Отець встановив Своєю владою, але ви приймете силу, коли Святий Дух зійде на вас, і ви будете Моїми свідками в Єрусалимі, по всій Юдеї та Самарії — і аж до краю землі!» (вв. 7–8).

Відповідаючи на запитання про царство, Ісус дав церкві головне завдання. Люди не бачитимуть Його царювання, тому учні повинні робити його видимим. Головне завдання церкви — свідчити про Боже Царство. Наш Цар царює зараз, тому казати, що Боже Царство настане в майбутньому, значить не бачити важливих учень Нового Заповіту. Наш Цар прийшов і приніс Боже Царство. В майбутньому ж відбудеться його консумація.

ПРИТЧІ ПРО ЦАРСТВО

Ісус часто навчав притчами, головною темою яких було Боже Царство. Чимало з них починалось словами «Царство Небесне подібне до...» З притч випливає, що царство має поступальний характер. На початку воно було невеликим, але пізніше почався процес розширення, який не завершиться, доки царство не охопить все. Ісус казав, що царство подібне до зерна гірчиці, найменшого з усіх зерен (Мт. 13:31–32; Мр. 4:30–32; Лк. 13:18–19), та порівнював його із закваскою, яка дозріває у тісті, збільшуючи його у розмірі (Мт. 13:33; Лк. 13:20–21). У Старому Заповіті є передбачення, що царство буде нерукотворним каменем, який стане великою горою (Дан. 2:35).

Ісус наказав нам, Його учням, шукати царства. Він сказав: «Шукайте перш за все Царства Божого і Його праведності, а це все вам додасться» (Мт. 6:33). Перш за все, як каже Ісус, християнин повинен шукати царства. «Перш за все» грецькою буде *protos*. Це слово значить перший не просто за порядком, а й за важливістю. Як сказав Ісус, пошук царства — найважливіше завдання у житті християнина.

ХРИСТОС ЦАРЮЄ

Сьогодні Христос царює як Агнець, гідний прийняти Царство Боже, яке вже почалося і зростає. Проте консумація царства не настане, доки не прийде Христос і не впокорить усі царства. Невидиме царство стане видимим. Невидиме не значить несправжнє. Після завершення звичний порядок створіння буде відновлено, а Христос установець царство у повній та вічній славі.

ТИСЯЧОЛІТНЄ ЦАРСТВО⁹³

Завдяки есхатологічній літературі питання тисячолітнього царства в рамках есхатології обговорюється доволі жваво. Уперше його згадано у двадцятomu розділі Книги Об'явлення в контексті ув'язнення Сатани:

І я побачив ангела, який сховався з неба і мав ключ від безодні та великий ланцюг у своїй руці. І схопив він дракона, прадавнього змія, яким є диявол і сатана, і зв'язав його на тисячу років; укинув його в безодню та замкнув, і печать над ним поклав, щоб не зводив більше народи, аж поки скінчиться тисяча років. А після того він має бути звільнений на короткий час.

І я побачив престоли й тих, котрі сидять на них, і їм дано суд, а також душі страчених за свідчення Ісуса й за Боже Слово, і тих, які не поклонилися ні звірові, ні його образіві, не прийняли знак на чоло і на свою руку. Тож вони ожили й царювали з Христом тисячу років. А інші мертві не ожили, аж поки не закінчиться тисяча років. Це — перше воскресіння. Блаженний і святий той, хто має частку в першому воскресінні. Над ними друга смерть не матиме влади, але вони будуть священниками Бога і Христа; і будуть царювати з Ним тисячу років.

А коли скінчиться тисяча років, сатана буде звільнений зі своєї в'язниці і вийде, аби зводити народи, які на чотирьох краях землі, Гога й Магога, щоби зібрати їх на війну, а кількість їх — наче пісок морський. (Об. 20:1–8)

⁹³ Або «міленіум» — прим. пер.

ТЛУМАЧЕННЯ ЕСХАТОЛОГІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Богословів завжди цікавили питання природи та хронологічного зв'язку тисячолітнього Царства з консумацією царства Божого, пояснення яких залежить від того, якого погляду на останні часи дотримується богослов: преміленіалізму, аміленіалізму, постміленіалізму чи будь-якого іншого. Префікси у назвах зазначених поглядів віддзеркалюють переконання їхніх прихильників щодо часу настання тисячолітнього царства.

Двадцятий розділ Книги Об'явлення — єдине місце у Святому Письмі, де згадано тисячолітнє царство, що не робить це питання менш важливим. Проблема в тому, що його розглянуто саме в Книзі Об'явлення, яка є дуже символічною. Правила тлумачення літератури цього жанру повинні відрізнятися від правил тлумачення інших типів літератури.

Головний принцип біблійного тлумачення, встановлений реформаторами, називається «буквальне тлумачення», чи *sensus literalis*, згідно з яким, відповідальне тлумачення Писання завжди зберігає жанр написання: поетична література тлумачиться як поезія, навчальна — як навчання; дієслово залишається дієсловом, іменник — іменником, порівняння — порівнянням, а метафора — метафорою.

І навпаки, стиль тлумачення під назвою «літералізм» передбачає відсутність гнучкості, що не працює з поетичною літературою. Наприклад, коли псалмоспівець каже, що ріки заплещуть в долоні (Пс. 97:8), це не означає, що у річок з'являться руки, і вони почнуть ними плескати. Такі поетичні образи не можна тлумачити занадто буквально.

Тлумачення пророчої літератури залежить від того, якою мовою послуговується автор — образною чи звичайною прозою. Одностайності в цьому питанні нема. Існує думка, що пророцтва про майбутнє слід інтерпретувати буквально, бо так ми залишаємося вірними Біблії. Проте таке тлумачення може перетворитися на ходіння по колу.

МІЛЕНІАЛІСТИЧНІ ПОГЛЯДИ

Розгляньмо основні аспекти різноманітних міленіалістичних поглядів⁹⁴.

Преміленіалізм

Прихильники преміленіалізму навчають, що після повернення Христа на землі настане буквально тисячолітнє царство. Префікс *пре-* значить, що Христос повернеться до його встановлення. Сьогодні існує дві поширені форми преміленіалізму: диспенсаційний та історичний.

Диспенсаційне богослів'я являє собою завершену доктринальну систему, відому своїм особливим поглядом на розуміння біблійних пророцтв. Прибічники диспенсаційного преміленіалізму вважають, що старозаповітні пророцтва про царство, дані Ізраїлю, будуть сповнені буквально у сучасній єврейській державі. Вони чекають точної відбудови храму та відновлення системи жертвоприношень.

В основі есхатологічного погляду диспенсаціоналістів лежить вірування, що у Бога є два окремих плани викуплення — один для Ізраїлю і один для церкви. Прихильники традиційного диспенсаційного преміленіалізму навчають, що Христос запропонував юдеям царство Давида, але ті його не прийняли, тому прихід Давидового (чи юдейського) царства було відкладено на майбутнє. Вони також вважають, що церква, у її теперішньому вигляді, існує у так звану церковну добу — один із кількох великих періодів (диспенсацій) біблійної історії. Церковна доба — це *окремий*⁹⁵ період між приходом Христа і настанням царства в майбутньому. На погляд диспенсаційних преміленіалістів, наприкінці церковної доби церква втратить свій вплив на світ і відійде від віри. Її відновлення відбудеться лише після повернення Христа. Коли ж, нарешті, прийде Христос, Він підхопить святих, перш ніж настане велика скорбота.

⁹⁴ Докладніше див. R.C. Sproul, *The Last Days according to Jesus: When Did Jesus Say He Would Return?* (Grand Rapids, Mich.: Baker, 2000).

⁹⁵ Англ. *parenthesis* — букв. «взятий у дужки, вставлений». — Прим. пер.

Повернення Христа, щоб підхопити свій народ, вважають першим із двох повернень. Після першого повернення Він забере людей на хмари, визволивши від болю й переслідувань, спричинених скорботою, а потім повернеться знову, щоб установити єврейське політичне царство, яким керуватиме з Єрусалиму протягом однієї тисячі років. Сатану буде зв'язано, храм відбудовано, а старозаповітну систему жертвоприношень відновлено. Наприкінці тисячолітнього царства Сатана вийде на волю, а Христос та Його послідовники зазнають нападу. Христос закличе кару з небес і знищить ворогів, відбудеться суд над нечестивцями і настане остаточний вічний порядок.

Серед євангелістів версія диспенсаційного преміленіалізму, коли до настання великої скорботи церкву підхоплюють на небеса, є найбільш популярною. Згідно з іншими версіями, час підхоплення може бути інший, хоча решта аспектів системи залишаються незмінними. Учення про підхоплення до настання скорботи, звісно, є доволі популярним, бо дає християнам надію уникнути великих страждань наприкінці віку, хоча в Писанні я не знаходжу цьому жодних доказів.

Історичний преміленіалізм дещо інший: церква, як сказано в старозаповітних пророцтвах, — це початковий етап Христового царства. Протягом історії вона час від часу здобуває перемоги, але зрештою не зможе виконати покладеної на неї місії. Наприкінці церковної доби, коли кількість зла зросте, церква втратить вплив, зазнає занепаду і безпрецедентних страждань, відомих під назвою «велика скорбота», чим ознаменується кінець історії у її теперішньому вигляді. Наприкінці часу скорботи повернеться Христос, щоб підхопити церкву, воскресити святих та здійснити суд на праведними — усе в одну мить. Після цього Христос зійде на землю разом зі святими у славі, переможе в армагеддонській битві, зв'яже Сатану та встановить єдине політичне царство по цілій землі, у якому царюватиме з Єрусалиму протягом тисячі років. Наприкінці тисячолітнього царства Сатана вийде на волю та очолить величезний заколот супроти Христового царства. Зрештою, Бог пошле вогняну кару та врятує Ісуса і святих, після чого відбудеться воскресіння та суд над нечестивцями.

Аміленіалізм

Прихильники аміленіалізму, погоджуючись у деяких аспектах з обома поглядами преміленіалістів, вважають, що церковна доба — це доба царства, про яку говорили старозаповітні пророки. Новозаповітна церква стала Божим Ізраїлем. Аміленіалісти вірують, що Сатану було зв'язано під час земно-

го служіння Ісуса, у час проповідування Євангелія, і він залишається в цьому стані й понині. Доки Христос панує у серцях вірян, вони чинять певний вплив на сьогодишню культуру, але повністю трансформувати її не можуть. Ближче до кінця зло зростатиме швидше, що призведе до великої скорботи і появи Антихриста. Христос повернеться, аби завершити історію, воскресити й судити всіх людей та встановити вічний порядок. У вічності викуплені люди можуть перебувати або на небесах, або на повністю відновленій землі.

Постміленіалізм

Постміленіалізм має кілька характерних рис. По-перше, месіанське царство було засновано на землі під час земного служіння Христа на сповнення старозаповітного пророцтва. Церква — це Ізраїль. По-друге, царство має здебільшого викупний та духовний характер, а не політичний чи фізичний. По-третє, царство справляє трансформаційний вплив на історію, що інколи називають найхарактернішою рисою постміленіального богослів'я, прихильники якого з оптимізмом стверджують, що церква матиме позитивний викупний вплив на культуру і світ. Незважаючи на прояви слабкості та тління, церква, зрештою, одержить перемогу над злом світу і царство поступово охопить усю землю. Усе здійсниться царською силою Христа, але без Його фізичної присутності на землі. І нарешті, на думку постміленіалістів, буде виконано Велике завдання. На відміну від аміленіалістів та преміленіалістів, постміленіалісти вважають, що, згідно з Писанням, наприкінці церковної доби буде успішно виконано Велике завдання.

Посеред постміленіалістів є розбіжності, як, зрештою, й посеред людей інших переконань. Немає однастайності і в питанні претеризму як посеред тих, хто сповідує повний претеризм, так і поміж прихильників його часткової форми.

Претеризм

Згідно з ученням часткового претеризму, чимало пророцтв про майбутнє було сповнено ще в I столітті, головним чином — у подіях, що супроводжували руйнування Єрусалиму в 70 році від Р. Х. Більшість виразників часткового претеризму вважає, що події перших двадцяти розділів Книги Об'явлення, на відміну від пророцтв останніх двох, вже відбулися. Часткові претеристи більше схильні до постміленіалів у своїх міркуваннях та вважають, що міленіум (не буквально тисячолітнє царство) почався з першим приходом Христа.

Прихильники повного претеризму вважають, що всі пророцтва про прихід Христа, зокрема, стосовно тисячолітнього царства й останнього суду, були сповнені у першому столітті. Повний претеризм вважається ерессю, оскільки він заперечує головну істину Писання — повернення Царя.

Якого б есхатологічного погляду людина не дотримувалася, він має бути цілком смиренным, адже майбутнє невідоме. На відміну від минулого, Божих планів на прийдешні події ми не знаємо. Слід покійно визнати, що у своїх есхатологічних поглядах ми можемо помилятися. З іншого боку, чимало доктринальних учень Нового Заповіту стосується майбутніх подій. Відповідно, розуміння Божих обітниць про майбутнє має величезний вплив на впевненість людини та її участь у виконанні завдання, яке Христос дав церкві.

ПОВЕРНЕННЯ ХРИСТА

Після створення ізраїльської держави 1948 року чимало християн за порадою швейцарського богослова Карла Барта почали «тримати Біблію в одній руці, а газету — в другій». Відновлення єврейської держави та повернення 1967 року Єрусалиму викликало чималу зацікавленість в есхатології загалом та в питанні повернення Ісуса зокрема. Причиною цього стало пророчтво Ісуса у промові на Оливній горі про руйнування храму та Єрусалиму, яке завершувалось словами: «...Єрусалим буде топтаний язичниками, доки не закінчатся часи язичників» (Лк. 21:24).

ЧОМУ НАВЧАЄ ПИСАННЯ

Вищезгаданий текст — єдине місце у Святому Письмі, де вжито фразу «часи язичників». Однак у Павла в Посланні до Римлян є дуже цікавий схожий вислів про майбутнє: «Ізраїль залишатиметься частково запеклим, доки не ввійде повнота язичників⁹⁶» (Рим. 11:25). Павло пише про євреїв, які відкинули Месію, та неєвреїв, прищеплених до святого коріння, тобто Ізраїлю. Далі він каже, що Бог не відкинув євреїв назавжди, але виконає поміж них певну роботу у майбутньому, коли часи язичників, тобто неєвреїв, будуть сповнені.

У світлі зазначених текстів, через події на Близькому Сході 1948 і 1967 років чимало людей дійшло висновку, що ми живемо на порозі останніх днів викупної історії і що повернення Христа вже близько. Ще більше замішання

⁹⁶ Гр. *τῶν ἔθνων* — букв. інших народів, неєвреїв. — Прим. пер.

спричинила поява вчення про нове тисячолітнє царство. Очікування повернення Христа досягло апогею і досі викликає чималий інтерес.

Раніше ми зауважили, що доктринальний матеріал Нового Заповіту здебільшого стосується майбутніх аспектів Божого царства, а для Божих людей немає більш важливого пророцтва, ніж пророцтво про повернення Ісуса. Християни плекають надію на обіцяне повернення Христа, але не можуть дійти однастайності щодо часу та способу Його повернення.

На початку Книги Дій ми читаємо про відхід Ісуса з цього світу:

Сказавши це, коли вони дивилися, Він став підійматися, і хмара забрала Його з їхніх очей. Як вони вдивлялися в небо, коли Він віддалявся, то два мужі в білих одягах постали перед ними і сказали: Галилейські мужі, чого стоїте і вдивляєтеся в небо? Цей Ісус, Який вознісся від вас на небо, прийде так само, як оце ви бачили, коли Він відходив на небо! (Дії 1:9–11)

Новий Заповіт містить чимало пророцтв про повернення Ісуса, які супроводжуються особливими елементами. По-перше, сказано, що Христос повернеться особисто. Подруге, Його повернення буде видимим. По-третє, Ісус повернеться у славі в супроводі величних фанфар. Усі три елементи присутні у першому розділі Книги Дій. В 11-му вірші сказано, що «цей Ісус» (тобто Той Самий, свідками відходу Котрого стали апостоли) прийде «так само». Це значить, що спосіб повернення Ісуса буде аналогічний відходу — відхід був видимий, на хмарах слави, відповідно й повернення наприкінці віку буде таким самим видимим і славним.

ТЕОРІЇ ПОВЕРНЕННЯ ХРИСТА

Однак, незважаючи на чіткість й однозначність пророцтва, питання особистого, видимого та славного повернення Христа залишається контроверсійним, передусім через вплив історично-критичного методу тлумачення Святого Письма. У своїй книзі *The Last Days according to Jesus*⁹⁷ я роблю ко-

⁹⁷ «Ісус: про останні дні» — прим. пер.

роткий виклад критичних теорій, які здійснюють безпрецедентний напад на достовірність новозаповітних документів і вчення Ісуса⁹⁸. Наприклад, Альберт Швейцер, досліджуючи історичність Ісуса, заявляв, що Ісус очікував консумації царства вже за Свого життя. Саме тому Він відправив з місією сімдесятьох учнів (Лк. 10), і дуже засмутився, коли цього не сталося. Як каже Швейцер, ключовим моментом для приходу царства, на думку Ісуса, був, імовірно, Його вхід у Єрусалим. Коли царство не прийшло, Ісус дозволив розп'яти Себе на хресті. А вигук «Боже Мій, Боже Мій, чому Ти Мене покинув?» (Мт. 27:46) засвідчив Його зневіру.

На погляд інших учених, автори Нового Заповіту і Сам Ісус навчали про особисте повернення Христа протягом життя першого покоління християн. Оскільки цього не сталося, то, мовляв, можна впевнено вважати новозаповітні документи недостовірними, а Ісуса — лише зразком любові. У відповідь на це Чарльз Додд придумав термін «реалізована есхатологія», який означає, що всі новозаповітні пророцтва про майбутнє та повернення Христа вже сповнились у I столітті. А певні твердження Христа, як-от «...деякі з тих, котрі стоять тут, не зазнають смерті, доки не побачать Сина Людського, що йде у Своєму Царстві» (Мт. 16:28), на думку Додда, стосувались не майбутнього повернення, а видимих проявів слави Ісуса під час переображення, воскресіння та вознесіння.

Найсуперечливіший текст міститься у Промові на Оливній горі, особливо в Матвія, де Ісус описує майбутні події разом зі знищенням храму і Єрусалиму, а також Своїм поверненням. Учні запитали в Ісуса: «Скажи нам, коли це буде і яка ознака Твого приходу та кінця віку?» (Мт. 24:3). У відповідь Ісус сказав: «Запевнюю вас: не мине цей рід, як усе це збудеться» (Мт. 24:34). На перший погляд здається, що Ісус доволі чітко й ясно говорить — ці події відбудуться протягом життя одного покоління людей, тобто, приблизно, за сорок років, як рахували юдеї. Якщо роком розп'яття вважати 30-й рік від Р. Х., то пророцтво мало сповнитися приблизно у 70 р. від Р. Х, а це рік руйнування храму та захоплення Єрусалиму римлянами.

На погляд критиків, оскільки храм було зруйновано, місто захоплено, а Ісус не повернувся, Він — лжепророк. Але ніщо інше так чітко не свідчить

⁹⁸ R.C. Sproul, *The Last Days according to Jesus: When Did Jesus Say He Would Return?* (Grand Rapids, Mich.: Baker, 2000).

про ідентичність та доброчесність Ісуса Христа, як ці пророцтва. Передбачені Ним події були немислимі для юдеїв — храм і святе Боже місто вважалися непохитними. Але Ісус все одно передбачив їхнє руйнування. За іронією долі, текст, який повинен служити неспростовним доказом правдивості Христових слів та біблійних документів, критики обрали для спростування Нового Заповіту та благочесності Ісуса.

Євангелісти кажуть, що слово *рід* у промові на Оливній горі стосується не часу життя людини чи, взагалі, будь-якого часового проміжку, а типу людей. Тобто *рід* у цьому контексті значить, що тип людей, які жили в Єрусалимі в часи Ісуса, житиме й у час зазначених майбутніх подій. Таке тлумачення можливе, але малоймовірне, адже словом *рід* у Євангеліях завжди називають певну конкретну групу людей.

Інші вважають, що фраза «все це» стосується лише перших двох подій — руйнування храму та Єрусалиму. Прихильники повного претеризму навчають, що Ісус дійсно повернувся в 70 р. від Р. Х., а всі майбутні пророцтва про прихід Христа сповнилися невидимо під час суду над Єрусалимом. У біблійній мові пророцтв, мовляв, часто вживаються образи катаклізмів. Наприклад, у Старому Заповіті пророки, описуючи Божий суд над нечестивими містами, кажуть, що місяць обернеться у кров (Йоїл 3:4). Таку саму мову використано для опису повернення Ісуса (Мт. 24:2). Повні претеристи вважають, що Ісус прийшов судити юдейський народ у 70 р. від Р. Х., коли юдаїзм припинив своє існування. Тоді відбувся останній суд і настав кінець. Кінець не історії, а юдейської доби та початок доби неєврейської.

Проблема теорії повного претеризму полягає в тому, що в Новому Заповіті є й інші місця, які однозначно говорять про майбутнє видиме повернення Ісуса. Однак, на мою думку, частковий претеризм слід сприймати серйозно — у 70 р. від Р. Х. дійсно відбулася значна подія. Я переконаний, що у Промові на Оливній горі, Ісус мав на увазі суд над Ізраїлем, але не консумацію царства.

Насправді про час приходу Ісуса не знає ніхто. Утім, як люди Божі, ми плакаємо благословенну надію та впевненість у правдивості Ісусових слів. Його обітниці сповнюються завжди, тому ми з нетерпінням чекаємо на Його особистий, видимий і славний прихід.

ОСТАННІЙ СУД

У XIX столітті німецький філософ Фрідріх Ніцше проголосив, що Бог помер. В інтелектуальному світі це породило безпрецедентний оптимізм, що справив велетенський вплив на європейську та американську культуру. Багатом проголошення Ніцше сподобалось, бо звіщало велику перемогу гуманізму, звільнення людства (як вважалося) від надприродного божества та початок ери технології та освіти. З'явилась надія позбавити світ від хвороб, воєн, невігластва та інших лих людської цивілізації.

У XIX столітті французький філософ Огюст Конт сказав, що історія людства ділиться на три етапи: дитинство, юнацтво і зрілість. Описуючи розвиток західної цивілізації, він зазначив, що в дитинстві люди визначали своє життя у категоріях релігії, але, досягнувши юнацького віку, замінили релігію на метафізичну філософію. Подорослішання настало з приходом ери освіти, принісши оптимізм і радість в очікуванні плодів науки. Каменем спотикання на шляху еволюційного оптимізму стала Перша світова війна, але навіть вона не заважала плекати надії на наукові досягнення. Припускали, що «ця війна покладе край усім війнам». Звісно, ніхто не чекав голокосту Другої світової чи песимістичних філософій атеїстичного екзистенціалізму у творах Жана-Поля Сартра, Альбера Камю тощо. В основі оптимізму XIX століття лежала своєрідна «радісна звістка»: оскільки Бога нема, то нема й страху перед останнім судом, а оскільки нема суду, то нема й моральної відповідальності.

ДОБА ГЛУЗУВАННЯ

З огляду на сьогоднішній песимізм, слід визнати, що відхід від оптимізму XIX століття був доволі радикальним, адже сьогодні людину вважають космічною випадковістю, яка невблаганно рухається в напрямку бездонної прірви небуття. На думку сучасних нігілістів-екзистенціалістів, якщо людина не

несе відповідальності за власне життя, це означає лишень одне — воно не має жодного значення! Оптимізм перетворився на гнітючий морок, а культура почала шукати виходу в наркотиках та інших способах утекти від усвідомлення, що життя — лише вправляння в даремності.

Супроти повної темряви та безнадії виступають автори Нового Заповіту та Ісус, які навчають, що життя має велике значення, а ми несемо за нього відповідальність. Про це знає будь-яка людина без жодних філософських досліджень і роздумів. Люди відчувають Бога в серці. Бог дав людині сумління, тому вона знає, що відповідатиме за свій спосіб життя. Настане день, коли Бог судитиме кожную людину за святими стандартами Свого закону.

Помітивши афінський храм, збудований на честь невідомого бога, апостол Павло, звертаючись до тогочасних філософів, сказав: «Отже, я вам і проповідую Того, Кого, не знаючи, ви побожно шануєте... Бог, незважаючи на часи незнання, тепер наказує всім людям скрізь каятися» (Дії. 17:23, 30). Наказ Павла має вселенський характер. Бог довго терпів непослух людини, коли у викупній історії наступив вирішальний момент — виникла нагальна потреба в покайнанні. Павло продовжує: «...Він визначив день, коли має справедливо судити цілий світ через Мужа, Якого настановив, даючи віру всім, воскресивши Його з мертвих!» (в. 31).

Далі сказано: «Почувши про воскресіння з мертвих, деякі почали глузувати, а інші сказали: Про це послухаємо тебе іншого разу! Тому Павло вийшов з-поміж них. А деякі чоловіки, приєднавшись до нього, повірили; серед них — Діонісій Ареопагіт, жінка, на ім'я Дамара, та інші з ними» (вв. 32–34).

Відтоді нічого не змінилось. І сьогодні, почувши, що Бог призначив день, коли судитиме світ у праведності, люди сміються. Тоді в Афінах Павла послухало лише кілька чоловік. Сьогодні теж вірують небагато.

Невід'ємною частиною апостольського свідчення було проголошення, що Бог призначив день суду. Він настане не за ініціативи апостолів чи навіть Ісуса, хоча Він часто про це говорив. Ще у Старому Заповіті Бог попереджав, що настане день, коли Суддя неба та землі притягне всіх людей до відповідальності.

Рік тому, викладаючи філософію в одному з університетів, я читав лекцію про критику традиційних аргументів на користь існування Бога з боку Іммануїла Канта. Він наводив свій аргумент, спираючись на своє розуміння «категоричного імперативу». На думку Канта, у сумління кожної людини

вбудовано почуття «повинності»⁹⁹, яке є рушієм етики. Чи позбавлене воно значення? Якщо почуття повинності не має жодного підґрунтя, будь-які спроби створити змістовну етику — марні, а без змістовної етики цивілізація не виживе. Аби надати відчуттю добра і зла якогось значення, — казав Кант, — повинна існувати справедливість: праведність має винагороджуватися, а зло — каратися. Однак, очевидно, що справедливість перемагає не завжди. Чому ж нечестивці процвітають, а праведники страждають? Кант дійшов висновку: оскільки у цьому житті справедливості нема, повинно бути якесь життя після гробу, коли справедливість візьме гору. На моє здивування, один з моїх студентів, просто послуховавши припущення Канта про останній суд, навернувся до християнства.

Однак для Ісуса останній суд був не припущенням, а божественним проголошенням. Він регулярно попереджав людей про певність цієї реальності. Наприклад, «Кажу ж вам, що за кожне пусте слово, яке люди скажуть, відповідатимуть судного дня» (Мт. 12:36). Це нагадує слова пророка Ісаї, який у присутності святості Божої приголомшений власною негідністю, сказав: «О, я нещасний, бо я уражений, адже, будучи людиною і маючи нечисті уста, і я живу посеред народу, який має нечисті уста» (Іс. 6:5). Якщо Бог судитиме за необдумані слова, що вже казати про слова навмисні?

Через кілька років я зустрів студента, який був тоді на моїй лекції. Він продовжив вивчати нейронауку. Згадавши лекцію про Канта та страшний суд, він почав говорити про функції мозку з наукового кута зору. Мозок, — казав він, — записує все, що ми переживаємо у житті. Щоб умістити всі дані, записані в мозку людини, знадобиться комп'ютер розміром з будинок. Розглядаючи останній суд з погляду науки, він сказав, що у судний день Бог відтворюватиме нам усі переживання, записані в мозку, — кожную думку, слово та вчинок. За наявності стількох доказів ми не зможемо навести жодних контраргументів. Своєю метафорою він хотів сказати наступне: чи є записи мозку, чи нема, Бог точно знає, що ми думали, казали і робили протягом усього життя.

⁹⁹ Нім. *das Sollen* — букв. «те, що повинно бути». — Прим. пер.

УЧЕННЯ ІСУСА

Більшість проповідей мають точку апогею; не виняток й Ісусова Нагірна проповідь, наприкінці якої Господь промовив:

Стережіться лжепророків, які приходять до вас в овечих шкурах, а всередині — хижі вовки. За їхніми плодами впізнаєте їх. Хіба збирають виноград з тернини або смокви — з будяків? Так усяке добре дерево родить добрі плоди, а погане дерево родить погані плоди. Не може добре дерево поганих плодів родити, а погане дерево родити добрих плодів. Кожне дерево, що не родить доброго плоду, зрубують і кидають у вогонь. Тож за їхніми плодами пізнаєте їх (Мт. 7:15–20).

Багато євангелістів не знають, що Ісус говорив про останній суд. Але це так, Бог судитиме кожну людину за ділами. Через наголос на біблійному вченні про виправдання лише вірою, а інколи через наше захоплення викупленням вірою, а не ділами, можна подумати, що на них Бог не зважає зовсім. Але, як написано, суд буде за вчинками нашими. Під час суду Бог роздаватиме нагороди згідно з ділами. Як християни, ми знаємо, що нагороди розподілятимуться за ступенем послуху. Тому діла вкрай важливі, як добрі, так і погані, бо судитимуть саме по них.

Ісус далі каже:

Не кожний, хто каже Мені: Господи, Господи! — увійде до Царства Небесного, але той, хто виконує волю Мого Отця, Який на небесах. Багато хто скаже Мені того дня: Господи, Господи, чи не Твоїм Ім'ям ми пророкували, чи не Твоїм Ім'ям бісів ми виганяли, чи не Твоїм Ім'ям численні чудеса творили? Тоді скажу їм: Я ніколи не знав вас! Відійдіть від Мене ви, які чините беззаконня! (Мт. 7:21–23).

У день суду люди казатимуть, що знають Ісуса, підкреслено звертаючись до Нього «Господи», переконуватимуть, що чинили добрі діла та брали участь у заходах церкви, але Ісус категорично відповість, що ніколи їх не знав.

Пізніше, в Євангелії від Матвія, Христос розповідає притчу про небесне царство:

ОСТАННІЙ СУД

Тоді Царство Небесне буде подібне до десятиох дів, які, взявши свої каганці, вийшли назустріч молодому. П'ять із них були нерозумні, а п'ять — мудрі. Нерозумні, взявши свої каганці, не взяли з собою олії. А мудрі разом зі своїми каганцями в посудинах взяли олію. Оскільки молодий запізнювався, усі задрімали й поснули. А опівночі пролунав крик: Ось молодий, виходьте йому назустріч! Тоді всі ті дівки встали і приготували свої каганці. Нерозумні сказали мудрим: Дайте нам вашої олії, бо наші каганці гаснуть! А мудрі у відповідь сказали: Щоби часом не забракло і нам, і вам, краще підіть до продавців, та й купіть собі. Коли вони пішли купувати, прийшов молодий, і ті, які були готові, пішли з ним на весілля, і за ними замкнули двері. Потім приходять й інші дівки, та й кажуть: Пане, пане, відчини нам! А він у відповідь сказав: Запевняю вас, я вас не знаю! Тож пильнуйте, бо не знаєте ні дня, ні години, [коли Син Людський прийде]. (Мт. 25:1–13)

Господь суворо застерігає нас і цілий світ. Бог призначив день та Суддю — Господа Ісуса! До цього суду краще бути готовим.

ВІЧНЕ ПОКАРАННЯ

У попередньому розділі ми дослідили питання останнього суду, як про нього сказано в Новому Заповіті, зокрема зі слів Самого Ісуса. На останньому суді Бог оцінюватиме кожного не випадково, а в контексті суду небесного, де Суддя братиме до уваги всі наші вчинки, без винятку, а потім проголосить вирок: винний чи невинний, залежно від того, чи людина покрита праведністю Христа, чи ні. Усі, хто належить Христу, отримають винагороду, а інші — покарання.

Головуватиме на суді досконалий і праведний Суддя, тому суд буде бездоганний і справедливий. Наш вирок залежатиме або від наших справ, або від діянь Христа. Якщо ми вчинили хоча б один гріх, бодай один переступ проти Божої святості (а це так), ми відчайдушно потребуємо Христа. Як багато століть тому казав псалмоспівець, «Якщо, Господи, будеш зважати на беззаконня, то хто, Господи, устоїть?» (Пс. 129:3) Відповідь очевидна: ніхто. На жаль, Господь дійсно зважає на беззаконня. Блаженний чоловік, якому Господь не порохує гріха. У цьому вся суть Євангелія.

ЗГІДНО З ОДКРОВЕННЯМ

Як сказано у Писанні, оскільки вирок буде досконало справедливим, він залежатиме від нашого світла. Що ж буде з невинною людиною, яка ніколи не чула Євангелія Ісуса Христа? Бог ніколи не карає невинних. Якщо людина невинна, їй не слід боятися Божого вироку. Утім, у Новому Заповіті сказано, що невинних людей не буває. Не можна прийти на Божий суд і сказати: «У мене не було світла одкровення». У першому розділі Послання до Римлян Павло каже, що Божий гнів виливається на злочинців, бо вони гамують природне знання про Бога, відвертаються і не бажають віддавати Богові належної шани. Отож на Божому суді не вдасться виправдатися, кажучи, що не я знав про існування Бога.

На останньому суді людей, які ніколи не чули про Ісуса, каратимуть не за те, що вони Його відкинули. Бог судить залежно від світла в людині, тому було б не справедливо, якби Він карав за відкидання Ісуса тих, хто ніколи про Нього не чув. Ісус прийшов до людей, яких Бог уже звинуватив — не у відмові від Ісуса, якого вони не знали, а у зреченні Отця, відомого їм через одкровення у природі. Навіть якби в нас не було Біблії, про Божу славу розповідають небеса (Пс. 18:2, Рим. 1:20). Сумління свідчить, що ми знаємо Бога і що ми порушили Його закон (Рим. 2:15).

Долі, уготованої на останньому суді, не змінити. Багато хто сподівається на другий шанс після смерті у міфічному чистилищі, де можна сплатити борги і потрапити на небеса, але Писання не дає на це жодної надії. У Біблії сказано, що «...призначено людям один раз померти, а потім суд...» (Євр. 9:27).

ПЕКЛО

Щодо останнього суду, то найбільше лякає вчення про пекло. Коли я ще навчався в семінарії, один студент запитав професора Джона Герстнера, як можна радіти на небесах, якщо, потрапивши туди, ми дізнаємося, що дехто з наших рідних і близьких страждає в пеклі. Доктор Герстнер відповів, що ми з цього приводу не сумуватимемо, а радітимемо, бо в цьому слава і святість Бога. Тоді це всіх дуже здивувало, але після роздумів я зрозумів: перебуваючи у смертній плоті, навіть попри окремі вияви любові до Христа, насправді ми дуже любимо цей світ і дбаємо про добробут членів сім'ї та друзів значно більше, ніж про захист Божої праведності. Але коли ми потрапимо на небеса та увійдемо у стан прославлення, ситуація зміниться.

Якщо уявити, що Ісус, уособлення повної праведності, стоїть по один бік кімнати, а Адольф Гітлер, буквальне втілення зла, — по другий, де б ми поставили друга, якого вважаємо праведним? Звичайно, ближче до Гітлера та якомога далі від Христа. До речі, кімната повинна мати нескінченний розмір. Ісус безгрішний, тому прірва між Христом і грішниками — незміренна. У цій грішній системі координат Гітлера зрозуміти можна, а от Ісус зовсім невідвласний людському усвідомленню, бо Його праведність досконала. Відповідно, нам важко зрозуміти, чому Бог, чинячи правосуддя, відправляє наших близьких до пекла.

У Новому Заповіті пекло названо темрявою, вогняним озером і в'язницею. Наприклад:

І вийшли вони на рівнину землі, і оточили табір святих та улюблене місто; і зійшов вогонь з неба [від Бога], і пожер їх. А диявол, який зводив їх, був кинутий у вогняне й сірчане озеро, де і звір, і лжепророк. І будуть вони мучені день і ніч навіки-віків.

І я побачив великий білий престол і Того, Хто сидів на ньому, що від Його обличчя втекло небо і земля, і для них не було місця. І я побачив померлих, малих і великих, які стояли перед Богом. І розгорнули книги; була розгорнута й інша книга, що є книгою життя. І судили мертвих, як записано в книгах, за їхніми ділами. І море віддало мертвих, які в ньому; і смерть, і ад віддали мертвих, які в них, і кожного судили за його вчинками. А смерть і ад були вкинені у вогняне озеро. Це — друга смерть, озеро вогняне. І кого не знайшли записаним у книзі життя, той був укинений у вогняне озеро. (Об. 20:9–15)

Сумніваюся, що пекло — це буквально вогняне озеро. Утім, чим би воно не було, потрапивши туди, людина буде готова віддати все і зробити що завгодно, лиш би вибратися звідти. Символ завжди слабший від реальності, тому символічність мови Нового Заповіту щодо пекла нас не тішить. Якщо опис символічний, то реальність значно гірша.

Люди часто порівнюють своє життя з пеклом, але це лише гіпербола, бо як би важко нам не жилося, цього й близько не порівняти з пеклом. Навіть у найглибшій прірві страждань людина часто відчуває загальну благодать всемогутнього Бога, якої в пеклі нема. Пекло — це відокремлення від Бога у певному сенсі, але не в абсолютному, бо людина відокремлюється від Божої благодаті, турботи та любові, але не від Самого Бога. Найбільшою проблемою для людей у пеклі є не диявол, а Бог, який постійно карає нечестивців. Спасіння — це спасіння від Бога, від Його лютого гніву й карі.

У Новому Заповіті сказано, що як на небесах є міра винагороди, так і в пеклі є міра страждань. Хтось сказав, що на небесах у всіх буде повна чаша, але не у всіх вона буде однакового розміру. Ісус часто проводив розрізнення між людьми, що матимуть велику нагороду, і тими, нагорода яких буде малою.

Якщо вбивцю засуджують на кілька пожиттєвих термінів, це вважається зайвим, бо в людини тільки одне життя. Але з погляду закону, кожен окремий злочин потребує окремого покарання, що є вічним принципом. Ми не можемо карати злочинців сім разів за сім убивств, а от Бог може — убивця однієї людини отримає покарання усемеро менше, ніж убивця сімох. Каральне правосуддя Бога буде досконалим — покарання завжди відповідатиме злочину. Саме тому Павло застерігає нас не збирати гнів на день гніву (Рим. 2:5). Ісус

закликає накопичувати скарби на небесах, а Павло каже, що той, хто не запасається небесними скарбами, збирає покарання у пеклі та обтяжує свій вирок.

Останніми роками у євангельських колах відродилося єретичне вчення анігіляціонізму, прибічники якого навчають, що під час останнього суду віряни воскреснуть з мертвих, а нечестивців буде просто знищено¹⁰⁰. Вони перестануть існувати — їхнім покаранням буде втрата життя. Християни завжди вважали, що, згідно з Писанням, покарання у пеклі є свідомим і нескінченним. Грішники у пеклі прагнуть бути знищеними та перестати існувати, адже це значно легше, ніж терпіти щоденне покарання від Бога.

Отож про пекло ми знаємо небагато, але, слід визнати, що подробиці нам *точно* не сподобаються. Однак якщо сприймати слова Ісуса та Павла серйозно, пекло — не жарт. Якщо біблійні свідчення про пекло правдиві, це змінює не тільки спосіб життя, а й нашу роботу над виконанням місії церкви.

¹⁰⁰ Букв. «вони зазнають анігіляції» — прим. пер.

НОВІ НЕБО І ЗЕМЛЯ

Сьогодні чимало людей сумнівається у житті після смерті, глузуючи з тих, хто вірить у вічне життя, та кажучи, що надія на небеса — це лише проєкція бажань. У них викликає сумнів наша впевненість, що наступний світ буде кращий від цього.

Усім скептикам християни повинні відповідати свідченнями про Христа, Його воскресіння і вчення. Ісус сказав: «Я є воскресіння і життя; хто вірить у Мене, — хоч і помре, буде жити» (Ів. 11:25). У промові у світлиці перед зрадою Ісус сказав: «Хай не тривожиться ваше серце: вірте в Бога і в Мене вірте» (Ів. 14:1). Цю промову Він почав із наказу «Хай не...», що передбачає обов'язок. Нам наказано не тривожитися щодо майбутнього на небесах. Ісус також сказав:

У домі Мого Отця багато осель. А якби не так, то Я сказав би вам, оскільки йду приготувати вам місце. І коли піду та приготую вам місце, то Я знову прийду і візьму вас до Себе, щоби де Я, там і ви були. А куди Я йду, ви дорогу знаєте (Ів. 14:2–4).

Ісус мав піти, тому учні непокоїлись. Він утішав їх словами: «А якби не так, то Я сказав би вам, оскільки йду приготувати вам місце». Тобто, якби сподівання на небеса, яке плекали учні, були марними, Ісус би виправив цю помилку. Однак усе правда, й Ісус пішов першим, щоб приготувати місце. Христос обіцяє вірним: місця у домі Отця приготовано! Нема жодних причин сумніватися, що на нас чекають небеса!

ОБІЦЯНА РАДІСТЬ

Про наш майбутній стан дещо написано у Першому посланні Івана:

Подивіться, яку любов дав нам Отець, щоб ми звалися Божими дітьми! І такими ми є. Світ нас не знає, тому що Його не пізнав. Улюблені! Тепер ми — Божі діти, але ще не виявилося, що будемо. Знаємо, що коли Він з'явиться, ми будемо подібні до Нього, адже побачимо Його таким, який Він є. І кожний, хто має цю надію на Нього, очищає себе, як і Він чистий. (1 Ів. 3:1–3)

Це один із найважливіших есхатологічних текстів Нового Заповіту. У ньому вірянам дано обітницю, що на небесах вони перебуватимуть у сеніті щастя — у «блаженному спогляданні» чи *visio Dei*¹⁰¹. Слово *блаженний* — однокореневе зі словом *блаженства*. Блаженства — це слова Ісуса з Його Нагірної проповіді, сповненої благословення (Мт. 5:3–12), — обітниця блаженства, міра щастя від якого перевищуватиме будь-що на землі. Коли Бог дарує душі благословення, вона наповнюється найвищою радістю та щастям. Саме про це йдеться у блаженному видінні з Першого послання Івана. Воно неймовірно чудове, бо несе в собі повноту благословення.

Блаженне видіння — це видіння Бога. Іван каже, що ми ще не знаємо, якими будемо на небесах, але точно відомо одне: ми будемо, як Він, бо бачитимемо Його *таким, який Він є*. Ми будемо бачити Ісуса у неприхованому вигляді. Це буде не якесь опосередковане Боже видіння — охоплений полум'ям куш чи стовп хмари і вогню — а чисте Боже ество! Мойсею було дозволено на мить побачити Божу славу, що проходила повз нього, але Божого обличчя він не бачив (Вих. 34:5–7). Дивитися на Бога зблизька, віч-на-віч смертним у цьому світі категорично заборонено. Ми повинні присвятити себе у святості Богові, якого ніколи не бачили. Ми служимо невидимому Господарю, але маємо обітницю, що одного дня ми Його побачимо. У заповідях Блаженств побачити Бога обіцяно не милосердним, убогим чи миротворцям, а чистим серцем: «Блаженні чисті серцем, бо вони Бога побачать» (Мт. 5:8). Ми не

¹⁰¹ Лат. видіння, бачення Бога — прим. пер.

можемо бачити Бога не через погані очі, а через погані серця. Однак, коли ми увійдемо у славу й отримаємо повноту освячення, перешкода прямому та безпосередньому спогляданню Бога зникне.

Переглядаючи баскетбольний матч по телевізору, хіба я дивлюся баскетбол? Мене ж там нема, бо гра відбувається за багато миль від мого дому. Я дивлюся електронну трансляцію, репродукцію. Між матчем і мною є середовище, через яке передається зображення гри. Це своєрідний посередник, що передає картинку з одного місця в інше. Тому гра по телевізору — це лише зображення гри. Якби я був присутній на матчі, це зображення передавалось би освітленням арени. Але навіть якби мій зір був досконалим, у замкненій кімнаті без світла я би не побачив нічого. Аби щось побачити, потрібно мати світло і зображення.

Навіть наш біологічний зір діє опосередковано. Джонатан Едвардс казав, що у славі наші душі матимуть пряме сприйняття невидимого Бога. Як саме це відбуватиметься, невідомо. Але, завдяки Божому Слову, ми знаємо, що радість наших сердець на небесах бачитиме Його таким, яким Він є.

ПРИРОДА НЕБЕС

У Книзі Об'явлення апостол Іван записав видіння, отримане на острові Патмос, у якому Христос показав, зокрема, нове небо та нову землю:

І я побачив нове небо і нову землю, оскільки перше небо і перша земля минули, і моря вже не було. І я побачив святе місто, новий Єрусалим, що сходить з неба від Бога, приготований, немов наречена, прикрашена для свого чоловіка. І почув я гучний голос із престолу, що промовляв: «Ось Божя оселя з людьми; і Він поселиться з ними, і вони будуть Його народом, і сам Бог буде з ними — їхній Бог; і Він обітре кожную сльозу з їхніх очей, і більше не буде смерті, ні страждань, ні голосіння, ні болю, — вже більше не буде, тому що перше минулося».
(Об. 21:1–4)

Ми бачимо, що на небесах не буде моря. Якщо сприймати це буквально, любителі пляжного відпочинку будуть розчаровані. Однак для євреїв море — це символ насилля. Морський берег Ізраїлю скелястий і крутий. Звідси нападали вороги та з Середземного моря приходила погана погода. У гебрейській поезії море — це символ усього негативного; позитивну конотацію мають

ріка, джерело та криниця. Отож видіння Івана означає, що більше не буде великих природних катаклізмів.

На небесах не буде сліз, які асоціюються зі смутком і горем. Ми пам'ятаємо, як мама втішала нас у дитинстві, витираючи сльози фартухом. Зазвичай наступного дня сльози з'являлися знову, а ми вкотре потребували маминої втіхи. Коли ж сльози зітре Бог, вони більше не повернуться, адже причин для плачу більше не буде. Не буде ані смерті, ані смутку, ані болю. Перше минеться.

Далі в Книзі Об'явлення нас приголомшують масштаби опису небес (вв. 18–21). Ми дізнаємось, що там буде і чого не буде: вулиці з золота, такого прекрасного й чистого, аж прозорого; брами з пишних перлин і підвалини, прикрашені дорогоцінним камінням. Апокаліптична література відрізняється багатю уявою. Хоча зображення небес носить символічний характер, поза всяким сумнівом, Бог і справді міг створити таке прекрасне місто.

Іван продовжує: «А храму я не бачив у ньому, бо Господь Бог, Вседержитель і Агнець — то його храм. І місто не потребує ні сонця, ні місяця, щоб у ньому світили, тому що Божа слава освітила його, і світильником для нього є Агнець» (Об. 21:22–23). Не буде ані храму, ані сонця, ані місяця. Сьогодні на землі храм чи церква — це видимий символ присутності Бога, на небі ж Божа присутність буде дійсною, тому потреби у храмі не буде. Не буде потреби й у створених джерелах світла — сонці, місяці чи зірках. Сяйво слави Бога й Агнця освічуватимуть ціле місто. Ночі також не буде, адже блискуче та променисте сяйво Божого світла ніколи не гаснутиме. Небеса сяятимуть неприкрашеним і неприкритим Божим промінням.

Для чого ми живемо? Джонатан Едвардс розповідає про чоловіка, що роками збирав гроші і нарешті їде на відпочинок. Дорога неблизька, тому в першу ніч він зупиняється в маленькому готелі при дорозі. Однак наступного дня, замість продовжувати подорож до місця призначення, він вирішує відмовитися від неї взагалі і залишитися в готелі. Так і в житті. Ми щодуху чіпляємось за життя у цьому світі, бо не до кінця переконані у славі, яку Бог приготував людям на небесах. Але ж там сповняться всі наші сподівання й бажання, і навіть те, чого годі й уявити! Колись настане найвеличніша мить у нашому житті — ми вийдемо за двері, залишивши позаду світ, повний сліз і смутку, цю долину смерті, й увійдемо туди, де нас зустрине Агнець!

ДОДАТОК

СИМВОЛИ ВІРИ

АПОСТОЛЬСЬКИЙ СИМВОЛ ВІРИ

Вірую в Бога, Отця Всемогутнього, Творця неба і землі.

І в Ісуса Христа, Сина Його Єдинородного, нашого Господа, зачатого від Святого Духа, народженого від Діви Марії; котрий страждав за Понтія Пилата, був розп'ятий, помер і був похований, зійшов у пекло; третього дня воскрес із мертвих. Він вознісся на Небеса і сидить праворуч Бога, Отця Всемогутнього, звідки Він прийде судити живих і мертвих.

Вірую в Духа Святого; святу Вселенську Церкву; в спільноту святих; прощення гріхів; воскресіння тіла та життя вічне. Амін¹⁰².

НІКЕЙСЬКИЙ СИМВОЛ ВІРИ

Вірую в єдиного Бога Отця, Вседержителя, творця неба і землі, і всього видимого і невидимого.

І в єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого, єдинородного, від Отця родженого перед усіма віками. Світло від світла, Бога істинного від Бога істинного, родженого, несотвореного, єдиносущного з Отцем, що через Нього все сталося. Він задля нас людей і нашого ради спасіння зійшов із небес, і воплотився з Духа Святого і Марії Діви, і став чоловіком. І був розп'ятий за нас за Понтія Пилата, і страждав, і був похований. І воскрес у третій день, згідно з Писанням. І вознісся на небо, і сидить праворуч Отця. І вдруге прийде зі славою судити живих і мертвих, а Його царству не буде кінця.

І в Духа Святого, Господа животворящого, що від Отця [і Сина] ісходить, що з Отцем і Сином рівнопоклоняємий і рівнославимий, що говорив через пророків. В єдину, святу, соборну й апостольську Церкву. Ісповідую одне хрещення на відпущення гріхів. Очікую воскресіння мертвих і життя майбутнього віку. Амін¹⁰³.

¹⁰² Джерело: Вестмінстерське визнання віри. Короткий катехизм із посиланнями на Святе Письмо. Львів : Вид-во «Крайнебо», 2023. 38 с.

¹⁰³ Джерело: <https://credo.pro/2013/07/120196> — прим. пер.

ХАЛКЕДОНСЬКИЙ СИМВОЛ ВІРИ

Йдучи за святими отцями, ми всі однодумно вчимо сповідувати єдиного і одного, і того Самого Сина, Господа нашого Ісуса Христа, досконалого в Божестві та досконалого в людинності; істинного Бога та істинну людину, котра складається з розумної душі та тіла, Єдиносущного Отцю щодо Божества і Єдиносущного нам, щодо людинності, у всьому подібного нам, крім гріха; перед віками народженого з Отця щодо Божества, в останніх же часах народженого ради нас і ради нашого спасіння з Марії Діви Богородиці щодо людинності; одного й того Самого Христа Господа — Сина Єдинородного ми повинні визнавати в двох природах: без змішання, без зміни, без поділу, без розз'єднання. Ніколи не була знищена єдністю різниця між природами, але були збережені характерні особливості обох природ, які зійшлися в одній особі та в одній іпостасі. Не можна ділити чи роз'єднувати Його на дві особи, тому що є один і той самий Єдиний Христос — Єдинородний Син, Бог Слово і Господь Ісус Христос згідно з тим, що колись пророки про Нього говорили і Сам Ісус Христос нас повчив і символ отців нам передав.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Джерело: <http://radiomaria.org.ua/halkidonskii-sobor-451-r.-4609> — прим. пер.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

A

analogia entis 92
assensus 208

C

Christus victor 141

D

Deus absconditus 67, 68
Deus pro nobis 73
Deus revelatus 67, 68

E

ex nihilo nihil fit 81, 82, 84

F

fiducia 208

H

Humani Generis 41

I

imago Dei 91

N

notitia 208

S

sensus divinitatis 21
simul iustus et peccator 203
sola fide 202
sola Scriptura 26, 41
sui generis 122, 123

T

TULIP 150

V

verbum Dei 27
via affirmationis 47
via eminentiae 47
via negationis 47
visio Dei 287
vox Dei 27

A

Аарон 106, 118
абсурдність 174, 222, 260
Августин 15, 17, 31, 100, 102, 107, 194, 225,
226, 229
Авель 227
Авраам 34, 64, 74, 75, 106, 107, 110, 118, 130,
143, 149, 160, 222, 234, 247, 2491
автентичність 24, 33, 185
авторитет 26, 27, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 37,
38, 39, 40, 41, 42, 43, 84, 174, 180, 184,
233, 234, 235
ангелів 85
апостолів 29, 36, 37, 41, 174, 234, 235
ад 41, 284
Адам 88, 93, 95, 97, 99, 100, 104, 105, 106,
108, 109, 110, 112, 113, 133, 145, 227, 255,
257, 259, 260, 261, 262
Адонай 128, 264
активізм 217
алкоголь 179
аміленіалізм 268, 270
Амос 24, 139

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- аналітичне виправдання 205, 206
аналогічне мовлення 47, 48
аналогія буття 93
ангели 85, 86, 87, 88, 89, 115, 116, 118, 122,
132, 155, 172, 175, 184, 237, 267
анігіляціонізм 285
аномалії 13
Ансельм Кентерберійський 140, 142
антиноміанство 179, 207, 218
антихрист 98, 271
антропологія 8, 9, 79, 211
антропоморфізм 46, 47
апокриф 38
апостоли
і церква 24, 38, 169, 211, 229, 233, 235,
236
і наступництво 41, 42
свідчення 27, 118, 260, 261, 278
Апостольський символ віри 131, 134, 139,
257, 291
Аристотель 204, 251
аріанство 120
армініанство 197, 201
археологія 13
атеїзм 80
атомізм 14
- Б**
Барт Карл 29, 92, 93, 145, 273
безбожність 20, 69, 92, 97, 144, 178, 199
беззаконня 64, 127, 147, 202, 225, 280, 282
безпомилковість 31, 32, 33, 34, 35, 43
безпосереднє одкровення 21
безсмертя 117, 257, 262
безумовне обрання 150, 152
Беркувер, Герріт 188
- біблійне богослів'я 14
біологія 8, 9, 12, 106, 158, 214, 288
благодать
загальна 188, 189, 190, 284
благословення 70, 96, 116, 130, 146, 148,
149, 166, 193, 194, 222, 237, 241, 287
блаженне видіння 287
Бог
авторитет 29
атрибути 46, 53, 56, 58, 59, 61, 62, 63,
65, 66, 75
відокремлення від 257, 284
воля 67, 68, 69, 70, 71, 72, 77, 177, 195,
196, 217
єдиність 54
знання про 12, 17, 18, 21, 45, 66, 282
наказ 70, 74, 84, 86, 100, 112, 126, 143,
177, 184, 226, 244, 266, 278, 286
образ 22, 46, 65, 86, 91, 92, 93, 94, 102,
110, 237
присутність 50, 56, 87, 227, 241, 279,
289
суверенність 68, 73, 75, 128, 153, 194,
199
характер 8, 11, 20, 43, 45, 47, 62, 63, 64,
65, 66, 70, 93, 116, 125, 126, 137, 151, 181,
218, 239, 249
як Отець 20, 25, 33, 36, 42, 50, 53, 54,
55, 57, 73, 86, 102, 111, 112, 117, 122, 125,
127, 128, 130, 131, 132, 134, 137, 139, 141,
144, 150, 151, 158, 162, 163, 164, 165, 181,
183, 193, 198, 205, 210, 211, 212, 213, 234,
239, 246, 261, 262, 265, 280, 286, 287,
291, 292
богослів'я
визначення 8

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- джерела 14
і наука 12
припущення 10, 11, 13, 14
цінність 15, 16
богоявлення 23, 130
божественність 20, 21, 52, 53, 54, 63, 131,
176, 190, 212, 236, 238
борг 65, 141, 143, 144, 147, 189, 283
Брайт, Джон 263
брак 97, 116, 180, 196, 223, 229
Бультман, Рудольф 29, 260
- В**
Валаам 157
Велике завдання 244, 271
Вестмінстерський короткий
катехизис 96, 291
видима церква 225, 226, 227, 228, 229, 230
видихання 28
визнання 42, 43, 121, 128, 131, 140, 208, 238,
291
викуплення 18, 22, 30, 38, 62, 94, 102, 104,
110, 111, 112, 113, 115, 118, 127, 136, 137,
140, 141, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152,
159, 160, 168, 171, 181, 188, 191, 196, 217,
222, 236, 245, 250, 263, 271, 273, 278, 280
викупу, теорія 141
винагорода 64, 148, 279, 282, 284
виправдання 20, 26, 113, 143, 144, 160, 199,
200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207,
208, 209, 210, 213, 215, 216, 217, 220, 222,
236, 242, 243, 280, 282
відкинення 192, 194
відлучення 73, 216, 226, 227, 247
відокремлення 11, 32, 73, 122, 138, 226, 230,
257, 284
відповідальність 34, 43, 74, 93, 108, 139,
180, 189, 268, 278
відродження 62, 90, 111, 157, 159, 160, 171,
178, 179, 182, 197, 199, 200, 208, 209,
219, 221, 226, 261, 248, 259
відступництво 139, 190, 216, 221
відсутність покаяння 227
відчуження 95, 96, 102
віра
і безпомилковість 32
і відродження 160, 200
рятівна 207, 209, 209
вічне покарання 282
вічність 53, 58, 59, 61, 62, 107, 111, 113, 151,
152, 194, 195, 220, 271
вознесіння 87, 131, 134, 139, 265, 275, 291
воління 69, 71, 92, 112, 152
ворожки 69
Ворфільд, Бенджамін 28
воскресіння 18, 22, 24, 52, 73, 87, 117, 131,
132, 133, 134, 139, 159, 160, 183, 185, 190,
198, 220, 248, 253, 257, 259, 260, 261,
262, 267, 270, 271, 275, 278, 285, 286, 291
врядування, теорія 142
всезнання 33, 47, 53, 62, 109, 121, 124, 143
всемогутність 15, 25, 46, 47, 53, 59, 124,
131, 164, 192, 193, 284, 291
всюдисушність 62, 99
втрата 38, 76, 102, 108, 112, 121, 152, 181,
204, 219, 220, 223, 240, 243, 269, 270,
285
- Г**
Гавриїл 87, 155
гамартіологія 9
Гарнак, Адольф фон 211

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- Геена 133
гендіадис 92
Гідеон 22
гідність 90, 91, 96
гімни 128, 172, 241
Гітлер, Адольф 163, 283
гლოსалія 171, 176
гнів 11, 20, 52, 92, 112, 113, 143, 145, 147, 159,
178, 181, 188, 198, 205, 210, 238, 282, 284
гностицизм 36, 234
гоніння 128, 162, 165, 221
гординя 85, 179
Господня Вечеря 162, 236, 241, 244, 245,
250, 251, 252, 253
гріх
і смерть 243, 248, 255, 256
первородний 86, 99, 100, 101, 102, 104,
105
передавання 104, 105, 146
природа 95
усунення 146
громадянська чеснота 101
гуманізм 90, 277
- Г**
Герстнер, Джон 283
Гест, Джон 147
- Д**
Давид 106, 115, 125, 134, 139, 160, 202, 269
двозначність 82
Декарт, Рене 10
демони 85, 86, 87, 88, 182, 185
День викуплення 137, 146
десятина 106, 107, 130
дива 24, 182, 183, 184, 185, 186, 198, 200
- динаміс 156
диспенсационалізм 269, 270
дисципліна 9, 10, 12, 14, 15, 179, 211, 216,
225, 227, 236
Дідахе 36
дієве покликання 197, 201
дієвість 150, 151, 152, 223, 245, 249
діла 15, 16, 43, 62, 63, 101, 108, 111, 113, 136,
149, 152, 154, 162, 165, 166, 179, 181, 183,
188, 198, 202, 203, 205, 207, 208, 215,
220, 222, 256, 280, 284
добрий самарієць 190
добрість 48, 63, 142, 143, 195
доброта 63, 76, 103, 142, 163, 179, 189, 198,
221
Додд, Чарльз 275
докетизм 120
докір 15, 16, 43, 172
доля 76, 112, 149, 283
достатність 41, 150, 151
дошки віджа 69
дуалізм 88
духовна смерть 159, 160, 197, 198, 199,
248, 258
духовність 174, 176, 177
- Е**
еволюція 90, 277
Едвардс, Джонатан 15, 99, 107, 288, 289
Ейнштейн, Альберт 12
екзистенціалізм 9, 10, 90, 277
еклезіологія 224, 225
єкуменічний рух 41, 229
Елісей 87
емпіризм 10, 12, 22
епістемологія 22

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

есхатологія 9, 171, 254, 255, 267, 268, 269,
272, 273, 275, 276, 278, 287
етика 34, 62, 93, 163, 279

Є

Єва 88, 95, 97, 99, 100, 105, 106, 110, 112,
113, 227, 255
євангеліє 9, 20, 29, 33, 36, 37, 51, 111, 116,
117, 118, 118, 132, 149, 151, 165, 169, 177,
198, 199, 200, 202, 206, 220, 226, 230,
233, 236, 264, 271, 276, 280, 282
євангелізація 190, 199
євангелістські церкви 151, 182, 229, 285
Євтихий 120
єдність 11, 14, 49, 50, 121, 123, 180, 228, 229,
230, 292
Єзекііл 23, 105, 106
єлеопомазання 244
Єреміяс, Йоахим 212
Єремія 23, 27, 136
єресь 14, 37, 86, 120, 121, 123, 178, 217, 218,
221, 22, 272
єство 11, 45, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 85, 210,
251, 287

Ж

жертви 62, 74, 75, 101, 110, 119, 133, 137, 138,
142, 144, 146, 150, 190, 227, 238, 269, 270
життя 9, 10, 16, 32, 36, 50, 51, 53, 56, 59,
61, 63, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74,
75, 76, 77, 81, 90, 97, 98, 100, 104, 105,
110, 111, 112, 113, 116, 117, 118, 122, 131,
145, 147, 154, 155, 158, 160, 161, 162, 166,
169, 174, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 185,
188, 189, 190, 196, 197, 198, 199, 202,
205, 209, 215, 216, 218, 219, 230, 237, 238,

240, 242, 250, 255, 256, 257, 259, 260,
261, 262, 264, 266, 275, 276, 277, 278,
279, 284, 285, 286, 289, 291

З

завіт викуплення 111
завіт 106, 110, 111, 112, 113, 136, 148, 169,
233, 247, 248, 249, 250, 252
загальна благодать 188, 189, 190, 191, 284
загальне одкровення 17, 18, 19, 21, 22
заздрість 77, 96, 178, 179
закон 16, 21, 29, 33, 54, 60, 67, 68, 69, 70,
75, 76, 81, 82, 84, 96, 97, 100, 101, 104,
105, 110, 111, 126, 127, 132, 138, 144, 146,
147, 148, 149, 162, 178, 179, 185, 202, 205,
218, 222, 243, 255, 280, 282, 283, 284
залічення 204, 205, 206, 207, 255
замирення 147
замішання 101, 154, 273
заперечення 19, 38, 47, 63, 81, 82, 86, 96,
97, 105, 107, 113, 120, 121, 123, 148, 150,
174, 195, 200, 212, 236, 240, 260, 263, 272
засаднича воля 68, 69, 70, 71
заслуга 61, 64, 147, 151, 188, 190, 205, 207,
239, 248
захисник 164
звеличення 90, 116, 128, 129, 131, 132, 133,
135, 198, 239, 248, 256
зіпсутість 50, 65, 95, 97, 99, 102, 138, 178
зло 18, 64, 77, 78, 85, 88, 96, 97, 98, 99,
102, 112, 142, 143, 196, 209, 255, 271, 279, 283
знаки 22, 49, 110, 167, 183, 184, 185, 186,
238, 241, 243, 245, 247, 248, 249, 250,
251, 267
знання

- і мудрість 66
 про Бога 45, 46, 47
 золотий ланцюг 200, 201
 зрілість 16, 160, 177, 216, 217, 277
 зсув парадигми 12, 13
- І**
- Іван (апостол) 9, 14, 36, 37, 51, 52, 53, 111, 115, 116, 117, 118, 126, 130, 132, 164, 165, 168, 183, 198, 211, 212, 219, 237, 264, 287, 288, 289
 Іван Хреститель 87, 117, 246, 247, 250, 264
 ідолопоклонство 52, 239, 240
 ієрархія 87
 Ізраїль 23, 49, 50, 106, 110, 126, 132, 134, 136, 138, 139, 147, 148, 156, 159, 163, 184, 228, 230, 243, 247, 265, 269, 270, 271, 273, 276, 288
 Ілля 24, 132, 182
 індивідуалізм 228
 інструментальна причина 203, 204, 205, 207
 Іреней 31, 234
 Ісаак 74, 107, 110, 195
 Ісав 191, 195, 196, 221
 Ісая 23, 46, 87, 147, 279
 існування 9, 20, 45, 56, 59, 60, 75, 76, 81, 82, 83, 84, 98, 107, 122, 131, 151, 185, 202, 208, 240, 257, 259, 262, 276, 278, 282
 істина 8, 9, 10, 15, 17, 18, 22, 33, 34, 41, 50, 96, 106, 130, 139, 148, 161, 162, 238, 239, 240, 272
 істинність 10, 47, 106, 136, 138, 148, 184, 206, 208, 291, 292
 історичне богослів'я 14, 15
 історично-критичний метод 16, 31, 129, 234, 274
- Ісус Христос
 і ангели 86
 імена 125
 образ 62, 73, 160, 164, 200
 повернення 33, 87, 131, 134, 135, 171, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276
 природа 52, 120, 121, 122, 124, 126
 про Писання 28, 29, 31
 синівство 213, 214, 215
 служіння 117, 118, 119, 130, 132, 136, 137, 138, 234, 271
 союз із 211, 214, 229
 стани 130, 131
 у Євангеліях 116, 117, 118
 у Старому Заповіті 119
 хрещення 132, 247
 як другий Адам 93, 104, 113, 145
- Ісусів семінар 120
- Й**
- Йоїл 167, 168, 171, 276
 Йосиф Ариматейський 133
 Йосиф 77, 78, 125, 192
- К**
- Каїн 227
 Кальвін, Жан 15, 21, 28, 45, 46, 68, 193, 194, 202, 240, 249, 251, 252
 кальвінізм 197
 Камю, Альберт 277
 канонічність 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43
 Кант, Іммануїл 278, 279
 карти таро 69
 категоричний імператив 278
 каяття 227, 247, 278

Каяфа 30
 квієтизм 217, 218
 Кемпійський, Тома 216
 Клемент Римський 36, 37, 172
 козел офірний 146, 147
 Конгар, Ів 227
 Конт, Огюст 277
 конфірмація 243
 Корнилій 168, 169
 космологічний аргумент 60
 крадіжка 96
 критична оцінка Біблії 16, 163, 275
 культура 10, 32, 43, 49, 72, 75, 90, 163, 202,
 211, 226, 233, 271, 277, 278

Л

лагідність 179, 180, 181
 ладан 241
 Лазар 198, 260
 Ламонт, Роберт 215
 Левій 106, 107
 легалізм 218
 лжепророки 23, 24, 118, 136, 275, 280, 284
 лібералізм 29, 120
 літералізм 268
 логос 9, 11, 51, 52, 53
 Лок, Джон 10
 Лука (євангеліст) 14, 24, 27, 37, 116, 167,
 169, 192, 226, 264
 любов
 доброзичливості 191, 196
 самовдоволення 191, 196
 Лютер, Мартін 15, 26, 27, 67, 101, 173, 194,
 202, 203, 205, 207, 244, 248, 251, 252
 лютеранство 141, 235, 251, 252
 Люцифер 88

М

Марія (мати Ісуса) 41, 87, 131, 155, 158,
 192, 291, 292
 Марія Магдалина 262
 Марк (євангеліст) 37, 116
 Маркіон 36, 37
 Маркс, Карл 96
 Матвій (апостол) 36, 37, 116, 118, 263, 264,
 275, 280
 матеріальний борг 143
 Мелхиседек 106, 107, 130, 135, 138
 Месія 116, 117, 126, 137, 139, 192, 246, 247,
 263, 273
 милосердя 38, 46, 64, 65, 72, 113, 142, 144,
 152, 180, 188, 190, 193, 195, 196, 287
 мир 87, 116, 147, 163, 165, 179, 210
 Михей 65
 Мілл, Джон 60
 мінливість 47, 56, 61, 83
 міфологія 10, 13, 85, 105, 202, 283
 мовами говоріння 166, 167, 171, 175, 176
 мовлення 47, 48, 145
 можуть 46, 47, 88, 115, 138, 154, 156
 Мойсей 23, 24, 27, 34, 49, 67, 70, 104, 105,
 110, 118, 132, 136, 156, 157, 168, 182, 184,
 185, 186, 188, 196, 255, 287
 молитва 66, 154, 168, 175, 176, 182, 185, 191,
 212, 214, 220, 223, 229, 243, 244, 256, 263
 монергізм 197, 200
 монотеїзм 49, 50, 54
 монофізити 120, 121, 123
 моральна неспроможність 100, 102
 моральний борг 143, 144, 147
 моральність 34, 62, 63, 93, 99, 100, 102,
 144, 277
 море 237, 284, 288

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- мормонство 176
мотивація 101, 102, 118, 229
мудреці 24, 132, 185, 186
мудрість 15, 65, 66, 76, 116, 117, 172, 237
музика 238, 241
- Н**
навернення 154, 166, 167, 168, 169, 170,
181, 198, 200, 209, 215, 219, 221, 222, 223,
247, 279
Нагірна проповідь 127, 28, 287
надія 74, 109, 179, 199, 205, 206, 208, 210,
256, 257, 261, 262, 270, 274, 276, 277,
278, 283, 286, 287
надприродність 8, 80, 85, 102, 122, 126,
182, 185, 186, 190, 260, 277
наклеп 96
належна заслуга 205
напівпелагіанство 197, 199, 220
настанова 43
натхнення 14, 15, 16, 26, 27, 28, 29, 31, 33,
35, 40, 43, 126, 157, 235
наука і богослів'я 12
небеса 18, 19, 34, 45, 46, 73, 76, 87, 91, 110,
111, 115, 118, 122, 127, 128, 129, 131, 132,
133, 134, 138, 139, 156, 179, 181, 193, 194,
198, 208, 220, 221, 237, 247, 248, 252,
253, 256, 257, 259, 262, 263, 264, 265,
270, 271, 280, 281, 282, 283, 284, 285,
286, 287, 288, 289, 291
небуття 80, 82, 83, 84, 277
невидима церква 226, 227, 229, 233
невинність 101, 143, 196, 282
неєвреї 152, 173, 222, 246, 247, 273, 276
незалежність 59, 75, 138
незбагненність 45, 47
незвичайний 177
незмінність 41, 47, 59, 61, 121, 124, 251, 270
нейтральність 99
ненависть 96, 136, 162, 163, 164, 191, 195,
199, 209, 234
неоднозначне мовлення 48
неоортодоксія 29, 30, 92
неоп'ятдесятництво 166, 167
непередавальні атрибути 58, 59, 61, 62,
75
непомилність 15, 31, 32, 34, 35, 38, 43, 235
неправедність 20, 64, 92, 97, 98, 104, 189
нескінченність 45, 46, 47, 61, 121, 283, 285
неспокій 74
несправедливість 64, 196
несторіанство 120, 123
Никодим 117, 159, 183
нігілізм 277
Нікейський символ віри 228, 232, 291
Нікейський собор (325 р.) 14, 27, 119, 120,
228, 232
Ніцше, Фрідріх 163, 165, 277
новизна 13, 14
новий завіт 24, 110, 169, 247, 250, 252
Ной 110, 247
норма 35, 97, 218
Нью-Ейдж 212
- О**
обмежена безпомилковість 32
обмежене спокутування 150, 152
обрання 25, 70, 73, 111, 136, 150, 152, 154,
192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 220
обрізання 168, 169, 222, 231, 245, 247, 248,
249
обумовленість 59, 83

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- одкровення
загальне 17, 18, 19, 21, 22
особливе 18, 22, 24, 25, 40
- однозначне мовлення 48
- опосередковане одкровення 21
- оптимізм 271, 277, 278
- освячення 62, 63, 69, 160, 166, 177, 215,
216, 217, 218, 221, 236, 243, 288
- особа 54, 55, 56, 57, III, III, III, III, III,
120, 121, 123, 124, 126, 129, 130, 136, 154,
158, 160, 162, 165, 166, 182, 197, 238, 292
- особистість 55, 154
- останній суд 272, 276, 277, 279, 280, 281,
282, 283, 285
- П**
- Павло
авторитет 24, 27, 37
і Послання до євреїв 38
про благодать 188, 195, 196, 198, 199
про благословення 149, 193, 194
про вознесіння 134
про воскресіння 24, 133, 159, 185, 248,
257, 259, 260, 261, 278
про гріх 20, 63, 96, 105, 149, 159, 179,
255, 260
про духовні дари 172, 173, 174, 175,
176, 177
про духовну смерть 159, 198, 259
про знання про Бога 19, 20, 21, 278,
282
про наслідування Бога 62, 63
про новизну 13
про Писання 14, 15, 27, 28, 149
про провидіння 73
про спокутування 30, 127, 141, 149
про хрест 30, 143, 144, 247
пан 77, 95, 126, 127, 137, 239, 281
папа 26, 41
парадокс 54, 55, 90
Параклет 161, 162, 163, 164
партикуляризм 150, 151
Пастир Герми 36
Пасха 241, 245, 250
пекло 131, 133, 151, 220, 283, 284, 285, 291
первістки 73, 200, 257, 259, 260, 261
передавальні атрибути 58, 63, 65, 66
передання 40, 41
передбачення 24, 72, 73, 74, 82, 175, 194,
195, 200, 203, 246, 265, 276
передвтілення 130, 131
передзнання 194, 195, 200
передіснування 107
передпризначення 73, 192, 193, 194, 195,
196, 197, 200, 201
переісточення 251
перелюб 96, 178, 179, 180
переображення 132, 275
переступ 96, 97, 101, 104, 147, 159, 184, 197,
198, 226, 282
перфекціонізм 166, 216
Перше послання Клементя 36, 37, 172
песимізм 277
Петро (апостол) 14, 27, 36, 37, 41, 88, 118,
132, 167, 168, 169, 223
печатки 116, 141, 245
Писання
авторитет 26, 27, 32, 40, 41, 42, 43, 84
авторство 27
втілене 25
єдність II, 14
натхнення 14, 15, 26, 27, 28, 29, 31, 33,

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- 40, 43, 126, 235
непомилність і безпомилковність 31,
32, 34, 35, 43
підхоплення 270
Пій XII (папа) 41
Платон 107, 261
плоди
навернення 209, 215
Духа 177, 178, 179, 180, 181
плотський християнин 215
плоть 86, 178, 179, 198, 209, 215, 216, 223,
248, 283
плюралізм іо
пневматологія 9, 153
подвійне передпризначення 194, 199
погани 116, 149, 169, 190
покарання 96, 100, 105, 142, 144, 147, 148,
149, 250, 256, 282, 283, 284, 285
покаяння 89, 206, 209, 211, 212, 222, 223,
229, 245, 281
покликання 23, 24, 69, 76, 84, 86, 96, 138,
177, 190, 197, 200, 201, 230
поклоніння 8, 50, 52, 61, 86, 128, 209, 227,
231, 237, 238, 239, 240, 241, 267
політеїзм 49, 50
помилки іо, 33, 82, 83, 96, 101, 102, 132,
142, 154, 210, 235, 286
Понтій Пилат 30, 131, 139, 291
порівняльний аналіз релігій 211
посередники 21, 110, 118, 136, 136, 175, 288
посланці 24, 87, 88
послідовність 11, 87, 200
постміленіалізм 268, 271
пошана 82, 239
правада 17, 20, 30, 40, 77, 85, 100, 101, 118,
136, 143, 165, 167, 175, 176, 208, 209, 226,
286
правдивість 184, 208, 245, 261, 276
праведність 15, 16, 20, 63, 64, 65, 92, 93,
96, 97, 98, 103, 104, 108, 109, 139, 142,
144, 161, 177, 195, 196, 200, 202, 204,
205, 206, 207, 210, 215, 217, 218, 259,
266, 278, 279, 282, 283
правосуддя 65, 113, 138, 283, 284
праця 24, 51, 76, 96, 148, 154, 190
представництво 108
преклоніння 238, 239
преміленіалізм 268, 269, 270
претеризм 271, 272, 276
примирення 95, 102, 142, 146, 206
приниження 116, 131, 132, 239, 248
природа 8, 10, 11, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 27,
31, 33, 35, 42, 43, 45, 50, 52, 62, 63, 75,
83, 86, 89, 90, 92, 95, 97, 99, 100, 103,
104, 105, 106, 110, 120, 121, 122, 123, 124,
126, 128, 130, 155, 159, 173, 178, 179, 185,
198, 199, 207, 209, 210, 212, 215, 216, 217,
225, 228, 237, 239, 240, 251, 252, 261, 262,
268, 283, 288
природне богослів'я 17, 19
пристосування, теорія 123
притчі 55, 105, 116, 190, 219, 265, 280
прихильність 202
причинність 60
провидіння 38, 39, 72, 73, 74, 75, 76, 77,
78, 152, 189, 226
провина 77, 108, 127, 132, 147, 148, 205
прозелітське хрещення 246, 247
прокляття 95, 96, 142, 148, 149, 222
Прокруст іо
пролегомена 43
промова на Оливній горі 265, 273, 275,

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- 276
промова у світлиці 25, 52, 162, 165, 244,
250, 261, 262, 286
пророки 10, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 34, 65, 86,
87, 117, 118, 125, 126, 127, 136, 137, 139,
147, 156, 157, 167, 168, 172, 174, 175, 228,
233, 239, 245, 246, 264, 270, 276, 279,
291, 292
пророцтво 23, 24, 116, 132, 133, 137, 147,
167, 168, 171, 174, 175, 268, 269, 270, 271,
274, 275, 276
пророча література 268
Просвітництво 81, 82
прославлення 63, 115, 133, 160, 193, 195,
200, 201, 215, 238, 257, 260, 261, 262, 283
простота 59
протестанти 31, 38, 39, 41
про виправдання 203, 205, 206, 207, 208
про образ Божий 92
про таїнства 242
протириччя 19, 20
п'ятдесятництво 168
п'ятдесятниця 157, 165, 166, 167, 168, 169,
171, 175
- Р**
рабство 141, 156, 213
радість 116, 154, 179, 180, 181, 191, 193, 199,
220, 256, 257, 277, 287, 288
Рассел, Бертран 60
раціоналізм 10
раціональність 22, 31, 54, 81, 82, 91, 92, 93
реалізм 105, 107
реалізована есхатологія 275
релігія 8, 12, 13, 17, 32, 49, 50, 80, 118, 176,
189, 190, 207, 211, 260, 277
- релятивізм 10
римо-католики 15, 26, 38, 39, 40, 41, 91,
184, 203, 204, 205, 206, 207, 219, 227,
232, 233, 236, 242, 243, 244, 251
про виправдання 26, 203, 204, 206, 207,
242
про образ Божий 91
про таїнства 204, 207, 236, 242, 243, 244,
251
розмаїття 11, 90, 180, 228, 262
розпорядництво 189
розпорядча воля 68, 69, 70
рятівна віра 207, 208, 209
- С**
Саган, Карл 154
сакердоталізм 244
самобуття 59, 61, 75
самоповага 96
самостворення 60, 61, 81, 82
Самсон 156
саркс 178
Сартр, Жан-Поль 90, 277
Сатана 29, 85, 87, 88, 89, 113, 141, 152, 182,
185, 186, 191, 209, 212, 223, 230, 248, 267,
270
і зрада 223
і теорія викупу 141
і тисячолітнє царство 267, 270
і хрещення 248
і чуда 182, 185, 186
сатисфакції, теорія 142
Саул 157
світогляд 73, 75, 80
Святий Дух 28, 62, 63, 111, 127, 127, 131
божественність 53, 54, 166

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- відродження 62, III, 157, 159, 160, 171, 197, 199, 219
 дари 156, 157, 171, 173, 184
 і первородний гріх 102
 і церква 230, 231
 плід 179, 181, 217
 покликання 201
 у Новому Заповіті 127, 158, 160, 162, 163, 165, 169, 174
 у Старому Заповіті 154, 156, 157, 159, 160, 161
 хрещення 53, 132, 166, 167, 169, 170, 172, 246, 248
 святість 53, 58, 59, 62, 90, 93, 97, 230, 279, 282, 283, 287
 священство всіх вірян 173
 священство 106, 107, 118, 138, 173, 243, 244
 секуляризм 80
 середній стан 255
 сила 20, 21, 22, 28, 34, 46, 47, 49, 61, 72, 75, 76, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 92, 100, 102, 103, 116, 133, 134, 136, 138, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 163, 164, 165, 169, 173, 176, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 197, 198, 199, 200, 202, 216, 218, 221, 230, 237, 242, 243, 244, 245, 248, 261, 262, 265, 271
 символічність 245, 268, 284, 289
 Симеон 116
 Син Людський 52, 118, 125, 129, 134, 275, 281
 синергізм 197, 200, 217
 систематичне богослів'я 9, 10, 11, 12, 14, 15, 42, 43, 47, 75, 111, 115, 225, 255
 системи 9, 10, 11, 49, 244, 269, 270
 скинія 119, 157
 скінченність 45, 46, 47, 61, 62, 121, 124
 скорбота 180, 269, 270, 271
 слава 18, 19, 22, 61, 76, 86, 87, 88, 93, 96, 116, 118, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 183, 195, 210, 229, 234, 237, 240, 248, 262, 266, 270, 274, 275, 283, 287, 288, 289, 291
 слуги 87
 служіння 23, 24, 62, 86, 87, 88, 110, 112, 117, 118, 119, 130, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 146, 156, 160, 163, 165, 166, 172, 173, 174, 190, 219, 226, 228, 230, 233, 234, 235, 236, 238, 256, 260, 271
 смерть 29, 30, 36, 77, 100, 102, 104, 105, 107, 113, 128, 131, 132, 133, 134, 139, 142, 145, 147, 150, 151, 159, 160, 197, 198, 199, 204, 205, 248, 250, 252, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 275, 283, 284, 286, 287, 288, 289
 смирення 129, 163, 180, 193, 272
 смуток 163, 289
 сні 22, 136, 167
 СНІД 190
 соборність 232, 233
 соборування 244
 соліпсизм 81
 сон душі 257
 сотеріологія 187, 188
 соціологія 8
 союз із Христом 211, 214, 229
 спасіння 14, 18, 38, 78, 86, 95, 108, 111, 116, 152, 160, 179, 184, 188, 190, 192, 194, 195, 197, 199, 200, 202, 208, 209, 217, 219, 220, 221, 222, 223, 227, 241, 239, 244, 245, 247, 249, 256, 284, 291, 292
 співдія 77, 78
 співпраця 197, 198, 200, 204, 205, 217, 242

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- співсутність 252
- спільнота святих 214, 229, 250, 291
- сповідання віри 15, 50, 54, 179, 199, 207,
215, 216, 219, 221, 226, 234, 246, 249
- сповнення 119, 126, 126, 147, 152, 168, 238,
247, 264, 269, 271, 272, 273, 275, 276, 289
- спокуса 14, 29, 50, 87, 88, 105, 113, 163, 209
- спокутування 11, 18, 30, 112, 127, 140, 141,
142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150,
151, 152, 190, 208, 209, 236
- обсяг 150
- як заступництво 145
- спонтанне зародження 82
- справедливість 30, 59, 63, 64, 65, 105, 106,
113, 138, 139, 143, 144, 145, 147, 152, 184,
188, 189, 196, 202, 278, 279, 282, 283
- Старий Заповіт 11, 16, 22, 23, 24, 27, 33,
36, 38, 49, 50, 52, 54, 65, 66, 70, 74, 88,
95, 106, 113, 119, 126, 128, 130, 134, 136,
137, 138, 139, 141, 146, 148, 149, 156, 155,
156, 157, 160, 161, 167, 168, 169, 175, 183,
196, 221, 222, 227, 228, 238, 240, 241, 243,
245, 246, 247, 248, 249, 250, 260, 263,
264, 265, 269, 270, 271, 276, 278
- Стародавній днями 118, 129
- стать 247
- створення 20, 48, 59, 61, 65, 74, 75, 76, 80,
81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93,
94, 97, 100, 101, 111, 112, 151, 154, 158,
160, 190, 192, 193, 194, 198, 204, 262,
263, 273, 289, 291
- ex nihilo 80, 81, 82, 83, 84
- людини 90, 91
- стійкість святих 150, 219, 220, 221, 223
- стосунки 19, 51, 52, 93, 96, 112, 154, 159,
181, 210, 214, 239
- страждання 73, 74, 76, 94, 95, 116, 126, 131,
132, 136, 139, 141, 142, 156, 163, 164, 179,
180, 181, 213, 248, 256, 257, 270, 279,
283, 284, 288, 291
- субота 52, 118
- субсистентність 56
- субстанція 55, 86, 251
- суд 11, 20, 23, 34, 64, 73, 93, 129, 131, 134,
138, 156, 157, 164, 181, 188, 202, 220, 245,
255, 267, 270, 271, 272, 276, 277, 278,
279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 291
- сумління 18, 21, 26, 41, 101, 278, 283
- суперечка 14, 19, 22, 31, 37, 42, 105, 112, 120,
136, 150, 171, 172, 178, 197, 200, 202, 204,
242, 251
- суперечність 54, 81
- сутність 9, 19, 22, 55, 58, 59, 65, 82, 83, 86,
92, 93, 107, 118, 129, 181, 188, 190, 211,
212, 229, 251, 263
- схоластика 31
- ## Т
- таємниця 78, 123, 140, 143, 158
- таїнства 204, 205, 207, 220, 221, 231, 236,
242, 243, 244, 245, 246, 249, 250, 251, 252
- таїнство священства 243, 244
- талант 69, 157, 177
- творчість 84
- теорія великого вибуху 80
- теорія диктування 28
- теорія подвійного джерела 40
- терпіння 163, 179, 181, 276
- Тертуліан 31, 55
- тисячолітнє царство 267, 268, 269, 270,
271, 272, 274
- тіло

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- воскресіння 259, 260, 261, 262
Христа 133, 173, 174, 178, 243, 251, 252, 259, 261
церква як 169, 173, 174, 221, 225, 226, 227, 228
Тома Аквінський 15, 17, 123, 194
традиція 31, 269, 278
трансцендентність 21, 62, 82, 83, 92, 214, 241, 245
Триденський собор 40, 41
триєдиність 50, 154
тритеїзм 50
Трійця 50, 51, 52, 54, 55, 56, 62, III, II2, 130, 158, 160
- У**
убивство 96, 108, 146, 156, 163
уже і ще ні 264
уливання 204, 205, 206, 207, 242, 243
уневинення 147
універсалізм 150, 151
унікальність 13, 31, 41, 49, 50, 93, 134, 156, 157, 166, 212, 240
упевненість 34, 37, 40, 73, 83, 90, 180, 220, 222, 223, 256, 257, 275, 276, 286
Усесвіт II, 36, 61, 62, 75, 76, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 90, 91, 95, 122, 134, 139, 151, 154, 155, 156, 160, 192, 198, 229, 263
усиновлення 95, 193, 194, 195, 210, 211, 213, 214
утілення II, 22, 25, 30, 89, 93, 106, 107, III, II2, II6, II9, 121, 123, 130, 131, 181, 212, 283
утіха 72, 76, 78, 143, 163, 164, 165, 175, 289
Утішитель 162, 163, 164, 165
учення 10, 15, 26, 28, 29, 31, 32, 34, 38, 42, 43, 50, 52, 54, 55, 75, 80, 104, 105, 107, 116, 120, 140, 141, 145, 152, 162, 166, 167, 168, 172, 175, 184, 185, 188, 192, 193, 194, 196, 197, 199, 200, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 212, 216, 217, 219, 220, 221, 228, 232, 251, 257, 260, 261, 270, 271, 274, 275, 280, 283, 285, 286
учень 25, 33, 34, 65, II8, 122, 123, 132, 162, 164, 165, 183, 212, 222, 223, 244, 246, 248, 250, 261, 263, 264, 265, 266, 275, 286
учинки 65, 77, 85, 100, 105, III, II2, II3, 178, 179, 181, 185, 188, 195, 196, 200, 213, 280, 282, 284
- Ф**
федералізм 105, 108
Филип 25
фізика 12, 13, 82
філософія 8, 9, 10, 13, 17, 22, 31, 54, 56, 81, 248, 251, 277, 278
- Х**
Халкедонський собор (451 р.) 14, 27, II9, 120, 121, 123, 124
хаос 10, II, 154, 155
харизма 156
харизматичний рух 166
хвала 61, II5, 193, 238, 239
Хома (апостол) 52, II7
хрещення 53, 166, 167, 169, 170, 173, 204, 205, 207, 220, 229, 236, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 291
Ісуса Христа 132, 247
Святим Духом 166, 167, 170
Івана Хрестителя 246
християнство 17, 22, 80, 90, 92, 97, III,

115, 120, 148, 163, 166, 171, 207, 211, 212,
219, 260, 279
христологія 9, 33, 114, 115, 145

Ц

Царство Боже 159, 167, 177, 178, 179, 199,
253, 263, 264, 265, 266, 268, 274, 275
царювання 138, 139, 265, 267, 270
церква
авторитет 26, 29, 35, 37, 38, 39, 40, 41,
42, 233, 235
апостольська 15, 24, 36, 38, 169, 211,
229, 232, 233, 234, 235, 291
видимість 139, 221, 225, 226, 227, 228,
229, 230, 265, 289
єдина 228, 229, 230, 231, 25, 291
завдання 173, 225, 226, 228, 230, 244,
265, 271, 272
і держава 42, 126, 138
ознаки 235, 236
поклоніння 227, 231, 237, 239, 240, 241
свята 228, 229, 230
соборна 229, 232, 233, 291
тіло Христа 173
цивільна влада 126
ціна нареченої 141

Ч

чистилище 206, 283
членство 169
чуда 24, 116, 117, 127, 159, 164, 171, 172, 174,
176, 182, 183, 184, 185, 186, 225, 251, 280
чутливість 180

Ш

шана (див. пошана)
шанс 283
Швейцер Альберт 275
Шема 49
Шеффер Френсіс 190
шлюб 70, 111, 141
шукачі 103

Ю

Юда Іскаріот 222
юдаїзм 33, 169, 222, 276
юдеїзатори 221, 222, 247
Юлій Цезар 74

Я

Ягве 36, 50, 118, 128
язичники 75, 99, 149, 158, 168, 169, 172,
189, 222, 273
Яків 77, 107, 110, 117, 132, 190, 195, 196, 207,
244

БІБЛІЙНИЙ ПОКАЖЧИК

Бут.		Лев.		33:9	241
1	75	11:44	62	49:10	46
1:1	80			97:8	268
1:1-2	154	Чис.		102:12	147
1:2	111, 155	11:5	156	109	106
1:26	91, 92	11:14-15	156	109:1	138
1:26-28	91	11:16-17	156	109:1-4	138
2:7	158	11:24-25	168	118:105	71
2:16-17	255	11:29	156, 168	129:3	202, 282
3	105				
3:15	142	Повт.		Прип.	
4	227	6:4-5	49	3:5-6	69
6:5	102	6:6-9	50	9:10	66
14	106	28:3-6	148		
14:18-20	130	28:15-19	148	Іс.	
18:25	64, 143	29:28	67, 68, 70	6:1-3	87
22:7	74			6:5	279
22:8	75	Нав.		53	132, 147
45:4-8	77	5:13-15	130	53:5	147
50:19-20	78			53:8-9	133
		1 Цар.		66:1	46
Вих.		17:17-24	260		
3:14	23			Єр.	
4:1	184	2 Цар.		23:28	136
20:3	68	6:17	87		
20:4	52			Єз.	
20:39	50	Пс.		18:2	106
28:2	240	1:1-2	69		
28:3	157	1:4	69	Дан.	
28:40	240	8	128	2:35	265
34:5-7	287	8:1	128	7:13	118
		10:3	235	7:13-14	129
		18:1	18		

БІБЛІЙНИЙ ПОКАЖЧИК

Йоїл.		11:19	264	10:17–18	63
2:23	173	12:32	53	10:18	101
3:4	276	12:36	279		
		13:3–8	219	Лк.	
Ам.		13:24–30	221, 225	1:34	155
9:11	139	13:31–32	265	1:35	155
		15:8	127	2:1	192
Мих.		16:18	41, 230	2:8–14	132
6:8	65	16:28	275	2:8–20	116
		17:2–8	132	2:14	87
Мт.		17:5	212	2:25	163
2:1–11	132	22:37	49, 101	2:29–31	116
3:2	247, 264	22:37–39	101	2:41–52	117
3:10	264	24:2	276	3:17	264
3:16	132	24:3	33, 122, 275	4:18–19	126
3:17	212	24:34	275	4:21	126
4:6	87	24:36	33	5:24	118
4:11	87	25:1–13	281	7:11–15	260
5:3–12	287	25:34–36	190	8:41–42	260
5:8	287	26:26–29	244	8:49–56	260
5:18	29, 33	26:53	87	10	233, 275
5:45	189	27:46	149, 275	10:25–37	190
6:9–13	263	27:54	117	11:20	265
6:10	263	28:18	234	12:48	230
6:25	74	28:18–20	53	13:18–19	265
6:33	177, 266	28:19	244	17:21	265
7:15–20	280	28:19–20	246	21:16–17	248
7:17–18	65			21:24	273
7:20	179	Мр.		22:7–15	250
7:21–23	127, 280	1:15	264	22:18	253
7:22–23	225	1:22	213	22:19	250
9:6	118	2:7	52	22:20	250
9:14	264	2:10	52, 118	22:31	88, 223
9:15	264	2:28	118	22:31–32	223
10	234	4:30–32	265	22:42	112
10:40	24, 234	8:38	88	23:4	117

БІБЛІЙНИЙ ПОКАЖЧИК

23:32-43	226	8:58	130	20:28	117
24:13-31	261	10:9	118		
		10:10	158	Дії	
Ів.		10:35	33	1:6	265
1:1	9, 51, 130, 132, 137, 213	11:1-44	260	1:7-8	265
1:1-5	51	11:25	286	1:8	169
1:3	111	11:43	198	1:9-11	274
1:10-13	213	12:28	212	1:11	274
1:12	213	12:49	42, 117, 137, 234	2	157
1:14	132	13:21	222	2:1-4	167
1:29	117	13:27	222	2:12	167
2:11	183	14-17	165	2:13-18	167
3:1-5	199	14:1	286	2:34-36	134
3:2	117, 159, 183	14:2-4	286	8	168
3:3	102	14:6	118	8:14-17	168
3:6	178	14:8-10	25	10	168
3:10	159	14:11	183	10:44-46	168
3:12	34	14:16	162	10:46-48	169
4:19	117, 137	14:25-27	165	17:16-34	14
4:19-20	239	14:26	53	17:23	278
4:21-24	239	15:5	118	17:28	59, 75, 158
4:24	46	15:18-19	162	17:30	278
4:29	137	15:24-16:4	163	17:31	185
5:18	118	16:12-15	165	17:32-34	278
6:37	151	17:5	130	19	169
6:44	198	17:11	223		
6:48-50	118	17:15	223	Рим.	
6:63	102	17:17	33	1	19, 92, 238, 282
6:64	151	17:22-23	229	1:16-17	203
6:65	102	17:24	223	1:18	92, 238
6:70	222	18:36	139	1:18-25	238
8:3-11	180	19:5	117	1:19-20	18
8:46	117	19:30	141	1:20	20
8:54-56	234	20:11-16	261	1:21	21
8:56	118	20:17	262	2:15	21, 283
		20:25	52	2:28-29	247

БІБЛІЙНИЙ ПОКАЖЧИК

2:5	284	2:14	19	15:42-45	133
3:1-2	231	6:19-20	141	15:42-48	262
3:10	63, 101, 103	6:20	127	15:45	158
3:10-12	103	7:23	127	15:49	262
3:23	96	9:27	220	15:53	262
3:26	143	11:23-25	252		
5:1	210	11:27-32	245	2 Кор.	
5:2	210	12-14	171, 172	5:16	178
5:12-14	255	12:1	169	11:14	89
5:12-18	104	12:2-3	172	13:14	53
8-9	195	12:3	127, 174		
8:9-11	259	12:4-11	172	Гал.	
8:12-17	213	12:12-13	173	2:16	202
8:18	76, 248	12:13	169	3:8	149
8:22	94, 95	12:14-20	174	3:9-13	149
8:22-23	95	12:27-28	174	3:10-14	222
8:28	73, 78	12:29	174	5	178
8:28-30	200	12:29-30	174	5:16	177
8:29-30	73	12:31	174	5:16-18	178
8:31	73	13	172	5:19-21	178
8:31-37	73	13:1	172, 175	5:22-26	179
8:37	164	13:8-10	175		
9	191	14:1	175	Еф.	
9:6	230	14:2-6	175	1	194
9:10-13	195	14:33	155	1:3-6	193
9:13	191	15	260	1:5-6	195
9:14	196	15:3-8	261	2	159
9:15	188, 196	15:13	260	2:1-3	159, 198
9:16	196	15:17	260	2:4-7	198
11:25	273	15:19	261	2:8-10	198
12:1	238	15:20	260	2:19	232
15:18-19	53	15:20-23	257	2:20	24, 228
		15:22-24	261	2:21-22	228
1 Кор.		15:35	261	4:4-5	229
2	19	15:36-38	261	4:9-10	134
2:11	161	15:39-41	262	4:11	233

БІБЛІЙНИЙ ПОКАЖЧИК

4:11–12	15	6:9	222	2:2	152
5:1–2	62	7:2	106	2:19	219
5:2	63	7:3	106	3:1–2	211
Флп.		7:6–10	107	3:1–3	287
1:3–6	220	7:7	106	4:4	88
1:19–24	256	8:3–6	110	4:16	63
2:5–11	128	9:14	53	Об.	
2:12–13	217	9:27	283	5:1–3	115
4:4	181	10:1–4	146	5:4–7	115
4:7	163	10:4	138	5:12	116
Кол.		11:4	227	5:12–14	237
2:8–12	248	12:2	220	20	268
1 Сол.		13:2	88	20:1–8	267
4:3	69, 177	13:8	11	20:9–15	284
1 Тим.		13:15	238	21:1–4	288
2:5	136	Як.		21:18–21	289
5:8	74	1:5	66	21:22–23	289
2 Тим.		1:27	190		
3:16	27, 28	2:14–17	207		
3:16–17	15	2:19	208		
Євр.		3:1	34		
1:1–2	25	4:7	88		
1:1–3	22	5:14–15	244		
1:1–6	86	1 Пет.			
1:3	93, 118	1:16	62		
1:13–14	86	2:5	228		
2:1–4	184	5:8	88		
5:5–6	135	2 Пет.			
6	38	1:16–18	132		
6:1–6	221	3:16	27, 37		
		1 Ів.			
		2:1	164		

Ligonier Ministries – це міжнародна християнська організація з учнівства, заснована д-ром Р. Ч. Спроулом 1971 року, щоб проголошувати, навчати і захищати Божу святість в усій її повноті для якомога більшої кількості людей. Значок бібліотеки Ligonier став знаком надійності в усьому світі, його перекладено багатьма мовами.

Керуючись Великим дорученням, Ligonier ділиться ресурсами зі сфери учнівства по всьому світу в друкованому та цифровому форматах. Надійні книги, статті та навчальні відеоролики перекладають або дублюють понад п'ятдесятма мовами. Ми прагнемо підтримувати Церкву Ісуса Христа, допомагаючи християнам пізнавати, у що вони вірять, чому вони в це вірять, як цим жити і як цим ділитися.

UK.LIGONIER.ORG

Р. Ч. Спроул
Ти - богослов. Вступ до систематичного богослів'я

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом
у друкарні «Фактор-Друк»,
Україна, 61030, м. Харків, вул. Друкарська, 51.
Тел.: +38 057 717 53 55.
Замовлення № 0676.
Наклад 1000 прим.

Видавець ФОП Агарков Марко Васильович,
м. Харків
(ТМ Видавництво «Reformed Press»)
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 8056 від 30.01.2024

All for the glory of God

pressreformed@gmail.com

  reformed.press

ХТО ХОЧЕ БУТИ БОГОСЛОВОМ?

Чимало людей на слово богослів'я реагують негативно, бо вважають, що йдеться про сухі та безплідні суперечки у дрібних питаннях доктрини. Мовляв, краще зосередитися на базових істинах Святого Письма. Інколи навіть можна почути, що символи віри непотрібні — достатньо мати Христа.

Але, як стверджує д-р Спроул, богословом є кожен з нас. Щоразу, думаючи про біблійне вчення та намагаючись його зрозуміти, ми вправляємося в богослів'ї. Тому вкрай важливо систематизувати доктрини Святого Письма, послуговуючись належними, перевіреними часом, методами тлумачення, аби зробити богослів'я послідовним і правдивим.

У книзі *Ти — богослов: Вступ до систематичного богослів'я* д-р Спроул саме це і робить. Представлений вашій увазі труд — це аж ніяк не сухе обговорення дрібних питань доктрини, адже, розглядаючи базові істини християнської віри, автор укотре демонструє своє вміння вправно пояснювати складні питання, нагадуючи нам, Хто такий Бог і що Він зробив для людей у цьому світі і світі майбутньому.

REFORMED
PRESS

БІБЛІОТЕКА
LIGONIER

